

AMBRAZIEJUS
JONYNAS

LIETUVIŲ
FOLKLORISTIKA

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
LIETUVIŲ KALBOS IR LITERATŪROS INSTITUTAS

AMBRAZIEJUS JONYNAS

LIETUVIŲ FOLKLORISTIKA

IKI XIX a.

VILNIUS 1984

Jo-177

J 4603010202—197 121—83
M852(08)—84

© Leidykla „Vaga“, 1984

PRATARMĖ

Lietuvių liaudies poetinės kūrybos rinkimo, skelbimo, vertinimo bei panaudojimo istorija yra palyginti mažai tyrinėta. Ji apima ilgą laikotarpį — nuo pirmųjų istorinių bei etnografinių žinių apie baltų gentis ligi mokslinė marksistine metodologija grindžiamų apibendrinamojo pobūdžio šiandienos tyrinėjimų ir medžiagos publikacijų. Jau patekusios į folkloristiką žinios iš praeities taip pat nesujungtos į vieningą sistemą ir nesusietos su kita šiuo metu žinoma istorine, kalbine, etnografinė bei tautosakine medžiaga. Šioje knygoje apžvelgiama mūsų folkloristikos istorija apima laiko tarpą nuo pirmųjų baltų paminėjimų bei žinių apie juos ligi XIX a., kada, žlugus Lenkijos—Lietuvos valstybei ir Lietuvą įjungus į carinės Rusijos sudėtį, prasidėjo naujas etapas lietuvių tautos visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime. Tokia istorinė atkarpa sudaro gana vieningą tyrinėjimo objektą keliais atžvilgiais: medžiagos apimtimi ir verte, duomenų panašumu, jų reikšme liaudies buičiai pažinti, svarba folkloristikos, kaip žinių apie liaudies literatūrą visumos, formavimuisi, visuomeninių gyvenimo sąlygų panašumu ir t. t.

Tyrinėjamoju laikotarpiu tautosakos mokslo tokio, kokį jį suprantame šiandien, nebuvo. Dėl to ir knygos tyrinėjimo objektas suprantamas kiek plačiau — apžvelgiami ir aiškinami duomenys bei faktai apie liaudies poetinę kūrybą ir patys ne tokie gausūs jos pavyzdžiai įvairiuose raštuose, taip pat seniausios žinios apie baltų mitologiją, tikėjimus, buitį. Darbo tikslas — nustatyti lietuvių folklorui ir apskritai liaudies kultūrai tirti naudingus faktus istorijos, etnografijos ir kalbos darbuose, išryškinti jų pobūdį bei vertę, sujungti į daugiau ar mažiau nuoseklią sistemą žinomus tyrinėjimus, iš pirmo žvilgsnio net ir ne labai didelės svarbos, folkloristinėmis tiesiogiai pavadinti negalimas žinias. Nemažai knygoje minimų raštų, dokumentų yra retuose, net specialistams nelengvai prieinamuose leidiniuose, tad nevengiama pateikti ilgesnių

citatų, bibliografinių spaudinių, nurodyti daugiau tų pačių šaltinių skirtingomis kalbomis ir pan.

Chronologinis faktų išdėstymas pagal jų geografinę vietą lėmė knygos struktūrą bei sandarą, medžiagos sisteminimą. Be abejo, lietuvių folkloristikos istoriją galima sukurti ir kitu keliu einant. Antai yra mokslinio pagrindo folkloristiką tirti pagal šaltinių rūšis, juose randamų žinių pobūdį, pagal tautosakos žanrus, pagal jos santykį su apeigomis bei papročiais ir kt. Šitaip kai kuriais atžvilgiais gal net labiau išryškėtų kai kurie folkloristikos reiškiniai, bet, antra vertus, sunku būtų aprėpti žinių visumą, daugelis jų neišvengiamai liktų už tyrinėjimo ribų. Tokie darbai būtų jau kita metodika kuriamos folkloristikos istorijos uždavinys.

Lietuvių folkloristikos istorija, suprantama taip, kaip šiame darbe, reikalauja gausybės žinių iš istorijos, etnografijos, net geografijos, archeologijos ir kitų mokslo sričių ir vienam žmogui yra sunkiai įveikiama. Taigi ir autorius nesijaučia visus paliestus klausimus išsprendęs ligi galo. Juoba kad kasmet pasirodo vis naujų veikalų, papildančių ir praplečiančių mūsų supratimą apie folklorą ir jo gyvavimą praeityje. Tačiau autorius norėtų tikėti, kad jam pavyko parodyti, jog mūsų tautosaka nuo seniausių laikų ligi gausių jos užrašymų ir didelių rinkinių XIX a. gyvavo kasdieninėje žmonių buityje, buvo turtinga, įvairi, vaidino didžiulį ir kultūrinį, ir ideologinį bei socialinį vaidmenį. Guodžia mintis, kad iš daugelio šimtmečių labai įvairios medžiagos vis dėlto pavyko sudaryti vienur darnesnę, kitur su didesnėmis spragomis šitos medžiagos sistemą.

Darbas svarstytas Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Tautosakos skyriuje, dalyvaujant folkloristams, literatūros tyrinėtojams, kalbininkams, istorikams. Į pastabas, patarimus ir pageidavimus autorius kiek galėdamas stengėsi atsižvelgti ir už jas visiems yra dėkingas. Atskirai norėtųsi padėkoti K. Aleksynui, taisydamas darbo kalbą, taip pat P. Jokimaitienei ir B. Kazlauskienei, suteikusioms vertingų patarimų iš dainuojamosios tautosakos ir mūsų tautosakos mokslo istorijos.

IVADAS

Folkloristika kaip mokslo šaka yra labai sudėtinga, nes labai sudėtingas ir jos objektas. Kai kurie tyrinėtojai nurodo, kad folklorą sudaro apie dvidešimt gana skirtingų gyvenimo reiškinių. Savo šaknimis jie siekia pirmykštę bendruomeninę santvarką¹. Anglų filologas, etnografas ir religijų istorikas Džeimsas Džordžas Freizeris (1854—1941) tvirtina, kad pirmykščių žmonių gyvenimas — tai pagrindas mokslui, kuris supažindina ne tik su atskirų žmonių grupių, bet ir su visos žmonijos gyvenimu². Italų mokslininkas Dž. Kockjara veikale „Europos folkloristikos istorija“ bando „išdėstyti folkloristikos istoriją visos Europos mastu“ ir apima daug faktų folkloro rinkimo, tyrinėjimo ir iš dalies literatūrinio folklorizmo klausimais nuo XV amžiaus iki mūsų dienų“. Jis aprašo kilmę „tų problemų ir metodų, kurie vėliau sudarė folkloristikos objektą“³. Tad pagal meninę-vaizdinę prigimtį į folklorą, žinomo tarybinio rusų folkloristikos ir folkloro tyrinėtojo V. Gusevo žodžiais, reikia žiūrėti kaip į sudėtingą daugelio rūšių elementų turintį sinkretinio meno kompleksą. Jis naudojami meninio vaizdavimo priemonėmis, skirtomis tiesiogiai suvokti, kas girdima ir regima atlikimo metu⁴. Kita proga V. Gusevas tvirtina: „Šiuolaikinei marksistinei folkloristikai būdinga tendencija kompleksiškai tyrinėti folklorą, glaudžiai bendradarbiauti folkloristams filologams, etnografams, muzikos tyrinėtojams, o tai sudaro perspektyvą folkloristikai kaip sintetiniam mokslui“⁵.

Tautosakos mokslo ir kartu folkloro kaip dvasinės darbo žmonių kultūros istoriją nuo seniausių išlikusių pas-

¹ Zr.: Słownik folkloru polskiego.— Warszawa, 1947, s. 106.

² См. Кокьяра Дж. История фольклористики в Европе.— М., 1960, с. 29.

³ Там же, с. 4, 5.

⁴ См. Гусев В. Е. Эстетика фольклора.— М., 1967, с. 93.

⁵ Гусев В. Е. Фольклористика.— В кн.: Краткая литературная энциклопедия. М., 1975, т. 8, с. 35.

tabų bei atskirų užuominų apie liaudies buitį, mitologiją, įvairius tikėjimus, istorinius įvykius epe, dainuojamojoje ir pasakojamojoje tautosakoje, legendose, padavimuose, metraščiuose ir kronikose nušviečia rusų liaudies poetinės kūrybos ir folkloristikos tyrinėtojai⁶. Kapitalinės „Rusų folkloristikos istorijos“ autorius M. Azadovskis pažymi, kad „apie kokį nors aiškų, sąmoningą folkloristinį judėjimą rusų literatūroje ir rusų visuomenės mintyje ligi XVIII amžiaus“ kalbėti netikslinga. Tačiau „liaudies kūrybos stichija, nors bažnyčia ir valdžia stipriai kovojo su ja, įvairiais keliais veržėsi į senąją raštiją, lygiai taip, kaip pastoviai ir tvirtai ji laikėsi visų liaudies sluoksnių buityje. Senoviniai knygininkai, gyvenimų aprašymo autoriai ir metraštininkai, kartais patys to nenorėdami, įjungia į savo pasakojimus dainų atbalsių, padavimų, liaudies legendų, kurias dažniausiai jie laiko tikrais istoriniais pasakojimais“⁷. Į gilią senovę žvelgia vadovėlių aukštosioms mokykloms autoriai⁸. Tokiu pat keliu, tik dar labiau gilindamiesi į praeitį, eina estų folkloristai. Aiškindami, kaip supranta tautosakos objektą, jie tvirtina, kad „dabar terminu *rahvalluule* (folkloras, tautosaka, liaudies poetinė kūryba — A. J.) įprasta naudotis ir siaurąja, ir plačiąja reikšme, pirmuoju atveju juo vadinama tradicinė žodžiu kuriama literatūra, o antruoju — dvasinis palikimas apskritai“⁹. O poskyryje „Estų folkloro rinkimas ir tyrinėjimas“ pažymima, kad „apie sąmoningo domėjimosi estų liaudies kūryba pradžią galima kalbėti tik pradėdant pirmaisiais XIX amžiaus dešimtmečiais“, čia surašomi dainų, papročių, aukojimų, burtininko, dievių ir t. t. paminėjimai XI—XIII šimtmečių šaltiniuose (p. 22).

⁶ См. Соколов Ю. М. Русский фольклор.— М., 1941; Русское народное поэтическое творчество.— М.-Л., т. I, 1953 ир kt..

⁷ Азадовский М. К. История русской фольклористики.— М., 1958, т. I, с. 42—43.

⁸ См.: Русское народное поэтическое творчество/Пособие для вузов.— М., 1956; Качев А. Р. Русская литература.— М., 1958; Чичеров В. И. Русское народное творчество.— М., 1959.

⁹ Эстонский фольклор.— Таллин, 1980, с. 14.

Tyrinėjamo objekto dalį sudaro bandymai užrašinėti ir spausdinti tautosaką, ją vertinti. Neapeinamas folkloro panaudojimas istorijos, etnografijos darbuose ir literatūroje. Šis faktas rodo, kad vieni ar kiti tautosakos kūriniai, kai jais buvo pasinaudota, gyvavo ir kad buvo stengiamasi išvelgti jų vertę, suprasti jų reikšmę raštijai.

Apie lietuvių tautosaką praeityje, jos supratimą skirtingais mūsų tautos istorijos etapais yra nemažai rašyta įvairiomis progomis ir įvairiuose veikaluose. Antai jau į pirmąjį L. Rėzos parengtą mūsų liaudies dainų rinkinį įdėta jo parašytas „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimas“ ir pastabos apie kai kurias dainas. Pateikiama žinių dainoms, pirmosioms jų publikacijoms bei vertinimams suprasti ir jose randamoms mitinėms būtybėms, simboliams, įvaizdžiams aiškinti¹⁰. L. Rėzos pradėta gera tradicija dainų rinkiniuose pateikti kad ir kuklių faktų iš dainų leidimo bei vertinimo istorijos, ieškoti istorijos atspindžių dainose tęsėsi ir toliau¹¹, nors pagrindas dainoms nušviesti daugiausia buvo L. Rėzos „Tyrinėjimas“. XIX a. pasirodė ir platesnių dainų tyrinėjimų, kuriuose liečiami jų istorijos bei istoriografijos klausimai¹². Daug naudingų duomenų lietuvių tautosakos raidos ir tyrimo istorijai yra J. Basanavičiaus darbuose. Nors mokslinės teorinės autoriaus prielaidos ir išvados ne visada teisingos, tačiau kritiškas jo raštų

¹⁰ Zr. *Rėza L.* Lietuvių liaudies dainos.— V., 1958, t. 1, p. 309—363.

¹¹ Zr. [*Daukantas S.*] Dainės Ziamajtiū pagal Zodiū Dajnininkū iszraszytas.— Petropilie, 1846; Litauische Volkslieder/gesammelt, kritisch bearbeitet und metrisch übersetzt von *Nesselmann G. H. F.*— Berlin, 1853; *Kolberg O.* Pieśni ludu litewskiego.— In: Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. Kraków, 1879; *Bartsch Chr.* Dainų Balsai/Melodieen litauischer Volkslieder.— Heidelberg, 1886, B. 1; 1889, B. 2; *Лаугенбах Я.* Очерки из истории литовско-латышского творчества: Параллельные тексты и исследования. Народные песни.— Юрьев, 1896 ir kitus dainų rinkinius.

¹² Zr. *Kraševskis J. I.* Lietuvių dainos.— V., 1921. (Versta iš lenkų kalbos.); *Löbell R.* Über Litauische Volkspoesie.— Oppenheim, 1884; *Die Volkslieder der Litauer inhaltlich und musikalisch von Nasł L.*— Tilšit, 1893 ir kt.

panaudojimas gali būti labai naudingas šiuolaikiniam folkloro tyrinėtojui¹³. Bene plačiausiai lietuvių liaudies dainas istoriniu požiūriu yra tyrinėjęs M. Biržiška. Jis kruopščiai ir ne vienu atveju gana išsamiai yra nurodęs, kur mūsų dainos paminėtos įvairiausiuose istorijos šaltiniuose bei kituose raštuose, ir aprašęs istorinių įvykių atspindžius dainuojamojoje tautosakoje. Faktografiniu atžvilgiu ypač vertingi jo darbuose paaškinimai bei pastabos¹⁴, nors dainotyro istorija čia dažnai pakeičiama istorijos įvykių atspindžių ieškojimu jose. Lietuvių liaudies dainų rinkimo bei tyrinėjimo istoriją, baigiant Lietuvių mokslo draugijos veiklos pradžia, parašė A. R. Niemis¹⁵. Joje autorius ne tik pateikia daug faktų, bet ir bando juos periodizuoti, klasifikuoti, dainų gyvavimą sieja su liaudies buitimi, taip pat su kaimyninių tautų — latvių ir suomių — liaudies poetine kūryba. Mūsų dainų panaudojimą vokiečių literatūroje ir įtaką jai yra aptarusi A. Domeikaitė¹⁶. Ketvirtojo dešimtmečio tautosakiniuose darbuose, visų pirma folkloristiniuose žurnaluose „Mūsų tautosaka“ ir „Tautosakos darbai“, istoriografijos klausimams, išskyrus A. R. Niemio tyrinėjimų paskelbimą, tekdavo nedaug dėmesio ir vietos. To laikotarpio moksliniuose tyrinėjimuose pernelyg aiški tendencija lietuvių folkloristikos problemas ir klausimus spręsti remiantis ne tiek tautosakos teikiamais duomenimis ir Lietuvos istorijos faktais, kiek kitur susiformavusiomis teorijomis, jas atsietai taikant lietuviškai medžiagai. Žinių apie folkloro rinkimą ir tyrinėjimą yra vadovėliuose. Bet fak-

¹³ J. Basanavičiaus darbų bibliografiją žr. *Biržiška V.* D-ro J. Basanavičiaus raštų bibliografija.— Mūsų žinynas. K., t. 12, p. 138—145; *Biržiška V.* Lietuviškųjų dainų literatūros bibliografija.— Mūsų tautosaka. K., t. 3, 1931, p. 218—219; *Ivinskis Z.* Senovės lietuvių religijos bibliografija.— K., 1938, p. 83—86; svarbieji jo folkloristiniai darbai kn.: *Basanavičius J.* Rinktiniai raštai.— V., 1970.

¹⁴ Zr. *Biržiška M.* Lietuvių dainų literatūros istorija.— V., 1919, t. 1; *Biržiška M.* Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos.— V., 1920.

¹⁵ Zr. *Niemi[s] A. R.* Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai.— Mūsų tautosaka. K., t. 6, 1932.

¹⁶ Zr. *Domeikaitė A.* Die litauischen Volkslieder in der Deutschen Literatur.— Varupėnai, 1928.

tai juose paprastai tik suminimi, nejungiami į vieningą sistemą. Kai kuriuose vadovėliuose mūsų tautosaka traktuojama tarptautinės folkloristikos kontekste, bet atitraukta nuo lietuvių liaudies gyvenimo, o tai kartais sudaro antiistoriškumo įspūdį¹⁷. Lietuvių folkloristikos raidai pažinti didelę ir informacinę, ir mokslinę reikšmę turi istorijos dokumentų, mitologijos ir etnografijos šaltinių rinkiniai, taip pat bendrosios tautosakos ir atskirų jos rūšių bei žanrų ar periodų publikacijų — tyrinėjimų bibliografijos. Iš jų galima susidaryti vaizdą apie folklorą vienu ar kitu laikotarpiu, taip pat matyti tautosakai suprasti reikalingos medžiagos kiekis, jos pobūdis, apimtis ir kt.¹⁸

Nuo XIX a. ligi Antrojo pasaulinio karo yra nemažai išleista knygų bei paskelbta straipsnių apie mūsų folklorą ir tautosakos mokslą. Detaliau šie darbai bus minimi kalbant apie atskirus tautosakos dalykus ir veikalų autorius. Teigiamai vertinant praėityje nuveiktą darbą, vis dėlto reikia pasakyti, kad tai yra daugiau atskirų faktų išskėlimas, o ne jų platesnis nušvietimas bei aiškinimas.

Didelį indėlį į folkloristiką įnešė tarybinio laikotarpio tyrinėtojai. Žinomų tautosakininkų veiklai ir atskiroms tautosakos rūšims bei žanrams skirtuose tyrinėjimuose, be kitų dalykų, jie nušviečia ir istoriografijos klausimus, susijusius su jų nagrinėjama tema. Visose didesnėse tarybinio laikotarpio publikacijose yra gana išsamiai aptarta atitinkama medžiaga bei jos rinkėjų veikla, pažvelgiant į senovę ir pateikiant vertingų, ligi tol nežinotų

¹⁷ Zr. *Kuzmickis Z.* Lietuvių literatūra: Tautosaka.— K., 1936, d. 1; *Miškinis M.* Lietuvių literatūra.— K., 1939, d. 1 ir kt.

¹⁸ Zr. *Biržiška V.* Lietuviškųjų dainų literatūros bibliografija.— Mūsų tautosaka. K., t. 3, 1931; *Ivinskis Z.* Senovės lietuvių religijos bibliografija.— K., 1938; *Kisinas I.* Lietuviškų knygų sisteminis katalogas.— K., 1938; Lietuvos TSR bibliografija: Knygos lietuvių kalba. 1547—1861.— V., serija A, t. 1, 1969; Lietuvos TSR istorijos šaltiniai.— V., 1955, t. 1; Lietuvių tautosakos apybraiža.— V., 1963 (pateikiama tautosakos darbų bibliografija ligi knygos išėjimo); *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre.— Riga, 1936; *Mierzyński A.* Zródła do mytologii litewskiej od Tacyta do końca XVIII wieku.— Warszawa, 1892; *Mierzyński A.* Zródła do mytologii litewskiej.— Warszawa, 1896, c. 2.

duomenų¹⁹. Turtingos bibliografijos pateikiamos pasakojamosios tautosakos, dainų, padavimų kataloguose. Juose sužymėtuose leidiniuose yra daug šiame darbe tyrinėja-

¹⁹ Čia nesiekama pateikti išsamios lietuvių folkloristikos tarybinių metų bibliografijos. Nurodomi visų pirma, autoriaus nuomone, svarbesnieji darbai ir tyrinėjimai, kuriuose yra duomenų aptariamo laikotarpio tautosakos mokslo istorijos klausimams.

Ciurlionytė J. Žemaičių melodijos.—Kn.: *Stanevičius S.* Dainos žemaičių. V., 1954, p. 184—188; *Ciurlionytė J.* Lietuvių liaudies dainos/Rinktinė.—V., 1955, p. 5—85 (įvadas lietuvių ir rusų kalbomis); *Donelaiūtis K.* Pranešimai. Straipsniai. Archyvinė medžiaga.—Kn.: Literatūra ir kalba. V., 1965, t. 7; *Grigas K.* Smulkioji lietuvių tautosaka.—Kn.: Lietuvių tautosaka. V., 1968, t. 5, p. 9—74; *Grigas K., Jonynas Ambr.* Lietuvių liaudies patarlės ir priežodžiai.—Kn.: Patarlės ir priežodžiai. V., 1958, p. 7—26; *Jonynas Ambr.* Lietuvių tautosaka pokario metais.—Kn.: Lietuvių tautosaka, užrašyta 1944—1956. V., 1957, p. 7—22; *Jonynas Ambr.* Lietuvių liaudies dainos: darbo, kalendorinės, šeimos apeigų, vestuvinės, vaikų dainos ir kt.—Kn.: Lietuvių tautosaka. V., t. 1, 1962, p. 9—34; *Jonynas Ambr.* Lietuvių liaudies dainos ir raudos.—Kn.: Lietuvių tautosaka. V., 1964, t. 2, p. 7—53; *Jonynas Ambr.* Pasakojamoji tautosaka: nuotykių pasakos, buitinės pasakos, anekdotai, sakmės, padavimai, pasakojimai, oracijos ir kt.—Kn.: Lietuvių tautosaka. V., 1967, t. 4, p. 7—60; *Kerbelytė B.* Mečislovas Davainis-Silvestraitis tautosakininkas.—Kn.: Pasakos, sakmės, oracijos / Surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis. V., 1973, p. 5—39; *Lebedys J. S.* Stanevičiaus „Dainos žemaičių“.—Kn.: *Stanevičius S.* Dainos žemaičių. V., 1954, p. 167—183; *Lebedys J.* Pirmieji smulkiosios lietuvių tautosakos rinkiniai.—Kn.: Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a.: Priežodžiai, patarlės, mįslės. V., 1956, p. 5—40; *Лингис Ю., Славюнас З., Якелайтис В.* Литовские народные танцы.—В. 1953; *Lingys J.* Lietuvių liaudies žaidimai.—V., 1955; *Lingys J.* Sceninis lietuvių liaudies šokis.—V., 1975, t. 1, 1977, t. 2, 1979, t. 3, 1981, t. 4; *Lukšienė M.* Simonas Daukantas.—Kn.: *Daukantas S.* Rinkiniai raštai. V., 1955, p. 3—35; *Mockus A.* Antanas Juška ir jo „Lietuviškos dainos“.—Kn.: Lietuviškos dainos / Užrašė Antanas Juška. V., 1954, t. 1, p. 5—21; *Sauka L.* Lietuvių liaudies pasakos: gyvulinės, formulinės ir stebuklinės pasakos.—Kn.: Lietuvių tautosaka. V., 1965, t. 3, p. 9—55; *Slaviūnas Z. A.* Juškos „Svotbinės dainos“.—Kn.: Lietuviškos svotbinės dainos / Užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos. V., 1955, t. 1, p. 5—20; *Slaviūnas Z.* Sutartinės: Darbo sutartinės.—Kn.: Sutartinės: Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos. V., 1958, t. 1, p. 9—37; *Slaviūnas Z.* Kalendorinės, vestuvių ir šeimos santykių sutartinės.—Kn.: Sutartinės: Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos. V., 1958, t. 2, p. 5—26; *Slaviūnas Z.* Istorinės, humoristinės, šokių ir instrumentinės sutartinės.—Kn.: Sutartinės: Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos. V., 1959, t. 3, p. 5—24; *Sruoga B.* Lietuvių liaudies dainų rinktinė.—

mus laikus siekiančios medžiagos²⁰. Folkloristikos istoriografijos problemos gvildenamos monografiniuose istorikų, literatūros ir kultūros istorijos tyrinėtojų, folkloristų darbuose, disertacijose, specialiuose vienai ar kitai temai skirtuose veikaluose. Juose ne tik keliami įvairūs tautosakinės medžiagos autentiškumo, istorinio jos pagrįstumo klausimai, bet ir stengiamasi pateikti faktais, liaudies gyvenimu pagrįstus atsakymus į šiuos klausimus. Tai yra didelis žingsnis į priekį lietuvių tautosakos moksle²¹. Pabrėžtinas tas faktas, kad tarybiniu laikotarpiu

K., 1949; *Stanevičius S.* Raštai.— V., 1967 (lietuvių tautosakos mokslui reikšmingi J. Lebedžio paaiškinimai apie S. Stanevičiaus darbo „Lietuvių mitologijos, aprašytos K. Hartknocho, M. Strijkovskio, J. Lasickio veikaluose ir lietuviškuose K. Širvydo, P. Ruigio ir K. Milkaus žodynuose, aiškinimas“, p. 216—306); *Vėlius N.* Matas Slančiauskas ir jo pasakos.— Kn.: Šiaurės Lietuvos pasakos / Surinko Matas Slančiauskas. V., 1974, p. 9—36; *Vėlius N. M.* Slančiausko užrašyta pasakojamoji tautosaka: anekdotai, sakmės, pasakojimai.— Kn.: Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai. V., 1975, p. 7—20; *Жюгжда Ю.* Немец-захватчик в литовских даянах.— В кн.: Даяны: литовские народные песни. М., 1944, с. 3—8.

²⁰ Žr. *Balys J.* Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas.— Tautosakos darbai. K., t. 2, 1936; *Jokimaitienė P.* Lietuvių liaudies vaikų dainų tipų katalogas.— Kn.: Lietuvių liaudies vaikų dainos. V., 1970, p. 173—252; *Jokimaitienė P., Kazlauskienė B.* Istorinės-socialinės dainos.— Kn.: Lietuvių liaudies dainų katalogas. V., 1980, t. 4; *Kazlauskienė B.* Vestuvinės dainos jaunosios pusėje.— Kn.: Lietuvių liaudies dainų katalogas. V., 1976; *Kazlauskienė B.* Vestuvinės dainos jaunojo pusėje.— Kn.: Lietuvių liaudies dainų katalogas. V., 1977; *Kerbelytė B.* Lietuvių liaudies padavimų katalogas.— V., 1973; *Misevičienė V.* Darbo dainos. Kalendorinių apeigų dainos.— Kn.: Lietuvių liaudies dainų katalogas. V., 1972.

²¹ Žr. *Aleksynas K.* Lietuvių liaudies dainų kalbinės stilistinės ypatybės.— Kn.: Literatūra ir kalba. V., 1971, t. 11, p. 7—300; *Četkauskaitė G., Sauka L.* Kapitalinis sutartinių leidinys.— Kn.: Literatūra ir kalba. V., 1961, t. 5, p. 528—551; *Чюрлёните Я.* Из истории литовской песни.— Советская музыка. 1955, №2, с. 69—77; *Čiurlionytė J.* Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai.— V., 1969, p. 7—69; *Dulaitienė-Glemžaitė E.* Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka.— V., 1958; *Gaudrimas J.* Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos. 1861—1917.— V., 1958, p. 5—24; *Gineitis L.* Kristijonas Donelaitis ir jo epocha.— V., 1964; *Grigas K.* Simonas Daukantas — lietuvių tautosakos rinkėjas ir leidėjas.— V., 1958 (Filologijos kandidato disertacija. Mašinraštis Lietuvių kalbos ir literatūros institute); *Grigas K.* Lietuvių patarlės/Lyginamasis tyrinėjimas.— V., 1976; *Yčas J.* Simo-

yra pasirodę apibendrinamojo pobūdžio folkloristikos tyrinėjimų, o tautosaka, kaip liaudies kultūros ir meno objektas, įtraukiama į lietuvių tautos ir jos literatūros istorijas. Marksistiniu požiūriu lietuvių tautosakos gyvavimas

no Grunau, XVI amžiaus kronisto, reikalui.— K., 1922; *Jokimaitienė P.* Lietuvių liaudies vaikų dainos.— V., 1970; *Jonynas Ambr.* Baudžiauninkų kovos prieš feodalus atspindžiai buitinėse lietuvių liaudies pasakose.— V., 1954 (Filologijos kandidato disertacija. Mašinraštis Lietuvių kalbos ir literatūros institute); *Jovaišas A.* Liudvikas Rėza.— V., 1969; *Jurginis J.* Lietuvos valstiečių istorija.— V., 1978; *Kazlauskienė B.* Vestuvinių lietuvių liaudies dainų klasifikacija.— Kn.: Literatūra ir kalba. V., 1971, t. 11, p. 301—415; *Kerbelytė B.* Lietuvių liaudies padavimai.— V., 1970; *Korsakas K.* Prieš amžinąjį priešą.— K., 1945; *Korsakas K.* Bericht über die Folkloreforschung in Litauen.— In.: Deutsches Jahrbuch für Volkskunde. 1960, B. 6, S. 451—453; *Krištopaitė D.* Lietuvių liaudies karinės-istorinės dainos: Feodalizmo epocha.— V., 1965; *Lebedys J.* Lituaniškos baruose. V., 1972, t. 2; *Lebedys J.* Lietuvių kalba XVII—XVIII a. viešajame gyvenime.— V., 1976; *Misevičienė V.* Lietuvių liaudies darbo dainų klasifikavimas. V., 1976 (Filologijos kandidato disertacija. Mašinraštis Lietuvių kalbos ir literatūros institute); *Mockus A.* Broliai Juškos — lietuvių liaudies dainų rinkėjai ir leidėjai.— V., 1955 (Filologijos kandidato disertacija. Mašinraštis Lietuvių kalbos ir literatūros institute); Lietuvių liaudies instrumentinė muzika.— V., 1969, p. 7—40; *Розенберг Я.* Пруссы в латышских народных песнях.— В кн.: Фольклор балтских народов. Рига, 1968, с. 137—175; *Sauka D.* Tautosakos savitumas ir vertė.— V., 1970; *Sauka L.* Lietuvių vestuvinės dainos (XIX a.—XX a. pradžia).— Kn.: Literatūra ir kalba. V., 1968, t. 9, p. 17—296; *Sauka L.* Lietuvių folkloro eilėtyros istorijos ir teorijos klausimai.— Kn.: Literatūra ir kalba. V., 1974, t. 13, p. 87—238; *Sauka L.* Lietuvių liaudies dainų eilėdara.— V., 1978; *Slaviūnas Z.* Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose.— Kn.: Senoji lietuviška knyga / Pirmosios lietuviškos knygos 400 metų išleidimo sukakčiai paminėti. K., 1947; *Slaviūnas Z.* „Svotbinės rėdos“ tautosaka ir papročiai.— Kn.: Lietuviškos svotbinės dainos / Užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos. V., 1955, t. 2, p. 5—24; *Slaviūnas Z.* „Svotbinės rėdos“ pastabos ir paaiškinimai.— Kn.: Lietuviškos svotbinės dainos / Užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos, t. 2, p. 569—594; *Vėlius N.* Mitinės lietuvių sakmių būtybės: Laimės. Laumės. Aitvarai. Kaukai. Raganos. Burtininkai. Vilkakiai.— V., 1977; *Вимерите М.* Идеиная и тематическая общность литовских и славянских сказок о животных.— В кн.: Краткие сообщения / Институт этнографии имени Н. Н. Миклухо-Маклая. М.-Л., 1950, т. 12, с. 87—89.

Be čia išvardytų darbų, folkloristikos istorijai reikalingų duomenų yra ir kituose ikitarybiniais ir tarybiniais laikais išleistuose veikaluose.

įvairiais laikotarpiais trumpai apibūdinamas „Lietuvos TSR istorijoje“ ir „Lietuvių literatūros istorijoje“²². Turime ir daugiau darbų, kuriuose pateikiamas platus, apibendrintas tautosakos gyvavimo vaizdas, vertinama jos reikšmė ir aptariami ryšiai su plačiųjų masių gyvenimu bei epocha. Pavyzdžiui, K. Grigas savo disertaciniame tyrime „Simonas Daukantas — lietuvių tautosakos rinkėjas ir leidėjas“ pateikia bendrą lietuvių folkloristikos vaizdą nuo XVIII a. pradžios ligi S. Daukanto. D. Sauka knygos „Tautosakos savitumas ir vertė“ skyriuje „Tautosakos laikas“ ieško liaudies kultūros sąsajų su žmonių buitimi ir daro tokią apibendrinančią išvadą: „Lemtingas tautosakos raidai buvo laikotarpis po galutinio baudžiamosios įsigalėjimo, atnešęs esminius socialinius ir politinius gyvenimo poslinkius. Paskutiniai feodalizmo epochos šimtmečiai išsaugojo mums pagrindinį tautosakos lobyną. Meninių žanrų proporcijos, problematika buvo apspręsta pagal tą vietą visuomenės ir krašto istorijoje, kokią užėmė joje valstietis. <...> Valstietiška kultūra Lietuvoje vystėsi savo vienu užsibrėžtu ir uždaru keliu. Ji turėjo išverti sunkias istorinio feodalinės sistemos atsilikimo pasekmes“ (p. 43).

Medžiagos, šaltinių, duomenų tautosakos mokslo istorijai yra sukaupta Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos darbuose, paskelbta jos leidiniuose „Liaudies kūryba“ (t. 1 — 1969, t. 2 — 1974) ir „Kraštotyra“ (1963—1980 m. išėjo dešimt knygų).

Pirmą kartą sisteminga didesnė istorinė mūsų folkloristikos apžvalga pateikiama „Lietuvių tautosakos apybraižoje“ (V., 1963, p. 21—116).

Kiek išsamiau yra aptarta ir tarybinės lietuvių folkloristikos raida²³.

²² Zr. Lietuvos TSR istorija: Nuo seniausių laikų iki 1861 metų.— V., 1957, t. 1, p. 95—100, 234—254, 294—313, 361—375; Lietuvių literatūros istorija: Feodalizmo epocha.— V., 1957, t. 1, p. 10—13, 47—49, 202—210.

²³ Zr. *Jonynas Ambr.* Tarybinė lietuvių folkloristika.— Kn.: Mokslas Tarybų Lietuvoje. V., 1961, p. 127—133; Lietuvių tautosakos apybraiža, p. 99—116.

Iš to, kas nurodyta, matyti, jog, tiriant folkloristiką, nuveikta nemažai. Tačiau, kad ir kaip didžiai vertiname, kas ligi šiol padaryta, yra dar ir neišskeltų duomenų, neišaiškintų arba tik bendrais bruožais suminėtų faktų ir reiškinių. Dėl to tyrinėti lietuvių folkloristikos istoriją tebėra aktualus tarybinio tautosakos mokslo uždavinys.

Lietuvių folkloristiką būtina tirti integruotai, siejant ją su visos lietuvių liaudies, lietuvių tautos kultūros istorija ir ekonominio-socialinio bei visuomeninio gyvenimo faktais, nes, kaip sako Dž. Kockjara, „folkloras iš tikrųjų yra civilizacijos ir kultūros dalis“²⁴. Dėl to mes „kalbam apie liaudies masių kultūrą kaip apie ypatingą reiškinį civilizacijos istorijoje. Visiškai prasminga liaudies kultūrą tirti kaip vieningą klompleksą materialinių ir dvasinių vertybių, sukuriamų liaudies masių ir parodančių istoriškai besivystantį socialinį etninį jų veidą. Šitaip tyrinėti ir siekia kultūros istorija ir ypač etnografija. Atskiros liaudies kultūros sritys ir elementai etnografijos mokslą domina ne savaimė, bet kaip visumos dalys, kaip kurios nors tautos nacionalinio charakterio ir etninių ypatybių pažinimo šaltiniai, ir pati kultūra šiuo atveju tiriama kompleksiskai su kitais istorijos, sociologijos, ekonomikos ir net biologijos (antropologija) faktais, kurių visuma galų gale ir leidžia atskleisti tautos etninių procesų dėsningumus, juos apibūdinti“²⁵. Liaudies kultūra plačiąja prasme apima ir materialinę, ir dvasinę žmogaus veiklos sferas. Dėl to ją tyrinėja įvairios mokslo sritys.

Ankstyvuosiuose kiekvienos tautos gyvenimo etapuose griežtai atskirti materialinės kultūros reiškinius, kurie visų pirma yra etnografijos mokslo objektas, nuo žodžio meno plačiąja prasme — tautosakos, kurią tyrinėja folkloristika, ne visada įmanoma ir tikslinga. Todėl pirmųjų žinių apie mūsų folklorą pateikėjai bei autoriai buvo kronikininkai, istorikai, etnografai, vertėjai, kalbos tyrinėtojai. Jų svarstymų ir raštų tikslas buvo toli gražu ne folkloro pažinimas, bet žmonių gyvenimo, jų buities pavaizdavimas, istorijos ir kalbos faktų ieškojimas. Gilioje senovėje žmonių kasdienės buities apraiškos, mitologija ir

²⁴ Коккьяра Дж. История фольклористики в Европе, с. 569.

²⁵ Гусев В. Е. Эстетика фольклора, с. 70.

jos pagimdytos pažiūros bei vaizdiniai, įvairiausi tikėjimai, kalendorinės ir šeimos šventės (vardo suteikimas, vestuvės, laidotuvės), apeigos, papročiai, choreografija, susijusi su žodiniais tekstais, dažnai yra kelių mokslų tyrinėjimo objektas. Pro jį negali tylomis praeiti ir folkloro bei folkloristikos tyrinėtojai. Tad folkloristika yra glaudžiai susijusi su kitais mokslais. Kalbant apie folkloristikos istorinį kelią, privalu naudotis kitų mokslų, bei kultūrų, sričių teikiamais duomenimis ir rezultatais. Juo labiau kad tautosaka padeda suvokti kitus materialinės ir dvasinės žmogaus veiklos barus.

Tautosakinės minties raida žymiu laipsniu priklauso nuo savo meto pažiūrų į liaudies kalbą ir jos reikšmę tautos gyvenime. Kalbos ir kalbotyros duomenys padeda paaiškinti tautosakos reiškinius įvairiais laikotarpiais. Dėl to svarstymams apie kalbą ir kalbos reikšmę, tyrinėjant dažną autorių, skiriama nemažai dėmesio. Panaudojami taip pat istorijos, archeologijos faktai. Autoriaus manymu, pateikiama medžiaga ir jos ryšio su liaudies buitimi išvelgimas leidžia teigti, jog tyrinėjamuoju laikotarpiu per ilgus šimtmečius turėjęs gyvuoti turtingas ir įvairus lietuvių folkloras. Jis iškyla kaip giliai į praeitį nugrimzdusių epochų darbo žmonių kasdienio gyvenimo, pasaulėjautos ir meninės kūrybos sudedamoji dalis. Per visą istoriją folkloras — liaudies literatūra — dainomis, pasakomis, priežodžiais ir kitais kūriniais rodė, kaip paprastas darbo žmogus — valstietis suvokė gamtą ir visuomenės gyvenimą, jam suprantamais vaizdais įkūnijo liaudies viltis, siekimus, idealus. Folklore yra išreikštas liaudies grožio supratimas, jos estetika.

Lietuvių liaudies poetinės kūrybos kaupimo, tyrinėjimo, supratimo bei vertinimo istorinė raida sutapo su mūsų raštijos, literatūros istorine tyrinėjimo raida. Atsiradus lietuviškajai raštijai, tautosaka gyvavo ir literatūra vystėsi to paties istorinio proceso rėmuose. Kita vertus, negalima palikti nuošaly folkloro originalumo, jo, kaip meno formos, savitumo. Lietuvių folkloristika, remdamasi istorijos mokslu, etnografija bei jos tyrinėjimais, kartu naudojasi ir literatūra bei literatūros mokslu kaip būtina atrama ir faktų šaltiniu.

Kalbant apie folkloristiką, daugeliu atvejų negalima ap-
eiti ir tautosakos kūrinų istorijos. Jos negalima atriboti
nuo mitologijos, įvairiausių tikėjimų, burtų, prietarų, ži-
nių apie dievus ir dievybes, nes visa tai sudaro ištisu
tautosakos rūšių kilmės ir gyvavimo priežastį ir kartu
folkloristiką vienija su kitomis liaudies kultūros sritimis
ir jas tiriančiomis disciplinomis.

Tautosakos iškėlimas, panaudojimas bei vertinimas vi-
sada buvo susijęs su visuomenės gyvenimu, mokslu, ide-
ologija. Užtat pažiūras į tautosaką šiame darbe siekiama
įjungti į bendrą visuomeninį bei kultūrinį kontekstą, at-
skleisti folkloro vertinimo ryšius su visuomeniniais san-
tykiais ir ideologiniais procesais visuomenėje. Į tautos-
kos supratimą ir vertinimą žvelgiama, neužmirštant hu-
manizmo, klasicizmo, švietėjų, skirtingų religijų atstovų
pažiūrų. Juk, pavyzdžiui, reformatai ir katalikai tuos pa-
čius dalykus, kaip antai stabmeldystė ir pagonybė, su-
prato nevienodai. Šis supratimas keitėsi priklausomai nuo
feodalinės visuomenės raidos skirtingais laikotarpiais, vie-
nos ar kitos religijos padėties ir vaidmens valdančiųjų
klasių hierarchijoje bei krašto kultūroje. Kur tikslinga,
ieškoma atramos bei ryšio su kitų Europos tautų kultūros
apraiškomis. Juk didesnis nacionalinis kultūrinis judėji-
mas ar vieningesnė pažiūrų sistema negali susiformuoti
tik veikiant svetimoms įtakoms, jeigu joms nėra dirvos
savo šalies gyvenime. Visuomeninės, ideologinės srovės,
mokslo kryptys niekada negyvavo grynu pavidalu ir ne-
peržengdamos chronologinių rėmų, jos dažniausiai būda-
vo susipynusios.

Kalbant apie lietuvių folkloristikos istoriją ligi XIX
amžiaus, negalima ribotis vien tik lietuvių istorijos, et-
nografijos, mitologijos, folkloro duomenimis. Būtina, ypač
aptariant seniausius laikus, paliesti ir kitas baltų gimi-
nes, pirmiausia prūsus, taip pat jotvingius. Prūsai — lie-
tuviams artimiausia etninė baltų giminė. Žinomas Lietu-
vos istorijos tyrinėtojas V. Pašuta taip teigia: „Pagaliau,
ir tai svarbiausia, neidentifikuodami prūsų su lietuviais,
turime teisę pasinaudoti prūsų istorijos medžiaga, lei-
džiančia pasekti šios tautybės gyvenimą patriarchalinės
bendruomenės sąlygomis dar be valstybinių politinių for-

mų. Taip pasielgti turime teisę, atsižvelgdami į lietuvių ir prūsų gyvenimo panašumą; beje, lietuviai savo visuomenine raida kaimynus šiek tiek aplenkė. Be to, prūsų juridinės gyvenimo normos modifikuotai buvo panaudotos ir lietuvių žemių juridinėje buityje. Dėl to prūsų istoriją su lietuvių istorija ir galima, ir net būtina lyginti.

Prūsų istorijos šaltinių panaudojimas leidžia tyrinėtojiui pilniau atstatyti tai, ko trūksta iš ikifeodalinio, ikivalstybinio Lietuvos istorijos laikotarpio²⁶.

Tai, kas čia pasakyta apskritai apie istorinį procesą ir visuomeninės santvarkos istoriją, tinka ir folkloristikai. Reikia pabrėžti, kad medžiagos apie prūsus panaudojimas etnografijos ir folkloro reiškiniams aiškinti jau yra tapęs moksline tradicija.

Latvių istorija, kultūros ir folkloro raida nuėjo kitais keliais negu lietuvių. Lietuvių ir latvių folkloro santykių bei ryšių tyrinėjimas sudaro atskirą ir didelę problemą. Ne vienu atveju šiame darbe tyrinėjamų reiškinų etninio priklausomumo klausimai yra labai painūs. Apie šiuos reiškinius dažnai tegalima pasakyti tik tiek, kad jie priklauso baltams.

Kiekvieno reiškinio istorinio proceso tyrimas negali būti vertingas, nenustatant aptariamų dalykų autentiškumo bei tikrumo. Tautosaka šiuo atžvilgiu yra ypač ryškus pavyzdys. Nustatant folkloro reiškinų autentiškumą, priklausymą lietuvių tautosakai ir jų gyvavimo laiką, mastą bei pobūdį, be istoriniuose šaltiniuose randamų duomenų, vienintelis kelias yra retrospektyvinis žvilgsnis į praeitį, naudojant lyginimo reikalui šiuo metu žinomą tautosakinę medžiagą, taip pat remiantis tarybinės folkloristikos bei kitų visuomenės mokslų laimėjimais.

Nuo XIX a. pirmųjų dešimtmečių prasideda naujas lietuvių folkloristikos etapas. Pagausėja dokumentuotos, atskirais rinkiniais publikuotos medžiagos. Šio amžiaus teoriniai liaudies poetinės kūrybos tyrinėjimai jau leidžia kalbėti apie folkloristiką kaip mokslą tikrąja šio žodžio prasme.

²⁶ *Pašuta V.* Lietuvos valstybės susidarymas.— V., 1971, p. 75.

Publijus Kornelijus Tacitas

Duomenų, padedančių suprasti lietuvių tautosaką ir mitologiją, yra žymaus senosios Romos valstybės politinio veikėjo, oratoriaus ir istoriko Publijaus Kornelijaus Tacito (apie 55 m.— apie 120 m.) darbe apie baltų gentis. Viename žymiausių savo veikalų „Germanija“ („Apie germanų kilmę ir Germanijos padėtį“), parašytame apytikriai 98 m., P. K. Tacitas pasakoja apie germanų politinius, visuomeninius santykius, papročius bei religiją ir suteikia žinių apie baltus („Aestiorum gentes“). „Germanijoje“ aisčių vardu jis mini prūsus, XVII a. išnykusių lietuviams artimą senųjų baltų gentį.

Apie aisčių buitį, tikėjimus bei papročius P. K. Tacitas rašo: „Jie garbina dievų motiną. Kaip savo tikėjimo ženklą nešioja šernų statulėles, kurios atstoja ginklus ir gina nuo visko, deivės garbintoją apsaugo net ir prieš maišatą“¹. „Germanijoje“ P. K. Tacitas pateikia ir daugiau žinių apie aisčius: „O dešinioji Svebų (t. y. Baltijos) jūros pakrantė skalauja žemes, kuriose gyvena aisčių giminės. Jų papročiai ir būdas tokie pat, kaip ir svebų (t. y. germanų — A. J.)“ (p. 29). O germanai, P. K. Tacito tvirtinimu, „garbina motiną žemę Nertą, manydami, kad ji kišasi į žmonių reikalus ir tvarko jų gentis“ (p. 26—27).

„Dievų motinos“ ir „motinos žemės Nertos“ minėjimas padeda aiškinti Žemynos, Žemynėlės, Žemėpačio mitinį įvaizdį, žinomą nuo XVI a. iš liaudies tikėjimų, o vėliau ir iš liaudies dainos². Tarp šių lietuvių ir germanų mitinių būtybių yra panašumo. Žemynai, „dievų promotei“ ir „žemei Nertai“ buvo skiriama didelės reikšmės,

¹ Tacitas P. K. Rinktiniai raštai.— V., 1972, p. 29—30.

² Žr. Slaviūnas Z. Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose.— Kn.: Senoji lietuviška knyga. V., 1947, p. 203—205; Réza L. Lietuvių liaudies dainos.— V., 1958, t. 1, p. 300—303.

abi buvo garbinamos³. P. K. Tacitas Nertą vadina „žemė Nerta“, „motina žemė“. Žemyna irgi suprantama kaip žemės įsameniimas⁴. „Žemės dievybė“ XVI a. ją laikė J. Lasickis, o XVII a.—M. Pretorijus ir kt. Nėra nieko stebėtina, kad kaimyninių indoeuropiečių genčių tikėjimų bei papročių panašumai galėjo susidaryti genetiniu pagrindu. Tad mitinis Žemynos įvaizdis sietinas su tolimais pirmykštės bendruomeninės santvarkos laikais remiantis ne tik tikėjimais ir daina, bet ir istoriniais šaltiniais, P. K. Tacito „Germanija“. Dėl to yra pagrindo manyti, kad L. Rėzos rinkinio 84 daina „Mergatė tarp svetimų“ („Žemynė, žiedeklėle...“) liudija labai seną tautosakinę tradiciją. Daina persunkta mitinės pasaulėjautos, turi senų įvaizdžių ir simbolių, susiformavusių neabejotinai iki krikščioniškais laikais. Kai kurie tyrinėtojai kelia dainos autentiškumo klausimą, tačiau plačiau šito dalyko neaiškina⁵. Kiek L. Rėza šią dainą redagavo, be specialaus tyrinėjimo pasakyti sunku. Pažymėtina ir tai, jog L. Rėza nurodo dainą esant užrašytą Piktupėnuose, vadinasi, krašte, esančiame arčiau prūsų gyventų sričių.

„Dievų promotė“ lietuvių senovės ir tautosakos tyrinėtojus yra sudominusi jau seniai. Vilhelmas Manhartas, supažindindamas su minėtoju P. K. Tacito teiginiu, tiesa, gana atsargiai, sako, jog žemės deivę Žemyną sies su Tacito žinia. Panašiai elgiasi A. Mežinskis⁶. Siekimas Žemynos-Žemėpačio įvaizdį paaiškinti atitrauktai nuo mitologinės pasaulėžiūros ir genetiškai susieti jį tik su daug vėlyvesniais, jau feodalinio laikotarpio, socialiniais, santykiais yra kiek vienašališkas⁷. Tokiam aiškinimui prieš-

³ Žr. *Tacitas P. K.* Rinkiniai raštai, p. 26—27; *Slaviūnas Z.* Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose, p. 204.

⁴ *Balys J., Biezais H.* Baltische Mythologie.—In.: *Wörterbuch der Mythologie.* Stutthart, S. 452—454.

⁵ L. Rėzos rinkinio dainų autentiškumas aptariamas: *Jovaišas A.* Liudvikas Rėza.—V., 1969, p. 256—290.

⁶ Žr. *Zródła do mytologii litewskiej od Tacyta*, s. 11—17; *Manhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre.—Riga, 1936, p. 8; K. P. Tacito „dievų motinos“ ir Žemynos ryšį nurodo ir kiti, pvz.: *Trinkūnas J.* Svarbių darbų pradžios.—Literatūra ir menas, 1970, lapkričio 21.

⁷ Žr. *Jurginis J.* Renesansas ir humanizmas Lietuvoje.—V., 1965, p. 107—108.

tarauja mitologinės pasaulėžiūros atspindžiai dainoje „Mergatė tarp svetimų“:

— *Žemynėle, žiedeklėle,
Kur rasiu tėvą, močiutę...*

.....
.....

*Iš rožių kelmačio
Išaugo didis medatis —
Šakos iki debesėlių.
Užkopsiu ant debesėlių
Per tas rožių šakeles.*

*Ir sutikau jauną bernytį
Ant dievo žirgyčio.
— Ai bernyti raitelyti,
Ar neregėjai tėvą, močiutę?*

— *Mergyte, mano jaunoji,
Eik į Pakalnės šalį:
Ten tėvelis, močiutė
Sesytei svodbą kelia.⁸*

P. K. Tacito „Germanija“ traktuoja šerną (kiaulę) kaip mitinę būtybę prūsų ir lietuvių mitologijoje. Žiūrėti į šerną ar kiaulę prasminiame mitologijos kontekste leidžia taip pat J. Malalos kronikos pasakojimas iš XIII a. apie Sovijų, L. Davido žinia, kaip prūsai apie 1520 m. Rantau vietovėje („an den Strand bei Rantau“) juodą kiaulę aukoję jūrai (jūros dievui), kad būtų žuvų⁹.

Po P. K. Tacito iki IX a. pabaigos rašytinių žinių, padedančių konkrečiau nušviesti folkloro gyvavimą, neužtinkama.

⁸ *Rėza L.* Lietuvių liaudies dainos.— V., 1958, t. 1, p. 301—303.

⁹ Zr. *Źródła do mytologii litewskiej od Tacyta*, s. 126—137; *Preussische Chronik von David M. Lucas*, Königsberg, 1812, B. 1, S. 116—122; *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre, S. 322—327.

Vulfstanas

IX a. pabaigoje danų ar anglosaksų keliauninkas Vulfstanas aplankė aisčių gyvenamas vietas ir grįžęs papasakojo apie jų buitį ir papročius (tą pasakojimą apie kelionę į aisčių kraštus paskelbė anglosaksų karalius Alfredas Didysis, karaliavęs 871—901 m.). Vulfstanas aprašo aisčių laidojimo apeigas ir nurodo, kad numirėlis jų papročiu ilgai gulī namuose nesudegintas. „Ir visą laiką, lavonui viduje gulint, turi būti geriama ir žaidžiama iki tos dienos, kada jis sudeginamas“¹⁰. Kas buvo konkrečiai daroma prie lavono, Vulfstanas nenurodo, bet nedaug suklysimė manydami, kad čia kalbama apie laidojimo apeigas ir galbūt laidotuvių raudas, kurios ligi pat XX a. pirmųjų dešimtmečių plačiai gyvavo liaudyje ir kai kuriose Lietuvos vietose (visų pirma Dzūkijoje) dar neseniai buvo laikomos būtina laidojimo apeigų dalimi.

Dėmesį patraukia ta Vulfstano žinios dalis, kur jis supažindina su mirusiojo turto dalybomis. „Tą dieną, kai numirėlį nori nešti ant laužo, po gėrimų ir žaidimų padalija likusią jo nuosavybę į 5 ar 6 dalis, kartais ir į daugiau dalių, žiūrint, kiek nuosavybės gali būti. Po to, maždaug už vienos mylios nuo mūsų, prieš miestą padeda didžiausią dalį, paskui antrą, paskui trečią, kol viskas toj vienoj mylioj yra padalyta. Ir menkiausia dalis turi būti arčiausia tos vietos, kur yra numirėlis. Tada turi susirinkti visi vyrai, kurie krašte turi greičiausius žirgus, už 5 ar 6 mylių nuo to lobia. Tada visi raiti skuba lobia link. Vyras, turįs greičiausią žirgą, prijoja pirmą ir didžiausią krūvą ir taip toliau vienas po kito, kol viskas esti paimta“ (IS, 22—23).

Raitininkų rungtynės arba žaidimai mūsų folklore kad ir nepopuliarūs, vis dėlto žinomi. Lukas Davidas, kurio žinią reikia sieti su laikais, ankstyvesniais nei XV a., nes jis savo istorijoje aprašė įvykius ligi Žalgirio mūšio, irgi pasakoja apie raitųjų lenktynes per laidotuves. Prie kaimo ribos ant įkasto stulpo būdavęs padedamas pinigais. Atlydėjus numirėlį, visi raitieji šuoliuodavo prie stulpo

¹⁰ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai.— V., 1955, t. 1, p. 22. (Toliau cituojant šį leidinį tekste rašoma sutrumpintai IS ir puslapis.)

ir stengdavosi paimti monetą. Pirmajam monetą paėmus, kiti grįždavo atgal prie lydimo mirusiojo¹¹. Žaidimą numušti taikinį joiant tarp kitų žaidimų mini M. Pretorijus¹². J. Brodovskis „Žodyne“ (vokiška-lietuviška dalis, parašyta iki 1744) aprašo žaidimą „Trizubais joti“¹³. Jis vadinamas velnišku (pagonišku), nes dažnai baigdavęsis vieno iš jo dalyvių mirtimi. J. Brodovskio tvirtinimu, šis žaidimas buvęs žaidžiamas per užgavėnes.

Iš Vulfstano žinios matyti, jog aiščiai per laidotuvių apeigas rengdavo žirgų lenktynes (žaidynes) ir kitokius dalykus. L. Davidas tai patvirtina. M. Pretorijaus ir J. Brodovskio laikais raitųjų rungtynės jau tikriausiai nebuvo siejamos su laidotuvių apeigomis. Tačiau akivaizdu, kad minėtas žinias jungia teritorinis bendrumas — baltų gyventos Rytų Prūsijos vietos, vaišių bei mirties motyvai.

Johanas Kanaparijus ir Brunonas

Kad senieji baltai turėjo dainų ir jas dainavo, paliudija Romos šv. Aleksiejaus vienuolyno vienuolis Johanas Kanaparijus (*Johannes Canaparius*, miręs 1004 m.). Jis apie 999 m. parašė veikalą „Svento Adalberto gyvenimas“ („Vita sancti Adalberti“), kuria-me papasakojo apie savo amžininko ir artimo draugo Prahos vyskupo Adalberto (apie 956—997) kelionę į prūsų šalį. Adalbertas, atvykęs čia skelbti krikščionių tikėjimo, 997 m. balandžio 23 d. Tenkitos (*Tenkitten*) vietovėje tarp Nogatės ir Vislos buvo pagonių prūsų užpultas ir nužudytas. J. Kanaparijus pasakoja, kad, nužudę Adalbertą, pagonys „jo kūną palikę toje pačioje vietoje, galvą pamovę ant mieto ir, linksma daina garbindami savo piktadarystę, kiekvienas sugrįžo į savo gyvenvietes“ (IŠ, 23). J. Kanaparijus nepateikia nė vieno žodžio iš dainos, kurią dainavo pagonys. Citatoje daina apibūdinama kaip „linksma“. Bet visai neaišku, ar toje dainoje buvo apdai-

¹¹ Zr. Preussische Chronik von David M. Lucas, B. 1, S. 141.

¹² Zr. *Prætorius M. Deliciae Prussicae*, S. 116.

¹³ Zr. Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a.: Priežodžiai, patarlės, mįslės.— V., 1956, p. 496—499.

nuojamas Adalberto žuvimas, ar pagonys Adalberto nužudymo proga dainavo kitą tradicinę dainą. Jeigu dainoje buvo pasakojama apie tik ką nužudytą Adalbertą bei patį įvykį, tai ji turėjo būti sukurta čia pat tų, kurie ją dainavo. Tad daina turėjo būti improvizacinė. Kad dainos turinį sudarė Adalberto nužudymas, rodytų žodžiai „garbindami savo piktadarystę“. Tačiau pagonių prūsų dainuota daina galbūt buvo ir šiaip žygio ar karo daina, tinkama panašiam atvejui ir apdainuojanti pagonių kovą su krikščionybės skelbėjais apskritai. Į šį klausimą atsakyti nėra įmanoma. Apie Adalberto nužudymą papasakojo ir kitas autorius, arkivyskupas Brunonas (Bruno, apie 970—1009). Aprašyme, kur jis naudojasi Daudentijaus, Adalberto bendrakeleivio, jo nužudymo liudininko, pasakojimu, dėmesį patraukia eilutės, rodančios didelį prūsų prietaringumą. Antai sakoma prūsus tikėjus, jog ten, kur pasirodo krikščionys, „žemė neduos vaisių, medžiai neteikia sėklų, negema naujų gyvulių, o senieji miršta“ (IS, 24). Toks pagonių prietaringumas paaikškina Adalberto nužudymo priežastį, dainos „linksmumą“.

Christburgo sutartis

Christburgo sutartis yra pirmas rašytas istorinis dokumentas, kuriame tiesiogiai kalbama apie prūsų papročius. Ji buvo sudaryta 1249 m. vasario 7 d. Pomezanijos pilyje Christburge (Kišporke) tarp kryžiuočių ordino bei popiežiaus Inocento IV įgaliotinio ir sukilusių, nuo krikščionybės atsimetusių prūsų, pamedžionių, Varmijos bei Natangijos sričių gyventojų. Sutartyje mitologijai ir folkloristikai visų pirma svarbūs du dalykai. Joje minima dievas, dievybė, stabas ar dvasia, kuri lotyniškame tekste vadinama *Curche* („Ydolo quod semel in anno collectis frugibus consueverunt confingere et pro deo colera, cui nomen *Curche* imposuerunt, vel aliis diis qui non fecerunt celum et terram quibuscunque nominibus appellentur de cetero non libabunt“)¹⁴. Pats žodis yra neaiškus. Lietuviš-

¹⁴ Zr. Źródła do mytologii litewskiej od Tacyta, s. 89; *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre, S. 41—42.

kai šios dievybės pavadinimas atstatomas įvairiai: *Kurka*, **Kurkis*, **Kurklys*, *Kurikas* ir vedamas iš žodžio *kurti*¹⁵. Tokios dievybės išlikusiuose tautosakinuose tekstuose nežinome. Ji laikoma derlingumo dievybe ir siejama su rugiapjūtės pabaigtuvėmis, su tam tikromis per jas atliekamomis apeigomis, kada buvo supjaunamas paskutinis pėdas. Papročio atgarsių vėlesniais laikais išliko kūlimo pabaigtuvėse, per kurias buvo padaromas šiaudinis žmogelis ir nunešamas dar neišsikūlusiams kaimynams¹⁶. Ir antra — sutartyje ordinas draudžia prūsams laikyti savo tarpe dainininkus ar pasakotojus — tulisonus arba ligašonus (Tulissones vel Ligaschones), kurie vadinami melagiais ir veidmainiais¹⁷.

Christburgo sutartyje pirmą kartą konkrečiai minimas prūsų dainavimas ar tautosakinio teksto bei vaizdo perteikimas kitu būdu. Rašoma, kad tulisonai ar ligašonai mirusiųjų karių laidotuvėse „pakėlę į dangų akis, šaukdami (*exclamantes*) melagingai skelbia matą velionį, skrendantį ant arklio dangaus viduriu į dausas, pasipuošusį žvilgančiais ginklais, su sakalu rankoje (*nisum in manu ferentem*) ir dideliu palydovų būriu“¹⁸.

Tulisonų ir ligašonų etimologija neaiški. Šių žodžių kilmė aiškinama įvairiai. V. Manharto nuomone, pavadinimuose atsispindi prūsų ir slavų kalbų įtaka, nes jie

¹⁵ Zr. Źródła do mytologii litewskiej od Tacyta, s. 94—95; *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre, S. 46; *Būga K.* Rinkiniai raštai.— V., 1958, t. 1, p. 448—449; 1959, t. 2, p. 79; 1961, t. 3, p. 809—810; *Pakarklis P.* Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai.— K., 1948, p. 240. Be to, žodžio *Curche* reikšmės aiškinimą ir jo šaltinius žr. dar: *Stanevičius S.* Raštai.— V., 1967, p. 603.

¹⁶ Zr. Wörterbuch der Mythologie, S. 400.

¹⁷ Zr.: Źródła do mytologii litewskiej od Tacyta, s. 89—90; *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre, S. 42.

¹⁸ Źródła do mytologii litewskiej od Tacyta, s. 89—90. Zr. taip pat: *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre, S. 42; *Пауыро В. Т.* Образование литовского государства.— М., 1959, с. 500, 501; *Basanavičius J.* Rinkiniai raštai.— V., 1970, p. 296—297. Žinios apie *tulisonus* ir *ligašonus* panaudojimą žr. *Biržiška M.* Lietuvių dainų literatūros istorija.— V., 1919, t. 1, p. 6; *Biržiška M.* Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos.— V., 1920, p. 5; *Pakarklis P.* Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai, p. 240; *Pašuta V.* Lietuvos valstybės susidarymas.— V., 1971, p. 108 ir kt.

yra susiję su tomis vietomis, kuriose gyventojai etniniu atžvilgiu buvo mišrūs¹⁹. Sutartyje jie laikomi dvasininkais, atseit prūsų pagonių kulto kunigais (*quasi gentilium sacerdotes*). Tulisonų ir ligašonų reikšmę yra aiškinę A. Mežinskis, V. Manhartas, H. Bertuleitis ir kt. Būga tulisonų pavadinimą sieja su prūsų kalbos žodžiu *tuldisan* („su džiaugsmu“), laiko juos burtininkais, panegiristais, dalyvavusiais mirusiojo laidotuvėse²⁰.

Minėtas vaizdas sutartyje pabrėžtinai smerkiamas, vadinasi, laidotuvėse jis buvo dažnai atliekamas, tradicinis. Ar jis buvo pasakojamas, ar dainuojamas, ar raudamas — pasakyti negalima. J. Basanavičius, remdamasis žiniomis (Vulfstanas) apie prūsų sugebėjimus užšaldyti mirusiuosius, tulisonų maldų atlikimą šitaip vaizduoja: „Jie savo maldas ar laiminimus taip ilgai tęsę, iki du kartu jaunas mėnulis pasirodydavęs“²¹. Su koku laidojimo apeigų momentu cituotasis Christburgo sutarties vaizdas buvo susijęs — neaišku. Jis gali būti jungiamas su apeigomis nuo žmogaus mirties ligi mirusiojo sudeginimo ir jo pelenų palaidojimo. Paties vaizdo kilmę ir jo gyvenimišką pagrindą A. Mežinskis, naudodamasis P. Dusburgu, taip aiškina: mirusiojo giminės tuojau po jo mirties eidavo pas dvasininkus klausti, ar šie neregėjo velionio sielos — pastarieji ir pasakodavę aptariamą vaizdą, dar daug ką prie jo nuo savęs pridėdami²². Tačiau minėtasis Christburgo sutarties vaizdas gali būti suprantamas ir plačiau, ne tik kaip prūsų mitologijos reliktas. Panašių pasakojimų randama krikščionių raštuose. Naujojo testamento Jono apreiškime skaitome: „Aš išvydau atvirą dangų, ir štai pasirodė baltas žirgas. Ant jo sėdėjo raitelis, vardu Ištimasis ir Teisusis. <...> Jį lydėjo dangaus kareivijos pulkai ant baltų žirgų, apsilkę tyros baltos drobės drabužiais“. Kitoje „Naujojo testamento“ to paties skyriaus vietoje sakoma: „Ir aš regėjau: štai pasirodė baltas žir-

¹⁹ Mannhardt W. Letto-Preussische Götterlehre, S. 45.

²⁰ Zr. Būga K. Raštai, t. 2, p. 633; tulisonų ir ligašonų prasmės aiškinimus ir jų bibliografiją žr.: Stanevičius S. Raštai, p. 606.

²¹ Basanavičius J. Rinktiniai raštai, p. 298.

²² Zr. Źródła do mytologii litewskiej od Tacyta, s. 96.

gas ir ant jo raitelis su kilpiniu rankoje. Jam buvo duotas vainikas, ir jis išjojo kaip nugalėtojas, kad dar nugalėtų“²³.

„Palydovų būrys“, „žvilgantys ginklai“ Christburgo sutarties žinią sieja su feodalinių laikų kario apranga ir jam rodoma pagarba. Žirgas yra vienas populiarių įvaizdžių lietuvių pasakose, dainose, pirmiausia vestuvinėse, jaunimo ir karinėse-istorinėse. Jis užėmė svarbią vietą nekrokulte,— tai liudija ir Christburgo sutartis. Kariai ir kilmingieji buvo deginami su savo žirgais.

Dažnai minimas dainose ir sakalas. Ankstyvą sakalo įėjimą į tautosaką teigia ne tik folkloristai, bet ir kitų mokslo sričių atstovai, pažymėdami gyvenimišką įvaizdžio pagrindą. Gamtininkas T. Ivanauskas, pabrėžęs, kad Lietuvoje sakalininkystei buvo skiriama daug dėmesio, rašo: „Medžioklės su sakalais būdavo labai prabangios — puikūs žirgai, turtinga apranga, puošnūs drabužiai, medžiokliniai šunys, pagaliau ir patys sakalai su užmautais ant galvos kalpokais, neretai brangiais akmenimis papuoštais, visa tai giliai įstrigdavo į liaudies sąmonę. Tai ir nieko ypatingo, kad sakalo vardas tapo šaunumo, kilnumo simboliu, ir, nors sakalininkystė yra seniai atgyvenusi savo amžių, mūsų liaudies dainos ligi šiol sakalo neužmiršo“²⁴. Sakalų ir sakalininkų turėjo Lietuvos kunigaikščiai ir karaliai²⁵. Tikroviškas sakalo paveikslas tautosakoje, einas iš natūralaus jo grožio ir simbolizuoja žmogaus šaunumą, narsumą, gilioje senovėje greičiausiai buvo susijęs su mirusiųjų apeigomis ir jų sukeltais vaizdiniais. Juo labiau kad, P. Dusburgo žodžiais, su mirusiuoju kilminguoju sudegindavo „jo ginklus, žirgus, vergus ir verges, drabužius, medžioklinius šunis, plėšriuosius paukščius ir visa kita kariška“ (IŠ, 28). Sakalus su mirusiuoju deginus mini M. Strijkovskio „Kronika“²⁶ ir kiti šaltiniai.

²³ Naujasis testamentas.— V.-K., 1972, p. 593, 574 ir kt.

²⁴ *Ivanauskas T.* Lietuvos paukščiai.— V., 1958, t. 2, p. 166.

²⁵ Zr. Lietuvos metraštis: Bychovco kronika.— V., 1971, p. 99.

²⁶ Zr. *Która przedtym nigdy swiatła nie widziała. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka y wszystkiej... Rusi Macieja Osostewicusa Strijkowskiego...*— Warszawa, 1846, t. 1, s. 308—309.

Sakalo įvaizdis vestuvinėse, meilės ir karo dainose siejamas visų pirma su negeros žinios parnešimu. Vestuvinėse bei meilės dainose sakalas praneša, kad mergelė išteka už kito. Karinėse-istorinėse — motina dainos žodžiais kreipiasi į sakalą, teiraudamasi, gal jis buvo kare ir matė, kaip žuvo jos sūnus²⁷. Karys pats kreipiasi į sakalą, prašydamas parnešti jį „Lietuvos šalį“ jo kaulus (LTR 480/220/). Sakalo įvaizdis dainoše dažnai yra apgaubtas paslaptingumo, jis pasirodo žmonėms sapne ir turi savy nežinomų įvykių prasmę:

*Oi motin motin, motinėle mano,
Išvirozyk man šios nakties sapnelį:
Iš kairės rankos sakalas išskrido,
Dešinėj rankoj lelija pražydo.*²⁸

1249 m. sutartyje minimą mirusiojo kilimo į dangų su sakalu rankoje vaizdą dar labiau atitinka sutartinė, užrašyta 1936 m. Gelvonų apylinkėse (dabar Širvintų raj.):

*Aš atsiguliau, tuta tuta,
Margon lovelėn, tuta tuta,
Prisisapnavo, tuta tuta,
Dimni sapneliai, tuta tuta.*

*Iš tiesios rankos, tuta tuta,
Išskrido sakalas, tuta tuta,
Ir išskridęs, tuta tuta,
Į dangų kilo, tuta tuta. (LTR 963/21)*

Apskritai sutartinės savo kilme siekia tą laikotarpį, apie kurį kalba Christburgo sutartis.

Minėtasis Christburgo sutarties vaizdas, skirtas mirusiems išaukštinti ir pagerbti, pagrindiniais turinio momentais — karo ir karžygio, žirgo, sakalo tupėjimo ant

²⁷ LTR 3485/20. (Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.)

²⁸ LTR 947/87; variantuose dar dainuojama: „liepelė pražydo“ — LTR 1833/774.

rankos, kilimo į dausas — susisieja su dainomis, kuriose poetinis sakalo įvaizdis užima reikšmingą vietą.

Christburgo sutarties reikšmė folkloristikai bei etnografijai šituo nesibaigia. Ji duoda vertingų faktų apie pirktines vestuves²⁹, plačiai atsispindėjusias liaudies dainose ir šeimos apeigose. Šie atspindžiai patvirtina Christburgo sutarties žinią apie realų gyvenimišką reiškinį, folklore išlikusį jau tik kaip meninė ar apeiginė reminiscencija: „Senovinio pirkimo pėdsakų daug išliko ir vestuvių apeigose bei dainose. Visi šie pėdsakai tėra apeiginiai, labai tolimo tikrojo pirkimo atgarsiai“³⁰. Christburgo sutarties pranešimas apie draudimą pirktis žmonas yra panaudotas šeimos sudarymo formų praeityje tyrinėjimui³¹.

Janas Dlugošas

Lenkų istorikas, Krokuvos kanaaninkas Janas Dlugošas

(1415—1480) lotyniškai parašytame istoriniame veikale „Historiae polonicae libri XII“ („Lenkijos istorijos 12 knygų“) ne vienu atveju užsimena apie Lietuvą ir jos gyventojus³². Istorikas lietuvius ir kitas baltų gentis, jų gyvenimą, tikėjimus vaizduoja XIII—XV a.

J. Dlugošas pirmasis savo istorijoje įrašė legendą, kad lietuviai (lietuvius, žemaičius ir jotvingius jis laikė viena tauta) neva kilę iš romėnų, senųjų italų. Į dabartines savo gyvenimo vietas lietuviai esą atsikėlę Pompėjaus ir Cezario tarpusavio kovų metais. Tai J. Dlugošui neabejotinai liudijo kalba („Sermo his Latinus modica varietate distinctus, qui iam ex commercio gentium vicinarum, ad proprietatem vocabulorum Slavonitarum defluxit“), papročiai, tikėjimai, dievai. Kaip ir romėnai, lietuviai garbinę ugnies dievą — perkūną, deginę mirusiuosius su viso-

²⁹ Zr. *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre, S. 42—43; *Пащуро В. Т.* Образование литовского государства, с. 500, 501.

³⁰ *Baldauskas J.* Pirktinės vestuvės.— Mūsų tautosaka. K., 1935, t. 10, p. 98.

³¹ Ten pat, p. 64, 92.

³² J. Dlugošo „Lenkijos istorijos“ vertinimą žr. *Jučas M. J.* Dlugošo „Lenkijos istorija“.— Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. V., 1959, serija A, t. 1(6), p. 135—148.

mis jų brangenybėmis. Jie garbinę šventąją ugnį, turėję šventų miškų ir gojų, kurių buvo negalima kirviu paliesti, nes už tai bausdavusios piktos dvasios, juose gyvenusios. Gyvates ir žalčius laikę namuose, juos maitinę ir dievinę. Jie mėgę pranašauti, burti, užkalbinėti³³.

Reikšminga J. Długošo žinia apie „svarbiausią religinę apeigą“ rudenį, spalio pradžioje. Šios apeigos randamos paminėtos ir kituose šaltiniuose, o tai rodytų jų tikrumą. Istoriko žodžiais, „lietuviai, kol gyveno pagoniškoje tamsybėje, senu savo protėvių papročiu gojuose, kuriuos laikė šventais, privežę javų spalio mėnesio pradžioje, susirinkdavo su savo žmonomis, vaikais, namiškiais ir tris dienas tėvų dievams aukodavo jaučius, veršius, avinus ir kitus gyvulius, o po aukų tris dienas puotaudavo, šokdavo, žaisdavo įvairius žaidimus („vacando comestationibus, ludis et choreis, epulari, convivare et vesci libaminibus“) ir per juos valgydavo paaukotus gyvulius“³⁴.

Reikšmingos yra J. Długošo žinios apie jotvingius. Rašydamas, kaip Krokuvos ir Sandomežo kunigaikštis Boleslovas Gėdingasis (1219—1279) kariavo su jotvingiais 1264 m., J. Długošas teigia: „Šita jotvingių tauta, gyvenanti šiaurėje, ribojasi su Mozūrais, Rusija ir Lietuva. Jie šneka kalba, panašia į prūsų ir lietuvių, su kuriais gali lengvai susikalbėti. Yra tai žmonės atšiaurūs ir karingi ir taip labai trokšta šlovės bei pagarsėjimo, kad jų dešimtis ne kartą stodavo prieš šimtą priešų, guosdamiesi ta viena viltimi, jog žinojo, kad po mirties narsūs jų žygiai palikuonių bus išgarsinti dainomis. Šis troškimas jiems buvo pradžioje. Kadangi dėl mažo skaičiaus lengvai buvo nugalimi, visa tauta palaiptai žuvo dažnuose pralaimėjimuose. Dėl to, kad nė vienas iš jų nevensgė pavojaus ir abejotinos kovos, jie kovoje nieka-

³³ J. Długošo žinias apie lietuvių kilmę, kalbą, senovinius tikėjimus, papročius, kraštą ir kt. žr.: *Ioannis Długosii seu Longini canonici quondam cracoviensis Historiae Polonicae libri XII.*— Lipsiae, M DCC XI, p. 113—117; *Ioannis Długosii seu Longini canonici cracoviensis Historiae Polonicae libri XII: Cracoviae, MDCCCLXXVI*, vol. 3, l. 9, 10, pg. 470—475.

³⁴ *Ioannis Długosii...* Historiae Polonicae... M DCC XI, pg. 113; *Ioannis Długosii...*, vol. 3, l. 9, 10, p. 471; *Jana Długosza Kanonika Krakowskiego Dziejów Polskich ksiąg dwanaście*, t. 3, k. 9, 10, s. 445.

da nesitraukė nė žingsnio³⁵. Šį jotvingių apibūdinimą, pateiktą J. Dlugošo, tvirtinimą, kad žuvę kovose po mirties bus išgarsinti dainomis, M. Biržiška, remdamasis J. I. Kraševskio užuomina³⁶, daugiau spėdamas negu įrodinėdamas ar argumentuodamas, sieja su Christburgo sutarties mirusiųjų apraudotojais — tulisonais arba ligasonais³⁷. Apie tai ką nors tiksliau pasakyti sunku.

Labai įdomi J. Dlugošo žinia apie Gedimino dukters Aldonos (apie 1310—1339) prisirišimą prie pagoniškosios kultūros. Aldona, po krikšto priėmusi Onos vardą, buvo Lenkijos karaliaus Kazimiero Didžiojo žmona. J. Dlugošas pasakoja, kad karalienė Ona buvo „moteris garbinga, su vyru ir karalium gyvenusi santaikoje, žmonėms pamaldiems ir neturtingiems maloni ir labdaringa, bet pasaulietiškiems šokiams, žaidimams ir linksmybėms pernelyg atsidavusi. Kadangi prie tų tuštybių pagoniškuosiuose tėvų namuose iš vaikystės buvo pripratusi, anaiptol neatsižadėjo jų, priėmusi krikščioniškąjį tikėjimą. O kai karalius Kazimieras ne tiek pritardavo, kiek būdavo tam abejingas, paprastai ją, jojančią ar važiuojančią, lydė-

³⁵ *Ioannis Dlugossi... Historiae Polonicae...* M DCC XI, p. 770; *Joannis Dlugosii...*, t. 2, l. 5, 6, 7, 8, p. 389; *Jana Dlugosza Kanonika Krakowskiego* *Dziejów Polskich* ksiąg dwanaście, t. 2, k. 5, 6, 7, 8, s. 375—376; *Būga K.* Rinktiniai raštai.—V., 1961, t. 3, p. 129.

Šis jotvingių apibūdinimas lietuvių folkloristikos istorijos ir jos šaltinių tyrinėtojų paprastai nurodomas nepilnas, paimtas iš J. I. Kraševskio vertimo, o ne iš J. Dlugošo originalo — žr. Litwa. Starożytna dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni, przysłowia, podania i t. d. przez *J. I. Kraszewskiego*. *Hystorya do XIII wieku*. Warszawa, 1847, t. 1, s. 294. J. I. Kraševskiu naudojasi M. Biržiška (žr. *Biržiška M.* Lietuvių dainų literatūros istorija, t. 1, p. 92; Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos, p. 114), J. Ciurlionytė (žr. *Ciurlionytė J.* Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai, p. 7) ir kiti autoriai.

Išskirtinį jotvingių narsumą liudija ir kiti šaltiniai. V. Kadlubeko kronikoje sakoma, kad jotvingiai „ne tik savo išvaizda, bet savo dvasia yra baisūs priešai“, o jų atkaklumo „nebuvo bandęs iki tol niekas nei karu, nei drąsumu (palaužti)“ (IS, 26—27).

³⁶ Litwa Starożytna dzieje... przez *J. I. Kraszewskiego*. 1847, t. 1, s. 145.

³⁷ *Biržiška M.* Lietuvių dainų literatūros istorija, t. 1, p. 6; *Biržiška M.* Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos, p. 6.

davo būgnai, švilpynės, smuikai („tympana, sambuca, fiolae“)³⁸.

Gedimino dukters Aldonos gyvenimo būdo aprašymas paliudija, jog jos tėvų namuose buvę mėgstami pagoniški šokiai bei žaidimai ir muzika, atliekama „būgnais, švilpynėmis, smuikais“.

Minėtoji žinia leidžia pažvelgti į didžiojo Lietuvos kunigaikščio aplinkos dvasinę kultūrą.

J. Dluogošas nepalankiai žiūrėjo į lietuvius, o aprašomus įvykius kartais perdėdavo ir pateikė ne visada patikimų faktų. Nepaisant to, jo žinios apie jotvingius ir lietuvius bei jų papročius yra reikšmingos tautosakos gyvavimui pasekti. Jis tvirtina lietuvius pranašavus ir būrus, bet jų burtų neužrašė, neaprašė, nenurodė, kokie jie buvo. „Lenkijos istorijos“ autorius nepaliko mums ir „žaidimų“ bei „šokių su dainomis“, kuriuos jis suminėjo savo istorijoje. Nepaliko jis ir jotvingių karinių-istorinių dainų, kurių turinys buvęs narsių karių žygių apdainavimas, narsuolių, kritusių kovoje, aukštinimas bei kovotojų skatinimas mūšio lauke.

Motiejus Miechovita

Iš XV a. vidurio mus pasiekė žinia apie dainą, kurioje buvo apdainuojamas didžiojo Lietuvos kunigaikščio Žygimanto Kęstutaičio nužudymas 1440 m. Dabartiniu tautosakos žanrų supratimu tai turėjusi būti istorinė daina.

Tokią dainą buvus tvirtina lenkų istorikas, geografas, gydytojas ir astrologas Motiejus Miechovita (*Maciej z Miechowa*, 1457—1523). Jis yra parašęs du istorinius veikalus: „Tractatus de duabus Sarmatiis“ („Traktatas apie dvi Sarmatijas“; lotyniškas tekstas 1517 m., vertimas į lenkų kalbą 1535 m.) ir „Chronika Polonus“ („Lenkų kronika“, 1519). Abiejuose veikaluose autorius pateikia įdomių istorinių, geografinių ir etnografinių žinių apie Lietuvą, daugiausia apie Žemaitiją.

³⁸ *Ioannis Dlugossi... Historiae Polonicae*. M DCC XI, p. 1056; *Joannis Dlugossi...*, t. 3, l. 9, 10, p. 194; *Jana Dlugosza Kanonika Krakowskiego Dziejów Polskich ksiąg dwanásce*, t. 3, k. 9, 10, s. 181—182.

„Traktate...“ M. Miechovita sakosi norįs, kad aprašomi kraštai, taigi ir Lietuva, būtų pažįstami pasauliui. Apie Lietuvą rašydamas, jis naudojosi J. Dlugošu, tačiau pateikė ir naujų duomenų. Jie vertingi ypač dėl to, kad autorius kalba apie įvykius, kurių amžininkas pats buvo. Humanizmo idėjų paveiktas, M. Miechovita pažiūrėjo į aprašomus kraštus plačiau, paliesdamas ir valdančiąsias viršūnes, ir paprastus žmones. „Traktate...“ jis, be kita ko, nurodo žemaičius mėgus burti ir pranašauti, garbinus perkūną, aprašo gyvenamąjį jų būstą (numą?) ir nemažai kitų dalykų. Sumini kai kuriuos valstiečių valgius, pavyzdžiui, labai prastą juodą duoną, stiprų midų ir alų... M. Miechovita pasakoja, kaip skeptiškai žmonės reagavę į krikščionybės aiškintojų įtikinėjimus, esą pasaulį sutvėręs dievas. Šią liaudies anekdotą situacijų turintį „Traktato...“ pasakojimą vėliau randame M. Strijkovskio „Kronikoje“.

Folkloristikai svarbiausia M. Miechovitos žinia yra Žygimanto Kęstutaičio nužudymo aprašymas. Nužudymą kaip istorinį faktą jis nurodo „Traktate...“, tačiau apie dainą nieko neužsimena³⁹. O „Lenkų kronikoje“ sako, kad dar jo laikais, t. y. XV a. pirmojoje pusėje, lietuviai šį įvykį apgiedoję gedulinga giesme: „Apie tai lietuviai iki mano amžiaus giedojo gedulingą giesmę: „Drąsūs Rusijos kunigaikščiai nužudė Lietuvos kunigaikštį Zigmantą“ ir t. t.“⁴⁰ Bychovco kronikoje, aprašant Žygimanto nužudymą, apie dainą nieko neužsimenama. Vadinasi, M. Miechovita šį dalyką žinojo iš kitų šaltinių ar žodinių pasakojimų.

³⁹ Lietuvių folkloristikos istoriografijoje yra įsigalėjęs teiginys, kad M. Miechovita dainą apie Žygimanto nužudymą mini „Traktate apie dvi Sarmatijas“. Zr. *Biržiška M.* Lietuvių dainų literatūros istorija, t. 1, p. 8—9; *Biržiška M.* Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos, p. 9; *Niemi A. R.* Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai.—Mūsų tautosaka. K., 1932, t. 6, p. 74; *Čiurlionytė J.* Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai.—V., 1969, p. 7; Lietuvių tautosakos apybraiža, p. 22 ir kt. Toks teigimas nėra tikslus, dainą apie didžiojo Lietuvos kunigaikščio Žygimanto nužudymą 1440 m. M. Miechovita pateikia „Lenkų kronikoje“.

⁴⁰ *Polonicae Historiae Corpus...*—Basileae, 1582, t. 2, p. 212.

M. Miechovita čia ne tik pateikia patį dainos gyvavimo faktą, bet ir perpasakoja lotyniškai dalį jos turinio, greičiausiai pirmąjį posmą. Vietų, kurios primintų dainą apie Žygimanto nužudymą, užrašytose karinėse-istorinėse dainose ar baladėse, ligi šiol nėra aptikta. Iš viso nėra panašaus turinio dainų. Bet tai, kad daina neišliko ar neužrašyta, dar nerodo, jog jos nebuvo. M. Miechovitos raštai yra patikimas šaltinis. Istorikai autoriaus nekaltina faktų iškraipymu ar netikrumu. Žygimanto nužudymo aprašymas, kuriame paminėta daina ir šiek tiek perpasakotas jos turinys, suponuoja ją neabejotinai buvus, nes „Lenkų kronikos“ autorius aiškiai tvirtina: „lietuviai iki mano amžiaus giedojo“.

Kitos XI—XV a. žinios apie mitologiją, papročius ir dainavimą Išsamiai apžvelgti visus XI—XV amžių duomenis tautosakai tirti arba jai suprasti nėra įmanoma. Folkloristikai reikalinga daug istorijos mitologijos raštų, papročių ir gyvenimo būdo aprašymų, paskelbtų lietuvių mitologijos sąvaduose (pvz., A. Mežinskio, V. Manharto), senosiose kronikose, istorinių dokumentų rinkiniuose (pvz., „Lietuvos TSR istorijos šaltiniai“), valstybės, kultūros, literatūros, šeimos, atskirų visuomenės klasių istorijos tyrinėjimuose. Dėl to ir čia minimi bei vertinami tie autoriai ir jų teikiamos žinios, kurios yra artimesnės folklorui ir folkloristikai bei glaudžiau susisieja su dabar žinoma tautosakine medžiaga.

XI—XV amžiai paliko nemažai žinių apie mitologiją, kurių vienos — neabejotinos, kitas — būtina tirti ar tikslinti. Tačiau visos jos rodo animistinių tikėjimų turtinumą, gamtos sudvasinimu ir garbinimu pagrįstą pasaulėjautą — ano meto dvasinės kultūros pagrindą. Šio laikotarpio duomenimis, anuomet buvo susiformavusi ir gyvavo įvairiapusė dvasinė kultūra, giliai įleidusi šaknis į paprastų žmonių kasdienę buitį ir valdančiųjų sluoksnių gyvenimą. Raštais apie pagoniškąją pasaulėžiūrą ir gyventojų prierašumą prie jos yra rėmęsi daugelis etnografų bei tautosakininkų, aiškinusių liaudies kultūros savi-

tumą. Aiškinimai bei vertinimai ne visada teisingi ir išsamūs, tačiau jie padeda aiškiau nušviesti istoriniuose šaltiniuose dokumentuotas mūsų tautos dvasinės kultūros ištakas.

XI a. vokiečių kronikininkas Adomas Bremenietis (*Adam von Bremen*, miręs apie 1081—1085 m.) 1075 m. baigė rašyti veikalą „Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum“ („Hamburgo vyskupų istorija“). Ketvirtoje jos knygoje „Šiaurės salų aprašymas“ („Descriptio insularum aquilonis“) jis mini prūsus ir sako: „Joje (Prūsijoje, pagal raštą Žemijoje, Semboje, Sambijoje — *A. J.*) gyvena žemiai (Sembi) arba prūsai (Pruzzi), labai humaniški žmonės, kurie vyksta pagalbėti tiems, kurie jūroje atsiduria pavojuje ar užpuolami piratų. <...> Daug ko girtino galima būtų pasakyti apie tų tautų papročius, jeigu tik jos turėtų Kristaus tikėjimą, kurio skelbėjus baisiai persekioja. Be abejo, ir iki šiol jų žemėje, nors visa kita yra bendra su mūsų papročiais, neleidžiama lankyti gojų ir šaltinių, kuriuos, jų nuomone, krikščionių aplankymas suteršia“ (IŠ 24—25). (Galima tvirtinti, kad žemiai Adomo Bremeniečio raštuose reiškia ir dabartinės Lietuvos gyventojus, nes jų gyvenamos vietos susisiečia su Lenkija ir Rusija.) Kronikininkas čia teigiamai vertina prūsų papročius, nors kiek plačiau jų ir neaprašo. Jis patvirtina šventų miškų buvimą ir gamtos reiškinių garbinimą. Be to, jis sako, kad prūsai „garbina drakonus“ („*Dracones adorant cum volucris...*“)⁴¹. Drakonas lietuvių tautosakoje dažniausiai vadinamas smaku, rečiau — slibinu. Viena jo savybių — galėjimas skraidyti oru⁴². Tai, kad Adomas Bremenietis drakoną gretina su skraidančiomis būtybėmis, rodytų, jog jis turi galvoje tautosakiniam smakui analogišką ar artimą būtybę. O gal tai skrendančio aitvaro pirmavaizdis? Juk autorius istorijoje šalia krikščionių raštų naudojami ir liaudies žodinėmis tradicijomis.

⁴¹ Žr. *Ivinskis Z.* Senovės lietuvių religijos bibliografija.— K., 1938, p. 6.

⁴² Smako (slibino) vaizdinį perteikia pasakos ir patarlės. Dar žr.: *Lietuviškoji enciklopedija*.— K., 1937, t. 6, p. 1386—1387.

Žinių jam yra suteikę rytiniame Pabaltijyje lankęsi pirkliai, dvasininkai ir Danijos karalius Svenas III Estritsonas.

Jotvingių papročius XII a., suprantama, pagoniškuosius, pažymi lenkų istorikas Vincentas Kadlubekas (1150—1223). V. Kadlubekas, savo knygoje „Historia Polonica“ („Lenkijos istorija“, pirmą kartą išleista 1612 m.) rašydamas apie Lenkijos karaliaus Boleslovo IV kovas su jotvingiais (lietuviais), sako, kad jam pavyko kai kuriuos jotvingius⁴³ pavergti. Tada Boleslovas IV išleido įsakymą, kuriame nurodyta: „Kas pasirinks krikščionių tikėjimą, tam bus suteikta visiška laisvė, ir jis nepatirs turto nuostolių; o kas atsisakys pamesti pagonybės šventvagiškus papročius, nedelsiant bus baudžiamas aukščiausia — mirties bausme“ (IŠ, 26). Matome, kad ir Adomas Bremenietis, ir Vincentas Kadlubekas kalba apie prūsų bei jotvingių (lietuvų) papročius, bet nieko nepaaiškina, kokie tie papročiai buvo.

XIII a. pradžioje vestfalielis Paderborno vyskupas Oliveras Scholastikas (Oliverus Scholasticus), arba Oliveras iš Paderborno (Oliverus von Paderborn, miręs 1225 ar 1227 m.), apie 1220 m. parašytoje knygoje „Historia regum Terrae Sanctae“ („Šventosios žemės valdovų istorija“) pažymėjo: „To popiežiaus (Inocento III) laikais šiaurės tauta, kuri skendo tamsybėse, <...> garbino giminių dievybes: girinius, medeines, kalnų dvasias (kalnus), miškinius, ežerinius, satyrus, faunus; tikėjo, kad gojuose, kurių neleido kirsti, kur šaltinius, medžius, kalnus, kalvas, uolas, pylimus garbino, tarsi galėtų rasti dorybės, pamaldumo, atspėti ateitį“⁴⁴. Iš citatos matyti, jog Olive-

⁴³ V. Kadlubekas jotvingius vadina getais, paleksonimiais. Vienoje vietoje jis tvirtina: „...[sidēmėk, kad getais yra vadinami visi lietuviai, prūsai ir kitos tautos...“ Zr.: IŠ, 26.

⁴⁴ Źródła do mytologii litewskiej od Tacyta..., s. 51; Mannhardt W. Letto-Preussische Götterlehre, S. 39. Į vertime iš lotynų kalbos išvardytus mitinių būtybių pavadinimus žiūrėtina sąlygiškai, kadangi Oliveras Scholastikas joms apibūdinti pavartojo graikų ir romėnų mitologijos vardus, kurie, suprantama, negali visiškai atitikti baltų mitinių būtybių.

ras Scholastikas paliudija didelį gamtos sudvasinimą, kuris baltų pasaulėjautoje užima labai svarbią vietą⁴⁵.

Bizantijos istorikas Joanas Malala (*Johannes Malalos, Joannes Malalas*, gimęs apie 491 — miręs apie 578) yra parašęs pasaulio istoriją „Chronographia“ („Laiko aprašymas“), kuri apima laikotarpį nuo legendų apie senovės Egiptą ligi 563 m. Istorija greitai išpopuliarėjo. X a. pradžioje bulgarų dvasininkas Grigorijus išvertė ją į senąją slavų kalbą (šis vertimas neišliko). Vertimas ar jo kopija pateko į Rusiją, juo pasinaudojo Nestoras (gimęs apie 1053 — miręs po 1113). 1261 m. vienas rusų dvasininkas, perrašydamas vertimą ar jo kopiją, padarė rusišką nuorašą (šis nuorašas taip pat neišliko, išliko nuorašas iš XV a.), nuo savęs pridėdamas istorinių ir mitologinių žinių. Prie šių žinių priklauso Sovijaus mitas ir lietuviams, jotvingiams, prūsams, estams ir lyviams priskiriamų dievybių *Andaj, Perkun, Zvoruna, Teljavelj* suminėjimas⁴⁶. Iš to paties laikotarpio panašius dievybių vardus pateikia ir Volynės kronika⁴⁷.

Pastebėjimų, liečiančių Lietuvą, Žemaitiją, Sambiją (Sembą), Žemgaliją, Kuršą, yra Livonijos eiliuotojoje kronikoje („Livlandische Reinchronik“), parašytoje apie 1290—1296 m. ir priskiriamoje Ditlebui von Alnpekei („Livländische Reinchronik“). Kronika yra patikimas šaltinis, nes ji parašyta pagal riterių, kariavusių su lietuviais (žemaičiais), taigi juos pažinusių, pasakojimus ir paties jos autoriaus asmeninį patyrimą. Kronikoje šiek tiek pasakojama apie baltų papročius ir tikėjimus. Pavyzdžiui, žemaičiai prieš karo žygį savo dievams aukodavę gyvulius (žvėris), o po sėkmingo žygio — pagrobtus ginklus, arklius ir belaisvius. Yra tikėjimo magiška trijų

⁴⁵ Apie gamtos sudvasinimą, be kitų šaltinių, žr.: Zródła do mytologii litewskiej od Tacyta..., s. 51—88; *Balys J.* Lietuvių liaudies pasaulėjauta tikėjimų ir papročių šviesoje.— Cikaga, 1966; *Jonynas Ambr.* Knyga apie lietuvių liaudies pasaulėjautą.— Kultūros barai, 1968, Nr 9, p. 70—71.

⁴⁶ Mitinių būtybių vardai bei jų lietuviškumas ir Sovijaus mitas yra įvairiai ir skirtingai aiškinami. Žr.: Zródła do mytologii litewskiej od Tacyta..., s. 126—137; *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre, S. 56—68.

⁴⁷ Žr. Zródła do mytologii litewskiej od Tacyta..., s. 138—152.

skaičiaus galia atspindžių („Ir sult geloben das dritte teil den goten, so geschiet uch heil“). Kalbama apie būrimą iš mentikaulio („an eym schuldirbein her sach, dex quam syn hertze in ungemach“). Pavaizduojamos sembų karių, žuvusių per kautynes prie Klaipėdos pilies, laidotuvs:

*Der rede uolgeten sie mite,
wen es was der lute site.
Uf hor zu hant sie traten,
ir toten, die sie haten,
die branten sie mit irme zuge.
Vurwar ich nicht enluge:
spere, schilde, brume, pfert,
helme, keyen und swert
brante man durch ir willen.
Dar mite solden sie stillen
den tuwel in iener werlde dort.
So grose torheit wart nie gehort...⁴⁸*

Sembai Klaipėdos pilį, kurią pasistatė ir kurioje įsikūrė kryžiuočiai, vaizdingai vadina „varnų lizdu“.

Livonijos eiliuotoji kronika — vienintelis lig šiol žinomas šaltinis, rodąs, kad perkūnas laikomas šalčio kaltininku (dievu?).

Platesnio aiškinimo nusipelno Lietuvos (Mindaugo) kario ir didiko Lengevino (Langvino) aprašymas. 1243 m. per tarpusavio vaidus Lengevinas buvo išduotas ordinui ir kalinamas Rygoje. Tuo metu kalavijuočiai įsiveržė į Lietuvos žemes, plėšikavo ir nužudė Lengevino brolių. Apie jo žuvimą Lengevinas išbūrė iš mentikaulio. Livonijos eiliuotojoje kronikoje Lengevino nelaimė taip aprašoma:

*Lengewinis bruder wolde iagen
dy aftir hute of daz her;*

⁴⁸ Zródta do mytologii litewskiej od Tacyta..., s. 122: Įsakymui pakluso, nes toks buvo jų paprotys. Tuoju pat surinkę visus kritusius, kartu su visais ginklais sudegino. Iš tikrųjų! Teisybę sakau: ietis, skydus, šarvus, arklius, šalmsus ir kalavijus sudegino pagal jų valią. Tuo norėjo numaldyti nelabąjį aname pasaulyje. Apie tokią beprotybę niekada negirdėta.

*si saczten sich keyn en zu wer
mit menlichem mute;
do wart von der hute
Lengewins bruder ir slagen.
Wen daz leit sy, der mac iz clagen
zu littowen in dem lande;
her bleib do sunder schande.
Do Lengewin dy mere uor nam,
sin hercze yn eyn groz iammer quam.⁴⁹*

M. Biržiška dar 1919 m. „Lietuvių dainų literatūros istorijoje“ ir metais vėliau — „Dainų atsiminimuose iš Lietuvos istorijos“⁵⁰ Livonijos eiliuotosios kronikos pasakojimą laiko atbalsiu „raudų bei dainų apie karžygius, kurie, kritę kovoje, saviškiams „gėdos nepadarė“; galbūt tai raudų „apie patį Lengvenio brolių“ atspindžiai. Cituota kronikos vieta vargu ar leidžia padaryti išvadą apie karžygių dainų buvimą XIII a. Žemaitijoje. Tačiau to kategoriškai nuneigti taip pat negalima.

Karžygio apdainavimą taip pat aprašo Simonas Daukantas „Dainėse žemaičių“ (1846) ir „Lietuvos istorijoje“ („Istorijoje žemaitiškoje“, 1893). Jis pateikia įdomią žinią apie XIV a. vidurio prūsų-lietuvių dainių Rykselj. „Dainių žemaičių“ pratarėje S. Daukantas rašo: „...kiekviena tauta gilioj senovėj savo veikalus ir laimingas ar nelaimingas notis dainose ir raudose saugojo, o jos kartos jas perkartojo savo ateinančioms giminėms.

Kas buvo kitose tautose, tas pats nutiko ir lietuvių tautoj: kaipogi žinoma yra, jog metuose 1351 Rykselis, garsus dainininkas nuo Parusio gimimo, pasitikęs Marienburgo pilyj, tyčiomis atėjęs ar pakviestas ant keltuvių

⁴⁹ Lengevino brolis norėjo nuvyti ariergardus (kalavijuočių). Ap-sauga jiems (lietuviams) narsiai pasipriešino. Tuomet sargyba Len-gevino brolių nukovė. Kam gaila, tas terauda jo Lietuvos žemėje; jis krito, gėdos nepadaręs. Lengevinas, naujieną išgirdęs, pradėjo labai raudoti.

Apie Livonijos eiliuotąją kroniką plačiau žr. *Ūródła do mytologii litewskiej od Tacyta...*, s. 111—124. Citata imta iš p. 116—117. Taip pat žr. *Mannhardt W. Letto-Preussische Götterlehre*, S. 70—82.

⁵⁰ Žr. *Biržiška M. Lietuvių dainų literatūros istorija*, t. 1, p. 7; *Biržiška M. Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos*, p. 6.

Kniprodės, didžiojo vokiečių mistro, girdėdamas jis toje skalsingoj puotoj daug dainininkų vokiečių ir regėdamas, jog nė vienas tarp jų negali su juo lygintis, lūgojės būk vyresnybės, idant leistų jį svečiams savotiškai padainuoti (nesgi vokiečiai buvo užgynę lietuviškai kalbėti). Pazvalijus Rykselis būk ryliojės savo dainoje veikalus kokio tenai lietuvių vyčio ar didžio kariautojo, Vaidevučiu vadinamo. Mums šiandien tos dainos vienas pats žodis teatėjo raštais, beje, „vai dievuti...“⁵¹.

Jeigu ši S. Daukanto žinia tikra, tai galima labai toli į senovę nukelti gyvą dainuojamosios tautosakos tradiciją aukštuomenėje ir, kaip yra pastebėjęs jau M. Biržiška, galbūt turėtume „net senovės lietuvių epo pėdsaką!“

Tačiau žinios apie Rykselio dainavimą autentiškumas kelia abejonių. Pats S. Daukantas, matyt, nėra įsitikinęs jos teisingumu. Apie Rykselį jis kalba su išlygomis: „lūgojės būk“, „būk ryliojės“, „kokio tenai lietuvių vyčio“. Rykselį dainavus „Dainose žemaičių“ jis nurodo 1351 m., o „Lietuvos istorijoje“ — 1353 m. Pati žinia imta iš abe-

⁵¹ *Daukantas S. Raštai.*— V., 1976, t. 1, p. 658. „Lietuvos istorijoje“ S. Daukantas Rykselio dainavimą taip vaizduoja: „Kad Vindrich Kniprode tapęs d. mistru kryžievių, pakėlė didei iszkilmingą puotą savo bendrams ir svečiams, tarp kitų įvairių svečių pasitiko ten užkviestu Nurinbergos garsus dainius, kursai ten buk veikalus Bakuso arba, kaip Žemaičiai vadina, apinį garbinęs, taip tenai jis savo daina svečiams įtikęs, jog Vindrich dovanojęs jam už tą aukso kausą! Pasigailęs, įsmilęs, tokia dovana ir atsiminęs senovės savo aukso amžių, dainius-perkriksztas, lietuvis, Rikselis (kursai tenai svečius kalpojo) lugojo aplinksmio mistro, idant jį leistų lietuviszškai padainuoti veikalus garbingo jo tautos Videudo arba Viteuto kaipogi, kaipo virsziaus minavojau, buvo užginta lietuviszškai kalbėti, Vindrich leido, ir Rikselis dainavo veikalus Viteudo svečiams...“ *Daukantas S. Lietuvos istorija.*— Plymouth; 1893, t. 2, p. 78.

Žinią apie Rykselio dainavimą panaudojo A. Mickevičius poemos „Gražina“ paaiškinimuose po poemos eilučių:

*Bet mano šlovę Vytautas gesina,
Šiandie jis spindi virš visų iškilęs;
Jį tartum antrą mūsų Gediminą
Slovina dainiai ir seni vaidilos.
Jį garbsto kanklės, mini dainiaus godos,
Kad nepamirštų būsimosios kartos.*

Zr. *Mickevičius A. Gražina.*— V., 1954, p. 20 (Vertė V. Sirijos Gira.); *Poezye Adama Mickiewicza.*— Warszawa, 1888, t. 2, s. 54—56.

jotino šaltinio⁵². Ji, galimas dalykas, ne tiek atspindi tikrovę, kiek yra sukelta romantinių S. Daukanto ir kitų Lietuvos senovės tyrinėtojų pažiūrų. Kita vertus, viduramžiais Lietuvos, kaip ir kitų kraštų, pilyse bei didikų rūmuose muzika ir dainos buvo kultivuojamos. Tačiau kurią šio muzikinio repertuaro dalį sudarė lietuvių liaudies dainos ir ar iš viso jos buvo dainuojamos,— duomenų nėra.

Kryžiuočių ordino istorikas Petras Dusburgas (*Peter von Dusburg*), gyvenęs XIII a. pabaigoje ir XIV a. pradžioje, aprašo prūsų ir lietuvių⁵³ tikėjimus, papročius, mitologiją. Karaliaučiuje jo parašyta „Cronica Terre Prussie“ („Prūsijos žemės kronika“) apima 1190—1326 m. įvykius⁵⁴. Savo kronikai P. Dusburgas panaudojo neišlikusius rašytus šaltinius ir seną nežinomą kroniką, be to, „šį tą, ką matė, kita, ką girdėjo iš tų, kurie kai ką buvo matę ir dalyvavę, ir kitus dalykus, kuriuos sužinojo iš teisingo pranešimo“⁵⁵, vadinasi, žodinę tradiciją, trečiųjų asmenų pasakojimus. Tyrinėtojai (M. Tepenas, A. Mežinskis ir kt.) „Prūsijos žemės kroniką“ laiko rimtu šaltiniu senovei pažinti. Tačiau neužmirština ir tai, kad joje yra neteisingų dalykų bei jų aiškinimų, pavyzdžiui, legenda apie Vaidevutį, Ramovę ir kt. Pagonis baltus autorius vaizduoja tendencingai. Ordino karą su jais jis laiko dievo kova su šviesos ir tiesos priešais. Ir A. Mežinskis, labai vertinąs P. Dusburgo kroniką, pripažįsta, jog liau-

⁵² Zinios apie Rykselio dainavimą bibliografiją žr. *Biržiška M.* Lietuvių dainų literatūros istorija, t. 1, p. 93.

⁵³ Lietuviais P. Dusburgas laiko ano meto Lietuvos valstybės gyventojus. Ordino užkariautų sričių lietuvius jis vadina prūsais.

⁵⁴ P. Dusburgo kronika parašyta lotynų kalba. Kad ji būtų suprantama ordino broliams, jaunesnysis P. Dusburgo bendradarbis Mikalojus Jerošinas didžiojo magistro pavedimu išvertė ją eilėmis į vokiečių kalbą (versti baigė 1335 m.).

„Prūsų žemės kronikos“, be kelių leidimų, didesnių ištraukų ligi šiol paskelbta: *Źródła do mytologii litewskiej*.— Warszawa, 1896, c. 2, s. 1—69; *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre, S. 102—115; *IŠ*, p. 28, 31—32, 37—38, 48, 51—54. (Kronikos vertimo iš lotyniškojo originalo į lietuvių kalbą mašinosraštis yra Lietuvos TSR MA Istorijos institute.)

⁵⁵ *Źródła do mytologii litewskiej*, c. 2, s. 1—2; *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre, S. 84.

dies tradicijos joje aprašytos neišsamiai. Jis sako: „Kadangi tame amžiuje buvo nežiūrima pagonybės esmės, svarbiausias ordino uždavinys buvo iš pagrindų pašalinti išorinius jos požymius, o į jų vietą įvesti krikščioniškąją tvarką.

Šios pastabos, mano nuomone, gali išteisinti autorių nuo priekaišto, kad jis mums nepateikė išsamaus prūsų-lietuvių tikėjimų vaizdo, nes jo pagrindinis uždavinys buvo aprašyti viso šimtmečio prūsų istoriją, o ne jų mitologiją⁵⁶.

P. Dusburgas savo kroniką paskyrė visų pirma visuomeniniams-politiniams įvykiams, ordino įsikūrimui, jo įsitvirtinimui prūsų žemėse ir kovoms su lietuviais, bet trečiojoje jos knygoje yra duomenų ir prūsų-lietuvių tikėjimams pažinti.

Anot P. Dusburgo, prūsai ir lietuviai garbino gamtą, jos reiškinius, įvairius gyvūnus, net arklius, verpė linus dievams. Apibendrindamas prūsų tikėjimus, jis taip rašo: „Kadangi jie dievo nepažino, tai suprantama, kad klysdami dievu garbino visokeriopą sutvėrimą, atseit saulę, mėnesį ir žvaigždes, griaustinį, sparnuočius ir net keturkojus, neskiriant nė rupūžės. Jie turėjo šventuosius miškelius, laukus ir vandenį, ir ten niekas nedrįso medžio nukirsti, laukus dirbti ar žuvauti“⁵⁷.

Kronikos autorius paliudija žmonių pirkimą, mirusiųjų deginimą ir kt. Jis ypač pabrėžia prūsų ir lietuvių prietarumą: „Prūsai retai kada pradeda kurį nors svarbesnį darbą, pirmiau nepasiteiravę savo dievų, burdami pagal savo apeigas, gerai ar blogai tasai darbas pavyksiąs“⁵⁸. Tokiam tvirtinimui pamatuoti galima nurodyti nemažai pavyzdžių iš kronikos. Antai 1323 m. per rugiapjūtę kryžiuočiai su grobiu traukėsi nuo Žiemgalos. „Juos nusivijo lietuviai ir, kai priartėjo vietą, kur brolių buvo paspęsti spąstai, vienas lietuvis, būręs pagal savo apeigas, dideliu balsu sušuko: greitai grįžkime atgal, teutonų spąstai yra čia“⁵⁹.

⁵⁶ Zródła do mytologii litewskiej, c. 2, s. 3.

⁵⁷ *Dusburg[as]* P. Prūsų žemės kronika, p. 53.

⁵⁸ Ten pat, p. 55.

⁵⁹ Ten pat, p. 272, 215—216 ir kt.

Savo kultūrą, savo dvasinį pasaulį vertino, jį gynė ir liaudis, ir senosios Lietuvos valdovai. Tai matyti, pavyzdžiui, iš Gedimino laiškų. Antai popiežiaus legatų pranešime 1324 m. yra įdėti Gedimino jiems pasakyti žodžiai, kad „krikščionims jis leidžia savo dievą garbinti pagal savo papročius, rusams pagal savo apeigas, lenkams pagal savo papročius“, „o mes garbiname dievą pagal savo apeigas, ir visi turime vieną dievą“⁶⁰. Gediminas pagoniškąjį savo tikėjimą mylėjo, juo didžiavosi, nes jį yra pabrėžęs santykiuose su užsieniu. 1338 m. lapkričio 1 d. prekybinėje jo sutartyje su ordinu pažymėta, kad ji buvo sudaryta „pagal Lietuvos karaliaus, jo vaikų ir visų jo bajorų sutikimą; jie tuo reikalu taip pat atliko savo šventąsias apeigas“⁶¹.

Suprasti, kaip stipriai lietuviai pagonys buvo prisirišę prie savo tikėjimo ir papročių XV a. pirmojoje pusėje, padeda Enėjus Silvijus Pikolominis. Nors E. S. Pikolominio žinios apskritai reikalauja kritiško požiūrio, bet jo suminėtais pagoniškosios religijos dalykais netikėti nėra pagrindo, nes juos paliudija ir kiti autoriai. Pasakodamas apie alkų naikinimą, jis pabrėžia, kad žmonės „ėmė skystis Vytautui, jog greičiau apleisią savo namus, išeisią iš savo tėvynės, negu išsižadėsią senosios savo tikybos“⁶². E. S. Pikolominis buvo girdėjęs apie saulės kultą, šventuosius alkus, žalčių ir ugnies garbinimą. Jis tvirtina, kad šventosios ugnies saugotojai, „prie jos esantieji, pranašaudavo ligoniams“, vadinasi, kalbėdavo kažkokius tekstus, užkalbėdavo ligas ar pan. Žalčių garbinimą ir šventuosius gojus patvirtina ir Jeronimas Prahiškis⁶³. Senoji lietuvių religija rėmėsi gamtos kultu, tais vaizdiniais apie gamtą ir žmogaus santykius su ja, kurių ligi mūsų dienų apstu folklore.

J. Dlugošas ir M. Strijkovskis nurodo, kas buvo dainuojama Žalgirio (1410) ir Pabaisko, arba Šventosios (1435), mūšiuose. J. Dlugošas, rašydamas apie Žalgirio

⁶⁰ Gedimino laiškai.— V., 1966, p. 127—129.

⁶¹ Ten pat, p. 195.

⁶² *Janulaitis* A. Enėjus Silvius Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis ir jų žinios apie Lietuvą XIV/XV amž.— K., 1928, p. 31.

⁶³ Ten pat, p. 31—32.

mūšį, teigia, jog visa karališkoji kariuomenė (supranta-
ma, ir lietuviai) prieš mūšį su kryžiuočiais giedojusi gies-
mę „Dievo gimdytoja“ („Bogarodzica“): „Kai sutrimita-
vo mūšio signalą, visa karališkoji kariuomenė užtraukė
giesmę „Dievo gimdytoja“, o po to su iškeltomis ietimis
metėsi į mūšį. O lietuvių kariuomenė, įsakyta kunigaikš-
čio Aleksandro (Vytauto), kuris nemėgo delsti, pirmoji
užgriuvo priešą“⁶⁴.

J. Długošas „Dievo gimdytoją“ vadina „tėvynės dai-
na, tėvų giesmė“ (patrium carmen, pieśń ojczystą). Pa-
sakodamas apie Pabaisko mūšį, J. Długošas rašo, kad ka-
rių tarpe taip pat skambėjo „Tautinė giesmė“⁶⁵. M. Strij-
kovskis „Kronikoje“, eilėmis pasakodamas apie Žalgirio
kautynes, pakiliu tonu kalba, jog lietuviai ir lenkai, sto-
vėdami prieš kryžiuočius, „visi linksmi uždainavo „Die-
vo gimdytoją“⁶⁶. Kai kas mano, kad „Tautinę giesmę“
sukūrė minėtasis prūsų nužudytas vyskupas Adalbertas⁶⁷.
Tačiau J. Długošas šito neteigia. Ji yra greičiausiai XIII a.
kūriny, ilgainiui papildytas ir pasaulietiškais momentais,
priklausomai nuo to, kur ir kokia proga būdavo atlieka-
ma. Tad seniausias lenkų poezijos paminklas nuėjo ilgą
raidos kelią, turi kelis įvairuojančius tekstus. Kalbant apie
„Tautinės giesmės“ dainavimą, reikia atsižvelgti į tai, kad
senieji bažnytiniai himnai nebuvo liturginės giesmės. Be
to, turint omeny XV a. sąlygas, yra aišku, kad „Tautinė
giesmė“ karių tarpe plisti ir gyvuoti raštu negalėjo. Vi-
sos šios prielaidos leidžia teigti gyvą „Tautinės giesmės“
giedojimo tradiciją bent tarp karių⁶⁸.

Dainavimo ir pagoniškiųjų apeigų bei švenčių tradici-
ją rodo Žemijos (Sambijos) vyskupo (1425—1442) Mi-

⁶⁴ *Jana Długosza* Kanonika Krakowskiego *Dziejów Polskich* ksiąg dwanaście, t. 4, k. 11, 12, 1869, s. 48. Taip pat žr. *Głogier Z.* *Encyklopedia staropolska.*— Warszawa, 1958, t. 1, s. 185.

⁶⁵ *Jana Długosza* Kanonika Krakowskiego *Dziejów Polskich* ksiąg dwanaście, t. 4, k. 11, 12, s. 522.

⁶⁶ *Kronika... Macieja Strijkowskiego.*— Warszawa, 1846, t. 2, s. 132.

⁶⁷ Žr. *Poška D.* Raštai.— V., 1959, p. 461, 729.

⁶⁸ Apie „Tautinę giesmę“ lietuviškai žr. *Jurkštas V.* Kas dainuo-
ta Žalgirio ir Ukmergės mūšiuose? — *Gimtasis kraštas*, 1967, balan-
džio 6.

chaelio Jungės įstatymas (nuostatai). 1425 ar 1426 m. M. Jungė išleido įstatymą „Articuli per Prutenos tenendi et erronei contra fidem abiciendi“ („Nuostatai, kaip prūsams laikytis tikėjimo ir atmesti jo klaidas“).

Įstatymas išdėsto nuostatus (reikalavimus), kurių prūsai privalo laikytis, kad nenusikalstų krikščionių tikėjimui. Grasindamas griežtomis bausmėmis, jis draudžia visokius susirinkimus ir iškilmes miškuose ir gojuose. Jis užgina upėse ir kituose vandenyse nuplauti krikštą nuo vaikų ir po to duoti jiems pagoniškus vardus, statyti pagoniškus antkapius. Įstatymas taip pat draudžia įvairias pagoniškas apeigas prie mirusiųjų ir svarbiausia — įspėja, kad gyventojai „dvasių (dievų, demonų) tenešaukia giriuose, miškuose ar ūamuose ir aukojimų bei puotų ten nieku būdu tenerengia“, teneaukoja viešai ar slaptai kraujo aukų („slaptai ar net viešai jie teneužmuša gyvulio ir velniams tegu neaukoja jų sueigose“), tenerengia „apdainavimų, būrimų su alumi, su jaunučiais paukščiukais ir visais kitais būdais“. Pagal nuostatus prūsams neleidžiama piktnaudžiauti „pagal pagoniškas apeigas <...>, ypač prie milžinkapių ir kapų, arba tai, ką savo kalba vadiną „Geten“ arba „Cappyn“, taip pat savo išgėrimuose, lėbavimuose ir kitose puotose“. M. Jungė, be kitų dalykų, prūsams, vyrams ir moterims, draudė mirusiuosius laidoti ne kapinėse ir jų raudoti⁶⁹.

Iš M. Jungės „Nuostatų...“ galima padaryti išvadą, jog juose neabejotinai konstatuojamas apdainavimų ir būrimų gausumas. Taigi prūsai tuomet turėjo laidotuvių raudų.

Kai kuriuos ikikrikščioniškosios baltų kultūros bruožus leidžia įžvelgti kartezijonų vienuolio Henriko Beringerio (*Beringer, Borringer*) 1428 m. raštas didžiajam kryžiuo-

⁶⁹ Prūsų tikėjimus liečią M. Jungės „Nuostatų...“ artikulai paskelbti: *Zródła do mytologii litewskiej*, c. 2, s. 131—133 (A. Mežinskis juos gana plačiai komentuoja, p. 133—143); *Mannhardt W. Letto-Preussische Götterlehre*, S. 157—160. „Nuostatuose...“ įrašytus ar jiems artimus tikėjimus aptaria: *Ivinskis Z. Medžių kultas lietuvių religijoje*.— Soter, 1939, [Nr] 28, p. 121 ir kt.; *Pakarklis P. Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai*, p. 263. Iš P. Pakarklio darbo imtos ir kai kurios M. Jungės citatos.

čių ordino magistrui „Kartezijono pamokymas“ („Die Ermahnung des Carthäusers“). Šiame rašte tvirtinama, jog „Prūsiose labai paplitęs yra netikrų dievų garbinimas“, jog prūsai „švenčių nesilaiko...“ „Paprastai jie laikosi dar pagoniškų papročių šventinimuose bei vedybose...“ Pažymima, kad per vestuves ir užgavėnes šokami šokiai: „Per vestuves ir užgavėnes taip pat būna visai velniškų šokių, ir garbingų žmonių moterys siūdinasi vyriškus drabužius, kaip gizelių apsiaustus ir į juos panašius...“⁷⁰ Velniškais šokiais, aišku, čia vadinami pagoniškieji šokiai. „Velniškumas“ galbūt rodo atitinkamą tų šokių atlikimą, greitą ritmą, staigius, į akis krintančius judesius. Vyriškų moterų drabužių išpeikimas, galimas dalykas, yra užuomina į užgavėnių persirengėlius bei vestuvių karnavalo dalyves.

* * *

Priartėję prie XVI a., prie lietuviškosios raštijos slenksčio, ir pažvelgę atgal, galime kalbėti apie ilgą, iš dalies rašto šaltinių patvirtinamą šimtmečių kelią, kuriame savo pėdsakų yra palikusi lietuvių liaudies kultūra apskritai ir jos poetinė kūryba. Istoriniai šaltiniai pašykštėjo didesnio kiekio konkrečių ir tikslų žinių apie ano meto dvasinę lietuvių ir kitų baltų giminių kultūrą. Tačiau jie paliudija iš animistinio gamtos supratimo išaugusią ir žmonių sielose giliai įsitvirtinusią pagoniškąją religiją, pagoniškuosius tikėjimus, kurie buvo viso dvasinio mūsų senolių gyvenimo ir kūrybos pagrindas. Senieji šaltiniai rodo, kad buvo garbinama saulė, ugnis, upės, gyvūnai, augalai ir kt. Žmonės tikėjo visą gamtą esant pilną mitinių būtybių, gerų ir blogų dvasių. Apie tai rašoma dažname mūsų mitologijos šaltinyje. Taip pat aišku, kad buvo praktikuojama daug burtų, užkalbėjimų ir pan. Taigi buvo ir šitų burtų ar užkalbėjimų tekstų, žodinių formulių. Vadinas, į šią kultūrą įsipina ir tautosakos spalvos, ryškios, nors ir mažai atsispindėjusios rašto paminkluose.

⁷⁰ Cit. iš: *Pakarklis P.* Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai, p. 254—255. Ištraukas iš H. Beringerio „Pamokymo“ žr. *Žródła do mytologii litewskiej*, c. 2, s. 151—152.

Seniausiujų raštų mitologinės, etnografinės, folklorinės žinios negausios ir ne vienu atveju gana miglotos, tačiau be jų negalima suprasti daugelio lietuvių tautosakos kūrinų, juose reiškiamų idėjų. Tad šios žinios sudaro tartum lietuvių folkloristikos priešistorę, jos pradinį etapą bei pagrindą. Jose glūdi užuomazgos ne vieno tų klausimų, kurie ir šiandien sprendžiami tautosakos moksle. Antai jau žiloje senovėje baltų papročiai ar tikėjimai buvo lyginami su analogiškais kitų etninių grupių žmonių gyvenimo ir kultūros reiškiniais (pvz., P. K. Tacito duomenys apie aisčių ir germanų tikėjimus, Adomo Bremeniečio — apie prūsų papročius ir kt.). Aptartą laikotarpį liečią dokumentai pateikia reikšmingų faktų apie anuomet dainuotų dainų turinį (pvz., Vulfstano žinia apie dainą, dainuotą nužudžius Adalbertą, jotvingių karo dainos, S. Daukanto žinia apie Rykselio dainavimą kryžiuočių magistro puotoje ir kt.). Daugiau apie atskirų dainų turinį arba apie kai kuriuos jų vaizdus, kad ir bendrais bruožais, randame Christburgo sutartyje ir M. Miechovitos „Lenkų kronikoje“. Senovinės kultūros bei folkloristikos istoriko negali nedominti užfiksuotos vienos kitos dainos dainavimo aplinkybės (tulisonų ir ligašonų elgesys karių laidotuvėse, dainavimas nužudžius Adalbertą). Verta pabrėžti, kad ano meto dvasinė kultūra buvo gyva ne tik liaudyje, bet ir valdančiųjų rūmuose (E. S. Pikolominio pranešimas apie žmonių skundą Vytautui dėl alkų naikinimo, Gedimino pareiškimas popiežiaus legatams, jo dukters Aldonos prisirišimas prie pasaulietišku šokių ir muzikos). H. Beringeris mini „velniškus šokius“ ir nurodo, kaip apsirengus jie būdavo šokami. Sužinome šį tą apie senus laidojimo papročius bei apeigas (Vulfstanas, M. Jungė, P. Dusburgas ir kt.).

Suprantama, senųjų raštų autoriai bei kronikininkai, į savo darbus įrašydami su folkloru susisiejančius arba jį aiškinti padedančius dalykus, neturėjo galvoje baltų giminių tautosakos. Minėtas žinias jie pateikė norėdami suprantamiau pavaizduoti žmonių buitį arba kovodami prieš pagonybę. Jos atskleidžia kur kas platesnį kultūros vaizdą, negu galėjo tikėtis jas įrašę autoriai. Šių žinių vertė ypač išryškėja dabar, kai jas galime gretinti su dau-

geliu mitologijos šaltinių ir su dideliu mums prieinamū tautosakos kiekiu. Senuosiuose raštuose randamų duomenų patvirtinimas šiuo metu sukaupta turtinga tautosakine medžiaga savo ruožtu yra vienas įrodymų, kad tos žinios savo šaknis suleidusios gyvenimo tikrovėje, iš jos imtos.

Nors, kaip matėme, ir paprasti žmonės, ir diduomenė laikėsi savo tikėjimų, dainavo dainas, mėgo muziką, bet iš to laiko neturime nė vieno ištiso net ir nedidelio autentiško tautosakos teksto, užrašyto lietuvių kalba. Dėl to mums dabar savo tautos poetinės kūrybos kelio vaizdą tenka kurti neišvengiamai su spragomis.

FOLKLORAS XVI AMŽIAUS ŠALTINIUOSE

XVI šimtmetis, pašaukęs gyventi lietuvišką knygą, paliko daugiau ir konkretesnių žinių apie lietuvių liaudies kultūrą negu ankstesnieji amžiai. Vienos to meto rašytinių šaltinių žinios kartojamos iš senesniųjų kronikų ir kitų raštų, kuriuose atsispindi baltų genčių gyvenimas. Kitos pateikia duomenų, nerandamų užrašytų anksčiau, nes jie susiję jau su nauja lietuvių tautos kultūrinės pažangos pakopa — lietuviškąja raštija.

Šaltiniai, kuriuose kalbama apie XVI a. lietuvius ir kitus baltus, pabrėžia pagonybės gajumą kasdieninėje žmonių buityje, nors po krikščionybės įvedimo jau buvo praėję daugiau kaip šimtas metų. Tada, kaip ir prieš daugelį amžių, liaudis gyveno senųjų tikėjimų dvasia. Apie pagoniškojo tikėjimo liekanas minimuoju laikotarpiu yra nemažai rašyta istorikų, etnografų, tautosakininkų, literatūros istorikų. Nepaisant to, senosios lietuvių pasaulėžiūros vaidmuo dvasinio mūsų liaudies gyvenimo ir jos kūrybos raidai atsiskleidžia vis naujais aspektais.

Tarp senovinių tradicijų XVI a. Lietuvoje labai reikšmingą vietą turėjo užimti folkloras. Šitai liudija mus pasiekę tradicinės tautosakos turtai, konkretūs tautosakiniai bei etnografiniai faktai, kuriuos paliko ano meto šaltiniai. Tautosaka tada gyvavo visuose gyventojų sluoksniuose; lietuvių kalba anuomet dar kalbėjo ir valstiečiai, ir bajorai, ir didikai¹.

Pagonybės stiprumą aiškiai matė J. Bretkūnas. Savo „Postilės“ antroje dalyje nuo kaukų, aitvarų ir kitų mitinių senojo tikėjimo būtybių jis draudžia visos Lietuvos žmones išraiškingais, daug pasakančiais ir tiesą atitikušiais žodžiais: „Pameskigi miela Lietuva melstissi kau-

¹ Zr. *Jablonskis K.* Mažvydo gyvenimas ir aplinka.— Kn.: Senoji lietuviška knyga. K., 1947, p. 99, 102; *Lebedys J.* Mikalojus Dauša.— V., 1963, p. 271—274.

kus / Aitwara / Szemepaczius alba kitas Deiwes...“² Jėzuitų veiklos Lietuvoje istorikas Stanislovas Rostovskis (1711—1784)³, kalbėdamas apie XVI a., sako, kad „liaudis, ypač Lietuvoje, Žemaitijoje ir Žiemgaloje, krikščioniškuosius įsakymus arba užmiršusi, arba jų nesupratusi, iš savo gyvenviečių sugrįžo į miškus pagal senolių apeigas melstis savo ažuolams ir tam žaibų svaidytojui Jupiteriui, kurį tėvų tėvai vadino Perkūnu. Aiškus dalykas, kad senolių papročiai jiems atrodė šventesni ir senesni už tuos gausius ir labai įvairius papročius; atneštus atkeliavusių žmonių“⁴. Pirmasis Vilniaus akademijos rektorius garsusis pamokslininkas Petras Skarga (1536—1612) jėzuitų generolui 1573 m. pranešė, kad krikščionybę Lietuvoje reikia ne palaikyti, bet iš naujo įvesti, nes žmonės apie ją nieko nežino⁵. Žemaitijos vyskupas Merkelis Giedraitis (apie 1536—1609), pats gyvenęs tarp žemaičių, taigi gerai juos pažinęs, 1587 m. laiške jėzuitų vadovybei painformavo apie krikščionybės padėtį. Jis sako, jog Žemaitijoje nedaug galima surasti žmonių, kurie būtų susipažinę su krikščionyste. Pasak M. Giedraičio, žemaičiai „vienu dalyku patenkinti: sako, nesame liuteronai ir penktadieniais mėsos nevalgome. Jie bendrai aukoja perkūnui, garbina žalčius ir šventais laiko ažuolus. Mirusiųjų vėlėms aukoja valgį ir daugelio kitų panašių dalykų <...> nelaiko nuodėmėmis“⁶.

² Postilla tatau estis Trumpas ir Prastas Ischguldimas Euangelium... per *Jana Bretkuna*...— Karaliaučiuje, 1591, d. I, p. 101.

³ Apie S. Rostovskį žr. *Plečkaitis R.* Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje.— V., 1975, p. 469.

⁴ *Litvanicarum Societatis Jesu Historiarum Provincialium*.— Vilnae, MDCCLX II X, t. 1, p. 11.

⁵ Žr.: Nežinomas P. Skargos laiškas jėzuitų generolui apie Lietuvos religinę būklę.— *Athenaeum*. K., 1938, t. 9, p. 98—100.

⁶ *Litvanicarum Societatis Jesu...*, p. 164; taip pat žr.: Литовский Катехизис Н. Даукши по изданию 1595 года, вновь перепечатанный и снабженный объяснениями Э. Вольтером.— С.-Пб., 1886, с. XVI—XVII; *Ivinskis Z.* Medžių kultas lietuvių religijoje.— *Soter*, 1938, [Nr] 2 (27), p. 142—143 ir kt.

XVI a. žinias apie Lietuvoje gyvavusius pagoniškuosius tikėjimus lyg apibendrina jauno valdovo Žygimanto Augusto žodžiai rašte lenkų kancleriui Samueliui Maciejovskiui: „Krikščionių tikėjimas tačiau mūsų D. L. Kunigaikštystėje yra tik naujas diegynas: už Vilniaus miesto, ypatingai Žemaičiuose, neminint kitų prietarų, paprastoji ir tamsioji liaudis kaip dievus garbina miškus, ažuolus, liepas, upes, akmenis ir pagaliau žalčius (gyvates) ir tiems (daiktams) viešai ir pas save (namie) gyvulius ir aukas atnašauja“⁷. Kokie buvo tie „kiti prietarai“, kokiais žodžiais miškai bei medžiai buvo garbinami ir kas kalbama aukojant, iš rašto nepaaiškėja.

Pagonybės gajumą tarp Rytų Prūsijos lietuvių teisingai yra pabrėžęs ne vienas tyrinėtojas. Jie nurodo, kad paprastos liaudies gyvenime XVI a. dar buvo laikomasi senųjų, prieš daugelį dešimtmečių susiklosčiusių tradicijų⁸.

Panašių duomenų, leidžiančių suprasti, kokia buvo dvasinė lietuvių kultūra XVI a., galima nurodyti kur kas daugiau ir iš Lietuvos, ir iš Mažosios Lietuvos.

Nors lietuviai, paskutiniai pagonys Europoje, XVI a. dar gyveno senųjų savo tradicijų dvasia, o nuo krikščionybės ir bažnyčios šalinosi, laikydami jas aukštuomenės reikalu, tačiau renesansas, humanizmas ir reformacija į krašto gyvenimą nešė naujų idėjų ir spartino ekonominę bei kultūrinę pažangą⁹. Humanizmo židinys XVI a. Europoje buvo kaimyninė Vokietija, kurios įtaka Lietuvai, ypač Mažosios Lietuvos lietuviams, buvo didelė. Lietuvoje tada daug pažengė į priekį ekonomika. Ėmus laukus tręšti mėšlu, žagrei pakeitus arklą, valakų reformai įvedus trilaukę sėjomainą ir suformavus gatvines kaimų gyvenvietes, Lietuvos valstiečių butis pasikeitė, jie ėmė gy-

⁷ Cit. iš: *Slaviūnas Z.* Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose.— Kn.: Senoji lietuviška knyga, p. 172.

⁸ Ten pat, p. 171 ir kt.

⁹ Apie humanizmą Lietuvoje plačiau žr. *Jurginis J.* Renesansas ir humanizmas Lietuvoje.— V., 1965.

venti geriau. XVI a. susiformavęs gyvenimo būdas iš esmės išliko ligi baudžiovos panaikinimo, o kai kuriais savo bruožais dar ir vėliau. Augo prekyba, o kartu ir pažangos šaltiniai — miestai. Humanizmas skatino pagarbą antikai. „Humanistai aukštino antikinę kultūrą su jos graikų ir lotynų kalbomis, stabmeldžių religija ir papročiais, todėl į visa, kas Lietuvoje buvo laikoma pagoniška, jie žiūrėjo pagarbiai. Šitaip humanistų idėjinis ryšys su bemoksle liaudimi darėsi glaudesnis“¹⁰. Dar XV a. J. Dlugošas lygino lietuvius su romėnais, įžiūrėjo nemažai panašumų tarp senovės romėnų ir pagonių lietuvių papročių bei tikėjimų. Mykolui Lietuviui lietuvių kalba atrodė esanti tik sudarkyta lotynų kalba. Lietuvių kilmės iš romėnų legendą pripažino ne vienas kronikininkas, istorikas, kalbos tyrinėtojas bei vertintojas. Jeigu antikos tautų papročiai buvo vertinami ir aukštinami, tai kuo blogesnė pagonių baltų religija?

Be ekonominės pažangos, XVI a. pastebime įspūdingų kultūros reiškinių. Antai 1515 m. vasarą į Vienos kongresą, kuriame buvo aptariamoms habsburgų ir jogailaičių anūkų vedybos, Vilniaus vaivada M. Radvila ir Trakų vaivada St. Goštautas iš Lietuvos nusivežė šimto muzikantų orkestrą, kurio klausėsi kongreso delegatai, svečiai, imperatorius Maksimilijonas I ir jo dvaras¹¹.

Kreipti akis į paprastą valstietį XVI a. skatino ir ekonominiai, ir kultūriniai veiksniai. Juoba kad humanistus viliojo stiprios asmenybės, kurių nevaržė religija ir baudžiavinė priklausomybė. Tokių asmenybių ieškoti jiems atrodė reikią tarp valstiečių. Buvo publicistų, kurie įrodinėjo, kad valstiečiai yra laisvi iš prigimties ir jų nereikia versti baudžiauninkais. Tad neatsitiktinai lietuviškoji raštija gimė ir sparčiai vystėsi XVI a. Dėl minėtų veiksnių, vieniems pagonybės apraiškas peikiant, kitiems jas vertinant teigiamai, į XVI a. raštus pateko nemažai faktų, leidžiančių spręsti apie folkloro paplitimą ir jo supratimą.

¹⁰ *Jurginis J.* Lietuvos valstiečių istorija / nuo seniausių laikų iki baudžiovos panaikinimo.— V., 1978, p. 60.

¹¹ *Zr. Jurginis J.* Renesansas ir humanizmas Lietuvoje, p. 122—123.

RASTAI APIE PRŪSUS IR MAZOSIOS LIETUVOS LIETUVIUS

**Erazmas Stela Libonotanas ir Kasparas Šiu-
cas apie prūsų senovę** Siek tiek žinių apie senuosius
prūsus paliko vokiečių istorikas
Johanas Štiuleris, pasirašinęs
ir į mokslo pasaulį įėjęs slapy-
vardžiu Erazmas Stela Libonotanas (*Erasmus Stella Libo-
nothanus*)¹². E. Stela norėjo sukurti vokiečių ordino už-
grobtų prūsų žemių istoriją. Aprašydamas prūsus, jis sie-
kė užpildyti tuos jų istorijos puslapius, kuriems trūksta
tikrų, dokumentuotų žinių. Dėl to jis kartais sąmoningai
fantazavo, prirašė daugybę nepamatuotų, neteisingų daly-
kų iš savo lakios vaizduotės, rėmėsi padavimais. Drauge
E. Stela panaudojo daugelį autorių, perpasakojo Dusburgą,
įdėjo Vaidevučio legendą. E. Stela parašė darbą „Dvi
knygos apie Prūsijos senovę“ („De Borussiae antiquitati-
bus libri duo“), kurio iš aštuonių knygų 1518 m. paskelb-
tos tik dvi.

Vertingiausias E. Stelos darbe apie prūsus yra sūdu-
vių tikėjimų aprašymas. Jis rašo, jog sūduviai „tikėjo,
kad saulė ir mėnulis yra svarbiausieji dievai, garbino
griaustinius ir žaibus pagal genties papročius, tvirtino,
kad audras reikia atitolinti ir prisišaukti maldomis; buvo
aukojamas ir ožys dėl to gyvulio vislios prigimties <...>.
Buvo įsitikinę, kad labai aukštuose medžiuose, kaip an-
tai ažuolai, gyvena dievai, kuriuos paklausus, buvo gali-
ma išgirsti atsakymus. Dėl to šių medžių nekirsdavo, bet
garbino kaip dievybių (numinum) namus“¹³. E. Stela tvir-
tina, neteisingai manydamas tokius papročius įvedus le-
gandinį Vaidevutį, jog prūsai gimtuves ir šermenis šven-
tę „su valgiais ir gėrimais, su žaidimais ir giesmėmis, be

¹² J. Štiuleris gimė apie XV a. vidurį Leipgige. 1470 m. jis jau buvo Leipgigo universitete. Mirė 1521 m. Cvikau (Zwickau) mieste.

¹³ Hirsch T., Töppen M., Strehlke E. Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft.— In: Scriptorum rerum prussicarum. Leipzig, 1870, B. 4, S. 294.

liūdesio, su didžiausiu džiaugsmu ir linksmybe, rodydami turį kito gyvenimo viltį, nes mirusiuosius laidojo su ginklais, rūbais ir daiktais, tokiu papročiu laidojama ir iki šių dienų. Dar buvo dedama midaus ar alaus moliuose induose. Laidotuvių puotoj dalį valgymo ir gėrimų aukodavo mirusiųjų vėlėms ir iki šios dienos aukoja...“¹⁴ Nurodymas senovinį laidojimo būdą buvus gyvą E. Stelos laikais suponuoja mintį jį patį tai galėjus matyti, bet jokios „giesmės“ (raudos) ar „žaidimo“ (apeigų) jis neužrašė.

Laidotuvių papročius aprašo ir kitas Prūsijos istorikas — Kasparas Šiucas (*Caspar Schuetz*, XVI a. pradžia — 1594). Veikale „Prūsijos istorija“ („*Rerum prussicarum historia*“) aprašomi „tikri ir teisingi“ įvykiai, vadinasi, ir papročiai, ligi 1525 m. Apie gimimo ir mirimo dienų minėjimą K. Šiucas rašo: „Gimtuves ir atminus lygiai šventė su valgiais ir gėrimais, su žaidynėmis, giesmėmis ir šokiais, be jokio liūdesio ženkle, su džiaugsmu ir linksmybe. Buvo įsitikinę, kad, dorai gyvenimą išgyvenęs, ypač per ugnį perėjęs, staiga nuskrendąs į dievų buveinę ir ten turi tuos malonumus, kuriais džiaugėsi šiame gyvenime“¹⁵. Nieko konkretesnio nei apie apeigas, nei apie tuos kūrinius, kurie atliekami per jas, K. Šiucas „Prūsijos istorijoje“ nepasakė.

K. Šiucas papasakojo apie Pilėnų gynimą (IŠ, 76). Pilėnų gynimas 1336 m. pavaizduotas kronikininko Vygando Marburgiečio (*Wigand von Marburg*), gyvenusio XIV a., kronikoje. Lotyniškame kronikos vertime šio pasakojimo nėra, o originalas dingęs. Vadinasi, jis žinomas tik per K. Šiučą. Tragiško Pilėnų gynimo, vadovaujamo kunigaikščio Margirio, aprašymas plačiai įėjo į literatūrą ir paplito visame krašte.

¹⁴ Ten pat. Vertimas (iš lotynų kalbos) cit. iš: *Basanavičius J.* Rinktiniai raštai.— V., 1970, p. 303.

¹⁵ *Schütz C.* *Rerum prussicarum historia.*— Gedani, MD CCL XIX, p. 8. Cit. iš: *Basanavičius J.* Rinktiniai raštai, p. 303.

Simono Grunau „Prūsijos kronika“

Iš Tolkiemyčio miestelio (Tolke-
mitte; dabar Tolkmickas, Lenki-
jos Liaudies Respublika) kilęs
kronikininkas Simonas Grunau (*Simon Grunau*)¹⁶ buvo dominikonų vienuolis Elbinge ir Dancige (gimė apie 1470 — mirė apie 1531). Maždaug 1510—1530 m.¹⁷ jis parašė „Prūsijos kroniką“, kurioje pateikia duomenų apie prūsus. Prūsijos vardas kronikoje turi geografinę, o ne etninę prasmę ir nerodo, kad joje būtų aprašomi tik prūsai kaip baltų gentis. S. Grunau kalba apie Prūsijos gyventojus, neišskirdamas, kurios žinios liečia prūsus, o kurios lietuvius. Dėl to, turint galvoje etninę prūsų ir lietuvių giminystę, geografinį artumą ir baltiškąjį jų bendrumą, į juos darbe retrospektyviškai žiūrima kartu, panaudojant dabar žinomus lietuvių etnografijos ir folkloro faktus.

Dvidešimt keturiuose „Prūsijos kronikos“ traktatuose¹⁸ nušviečiama krašto istorija nuo seniausių laikų ligi ordino sekularizacijos 1525 m. Etnografinės bei kraštoty-
rinės medžiagos į savo istoriją S. Grunau įdėjo nemažai. Ji padeda pažinti to meto liaudies gyvenimą, tautosakos realijas, vienus ar kitus tautosakos motyvus ir jų raidą bei gyvavimą. Vertingiausios tos S. Grunau kronikos vietos, kuriose jis pateikia žinių apie gyventojus, prūsų išvaizdą, gyvenimo būdą, aprašo jų religinius tikėjimus, prietarus, maistą, gėrimus, drabužius, gintaro kilmę, gydomąsias jo savybes. Jis taip pat paliečia gyvūniją ir augmeniją, krašto kolonizaciją, sienas, upes, miestus, pilis, ūkinę veiklą, socialines negeroves ir kt.

S. Grunau kronikoje yra duomenų mitologijai pažinti. Jis išpopuliarino Brutenio ir Vaidevučio legendą (PC I

¹⁶ Kai kas jo pavardę rašo *Grūnavas*. Zr.: Prūsų kalbos paminklai.—V., 1966, p. 31. Siame darbe vartojama tradiciškai nusistovėjusi, dažnesnė ir originalą atitinkanti šio kronikininko pavardės forma — *Grunau*. Yra autorių, jį vadinsusių *Grūnovijum*.

¹⁷ „Prūsijos kronikos“ tikslus parašymo laikas nenustatytas. Yra nuomonių autorių tai atlikus 1517—1526, o papildinėjus ligi 1529 m.

¹⁸ *Grunau* S. Preussische Chronik.—Leipzig, 1876, B. 1, tractat I—XIV; 1889, B. 2, tractat XV—XXII; 1896, B. 3, tractat XXIII—XXIV und Register.

(Toliau tekste nurodoma santrumpa PC, tomas ir puslapis.)

62, 68), išgarsino Romuvą. Dažnoje vietoje aprašo vaidilas — vaidelotus (*waidlotten, waidlen*), krivius, krivaičius (*kirwait, kirwaidten*). Mini kai kurias dievybes, daug įvairių apeigų, šventąją ugnį, šventus medžius (ypač ąžuolą) ir kitus dalykus. Pasak S. Grunau, prūsai turėję šešis dievus, kurių vyriausieji buvę: patolas (*Pattolo*), patrimpas (*Potrimppo*) ir perkūnas (*Perkuno*). Dievą perkūną jis laiko griaustinio, žaibų įsmeninimu ir įdeda audros metu į jį kalbamos maldelės žodžius. Jis net nurodo atvejį, kad perkūnija ir žaibai naktį buvo laikomi dievo perkūno kalba su kriviu (PC I 88—95). S. Grunau „Prūsijos kronikos“ pobūdį iš dalies nusako žodžiai jos paantraštėje: „Cronika und beschreibung allerlüstlichen, nützlichsten und waren historien des namkundigen landes zu Prewssen...“ („Linksmiausių, naudingiausių ir tikrų garsiosios Prūsų žemės istorijų kronika ir aprašymas...“).

Norėdamas įrodyti, kad prūsų kalba skiriasi nuo kitų kalbų, S. Grunau paskelbė šimto žodžių prūsų kalbos žodynėlį (PC I 92—93).

S. Grunau kronikos žinios ne visos originalios ir savarankiškai įgytos. Jis kompiliavo daugelį šaltinių: Naująjį Testamentą, P. Dusburgą, E. Stelą, J. Dlugošą, Christburgo sutartį, Vygandą Marburgietį ir kt. Kompiliacijoms pateisinti S. Grunau sakosi naudojėsis pirmojo prūsų vyskupo Kristijono niekieno daugiau nematyta (tai rodytų, jog išgalvota) kronika, kurią jis suradęs kažkur užmūrytą ir t. t. „Prūsijos kronikos“ autorius buvo užsikrėtęs XVI a. būdinga laisvo istorijos faktų traktavimo, o gal ir klastojimo dvasia. Vienas iš kronikos leidėjų, vokiečių istorikas ir bibliotekininkas M. Perlbachas (1848—1921) yra pavadinęs S. Grunau „baisiu istorijos falsifikatorium“, nes „iš tikrųjų šaltinio jis negali panaudoti žodis į žodį, kiekvieną žinią išplečia, klastoja vardus, ignoruoja laiko skaičiavimą, savo nuožiūra papildo šaltinių spragas ir su pavyzdžio neturinčiu įžūlumu išranda skaičius ir datas, kurios neturi jokio kito pagrindo, kaip klestinti jo fantazija“ (PC I 4). V. Manhartas, nurodęs daugelį neteisingų kronikos aiškinimų ir faktų, klausia: „Tai kas gi lieka iš įvairiausių pasakojimų apie prūsų tautos kilmę ir

religiją, kurią vienuolis iš Tolkiemyčio siekė suvesti į „sistemą?“ Ir pats atsako į savo klausimą: „Mažiau negu niekas, pavieniai skuteliai, išplėšti iš ankstyvesnių rašytojų ir sulopyti į vieną margą kilimą“¹⁹. Antai žinomą legendą apie Brutenį (Prutenį) ir Vaidevutį jis sukūrė remdamasis daugiausia E. Stela, prūsų religiją aprašė naudodamasis Skandinavijos tautų tikėjimais, nes iš Gotlando salos atseit buvo atkeliavę prūsų senoliai, ir pridėjo daug savo vaizduotės. Štai kaip pakiliai, vaizdingai jis piešia abiejų brolių iškilmingą susideginimą gilioje senatvėje: „Pakilo stiprus vėjas su perkūnija ir žaibais. Dievas žino, ar tai buvo gamtos ar velnio darbas. Abudu seni nukaršę vyrai, karalius Vaidevutis (*Widowuto*) geriausiais savo drabužiais ir jo brolis krivaitis (*kyrwaitto*) Brutenis (*Brutteno*), taip pat gražiausiai apsirengęs, bet be šventiko puošmenų, susiėmę rankomis ir giedodami nuėjo į ugnį ir susidegino. Visi kiti rauduoja iš pagarbos. Daugelyje vietų visame krašte buvo statomos jų stovylos ir jie garbinami kaip dievai...“ (PC I 79)

Pramanytų dalykų S. Grunau daugiausia yra pripasakojęs apie prūsų atsikėlimą į savo gyventas vietas ir politinę istoriją, nes norėjo užpildyti laiko tarpus, kuriems trūksta žinių. Patys kronikos leidėjai ne vienoje vietoje pažymi, kad tos ar kitos S. Grunau žinios yra jo išgalvotos. Tačiau kronikoje randama žmonių buities detalių, ceremonijų, tikėjimų aprašymų, kurių klastoti S. Grunau nebuvo jokio reikalo. Pats autorius irgi teigia, kad tai imta iš gyvenimo. Pavyzdžiui, jis rašo, kad viename kaime patekęs į prūsų susirinkimą, kuriame buvo suėję daug vyrų ir moterų. Susirinkimo vaidila (*Waidlott*) jiems pasakojęs, iš kur jie, prūsai, yra kilę ir kokius darbus nuveikę. Vaidila taip pat atlikęs ožio šventinimo ir kitas senovines apeigas. Pažymima, kad su atitinkamomis apeigomis papjauto ožio kraujas buvęs naudojamas sergantiems gyvuliams gydyti, mėsa buvusi kepama ant ąžuolo lapų ir t. t. Iš aprašymo sužinome, kad susirinkimas buvęs slaptas, vadinasi, sušauktas pagoniškajai religijai praktikuoti. Prūsai bijodami, kad S. Grunau apie susirin-

¹⁹ *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre.— Riga, 1936, S. 227.

kimą nepraneštų vyskupui, norėjo kronikininką nužudyti. Jis išlikęs gyvas tik dėl to, kad prabilo į susirinkusius prūsiškai. Prūsai tada sušukę: „Tai mūsų ponas, mūsų ponas“ („Sta nossen rickie, nossen rickie“, — PC I 90—91).

Kitoje vietoje S. Grunau pasakoja, kad į Gros Lichtenavo (*Grosz-Liechtenaw*) kaimą kartą atėjo vienuolis karmelitas iš Dancigo. Jis pateko į smuklę, kurioje linkminosi susirinkę valstiečiai. Išjuokdami jie įvijo vienuolį į maišą ir pareikalavo sudėti kiaušinių. Viena moteris vienuoliui paslapčia įdėjo jo maišan 4 kiaušinius. Valstiečiai patikėjo, kad kiaušinius sudėjo vienuolis, ir jį tada iš maišo išleido (PC I 217). Motyvas, kad žmogus sudeda kiaušinių, kai kurių tautų pasakojamajame folklore yra žinomas iš seniausių laikų²⁰. Aprašyme jis susietas su konkrečiu įvykiu konkrečioje vietoje.

S. Grunau išvardija, kokius gėrimus gėrė prūsai. Žinios apie gėrimus yra naudingos dainų simbolikai aiškinti, kai kurių simbolių populiarumui ir istorijai suprasti. Jis mini vyną, Reino vyną, miežių alų, midų. Sako, kad miežių alus Prūsijoje buvęs įprastas gėrimas. Anuo metu mėgstamas jis, matyt, buvo ir Lietuvoje. Iš Lietuvos jis buvo gabenamas net į Prūsiją. Tuo paliudijamas midaus populiarumas ir Lietuvoje, ir Prūsijoje XVI a. (PC I 33—34). „Rincko vynelio“ įvaizdis turi realų pagrindą to meto tikrovėje, nes vyno buvo gabenama iš Reino krašto. Tad S. Grunau paliudija prūsus turėjus ir gėrus tokius gėrimus, kurie pastoviomis realijomis, simboliniais įvaizdžiais yra įjėję į mūsų liaudies dainas.

„Prūsijos kronikoje“ nemažai vietos skiriama įvairiems garbinimams, užkalbėjimams, tikėjimams, burtams, kurie rodo ano meto liaudies kultūros lygį ir sieja su vėlyvesnėmis, konkrečia medžiaga paliudijamomis tradicijomis. Antai prūsai, o tikriausiai ir lietuviai, rytą, pamatę saulę, prašydavę, kad ji būtų žmonėms maloni ir duotų gerą javų derlių. Jie dievinę ugnį. Sirgdami ir norėdami

²⁰ Зг. Барак Л. Р. Сюжеты і матывы беларускіх народных казак/Сістэматычны паказальнік.— Мінск, 1978, № 1381 Д, с. 186; *Krzyżanowski J.* Polska bajka ludowa w układzie systematycznym.— Wrocław—Warszawa—Kraków, 1963, t. 2, Nr 1381 D, s. 56.

pasveikti, turėdavę sakyti pasitikėjimą dievu rodančius žodžius. Tikėję sergantį galviją galint išgelbėti užkalbėjimais. Moterys garbinusios ąžuoluose žalčius, prašydamos suteikti jų vyrams jėgos, kad jos galėtų tapti nėščios. Pagarboje buvo laikomi ąžuolai ir alyvų krūmai, nes tikėta juose gyvenant dievus. ąžuolas buvęs labai gerbiamas. Turint prie savęs lapą ąžuolo, po kuriuo stovėjusios trijų dievų stovylos, buvę galima apsisaugoti nuo būsimų nesėkmių. Žmonės tikėję, kad prieš gėra spengia dešinėje ausyje, o prieš blōga — kairėje. Taip pat įžengimas į miestą ar į namą kaire koja lėmė blōga, o dešine — nešė laimę. Kai didysis apuokas ant namo ūbauja tris naktis, tai tame name mirs žmogus. Šarkos riksmas už lango rodo atvykstant retus svečius, o vištos giedojimas — susikivirčysiant moteris. S. Grunau dar rašo, jog buvę tikima galint nužiūrėti naujagimį, lemiant nepasisekimą, jei šuo (ne katė) perbėga kelią raitam ar važiuojančiam, ir kt. Tokių „paklydimų“, pasak kronikininko, prūsai turėję nesuskaičiuojamą daugybę (PC I 89—90).

Nemažai S. Grunau kronikos pasakojimų bei anekdotų folkloro duomenų nepatvirtinami ir tautosakos sričiai nepriklauso. Joje, pavyzdžiui, pateikiama, kad prūsės, velnio paveiktos, ėdančios savo kūdikius kaip kiaulės (PC I 209). Tačiau „jis atviromis akimis žiūrėjo į viską, kuo liaudis tiki, ką galvoja, ko siekia, į daugybę pasakojimų, anekdotų ir vietinių istorijų, kaip jas pasakoja valstiečiai ir miestiečiai už vaišių stalo, kaip jos buvo įstrigusios jo atmintyje“²¹. Dėl to į „Prūsijos kroniką“ pateko sakmių, linksmy anekdotiškų pasakojimų, smulkiosios tautosakos.

S. Grunau pasakoja, jog XV a. antroje pusėje viename miestelyje dėjosi tokie dalykai. Piktoji dvasia to miestelio mokytojui atnešdavo kas naktį į lovą merginą, kurios tik jis panorėdavo. Velnias ne kartą pristatė jam ir burmistro dukterį. Kai tėvai, parišę siūlų kamuolį, tai susėkė, mokytojas, kalbėdamas nesuprantamus žodžius, metė tą kamuolį į orą, apkabino merginą ir dingo su ja nežinia kur (PC II 317—318).

Panašių pasakojimų yra dažname „Prūsijos kronikos“ skyriuje. Kokie įvykiai davė pagrindą šiems pasakojimams

²¹ *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre, S. 190

atsirasti, iš kokių šaltinių jie paimti, kaip plačiai bei kuriuose gyventojų sluoksniuose buvo žinomi ir pasakojami, dabar pasakyti sunku. Atrodo, jie galėjo būti pasakojami įvairių keliautojų nakvynės vietose, per vaišes ir pan., siekiant sąmoningai sudominti klausytojus, padaryti jiems didelį įspūdį. Pačių pasakojimų nuneigti negalima. Tai viena. Be to, kai kuriuose pasakojimuose neįtikėtina fantastika susisieja su liaudies tikėjimais: bloga lemiantis katės vaidmuo aukščiau minėtame pasakojime, neigiamas požiūris į rupūžę ir t. t. Juk „senų senovėje visos tautos, kaip tai beveik visuotinai žinoma (tai yra, jeigu jos tai žino), tikėjo kates turint nepaprastų ir antgamtiškų savybių. Žinoma taip pat iš lenkų ir lietuvių mitologijos, jog pilkas katinas buvo *senų raganų* simbolis, o taip pat neatskiriamas jų palydovas“²². Arba vėl, yra žinoma senovėje buvus pasakojama, kaip geidžiamus žmones (meilužius) oru pas save atsigabenti²³.

Pasitaiko, kad S. Grunau į kronikos tekstą perkelia savaip perdirbtus žinomų pasakų siužetus. Tokias pasakas jis, matyt, mokėjo ar buvo iš žmonių girdėjęs. Aštuonio-likto traktato trečio skyriaus ketvirtą paragrafą autorius pavadino „Apie vieną dangišką pasiuntinį ir jo apgavystes“. Čia jis pasakoja, kaip moteris patiki apgaviku, įtikinėjusiu, jog danguje buvo sutikęs jos mirusį vyrą, ir įduoda, kad tas nuneštų jos vyrui 80 Reino guldenų, marškinių ir kitų dalykų. Ši pasakojimo vieta yra dalis tarptautinės pasakos „Svečias iš dangaus“, žinomos ir Lietuvoje, siužeto²⁴.

Arba vėl, S. Grunau pasakoja atsitikimą Dancige. Pasakojimas yra bemaž tikras anekdotas ir savo apimtimi, forma, ir turiniu. Pats pavadinimas „Kaip vienas kitą kvietė mėšlo alaus“ trumpai nusako pasakojimo esmę, o tai būdinga anekdotams. S. Grunau rašo, kad Dancige buvo nubausti neklaužados, kurie lažinosi prajuokinsią

²² *Jucevičius L. A. Raštai.*— V., 1959, p. 148.

²³ Ten pat, p. 430.

²⁴ *The Types of the Folktale / A Classification and Bibliography Antti Aarnes...*— FF Communications, N 184. Helsinki, 1961, N 1540, p. 444; *Balys J. Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas.*— Tautosakos darbai. K., 1936, t. 2, Nr 1540, p. 137.

visą miestą. Jie padėjo mėšlo trijose bažnyčiose, tuo sudarė keblias situacijas dvasininkams ir visą Dancigą prajuokino. Kai pramuštgalviai, džiaugdamiesi savo laimėjimu, ketino gerti alų, buvo susekti ir neteko galvų (PC III 199).

S. Grunau kronikoje yra tokių vietų, kurios teikia medžiagos tautosakos kūrimui ir raidai pavaizduoti bei suprasti. Tai visų pirma pasakytina apie patarles. Aštuoniolikto traktato trečio skyriaus trečią paragrafą S. Grunau pavadino vokiečių patarle „Tarnyba suteikia kepurę“ (Visa antraštė: „Von dem sprichwort ambt gibt kappen im lanndt“ — „Apie krašte gyvuojančią patarlę „Tarnyba duoda kepurę“). Iš pasakojimo yra aišku, kad patarlė atsirado didžiojo magistro Henricho fon Richtenbergo (valdė 1470—1477 m.) laikais, kai Prūsijos valstybė dar nebuvo atsigavusi po Trylikos metų karo. Net ordino broliai neturėjo lėšų drabužiams įsigyti ir vaikščiojo apiplyšę. Vienas nekantrus brolis Matis fon Beibelė daug kartų kreipėsi į magistrą naujų drabužių, bet jų vis negaudavo. Pagaliau magistras šiam broliui davė tarnybą — rinkti iš avių savininkų prievolei sūrius. Juos pardavinėdamas, minimas brolis labai greitai praturtėjo ir įsigijo apsiaustą. Kai Matį fon Beibelę paklausdavo, kaipgi jis taip greitai pagerino savo padėtį, atsakydavo: „Tarnyba duoda kepurę“. Šis pasakymas greitai virto patarle, keliais variantais paplito Prūsijoje ir už jos ribų, kituose kraštuose (PC II 323). Lietuvių tautosakoje su minėta vokiečių patarle savo turiniu, prasme (ne forma) gali būti gretinamos tokios patarlės: „Kad bus darbo, tai bus ir uždarbio“, „Be darbo nėra ir skarbo“, „Amatą mokėdamas, duonos nemaldausi“ ir pan.²⁵

Antras pavyzdys. Plačiai žinomą ir paplitusį keiksmą „Kad tave perkūnas trenktų“ S. Grunau sieja su didele audra ir perkūnija Dancige 1486 m. Perkūnu kaip mitine būtybe žmonės, suprantama, tikėjo ir daug anksčiau. Tokia patarlė gyvavo, aišku, irgi nuo daug senesnių laikų. Tačiau S. Grunau šį seną tikėjimą tartum atgaivino ir susiejo jį su savo laiko tikrove. Taip buvo atgaivinta ir

²⁵ Lietuvių tautosaka: Smulkioji tautosaka. Sokiai ir žaidimai.— V., 1968, Nr 4682, p. 345; Nr 4696, p. 346; Nr 5109, p. 370.

konkreči šiam atvejui pritaikyta žodinė šio tikėjimo išraiška — patarlė.

Kronikos autorius rašo, kaip elgtasi su ligoniais ir kaip buvo laidojami įvairių visuomenės sluoksnių žmonės. Nedidelius bajorus (*supanen*) laidojo savo kieme, apvilkus savo rūbais, kad taip galėtų stoti prieš dievus. Jiems į kapą artimieji įdėdavo pinigų, gero maisto, žirgą, medžioklinius šunis, puodynę midaus, kad jis ten po mirties visu tuo galėtų naudotis. Kunigaikščius laidodavę ant kalnų, kurių dar tais laikais buvę galima rasti, ir t. t. Vokiečių ordino aukštųjų pareigūnų laidotuvės taip pat aprašomos su mitologine atributika. Antai, vežant laidoti Christburgo komtūro kūną, visą laiką viršum skraidęs karvelis, matyt, simbolizavęs mirusiojo vėlę (PC I 98—99, 282—283).

Nors S. Grunau „Prūsijos kronikoje“ yra abejotinių dalykų, vis dėlto ji laikytina svarbiu šaltiniu lietuvių senovei, jos tradicijoms tyrinėti. Ja naudojosi L. Davidas, K. Henenbergeris ir kiti kronikininkai. Ja rėmėsi žymūs tyrinėtojai K. Būga, K. Jaunius, V. Manhartas, A. Mežinskis ir kt.

„Sūduvių knygelė“

XVI a. buvo labai populiarius senovinių prūsų tikėjimų aprašymų rinkinys „Sūduvių knygelė“. Jos populiarumą rodo keli rankraštiniai nuorašai ir leidimai. Knygelė atskirai buvo išleista bent penkis kartus. Pirmą leidimą parūpino protestantų kunigas Jeronimas Malecijus (*Hieronymus Maletius*; apie 1525—1583): „Warhafftige be- / schreibung der Sudawen auff / Samlandt sambt ihren Bockhey / ligen vnnd Ceremonien“²⁶. Spėjama, kad „Sūduvių knygelė“ buvo paskelbta 1483 m.

„Sūduvių knygelės“ kilmė yra susijusi su Brandenburgo hercogo Albrechto, pavertusio Prūsiją pasaulietine valstybe, siekimu suaktyvinti krikščioniškąjį tikėjimą liaudyje. Albrechtas ir jo padėjėjai — evangelikų vyskupas Semboje Georgas Polencas (*Georgius a Polentis*) ir Pamedės vyskupas Paulius Speratas (*Paulus Speratus*) kovojo prieš

²⁶ Zr. *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre, S. 235—236, 241.

pagonybės apraiškas, nes jos dar buvo labai gyvos. Jie pertvarkinėjo parapijas ir 1526—1529 m. jas vizitavo, aprašydami senojo tikėjimo liekanas vadinamojoje „Sūduvių knygelėje“ („Sudauerbüchlein“)²⁷. Jeronimas Malecijus išspausdintos „Sūduvių knygelės“ pratarinėje rašo: „Ir kai mes žvelgiame atgal, kas dėjosi šioje šalyje dar prieš ketelį metų, tai matome, jog religija tose pasaulio vietose yra apverktinoje padėtyje, nes vyrauja baisi stabmeldystė ir yra įsigalėjęs netikrų arba išgalvotų dievų garbinimas, žmogaus proto sukurtas ir įvestas. Žmonės ne tik nepažįsta amžinojo dangaus ir žemės dievo <...>, bet yra sukūrę ir paskelbę daugelį ir visokių dievų, kuriuos jie garbina ir šaukiasi su keistomis ir juokingomis ceremonijomis, kaip visa tai šioje knygelėje yra sudėta. Dėl to, kad tokios, kaip senųjų prūsų, kuršių, sūduvių ir lyvių istorijos ligi šiol yra visai svetimos ir nepažįstamos, aš ryžausi jas išspausdinti ir trumpai nusakyti, koks buvo jų tikėjimas ir kaip keistai jie dievą garbino; be kitų, dar ir dabartiniai sūduviai laikosi daugelio kitų senų ceremonijų, bet ne viešai, o slaptai“²⁸.

„Sūduvių knygelėje“ aprašytos sūduvių vestuvės — jaunosios atsisveikinimas su gimtaisiais namais, jos sutikimas pas jaunąjį, cituojama jaunosios rauda vokiečių kalba. Knygelėje tvirtinama, kad sūduviai per mirties metinių minėjimą „gieda savo giesmes“. Joje pavartota patarlė „Aklas aklą veda“ („So furet ein blinder den andern“).

„Sūduvių knygelėje“ aprašyta, kaip specialūs kerėtojai (*Segnoten*) burdavo, ieškodami vagies, pavogto daikto ir kt. Palyginti daug vietos skiriama orės pradžios pavasarį ir derliaus nuėmimo rudens pradžioje apeigoms. Joje minima sūduvius giedojus dievų garbei dainas („Ire lobgesenge den göttern zu lobe“)²⁹.

Reikšmingas yra „Sūduvių knygelėje“ pateiktas „ožio aukojimo ceremonijų aprašymas, bendrais bruožais primėnas šių apeigų nupasakojimą S. Grunau, L. Davido kronikose ir kituose šaltiniuose. Iš jų matyti, kad ožio kultas

²⁷ Zr. *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre, S. 235—236, 271; *Stanevičius S.* Raštai.— V., 1967, p. 604.

²⁸ *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre, S. 263—264.

²⁹ *Ibid.*, S. 247—260.

baltų mitologijoje užėmė svarbią vietą ir kad jis XVI a. buvo gyvas Rytų Prūsijos lietuvių tarpe, o sprendžiant iš vėlesnių turimų ožio ceremonijų paliudijimų, tikriausiai ir Lietuvoje. Hercogas Albrechtas jau 1525 m. parengtuose ir 1926 m. paskelbtuose „Ceremonijų nurodymuose“ („Artickeln der Ceremonien“) baismėmis draudė ožio šventę. Vadinas, ši šventė buvo labai populiari ir paplitusi. Tai atsispindi ir knygelės antraštėje. Vienas jos nuorašas (B) ir pavadintas „Knygelė apie ožio šventę“. Yra knygelės nuorašas su spalvotu prūsų dvasininko vurškaičio (*Wurschkait, Woursshkai, Wourschait*) paveikslu. Kairėje rankoje vurškaitis laiko dubenį, dešine čiumpa už jo stovintį ožį už ragų. Jo apdaras baltas, apykaklė ir apvadai mėlyni, tokios pat spalvos kutais apvedžiotas apatinis drabužio pakraštys. Galvą supa meldų ar lapų vainikas³⁰. Adomui Mickevičiui „ožio šventė“ tebuvo dar gyva ir siejosi su mirusiųjų paminėjimu lapkričio pradžioje. „Vėlinių“ antrosios dalies pradžios paaiškinime jis sako: „Vėlinės: tai yra pavadinimas iškilmingų apeigų, dar ir šiandien paprastų žmonių atliekamų daugelyje Lietuvos, Prūsijos ir Kurliandijos pavių vėlių arba iš viso mirusių protėvių atminimui. Šitos apeigos savo šaknimis siekia pagonystės laikus ir vadinosi kadaise „ožio švente“, kuriai vadovavo *Kozlarz, Huslar, Guslarz*, kartu žynys ir poetas (*geslarz*)“³¹. Buvus ožio apeigas patvirtina palyginti neseniai aprašytos piemenų „ožio ceremonijos“ rudenį, kai kurie pasakojamosios tautosakos dalykai³²; rugiapjūtės pabaigtuvių dainos, pavyzdžiui:

*Ko negieda,
Ko negieda mūsų talka?
Gal nepjovė,
Gal nepjovė žilo ožio?*³³

³⁰ Ibid., S. 230—250.

Literatūros apie ožio garbinimą bibliografiją žr. *Ivinskis Z.* Senovės lietuvių religijos bibliografija.— K., 1938, p. 137, 148.

³¹ *Mickevičius A.* Vėlinės.— V., 1958, p. 23.

³² Žr. *Elisonas J.* Ožio ceremonijos.— Mūsų tautosaka. K., 1930, t. 2, p. 117—126.

³³ *Slaviūnas Z.* Istorinės, humoristinės, šokių ir instrumentinės sutartinės.— Kn.: Sutartinės: Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos.— V., 1959, t. 3, p. 14.

J. Elisonas, paskelbęs pluoštą medžiagos apie ožį, rašo: „man ta pačia proga terūpi pareikšti mintis, kad bene spindi „ožio ceremonijose“ tolimos mūsų praeities pėdsakų, kurie tuo būdu liko neišnykę ligi šių dienų, kad pie-menys, niekieno nedraudžiami, ėmė pamėgdžioti tas apeigas, kurias kadaise tam tikromis progomis darydavo viešai, visiems regint, vyresniojo amžiaus žmonės“³⁴. Z. Slaviūnas pažymi, jog „ožys lietuvių liaudies tradicijose, ypač derlingumo papročiuose, užima reikšmingą vietą. Senu liaudies tikėjimu jis buvo laikomas gyvuliu, nešančiu palaimą žemdirbystei ir gyvulininkystei“³⁵.

„Sūduvių knygelėje“ vaizduojama, kad, norėdami aukoti ožį, susirenka į vieną namą keturi arba šeši kaimai, užkuria ugnį. Moterys atsineša kvietinių miltų, užmaišo tešlą. Prie vurškaičio prineša ožį, tas, virš jo ištiesęs rankas, šaukia visus dievus³⁶, kad jis mėsa į duoną padarytų šventą. Tada ožys nuvedamas į daržinę. Vurškaitis dar kartą šaukia visus dievus, kalba, kad tai esąs šventas tėvų prisiminimas, ir nuduria ožį. Jo krauju apsišlaksto. Paskui verdama mėsa, kepama duona ir puotaujama visą naktį. Rytą ožio kaulai padedami tam tikroje vietoje, apipilami žemėmis³⁷.

Minėtos žinios apie ožio aukojimą ir jo vaidmenį mitologijoje padeda aiškiau suprasti dainą „Tu oželi juodbarzdėli“, užrašytą apie 1865 m. Kvedarnos apylinkėse³⁸.

Dainoje galima įžiūrėti „Sūduvių knygelėje“ ir kituose šaltiniuose aprašytų ožio aukojimo apeigų bei mitologijos atgarsius: ožys aiškiai skiriamas „dievukui“, aukojamas ten, kur dieną naktį dega ugnis (atseit amžinoji

³⁴ Elisonas J. Ožio ceremonijos, p. 117.

³⁵ Slaviūnas Z. Istorinės, humoristinės, šokių ir instrumentinės sutartinės, p. 15.

³⁶ Suminėti tokie dievai: ukapirmas (*Ockopirmus*), žvaigždikas (*Swayxtix*), aušautas (*Auschauts*), antrimpas (*Antrimpus*), patrimpas (*Potrimpus*), bardoaits (*Bardoayts*), pergubrius (*Pergubrius*), pilnytis (*Pilnitis*), perkūnas (*Parkuns*), pikulas (*Peckols*), pokolas (*Pockols*), puškaitis (*Puschkayts*).

³⁷ Zr. Mannhardt W. Letto-Preussische Götterlehre, p. 250—251.

³⁸ Lietuvių dainos ir giesmės šiaurrietinėje Lietuvoje / Niemi A. R. ir Sabaliausko A. surinktos. [Helsinkis—Ryga, 1912], Nr 412, p. 80; Lietuvių tautosaka: Dainos.— V., 1962, t. 1, p. 181 ir kt.

ugnis), jį aukoja specialūs žmonės Ruginis ir Žvaginis, aukoja rudeniop, vadinasi, per derliaus pabaigtuves.

Kaip rodo lietuvių liaudies dainų katalogas, daina turi 11 užrašymų. Bemaž visi jie yra R. Niemio ir A. Sabaliausko rinkinyje paskelbto teksto sekimas arba netolimas varijavimas. Originalesni — du užrašymai, tačiau ir jie naujų duomenų ne ką teduoda (LTR 413/43, 3446/21a). Dainoje aiški rašytinės poezijos įtaka, neleidžianti kūrinio nukelti į senus laikus³⁹. Jos senumu bei liaudiškumu, sprendami iš eilėdaros, abejoja L. Gira ir kiti tyrinėtojai. Ją bus sukūręs ar perkūręs nežinomas, neseniai, gal XIX a., gyvenęs eiliuotojas. Dainos autoriaus vardas liko nežinomas, o ji pati, matyt, atitiko žmonėse gyvus mitinius įvaizdžius ir išpopuliarėjo, nors ir nelabai plačiai. Jeigu „Tu oželi juodbarzdėli“ yra vieno autoriaus kūrinys, tai šis autorius, kaip rodo dainos turinys, tikriausiai iš istorinių šaltinių buvo neblogai susipažinęs su ožio aukojimo apeigomis ir jas atspindėjo savo kūrinyje. Jis galėjo naudotis ir iki šiol dar nežinomu tekstu.

**Luko Davido „Prūsijos Istorikas Lukas Davidas (1503—
kronika“** 1583), Prūsijos kunigaikščio Albrechto dvaro teismo narys Karaliaučiuje, jo pavedimu tyrinėjo archyvus ir kūrė prūsų istoriją. Jis parašė dešimt „Prūsijos kronikos“ knygų⁴⁰. L. Davido kronika buvo surasta 1720 m., išleista 1812—1817 m. Karaliaučiuje.

L. Davido veikalas nėra savarankiško tyrinėjimo rezultatas: daug ką jis yra paėmęs iš S. Grunau kronikos, „Sūduvių knygelės“ ir kitų šaltinių. Vis dėlto kai kurie ir iš kitur imti dalykai jo papasakoti plačiau, su išsamesniais pavyzdžiais. Randame ir tokių žinių, kurių nėra kituose raštuose. Jos, matyt, imtos iš gyvenimo tikrovės.

³⁹ Zr. Gira L. Lietuviškos eilėdaros kūrimosi raida.— Kn.: Gira L. Raštai. V., 1963, t. 5, p. 190; *Jonynas Ambr.* Lietuvių liaudies dainos.— Kn.: Lietuvių tautosaka, t. 1, p. 19—20.

⁴⁰ David M. L. Preussische Chronik.— Königsberg, 1812, B. 1, 2; 1813, B. 3, 4, 5; 1814, B. 6; 1815, B. 7; 1817, B. 8.

Pavyzdžiui, yra istorikų, manančių, kad Vaidevučio legenda, kurią išgarsino S. Grunau ir L. Davidas, turi realią atramą liaudies tradicijose. J. Jurginis taip rašo: „Apie Vaidevučio ir Prutenio legendą savo samprotavimus yra pareiškęs ir Povilas Pakarklis, didelę tyrinėjimų dalį paskyręs prūsams. Nors nei S. Grunau, nei L. Davidas Prutenio bei Vaidevučio nelaiko vyskupo Kristijono amžininkais, vis dėlto, turint galvoje tai, kad apie Vaidevutį kalba ir Erazmas Stela, ir S. Grunau, ir L. Davidas (kurie, ypač du pirmieji, galėjo naudotis ne tik senaisiais metraščiais, bet ir tuo metu gyvais senoviniais lietuvių-prūsų padavimais),— jis linkęs manyti, kad Vaidevutis greičiausiai bus buvęs istorinė asmenybė arba legendinė, sukurta žmonių padavimų. „Tuo labiau kad Vaidevučio vardas skamba lietuviškai, ir jis netinka Prūsijos arba šiaip kokios srities pavadinimo atsiradimui išaiškinti, kaip tinka Brutenio vardas, su kuriuo metraščiai ir sieja prūsų (prutenų) vardo kilmę. Brutenio vardas todėl greičiausiai bus išgalvotas vėlesnių metraščių. Vis tiek, ar Vaidevutis būtų tikra istorinė asmenybė, ar tik padavimų sukurta asmenybė— su jo laikotarpiu siejamo įstatymo nuostatai labai ir labai dvelkia lietuviškąja senove“⁴¹.

L. Davidas supažindina su prūsų ir lietuvių ikirikščioniškaisiais tikėjimais, dievais, papročiais bei apeigomis. Jis, atrodo, seka S. Grunau, kai kalba apie krivių krivaitį, vaidelotus, prūsų dievus ir kt. Sekdamas S. Grunau, L. Davidas sumini prūsų dievus, tikėjimų bei prietarų: prūsai garbinę žalčius, ąžuolus, laikę bloga lemiančiu ženklu išgirsti giedant vištą, sutikti pirmiausia išėjus iš namų ligonį ir t. t.⁴² Gana plačiai jis aprašo ožio aukojimo ceremonijas, nurodo, ką per jas vaidila kalbėdavo į dievus. Kaip prūsiškai skambėjo ožio aukojimo malda— neaišku. Vokiškai „Prūsijos kronikos“ autorius ją perpasakoja tokiais žodžiais: „O jūs, malonūs dievai, jūs žinote, kad šis šeiminkas N. N. jums yra pažadėjęs šį ožį,

⁴¹ *Jurginis J.* Legendos apie lietuvių kilmę.— V., 1971, p. 103.

⁴² Zr. *David M. L.* Preussische Chronik. B. 1, S. 17, 19—29, 22, 29—33, 69, 70, 82, 86—87, 150 ir kt.

kurį jums dabar atneša ir aukoja, prašydamas jus būti jam maloningus ir varge, ir baimėje, liūdesyje, arba ligoje, arba nelaimėje, žodžiu, visame, ko nelaimingąsis prašo, jam padėti...“⁴³

Gana plačiai L. Davidas supažindina su kitų gyvulių — jaučio, kiaulės — aukojimais⁴⁴.

Tiek ankstesnieji ir kiti XVI a. autoriai, tiek L. Davidas pabrėžia pagonybės gajumą. Jis tvirtina, pavyzdžiui, kad daugelis žemaičių nieko negirdėję apie krikštą, sakramentus, nėra buvę bažnyčioje⁴⁵. Tačiau jis gėrasi prūsų vaišingumu, teisingumu, solidarumu: jie niekam neleisdavę elgetauti, o į vargą patekusį aprūpindavo valgiu ir gėrimu...⁴⁶

Aprašydamas dievą perkūną, L. Davidas pateikia prūsiškai pradžia veikiausiai iš S. Grunau užrašytos maldelės, kuri buvo kalbama audrai pakilus: „Deus Perkuno Absolonus“ atseit „dieve Perkūnai, pasigailėk mūsų“⁴⁷. L. Davidas pasakoja apie mitines būtybes barzdukus, kurių funkcijos artimos aitvarams⁴⁸. Lyg apibendrinamas

⁴³ Ibid., S. 108.

⁴⁴ Ibid., S. 117—126; *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre, S. 273—276.

⁴⁵ Zr. *David M. L.* Preussische Chronik. B. 9, S. 158—159.

⁴⁶ Ibid., B. 1, S. 145—146.

⁴⁷ Ibid., S. 35; *Grunau S.* Preussische Chronik, B. 1, S. 95.

L. Davidas aiškina, jog maldelės pradžia, kad ji teisingai skambėtų prūsų kalba, turi būti užrašyta taip: „Deews Perkuno abgehle nus“. Maldelių į perkūną, kurios tautosakinėje literatūroje vadinamos ir užkalbėjimais (žr.: *Lietuvių tautosakos apybraiža.*— V., 1963, p. 429—430), po L. Davido istoriniuose šaltiniuose ir iš liaudies užrašytų pasitaiko ir daugiau, nors analogiško teksto neaptikta. Zr. *Balys J.* Perkūnas lietuvių liaudies tikėjimuose.— *Tautosakos darbai.* K., 1937, t. 3, p. 200—202; *Lietuvių tautosaka*, t. 5, p. 911. Šaltinių apie dievą perkūną ir su juo siejamos tautosakos bibliografiją žr. *Ivinskis Z.* Senovės lietuvių religijos bibliografija, p. 149; *Stanevičius S.* Raštai.— V., 1967, p. 612.

⁴⁸ *David M. L.* Preussische Chronik, B. 1, S. 127—131. Apie barzdukus žr.: *Lietuviškoji enciklopedija.*— K., 1934, t. 2, sk. 1413—1415. Barzdukų funkcijos, jų santykiai su aitvarais ir kaukais nagrinėjama: *Vėlius N.* Mitinės lietuvių sakmių būtybės.— V., 1977, p. 132—133, 189—191. Barzdukų šaltinių bibliografiją žr. *Ivinskis Z.* Senovės lietuvių religijos bibliografija, p. 136.

prūsų prietaringumą ir peikdamas tuos, kurie prietarais apgaudinėja žmones, pavartoja daugelyje tautų žinomą patarlę, kuri lietuviškojoje redakcijoje skamba: „Aklas aklą netoli teves“, „Aklas būdamas, kitam kelio nerodyk“ ir pan.⁴⁹ „Prūsijos kronikoje“ ji vokiškai taip įrašyta: „Also leitet und führet ein Blinder den anderen, das sie beide in die Gruben fallen“⁵⁰. Kronikos autorius netvirtina, jog ši patarlė prūsiškai ar iš prūsų girdėta, bet ji pavartota kaip tik apie juos kalbant. Galima manyti, kad ši populiari patarlė XVI a. gyvavo tarp vietinių krašto gyventojų.

Aprašydamas prūsų papročius, L. Davidas ne vienoje vietoje iškelia *trijų* skaičiaus reikšmę, bendrais bruožais aprašo derliaus nuėmimo ir pabaigtuvių šventes⁵¹.

L. Davido kronikoje panašiai kaip ir „Sūduvių knygelėje“ aprašytos sūduvių (prūsų) vestuvės. Jo paliktame vestuvių ceremonijų aprašyme susiduriame su žmonių pirkimo pėdsakais baltų gentyse. Teigiama, kad vaikinai už jaunąją turėdavo mokėti 10 markių ir iškilmingai pasižadėdavo nupirkti jai drabužių. Jeigu pinigų neturėdavo, tai mokėdavo jaučiais arba javais⁵². Aprašant jaunosios išvykimą į jaunojo namus, apeigas prie gimtojo kaimo ribos ir jaunojo namuose, pabrėžiama namų židinio ugnies reikšmė. Jaunosios vežėjas prūsiškai vadinosi *kellewese* (važnyčiotojas, vežėjas) ir būdavo labai išsipuošęs⁵³.

L. Davido aprašytų prūsų vestuvių ceremonijų kai kurie fragmentai dar neseniai buvo gyvi tradicinėse lietuvių

⁴⁹ Lietuvių tautosaka, t. 5, p. 324; Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a.—V., 1956, p. 249.

⁵⁰ David M. L. Preussische Chronik. B. 1, S. 106. Vokišką atitikmenį žr.: Sprichwörter der germanischen und romanischen Sprachen.—Leipzig, 1872. [B. 1], S. 125—126.

⁵¹ Žr. David M. L. Preussische Chronik. B. 1, S. 91, 110—111, 131 ir kt.

⁵² Ibid., B. 1, S. 133—137.

Apie žmonių pirkimą ir pirkines vestuves žr.: Baldauskas J. Pirktinės vestuvės.—Mūsų tautosaka, K., 1935, t. 10, p. 3—123; Jurginis J. Lietuvių šeima XIII—XIV amžiais.—Kn.: Iš lietuvių kultūros istorijos. V., 1958, t. 1, p. 250—256; Sauka L. Lietuvių vestuvinės dainos (XIX a.—XX a. pradžia).—Kn.: Literatūra ir kalba. V., 1968, t. 9, p. 24.

⁵³ Žodžio *kellewese*, *kellewesse*, *kellewesze* aiškinimą žr.: Топоров В. Н. Прусский язык. Словарь, I—K. — М., 1980, т. 2, с. 310.

liaudies vestuvėse: papročiai, kad jaunajai, atvykusiai į vyro namus, būdavo medumi patepamos lūpos, kad ji barstydavo įvairių javų grūdus, dar XX a. užfiksuoti ne vienoje rytų Lietuvos vietoje⁵⁴. L. Davidas kronikoje vokiečių kalba užrašė jaunosios atsisveikinimo verkavimą, kurį ji, pamergių padedama, gailiai raudodavo, kai išvykdavo iš gimtųjų namų pas jaunąjį: „O, kas mano tėveliui ir motinėlei lovelę paklos, kas jiems kojeles numazgos, kas jiems kumeliukus ir gyvulėlius prižiūrės?! O mano miela katele, šuneli, mano miela vištele ir žąsele, o jūs mielos kiaulelės ir arkleliai, kas jus uoliai prižiūrės ir apliuobs?“⁵⁵ Kai visa, kas yra namuose, šitaip būdavo apraudota, tada jaunąją nuvedavo prie ugnies, kurią ji apverkdavo rauda, „Prūsų kronikoje“ pradedama prūsiškais žodžiais, o toliau perpasakota vokiškai: „O mies milles schwante Panick“, tai yra: „o mano miela šventa ugnelle, kas tau malkelių prineš, kas tave saugos“⁵⁶. Iš perpasakojimo sunku spręsti, kokie buvę verkavimai, tačiau neabejotina, kad jie atitinka mūsų raudų ir vestuvinių verkavimų tradicijas⁵⁷.

L. Davido „Prūsijos kronikos“ vestuviniai verkavimai artimi vestuvinėms išvažiavimo pas jaunąjį dainoms, kurių yra užrašyta vėliau. Šių dienų L. Davido pateiktų verkavimų motyvai tie patys: lovos klojimas, kojų mazgojimas, gyvulių ir paukščių globojimas⁵⁸. Tad ir „Prūsi-

⁵⁴ Zr. *Slaviūnas Z.* „Svotbinės rėdos“ pastabos ir paaiškinimai.— Lietuviškos svotbinės dainos/užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos. V., 1955, t. 2, p. 581.

⁵⁵ *David M. L.* Preussische Chronik. B. 1, S. 134.

⁵⁶ *Ibid.*

Apie panikę ir ugnies kultą žr. *Būga K.* Rinktiniai raštai.— V., 1959, t. 2, p. 156; *Balys J.* Ugnis ir jos gerbimas: Lietuvių liaudies tikėjimai ir papročiai.— *Kūryba*, 1943, Nr 1; 1944, Nr 1. *Dundulienė P.* Namų židinio kultas Lietuvoje.— Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai / Istorija. V., 1964, t. 6, p. 125—151. Bibliografiją apie ugnies kultą žr. *Ivinskis Z.* Senovės lietuvių religijos bibliografija, p. 154.

⁵⁷ Zr.: Svotbinė rėda.— Kn.: Lietuviškos svotbinės dainos, t. 2, p. 316, 330; *Sauka L.* Lietuvių vestuvinės dainos, p. 73—79.

⁵⁸ Zr. *Kazlauskienė B.* Vestuvinės dainos jaunosios pusėje.— Kn.: Lietuvių liaudies dainų katalogas. V., 1976, Nr 1717, p. 408.

jos kronikos“ vestuvinė rauda turi realų pagrindą, nors, galimas dalykas, ji paimta iš kitų rašytinių šaltinių, o ne iš liaudies lūpų.

„Prūsijos kronikos“ laidotuvių aprašymas bendrais bruožais sutampa su S. Grunau žiniomis apie šermenis, bet duoda daugiau ir detalesnių faktų apeigoms, raudoms ir jų gyvavimui XVI a. pažinti.

Pasak L. Davido, mirusysis, nupraustas ir baltai aprengtas, būdavo pasodinamas ant kėdės. Artimieji ir giminės užgerdavo jį alumi, prūsiškai sakydami: „Kailes nanse geigete“⁵⁹ ir raudodami: „...Kodėl gi tu numirei, ar tu neturi mielos žmonos, vaikų, gyvulių ir karvių“,— taip sueiliuodami viską. Pabaigoje geriama labos nakties, prašoma, kad jis aname pasaulyje susirinkusiųjų tėvus, brolius, pusbrolius ir kitus gimines pasveikintų, su jais geruoju gyventų („mit Inen sich auch woll gehabt“) ⁶⁰. Aprašydamas mirusiųjų paminėtuves po metų, L. Davidas sako prūsus tada puotavus, daug valgius ir gėrus, dainavus savo dainas⁶¹.

L. Davido raudų ir šermenų aprašymas panašus kaip „Sūduvių knygelėje“. Dėl to kai kurie autoriai mano, kad L. Davidas ir laidotuvių raudą paėmė iš jos. Nors šios dvi raudos labai panašios, bet teigti, kad rauda „Prūsijos kronikoje“ žodis žodin pakartota iš „Sūduvių knygelės“,— ne visiškai tikslu⁶².

Panašią į L. Davido kronikos raudą paskelbė ir kitas XVI a. autorius — Sigismundas Švabė (*Sigismund Schwa-*

⁵⁹ *David M. L. Preussische Chronik*, B. 1, p. 141; L. Davido laidotuvių apeigų aprašas ir raudos tekstas perspausdintas: *Mannhardt W. Letto-Preussische Götterlehre*, S. 257—258. E. Henigas pagal K. Hartknochą aiškina, jog tai reiškia: „Mūsų drauge, aš geriu į tavė“. Ten pat jis nurodo, kaip šiuos prūsiškus žodžius rašė K. Hartknochas ir kaip reikią juos teisingai rašyti. Šio prūsiško posakio reikšmę, remdamasis daugeliu šaltinių ir aiškinimų, plačiai komentuoja V. Toporovas minėtame „Prūsų kalbos žodyne“ (p. 136—142).

⁶⁰ *David M. L. Preussische Chronik*, B. 1, S. 141.

⁶¹ *Ibid.*, S. 144.

⁶² Zr. *Sauka L. XVI—XVII a. lietuvių raudos ir jų eilėdara.*— Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. 1971, A serija, t. 1(35), p. 164.

be). Jis 1573 m. Gerlice išleido darbą „Dvasinė, arba maldininkų, kelionė prie šventojo karsto“ („Geistliche Wallfahrt oder Pilgerschaft zum heiligen Grabe“). S. Švabė gana plačiai rašo apie „žemaičių, kuršių, lietuvių, lyvių ir kitų šiaurės šalių“ laidotuvių apeigas ir vokiečių kalba pateikia raudą, kuri „minėtose šalyse daugely vietų“ buvo raudama „tokiais ir panašiais žodžiais: „Ak, kodėl tu numirei? Ar tu neturėjai ko valgyti ir gerti, ar ko dar tau trūko? Juk tu turėjai gražią žmoną,— kodėl tu numirei? Juk tu turėjai didelę šeimyną, vaikų ir galvijų, avių, vištų ir žąsų, ir visko pakankamai turėjai,— kodėl gi tu numirei?“ Galiausiai visą jo turtą ir mantą išskaičiuoja, nupasakoja ir po kiekvieno dalyko klausia: „Kodėl gi tu numirei?“ Tokios raudos būdavusios raudamos ir kapuose iš eilės 30 dienų⁶³.

Panašaus turinio ir stiliaus lietuvių raudas mini ne vienas vėlesniųjų autorių: K. Hartknochas, M. Pretorijus, T. Lepneris, A. Kocebiu, Asmusas ir kt.⁶⁴ Nors ano meto raštijoje, aprašant apeigas, papročius, buvo įprasta naudotis ankstesniais šaltiniais ir juos net komplikuoti, bet nėra pagrindo neigti arba abejoti, kad minėtos raudos buvo gyva mirusiųjų pagerbimo tradicijų dalis. Dar J. Basanavičius yra pastebėjęs, kad senųjų šaltinių raudos, „kuriomis tapdavo apgarbstomi lavonai, buvo tokiu pat būdu raudojamos, kaip ir tos, kurias surinko kun. Juška Veliunos apygardoje“⁶⁵. Nors A. Juškos ir kitų užrašytose raudose nėra kreipimosi į velionį „kodėl gi tu numirei“ arba šis kreipimasis ne toks dažnas, tačiau jos turi kitus L. Davido, S. Švabės ir kitų XVI a. autorių minimus raudų elementus⁶⁶.

⁶³ Tetzner H., Tetzner F. Dainos: Litauische Volksgesänge / mit Einleitung, Abbildungen und Melodien.— Leipzig, 1897, p. 7—8.

⁶⁴ Žr. *Basanavičius J.* Lietuvių raudos iš visur surinktos.— V., 1926, p. 3—6.

⁶⁵ *Basanavičius J.* Apie vėles bei nekrokultą senovės lietuvių.— Kn.: *Basanavičius J.* Rinktiniai raštai, p. 299.

⁶⁶ Žr. A. Juškos užrašytas raudas tėvui ir vyrui: Lietuviškos dainos / Užrašė Antanas Juška.— V., 1954, t. 3, p. 292—302.

Martyno Mažvydo „Katekizmo prasti žodžiai“ Pirmosios lietuviškos knygos — M. Mažvydo „Katekizmo prasti žodžiai“ (1547) žinios visų pirma reikšmingos joje minimų mitinių būtybių, o kartu ir jas vaizduojančių tautosakos kūrinų raidai bei turiniui suprasti.

M. Mažvydo „Katekizme“ randamą mitinę medžiagą ir papročius Z. Slaviūnas suskirsto į „1) gamtos kultą: upių, medžių ir žalčių gerbimą, 2) mitines būtybes: aitvarus, kaukus, žemėpačius, lauksargus, Perkūną ir 3) papročius bei maginius veiksmus: gaidžio apeiginį valgymą, namines jungtuves (tam tikras vestuvių papročių fragmentas), kūmystės ir velykų kiaušinio dovanojimo papročius ir „pagonišką“ kalendorinių švenčių šventimą“⁶⁷. Folkloristikos ir folkloro istorijai nušviesti reikalingi tie „Katekizme“ užfiksuoti mitologijos elementai, kurie yra įję į senovinių tikėjimų pagrindu sukurtus tautosakos kūrinius, visų pirma sakmes apie žalčius, aitvarus, perkūną, rečiau — kaukus. Sakmės apie mitines būtybes, iš vienos pusės, yra sukurtos veikiant tikėjimams, o iš kitos — pačios yra nepakeičiamas tų tikėjimų šaltinis. Žinios apie mitines sakmių būtybes į „Katekizmą“ galėjo patekti ne tik iš tikėjimų, bet ir per tautosakos kūrinius. Dainose, kaip sakyta, pasitaiko žemėpatis, žemynėlė.

Apie gamtos kultą M. Mažvydo „Katekizmo“ lotyniškoje prakalboje, kurią parašė Karaliaučiaus universiteto profesorius F. Stafilas, kalbama kartu suminint medžių, upių ir žalčių dievinimą: „...vieni medžius, upes, kiti žalčius, kiti dar ką kita garbina, šlovindami kaip dievus“⁶⁸. Iš šios kategorijos gamtos reiškinių mūsų tautosakoje ir mokslinėje literatūroje populiarūs yra žalčiai. Jie minimi tikėjimuose, pasakose, sakmėse, patarlėse.

Žalčių garbinimą paliudija daugelis rašytinių ir rankraštinų šaltinių⁶⁹. Dar prieš M. Mažvydą apie prūsus ir

⁶⁷ *Slaviūnas Z.* Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose, p. 166.

⁶⁸ *Mažvydas M.* Pirmoji lietuviška knyga.— V., 1974, p. 93.

⁶⁹ *Zr. Slaviūnas Z.* Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose, p. 167, 172—173, 185—193.

lietuvius rašę autoriai pažymi žalčio kultą lietuvių gentyse buvus visuotinai paplitusį. Tautosakos kūriniuose randama mitinė žalčio būtybė ilgus amžius juose išsilai- kė dėl to, kad buvo maitinama realaus gyvenimo.

Pasakų žaltys turi antgamtinių savybių. Jis bendrauja su žmonėmis, supranta jų elgesį, gali pats pasiversti žmogumi, gyvena puošniuose rūmuose ežero ir jūros dug- ne („Eglė žalčių karalienė“). Žalčių karalius turįs ant galvos aukso karūną⁷⁰. Sakmėse, užrašytose įvairiose Lie- tuvos vietose, pasakojama apie žmonių susitikimus su žalčiais, kuriuose pastarieji parodo antgamtinius savo su- gebėjimus. Žmonių bendravimas su žalčiais, jų maitini- mas atsispindi patarlėje „Šnypščia kaip žaltys be ožkos pieno“⁷¹. Vadinasi, tautosakinė tradicija po M. Mažvydo susisieja su „Katekizmo“ žinia — „kiti žalčius <...> šlo- vina“. Ši tradicija juo labiau turėjo būti gyva XVI a.

Yra publikacijų, kuriose žaltys bei „žalčių karalius“ vadinami „dievų siuntinėliu“, „dievužėliu, didžiu sėju- žėliu“, „dievaičiu meilingu“. Tai neilgos dainelės, vei- kiau — jų nuotrupos, žinomos, galima sakyti, iš vieno šal- tinio — J. Totoraičio mitologinių liekanų Daukšių apylin- kėse (dabar Kapsuko raj.) aprašymo⁷². Tos apylinkės yra netoli Amalvos bei Žuvinto palių. Paliose, suprantama, buvo ir yra žalčių. Nors J. Totoraitis savo aprašyme ir nurodo medžiagos pateikėjų pavardes bei adresus, tačiau minimos dainelės neliaudiškos, dirbtinės. Jos vargiai turė- jusios tautosakinę tradiciją. Kažin ar teisingas J. Totorai- čio tvirtinimas, kad maldos į žaltį, jo dievinimas, atsis-

⁷⁰ Tautosakos apie žaltį literatūra nurodyta: Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas, Nr 285, 425 D, 672 A. Folklo- ro apie žalčius paskelbta: *Elisonas J.* Mūsų krašto ropliai (reptilia) lietuvių folkloro šviesoje.— Mūsų tautosaka. K., 1931, t. 3, p. 140—171; *Dundulienė P.* Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje.— V., 1979.

⁷¹ Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 658, p. 114.

⁷² Žr. *Totoraitis J.* Senovės liekanos ir lietuvių mitologiški at- minimai.— Lietuvių tauta. V., 1908, kn. 1, d. 2, p. 196—199. Kitos publikacijos pakartoja J. Totoraičio tekstus: *Binkis K.* Dainos: Žmo- nių poezijos antologija.— Šiauliai, 1922, p. 15; Gražiausios ir mėgia- miausios sodiečių dainos: Apie meilę, tėvynę, karą ir kitką.— K., 1927, p. 131.

pindys pateiktose dainelėse, sietinas su tam tikromis apelogomis, kurios buvo neseniai atliekamos Daukšių krašte⁷³. Juo labiau jog šis užuočias kraštas, paties autoriaus tvirtinimu, apgyventas netolimoj praeity. Dar dirbtinesnės yra dainelė ir eiliuotos maldos į žaltį J. Elisono publikacijoje⁷⁴. J. Totoraičio ir J. Elisono paskelbtų dainelių nepatvirtina lietuvių liaudies dainų katalogas, vadinasi, ir lietuvių tautosakos rankraštyno medžiaga. Dėl to, kalbant apie žalčio kultą, jo gerbimą senovės Lietuvoje, jomis naudotis reikia kritiškai.

Aitvarai ir kaukai minimi lotyniškoje ir lietuviškoje „Katekizmo“ prakalbose. Lotyniškoje sakoma: „Kurie linksta į piktus darbus, tie savo dievais išpažįsta aitvarus ir kaukus“⁷⁵. Lietuviškoje prakalboje raginama: „Kaukus Szemepatis ir lauksargus pameskiet“ — ir grasinama, kad į pragarą gali įstumti „Aithwars ir deiwes“⁷⁶.

Aitvaras ir kaukas žinomi ir dabar. Sakmių apie juos užrašoma gana nemažai. Tai, kas apie aitvarą ir kauką pasakyta pirmojoje lietuviškoje knygoje, maža ką teduoda jų charakteristikai, funkcijoms, gyvavimui pažinti, tačiau ir nekelia abejonių, kad žinios apie šias mitines būtybes imtos iš liaudies⁷⁷.

„Katekizmo“ lotyniškoje prakalboje teigiama: „Yra tokių, kurie perkūnui daro įžadus...“⁷⁸ Kaip tyrinėtojų jau pastebėta, perkūnas yra kur kas populiariesnė mitinė būtybė už ligi šiol minėtąsias. Z. Slaviūnas sako: „Griaustinis bei perkūnas, būdamas nepaprastas gamtos reiškinys, stipriau veikė pirmųjų žmogų negu kiti Mažvydo raštuose

⁷³ Zr. *Totoraitis J.* Senovės liekanos ir lietuvių mitologiški atsiminimai, p. 202.

⁷⁴ Zr. *Elisonas J.* Mūsų krašto ropliai (reptilia) lietuvių folkloro šviesoje, p. 141—142, 150, 171.

⁷⁵ *Mažvydas M.* Pirmoji lietuviška knyga, p. 93.

⁷⁶ Ten pat, p. 96—97, 101—103.

⁷⁷ Aitvaras ir kaukas liaudies tikėjimuose ir tautosakoje apibūdinti: *Slaviūnas Z.* Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose, p. 193—201; *Vėlius N.* Mitinės lietuvių sakmių būtybės, p. 129—198. Minėtuose tyrinėjimuose nurodyta literatūra apie aitvarus ir kaukus.

⁷⁸ *Mažvydas M.* Pirmoji lietuviška knyga, p. 93.

suminėtieji gamtos gerbimo objektai“⁷⁹. Perkūnas, kaip antropomorfinė mitinė būtybė, atsispindi iš pirmųkštės visuomenės atėjusiųose tikėjimuose, stebuklinėse pasakose⁸⁰, buitinėse pasakose⁸¹, sakmėse⁸², mitologinėse dainose: „Perkūne dievaiti“, „Oi perkūne perkūnėli“, „Dudulis grūda“ ir kt.⁸³, socialinio protesto dainose⁸⁴, patarlėse⁸⁵. Tad tautosakinė tradicija susieja perkūno vaizdinį su XVI a., pirmąja lietuviška knyga ir su ankstyvesniais laikais.

M. Mažvydo laiškuose randamos jungtvių, kūmystės, kalendorinių švenčių papročių nuotrupos yra ano meto lietuvių liaudies kultūros atspindys, nesvetimas ir folkloro sričiai. Tačiau šie papročiai pirmiausia priklauso etnografijai.

M. Mažvydas į pagoniškuosius tikėjimus žiūrėjo neigiamai. Barė už juos žmones, siekė senosios lietuvių religijos apraiškas išrauti iš gyvenimo. Jo pateikti duomenys yra vieni vertingiausių mūsų liaudies kultūros raidai XVI a. ir vėliau pažinti. „Katekizmo prastų žodžių“ žinios apie lietuvių mitologiją ir drauge su ja susijęs folkloras yra tartum viena iš grandžių, jungiančių ligi M. Mažvydo žinomus ne lietuvių kalba rašytus šaltinius su vėlesne, jau ir lietuviškai rašytų knygų paliudijama lietuvių liaudies kultūros gyvavimo tradicija.

⁷⁹ *Slaviūnas Z.* Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose, p. 208.

⁸⁰ Zr. *Balys J.* Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas, Nr 221, 1147 A, p. 117; Lietuvių tautosaka.— V., 1965, t. 3, Nr 221, p. 605; Nr 228, p. 624.

⁸¹ Zr. *Jonynas Ambr.* Baudžiauninkų kovos prieš feodalus atspindžiai buitinėse lietuvių liaudies pasakose / Filologijos kandidato disertacija.— V., 1954, p. 185—187 (LKKI rankraštynas).

⁸² *Balys J.* Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas, Nr 3451—3460, p. 214—216; *Balys J.* Griaustinis ir velnias Baltoskandijos kraštų tautosakoje.— Tautosakos darbai. K., 1939, t. 6, p. 3—326.

⁸³ Zr. Lietuvių liaudies dainų katalogas: Mitologinės dainos (Lietuvių kalbos ir literatūros instituto kartoteka).

⁸⁴ Zr.: Lietuvių tautosaka, t. 2, Nr 421—424, p. 396—397.

⁸⁵ Ten pat, t. 5, p. 420.

Volfenbiutelio postilė Volfenbiutelio postilė „Išguldymas evangelijų per visus metus, surinktas dalimis iš daugio postilių“, taip pavadinta nuo jos suradimo vietos, yra vienas iš šaltinių, patvirtinančių tikėjimą mitinėmis būtybėmis XVI a. Ją 1896 m. surado Čikagos universiteto profesorius Šmitas-Vartenbergas Volfenbiutelio miesto bibliotekoje (dabar Vakarų Vokietija). Tai seniausias lietuviškų pamokslų rinkinys, sudarytas prieš 1573 m. iš daugelio kitų postilių. Volfenbiutelio postilės kilmė neaiški, nes ji žinoma ne iš originalo, o iš Jono Bylaukio, Mykolo Sapūno ir Petroklo Velverio nuorašo, padaryto 1573 m.

Sprendžiant iš anksčiau paskelbtų ištraukų, Volfenbiutelio postilė naujų lietuvių etnografijos ir folkloro duomenų, kurių ligi jos sudarymo nebūtume radę kituose raštuose, beveik nepateikia.

Vertimo kalbos tarmė, kaip teigia kalbos istorijos tyrinėtojai, yra neišlaikyta, joje „greta gausių žemaitiškų elementų apstu taip pat ir rytų aukštaičiams būdingų <...> lyčių“. Taip teigdamas, J. Palionis šiuo klausimu daro tokią išvadą: „Šiaip ar taip, įtikimiausia, mums rodo, prileisti, kad Volfenbiutelio postilės vertėjas buvo iš rytų Lietuvos į prūsų žemaičių tarpą patekęs ir čia ilgiau pagyvenęs žmogus“⁸⁶. Vadinasi, vertėjas žinias apie mitologiją gali būti paėmęs ir iš aukštaičių, ir iš žemaičių (įskaitant ir prūsų žemaičius), o ne iš kurios nors vienos Lietuvos dalies žmonių.

Iš liaudies buitės, etnografijos apraiškų postilėje minėtina kupoliavimas („wadinlawa / tas szales kupalamis“), liaudies medicina prie gimdymo⁸⁷. Volfenbiutelio postilėje minimos mitinės būtybės ir gamtos garbinimas. Joje barama už tikėjimą „ing / szemepaczius, Eitwarius, kaukus, appide / mes, kalnus, akmenis, medzius, galus (kaip / ghe wadinna alkus) Vpes, perkunų“, nes „Tai wissa ta / dangi te daiktai ių meldzamei a garbinamei / welina ira, kaip

⁸⁶ Palionis J. Lietuvių literatūrinė kalba XVI—XVII a.— V., 1967, p. 62—63.

⁸⁷ Zr. Volteris E. Lietuvišką chrestomatija.— C. II6., 1904, sk. 253,

nesang welnas ira / etwaras, / teip besas ira szemepatis, teipag czertas ira / Apideme, teiiegi pikullai ira kaukai, tai / wi / sa kruwai pati welina ira, Tasiegi welinas / biesas, czertas, a pikulas, kalnai, Akmeni, / medi, gaiui, alkie, upei etc. kursai ira Eitwa / rei szemepatei, kaukai etc. kurios ghe meldz.“ Postilėje barama vyresnybė, kad „Nekaraija tų kure regimai tų Balwapha / nistę dara, Nekaraia tu kure regimai paga- / niszku budu nussitik ing wissų welnus ir / meldzia ios jr neka nebaija...“⁸⁸

Šitokie draudimai suponuoja mitologinės kultūros aktyvų gyvavimą tuo metu, kai postilė buvo rašoma. Postilėje yra tekstų, verstų iš kitų kalbų, kuriuose juntama liaudies šnekamosios, o kartu ir tautosakinės kalbos įtaka. Tai rodo, pavyzdžiui, kai kurie lotynų autorių posakių vertimai į lietuvių kalbą.

Prūsijos valdžios įsakymai Prūsijos valdovų „gromatos“ bei „pagraudenimai“ lietuviams valstiečiams yra reikšmingi visų pirma tuo, kad juose vietiniai Mažosios Lietuvos gyventojai apibūdinami ne iš raštų, o iš gyvenimo imtais duomenimis, nors ir valdančiųjų klasių požiūriu bei interesais. Šitų įsakymų yra paskelbta nemažai⁸⁹. Dauguma jų valdžios buvo išleista XVIII a. ir vėliau. Šešiolikąjį šimtmetį liečia trys įsakymai, paskelbti G. H. F. Neselmano, A. Becenbergerio ir J. Gerulio⁹⁰. 1589 m. įsakymas „prieš keliaujančius Škotijos kromininkus“ liaudies pažiūroms tirti didesnės vertės neturi. 1578 m. „Įsakymas Tilžės apskričio bažnyčioms“ ir „Įsakymas Ragainės apskričio bažnyčioms“ dar kartą patvirtina silpną krikščionybės įsigalėjimą ir senovinių tikėjimų gajumą XVI a. Jie buvo išversti į lietuvių kalbą, pagarsinti per bažnyčias ir labai panašūs. Juose konstatuojama, jog Tilžės, Kaukėnų, Katyčių, Piktupėnų parapijose yra žmonių, ku-

⁸⁸ Ten pat, sk. 256.

⁸⁹ Žr. Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams.— V., 1960.

⁹⁰ Ten pat, p. 5; Senieji lietuvių skaitymai, 1927, d. 1, p. 55—65, 85—86.

rie neina bažnyčion, neklauso dievo žodžio, ligi keturiasdešimt metų amžiaus nėra priėmę sakramentų, o sekmadieniais dirba kaip ir kiekvieną dieną. Prie kaimų nesą kapinių, mirusieji laidojami „ant prasto lauko“.

Iš įsakymų galima suprasti, kokios pagoniškosios apeigos bei papročiai buvo atliekami, kokie burtai buvo praktikuojami. Sakoma: „Mes priegtam isch tirem iog daug Kurschu ir Lietuwniku musu scha walschcziaus Ragaines ir Tilžes didi Deiwiu alba stabu garbina- // ghima dara alba laika / atlakidami Gaius, affierawadami bernelius waschka / alba sanarius kakius isch waschka padaritus / ir paweikslius // bandikschezia kakia daranczius / ir kitus žalineghimus alba žinavimus / bei burtavimus laikantis“⁹¹.

Įsakymai leidžia spręsti, kad jų išleidimo metais senoviniai ikirikščioniškieji prūsų ir lietuvių tikėjimai buvę ne pavienis reiškiny, o visuotinai paplitusi ir gyva liaudies dvasinio gyvenimo apraiška: „Kometugi mes talaus ischtirem, iag ne tiktai Kaukenuosa bet ir kitasa wietasa, ir weikei wissuosa kiemuosa Tilszies walscziaus, teipaieg ir sche mieste lietuwas basznitczaije per Kurschus ir lietuwnikus, iju priszadais, metimu waschkinu kudikeis alba sunareis kitakeis bei galwiju darimais, teipaieg uszkalbeghimu saitu dawimu, Rhetcza beginimu alba sukimu ir kitais daiktai, didis stabu meldims bei Diewa panekinims laikamas esti...“ (p. 57—58)

XVI a. Rytų Prūsijos lietuviai, matyt, visuotinai tuokėsi ne bažnyčioje, o pagal savus papročius, nes įsakyme Tilžės apskrities bažnyčioms įrašyta: „Kadgi wiel netiktai uszgertuwesa ir wentczawanisties darbuosa wissaki indiwni bei Chrikszczanims nepristaini budai bei caeremonijes, betaig ir wentczawanijstie ischpildime ir thas atskirime wissaki nepatagumai randassi, kuruogi budu sulubas wentczawanisties kaip wirausas instatimas Diewa didzaus panekintas nei pagarbintas tampa...“ (p. 58). Įsakyme Ragainės apskrities bažnyčioms jungtusių laikymosi klausimu šitaip sakoma: „Priegtam teipaieg sasižedawime / ir wenczawanistes bilosu / ne tiktai wissas indiwnas ir prieg krikschtzaniu paiunktusius papraczius ir

⁹¹ Senieji lietuvių skaitymai, p. 62—63.

// Ceremonias / laika / bet prieg tam tikrai Wenczawanistei iau santz alba essant ne patagei ir ne wieschlibai gir-dim nussidodant...“ (p. 63)

Iš šito sužinome, kad vestuvėse buvo „užgertuvių“, su-sižiedavimo apeigos ir „visokių indivnų bei krikščionims nepristainų būdų bei ceremonijų“, nors tos ceremonijos smulkiau ir neaprašomos.

Jono Bretkūno „Prūsų žemės istorija“, biblijos vertimas ir „Postilė“ Palyginti daug smulkiosios tau-tosakos lietuviškuose savo raš-tuose panaudojo religinės raš-tijos atstovas Jonas Bretkūnas

(1536—1602). Jo darbuose atsispindi ir liaudies buitės, dvasinė kultūra, gyvenimas paprastų žmonių, į kuriuos jis žiūrėjo su meile ir pagarba.

Senųjų tautosakos šaltinių tyrinėtojai jau yra paste-bėję J. Bretkūno raštų ryšį su smulkiąja tautosaka. J. Le-bedys yra nurodęs, kad „pirmuosius smulkiosios tau-tosakos panaudojimo atvejus randame jau religiniuose XVI a. raštuose (pavyzdžiui, J. Bretkūno)“, bet tų atve-jų folkloristiniu požiūriu nesukonkretino ir neišryškino⁹².

J. Bretkūnas „Prūsų žemės istorijoje“ („Historia Rerum Prussicarum“) tvirtina, kad prūsai „kalboje labai kuklūs, valgy ir gėrime saikingi, be to, linksmi, patiklūs, švel-nūs ir svetimiesiems, kurie pas juos atvyksta, gero linkį žmonės“⁹³. Istorinės bei etnografinės žinios apie prūsus ir lietuvius, kurias J. Bretkūnas užfiksavo išlikusiuose savo „Prūsų žemės istorijos“ fragmentuose, nėra naujos ir ori-ginalios — jos paimtos iš ankstesnių šaltinių, daugiausia, atrodo, iš „Sūduvių knygelės“. Ne iš savo stebėjimų, bet iš kitų šaltinių jis žino sūduvius garbinus keturiolika die-

⁹² Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 6. Taip pat žr. *Lebedys J.* Senoji lietuvių literatūra.— V., 1977, p. 99—108.

⁹³ *Gerulis G.* Bretke als Geschichtsschreiber.— In.: Archiv für slawische Philologie. Berlin, 1925, B. 14, H. 1, 2, S. 122.

Pasak V. Manharto (p. 422), J. Bretkūno istorijos buvo bent 13 knygų. Visas jos rankraštis nežinomas. Tačiau kai kuriuos veikalo skyrius išsaugojo J. Bretkūno vaikaitis M. Pretorijus ir panaudojo juos „Prūsijos įdomybėse“.

vų, aukojus dievams ožį, dievinus saulę ir mėnulį, perkūną, gyvates ir žalčius, šventus Pergubrijaus (Pergrubrijaus) šventę⁹⁴. Istorijoje apie senovinius tikėjimus J. Bretkūnas rašo nemažai. Tačiau ne visi jo pateikti mitologijos faktai yra tikri. Daug ką jis yra paėmęs iš netikrų S. Grunau duomenų.

Mitologijos žinių J. Bretkūnas pateikia ir kitame, bene reikšmingiausiame, savo veikale „Postilla tatai esti Trumapas ir Prastas Ischguldimas Euangeliu / sakamuiu Baszniczoie krikschczionischkoie / nuog Waeliku ik Aduento“ („Postilė“). Tai pusiau originalių pamokslų dvitomis rinkinys, kuriame yra J. Bretkūno parinktų posakių bei sentencijų ir žinių apie tikėjimus. Jau iš šio skyriaus pradžioje cituoto J. Bretkūno raginimo liautis garbinti įvairias mitines būtybes matyti, jog žmonių sąmonėje buvo gyvi kauko, aitvaro, žemėpačio vaizdiniai. Kitoje „Postilės“ vietoje J. Bretkūnas vėl nusako, kokių dievų turėję lietuviai: „Pagonis sawa durna prigimima sekdami, daug Diewu tare essanczu. / Tuogi ir daug Diewu patis saw pramane ir garbinoia / kits tare iog Saule butu Diewas / kits iog Menu / kits kita daikta Diewu essant tikeia / kaip ir durnai Lietuwa pirm senu metu / meldessi / Szemepaczus, Kaukus“⁹⁵. Jis draudžia žyniauti, gretindamas žyniavimą su kitomis blogybėmis: melu, keiksmiais, pri-gaudinėjimu⁹⁶.

J. Bretkūno „Postilėje“ patarlės yra nevienalytės. Dalis joje surašytų posakių, priežodžių, patarlių atėję iš šventojo rašto. Kita vertus, J. Bretkūno „Postilėje“ palyginimams yra pavartota ir tokių patarlių, kurių variantai gyvavo liaudyje, jų yra užrašyta gerokai vėliau, jau XIX ir XX a. Jos yra nusistovėjusios formos, išlikę ligi mūsų dienų visoje Lietuvoje. Pavyzdžiui, plačiai žinomą patarlę „Guli kaip šuo ant šėko“, „Guli kaip šuva ant šieno: nei pats ėda, nei kitam duoda“, „Guli kaip šuo ant kupe-tos: nei pats ėda, nei jaučiui duoda“ J. Bretkūnas yra perfravavęs pamokslo pastraipoje apie šykštuolius: „To-dėlei schikschtuoklei kurie nedrensa / kaczei turedami /

⁹⁴ Ibid. s. 119–121.

⁹⁵ Postilla... Per Jana Bretkuna, t. 2, p. 180.

⁹⁶ Ten pat, p. 315.

tikrai priwalgiti / ligus ira schunims / ant schaudu alba schieno gulintiemus. Patis anis schaudu alba schieno newalga / o kitam wienok imti pawid⁹⁷. Teigdamas maldos reikalingumą, jis rašo: „Kitta rassi teipo dumoienti / man maldos niekam nereikia / jei ne dirbsiu / malda man Duonos neduos“⁹⁸. Šitas J. Bretkūno pasakymas susisieja su patarlėmis, randamomis jų rinkiniuose ir vartojamomis gyvojoje kalboje: „Darbininkas duoną gamina, tinginys badą augina“, „Tinginiui ir malda nepadeda“, „Tinginiui duonos nėra“, „Verkia duona, tinginio valgoma“, „Kai pats nesirūpinsi, ir dievas neaprūpins“⁹⁹, „Į dievo pagalbą tikėk, o pats netingėk“, „Kai pats nesirūpinsi, ir dievas neaprūpins“¹⁰⁰.

Iš „Postilės“ matyti, kad J. Bretkūnas laikėsi viešpataujančių, išnaudotojų klasių ideologijos, rėmė baudžiamą, ragino klausyti ponų. Aiškindamas, ką pavaldiniai privalo duoti „ciesoriui“ (valdovui, valdantiesiems), jis dėsto: „Kalti este Ponams paklusnuma / tatai esti / ta darba nudirpti / kuri iumus Ponai prisaka / alba kaip musu schicze kalbama ira / baudzewa / nesa teip prisaka Diewas per Schwenta Powila. Kožnas klausik wiriausibes / kurri ant io tur mace. <...> Todelei piktai dara thie žmones / kurie Ponu baudzewa sekti ginnast“¹⁰¹. Bet, savo pamokslų pavyzdžiams imdamas medžiagą iš realaus gyvenimo, jis negalėjo nepastebėti didelio liaudies skurdo, sunkaus jos gyvenimo. Jis matė didžiulį ligų išplitimą: „Kiek ira negalincziu žmonių Spitaljsu / kiek pro wissa žeme daužanczunsiu / kiek ira namuosu? Ischtiesos be skaitliaus. <...> ir girdim žmones waitoenczes / girdim žmones werkenczes / ir raudoenczes / bei wissur pagelbeghima ieschkanczas“¹⁰². Pamoksle „Apie didžiai pa-

⁹⁷ Ten pat, p. 327; minėtos patarlės variantus žr.: Patarlės ir priežodžiai.— V., 1958, p. 346; Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 3832, p. 297.

⁹⁸ Postilla... Per Jana Bretkuna, t. 2, p. 97; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija: Feodalizmo epocha.— V., 1957, p. 87.

⁹⁹ Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 2152, 4698, 4849, 4865, 4868, 4870, p. 201, 346, 355, 356.

¹⁰⁰ Patarlės ir priežodžiai, p. 191, 194.

¹⁰¹ Postilla... Per Jana Bretkuna, t. 2, p. 504.

¹⁰² Ten pat, p. 459.

vargusį gyvinimą visų žmonių“ J. Bretkūnas daro tokią apibendrinančią išvadą: „Schittai wis ischtiesos kit nieka tiktai wieni ir sunkus wargai žmogaus ira / isch dienos prassideghimo ikki galo žiwato“¹⁰³.

Apskritai visa „Postilės“ pamokslų kalba nėra svetima šnekamajai liaudies kalbai. Juosė aptinkamų posakių santykį su liaudies patarlėmis galima nustatyti iš tų „Postilės“ vietų, kur autorius aiškina atitinkamų bažnyčiose skelbiamų teiginių turinį, jų prasmę. Daugelis posakių, jeigu ir negyvavo kaip patarlės, stovi ant jų ribos arba susisieja su liaudies buitimi, gyvenimo vertinimu. Tai rodo nemažai pavyzdžių: „Todėlei ne ginkimes Bažniczei attaduoti / kas Bažniczei pareitis“, „Angelai neklausia žmoniu / kaczei jemus anis ko prisakitu“, „Kaip paukschitis ant lekioghimo / teip žmogus ant darbo Diewo leistas ira“, „Prakaite weido tawa / walgisi duona tawa...“, „Diewas kaip noredams teipo padara...“, „Kuri Diewas mil / tha ghis plak...“ (plg. „Ką dievas myli, tam ir kryželį duoda“), „Garbe attaduoket tam / kuriam pareitis garbe“, „Diewo bijokes / Karaliu garbink“, „Duoket ciesarui kas Ciesarui pareitis / ir Diewui kas Diewui pareitis“, „Duoket meslewa / kam meslewa pareitis“...¹⁰⁴

Matyt, ir J. Bretkūnas, tikriausiai pats to sąmoningai nesiekdamas, minėtiems ir analogiškiems posakiams teikė tautosakinės reikšmės, nes ne vienoje vietoje jis pabrėžia, jog perteikia „kitų“, vadinasi, žmonių, liaudies, žodžius: „Kitta rassi teipo dumoienti...“ ir pan. Krenta į akis tai, kad „Postilės“ autorius sugebėjo parinkti gilaus idėjinio turinio, didelės apibendrinančios jėgos ir sklandžios išraiškos pasakymus. Jis galėjo tai padaryti tik įsiklausęs į gyvąją liaudies žmonių šneką. J. Bretkūnas dažnai remiasi paprastų žmonių gyvenimiškąja patirtimi. Antai jo patarimai, kaip auklėti vaikus, sutampa su baudžiavinių ir vėlesnių laikų valstiečių pažiūromis į jų auklėjimą ir į rykštės vaidmenį jame¹⁰⁵.

¹⁰³ Ten pat, p. 511.

¹⁰⁴ Ten pat, t. 1, p. 13, 82, 166, 181, 283; t. 2, p. 78, 503; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, p. 90.

¹⁰⁵ Zr. Postilla... Per Janą Bretkūną, t. 1, p. 165.

„Postilėje“ panaudoti liaudies frazeologiją bei patarles J. Bretkūnas galėjo laisviau, kūrybiškiau. Bibliją verčiant, jį daugiau varžė originalas. Dėl to nelengva pasakyti, kiek šventraščio vertimą yra paveikę liaudies tikėjimai, mitologija, tautosakinė tradicija bei kalba.

Norint išsamiau išgvildinti J. Bretkūno biblijos vertimo kalbos santykį su mitologija ir liaudies kalba, šiam klausimui tektų skirti atskirą tyrinėjimą. Čia tenkinamasi tik bendresnėmis pastabomis, kurias galima padaryti iš ne viso iššifruoto rankraštinio biblijos vertimo.

Iš „Postilėje“ pateikto kaukų, aitvarų, žemėpačių prilyginimo deivėms galima manyti, kad J. Bretkūnas jomis vadino mitines būtybes. Prūsus turėjus mitinių būtybių — deivių ir joms meldusis rodo ir jų minėjimas psalmių vertime. Šimtas penkioliktoje psalmėje, pavyzdžiui, lotyniškąjį pavadinimą „simulacra“, lenkiškąjį — „balwany“, vokiškąjį „Götzen“ J. Bretkūnas išverčia „balvanai“, bet skliausteliuose ten pat paaiškina „Deiwes“¹⁰⁶. Mozės antrosios knygos („Liber exodus“) vertime lotyniškąjį „Quis similis tui in fortibus, Domine? quis similis tui, magnificus in sanctitate, terribilis atque laudapilis, faciens mirabilia?“, lenkiškąjį „Ktoż podobien tobie między mocarzami Panie? kto podobny tobie, wielmożny w świętości, straszny y chwalebny, czyniący dziwy“, vokiškąjį „Herr, wer ist dir gleich unter den Göttern? Wer ist dir gleich...“ jis išverčia „Pone, kuris ira taw ligus tarp Deiwiu? Kuris taw ligi nassi, kursai teip macnus, schwentas, ischgangingas, pagiringas ir stebuklus darąs butų?“¹⁰⁷ Versdamas šventraščio raginimą atsisakyti pagoniškųjų dievų garbinimo ir sunaikinti stabmeldiškas šventyklas, J. Bretkūnas

¹⁰⁶ Zr.: Psalteras ing lietuvschką lieszwj / perguldita Jano Bretkuno.— 1580, p. 140 (J. Bretkūno biblijos vertimo fotokopijos-iššifruotas mašinraštis LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institute); Biblia łacińsko-polska czyli pismo święte.— Wilno, 1907, t. 2, s. 761; Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift alten und neuen Testaments / nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luther's, S. 305.

¹⁰⁷ Zr. J. Bretkūno biblijos vertimo rankraščio fotokopijų iššifruotas mašinraštis, „Antros knygos Moseschavs“, sk. 15, p. 179; Biblia łacińsko-polska... Wilno, 1907, t. 1, r. 15, s. 151; Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift... B. II. Buch Mose, Capitel 15, s. 36.

lotyniškąjį tekstą „Subvertite omnia loca, in quibus coluerunt gentes, quas possessuri estis, deos suos, super montes excelsos et colles, et subter omne lignum frondosum“, lenkiškąjį — „Wywróćcie wszystkie mieysca, na których chwalili poganie, które posiędzicie, bogi swoje, na górach wysokich y pogórkach, y pod każdym drzewem gałęzistym“ išreiškia: „Ischpustiket wissas kampus, kur Pagonis (kurius ius paweldesit) sawa Deiwemis slusziję ira, buk ant aukschtų kalnų, buk ant kalnelių alba szallių Maedzių“¹⁰⁸. Vadinasi, sąvoką ir žodį *deivė* J. Bretkūnas vartoja kaip suprantamą, žinomą, nors iš konteksto ir nepaaiškėja, kokia mitinė būtybė šiuo žodžiu vadinama. Mūsų mitologijoje populiarių perkūną J. Bretkūnas traktuoja taip, kaip ir M. Liuteris vokiškajame vertimo originale. Ieškoti naujų žodžių bei jų prasmės vertėjui čia nereikėjo. Gal jis žinojo lietuvių sakmių vaizdą apie strėles svaidantį perkūną. Dėl to originalą perteikti jam buvo nesunku. Galima pažymėti, kad lotyniškame ir lenkiškame tekste perkūno nėra, o yra balsas („et excelsus dabit vocem suam; a Nawizszy swóy głos wypuści“) ¹⁰⁹.

Psalmėse gana vaizdingai pasakojama apie stabus ir atskleidžiamas jų niekingumas. Reikia pasakyti, kad vokiškas originalas apie stabus vertėjo perteikiamas gana tiksliai. Panašiai šios psalmių vietos yra išversta ir į lotynų bei lenkų kalbas. Bet negalima nepastebėti ir to, kad J. Bretkūno vertimo lietuviškasis tekstas, sakinių konstrukcija labai primena kai kurias mįsles. J. Bretkūnas verčia: „Nasrus tur, o nekalb, Akis tur o nereg. Ausis tur, o negird, Nasis tur o neosta. Rankas tur, o ne gal siekti, koias tur, o ne waikschezoi, nei kalb kaklų sawa“. O

¹⁰⁸ Zr. J. Bretkūno biblijos vertimo... „Penktos knygos Mose-schavs“, sk. 12, p. 454; Biblia łaćińsko-polska..., t. 1, r. 12, s. 372.

¹⁰⁹ Zr.: J. Bretkūno biblijos vertimo..., „Antros knygos Samuėlo“, sk. 22, p. 241; Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift..., B. 2. Buch Samuelis, Capitel 22, S. 171; Biblia łaćińsko-polska..., t. 2, r. 22, s. 124.

Vokiečių kalbos žodis *Strahl* ir lietuvių *strėlė* yra tos pačios šaknies, jų reikšmė čia sutampa. Zr. *Paul H. Deutsches Wörterbuch.*— Halle (Saale), 1961, S. 601.

mįslė skamba taip: „Turi sparnus, bet nelekia, Neturi kojų, bet nepavysi“. Analogiškų mįslių yra ir daugiau¹¹⁰.

Kad J. Bretkūną, beverčiantį bibliją, veikė liaudies papročiai ir apeigos, rodo žodžio *karvojus* pavartojimas. Karvojus — vestuvinis apeiginis pyragas — yra lietuvių, ir slavų liaudies vestuvių atributas, lietuvių liaudies dainų ir oracijų realija, kurios, suprantama, negali būti biblijos originalo tekste. Atitinkamą antrosios Mozės knygos vietą J. Bretkūnas verčia: „Ir anis kaepe isch ano neischkepto Teschlo, kuri isch Egipto atnesche, neraugintas Korwoius Nesa ne buwa rauginta, kadangi anis isch Egipto buwa ischtremti...“ M. Liuterio biblijoje ši vieta verčiama pasakant, kad buvo kepami nerauginti pyragaičiai („ungesäuerte Kuchen“). Lotyniškame ir lenkiškame vertimuose taip pat nėra kokio nors apeiginio kepinio, o kalbama apie pelenuose keptą neraugintą duoną („et fecerunt subcinericios panes azymos“; „y naczynili podplomyków przaśnych“)¹¹¹. Tad *karvojų* J. Bretkūnas tikriausiai bus paėmęs iš savo meto liaudies kūrybos, iš vestuvinių papročių.

J. Bretkūnas vartoja žodį *sambarės* arba *sambariai*. Kontekstas rodytų, kad sambarius biblijos vertime jis suprato kaip mokestį už žemę: „Bet wienok eme ghis Meslewa isch Szemes, idant toki sidabrą dotų, pagal Prisa-kimą Pharaono, Nug koszno kaip pagaleia [koszna pagalei io passitureghimo]eme ghis Meslewo sidabrą ir auksą tar Szmoniy...“ O paraštėje patikslino „pabarus rinka, Sambaras imti“¹¹². Galima drąsiai teigti, jog sambarius vertėjas žinojo gerai ir tikėjo žmones juos supran-

¹¹⁰ Zr. Psalteras ing lietuwischką lieszuwj / perguldita *Jano Bretkuno...*, p. 140, 163; *Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift...*, S. 305, 135, 139; *Biblia łacińsko-polska...*, t. 2, s. 761, 789; *Lietuvių tautosaka*, t. 5, Nr 6177, p. 528.

¹¹¹ Zr.: J. Bretkūno biblijos vertimo... „Antros knygos Mosešchavs“, sk. XII, p. 171; *Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift...*, B. 2, Buch Mose, Capitel 12, S. 35; *Biblia łacińsko-polska...*, t. 1, r. 12, s. 145.

¹¹² J. Bretkūno biblijos vertimo... „Antros knygos karalių“, sk. XXIII, p. 376 ir paaiškinimai: p. 147. Plg.: *Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift...*, B. 2, Buch von den Königen, Capitel 23, S. 205; *Biblia łacińsko-polska...*, t. 2, r. 23, s. 257—258.

tant, nes šiuo žodžiu jis paaikino *mezliavą*, sąvoką, kuri atrodė galinti būti skaitytojui ne visai aiški. Apie sambarius J. Bretkūnas buvo girdėjęs veikiausiai iš vietinių lietuvių, nes paprotys kolektyviai gerti alų iš „subertų“ grūdų ir vaisės apskritai bei su jomis susijusios apeigos XVI a. turėjo būti plačiai praktikuojamos. Jos žinomos dar ir XX a.¹¹³ Per sambarius buvo dainuojama.

Biblijos vertime yra iš šnekamosios kalbos patekusių posakių, kurie dažniausiai artimi liaudies patarlėms bei priežodžiams. Antra vertus, daug bibliinių patarlių, versų iš kitų kalbų, paplito per vertimus ir bažnyčią.

Devynioliktos psalmės vietą, vaizduojančią saulės patekėjimą ir jos kelią dangaus skliautu, J. Bretkūnas išverčia: „Ir ta ischeit, kaip jaunikis isch kamaros sawa, Ir dzaugesi kaip milszinas teketi keliu. Ghi uszteka wiename kraschte dangaus...“¹¹⁴ Toks tekstas suponuoja du priežodžius. Pirmojo kalbiniam apiforminimui galėjo daryti įtakos ir kitų tautų, nebūtinai lietuvių, vestuvinės apeigos bei su jomis susiję vaizdiniai, o antrasis aiškiau susisieja su lietuvių folkloru. Milžino vaizdinys gana dažnas padavimuose. Yra dar ir padavimas apie milžiną, besidžiaugiantį savo draugo vestuvėmis¹¹⁵. Juo labiau kad vokiškajame M. Liuterio originale yra ne milžinas („der Riese“), bet didvyris, karžygys („ein Held“)¹¹⁶.

Kaip patarlės ar priežodžiai J. Bretkūno vertime skamba daugelis šventraščio teiginių, minčių, pamokymų, pavyzdžiui: „Kam mane wadini geru? niekas ne gieras tik-tai wienas Diewas“, „Sunui pareitis sawa Tiewą garbinti, ir Tarnui sawa PONA...“¹¹⁷, „Pas Schwentuosius busi schwentas, pas geruosius busi geras“, „Pas czistosius busi

¹¹³ Bibliografiją apie sambarius ir su jais susijusius tekstus žr.: *Ivinskis Z.* Senovės lietuvių religijos bibliografija, p. 12; *Jablonskis K.* Archyvinės smulkmenos.—Praeitis. K., 1933, t. 2, p. 412—414; *Lebedys J.* Mikalojus Daukša, p. 60; Sutartinės: Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos.—V., 1958, t. 2, p. 9—10. Pačios sambarių sutartinės išspausdintos p. 35—78.

¹¹⁴ Psalteras ing lietuwischką lieszuwį/perguldita *Jano Bretkūno...*, ps. XIX, p. 21.

¹¹⁵ Žr.: Lietuvių tautosaka, t. 4, p. 597.

¹¹⁶ Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift..., Ps. 20, S. 280.

¹¹⁷ Senieji lietuvių skaitymai, p. 98, 104.

czistas, ir pas iškripusių busi ischkripens¹¹⁸, „Jauczui kullenczem, burnos neuszrischk“¹¹⁹ ir kt. Suprantama, tokie posakiai ir žmonių buvo vartojami. Liaudies šnekamosios kalbos stiliaus žymių, besiremiančių į žmonių buitį, darbą, turi J. Bretkūno priežodiniai palyginimai. Pavyzdžiui: „Nesa schitai, ateit diena, kuri degs kaip paečius...“¹²⁰, „Ir kaulai mana sudegs kaip [nuodegulys]“, „Schirdis mana ira samushta, ir padzuwa kaip szole“, „Nesa anis kaip szole bus toiaus nukirsti, ir kaip szali szole pavis“, „Esch esmi kaip Baublys pusczoie, esch esmi kaip appuoks wietosų apleistosų [pustosų]“, „Mana dienas nueija, kaip scheschuolis, Ir esch padzustu kaip szole“, „Anis vissi pasens, kaip millas“¹²¹, „...ir intuksit, kaip Werschei paenami“¹²² ir daugelis kitų. Tokiuose posakiuose vertėjas nevengia nukrypti nuo originalo, pavartodamas vaizdingų žodžių, pavyzdžiui, *pūščia* vietoje dykuma, *milas* vietoje apdaras, drabužis ir kt.

J. Bretkūnas biblijos vertime yra palikęs žinių apie muziką ir muzikos instrumentus. Versdamas Mozės pirmąją knygą, jis pavartojo žodžius *smuikininkai* ir *vamzdininkai*. Čia vertėjas nėra originalus, nes ir M. Liuterio vokiškame tekste yra tie patys žodžiai. Daug reikšmingesnis yra jo pateiktas muzikos instrumentų, kuriais buvo grojama Lietuvoje („Nomina instrumentorum Musico quonim usus in Lithuania“), sąrašas. Šitame sąrašė įtraukta *harfa liudna, kabsa, jurana, wargonai, bubnas, skripka, surma, truba, kanklės, wamsdis, tutukles, duda ragine* ir

¹¹⁸ Antra dalis Biblios *Jono Bretkuno* Lietuwischkai pergulditos, „Antros knigos Samuelo“, sk. XXII, p. 242.

¹¹⁹ J. Bretkūno biblijos vertimo... „Penktos knigos Moseschavs“, sk. XXV, p. 477.

¹²⁰ Senieji lietuvių skaitymai, p. 109.

¹²¹ Psalteras ing lietuwischką lieszuwį /perguldita *Jano Bretkuno...*, p. 42, 119, 120.

Patarlė apie baublį yra gimininga patarlėms „Ir dejuoja kaip baublys baloje“, „Baubia lyg baublys į sunkius metus“ ir pan. Zr.: Patarlės ir priežodžiai, p. 350; Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 2225, p. 205.

¹²² Senieji lietuvių skaitymai, p. 109.

murenka. Tai viena pirmųjų žinių muzikos instrumentų vartojimui tirti. Kai kurie J. Bretkūno pateikti pavadinimai, pavyzdžiui, *tutukles*, matyt, paimti iš gyvosios žmonių kalbos. Tokie pat gražūs ir dviejų muzikos instrumentų dalių vardai: muzikos instrumento liežuvėlį jis vadina *supleliu*, o dūdelės skylutę — *skaitikle*¹²³.

R. Lubėnau ir K. Henenbergeris apie kuršių ir prūsų šokius

Karaliaučiaus senamiesčio tarybos narys Reinholdas Lubėnau (1556—1631) keliavo 1585 m. pabaigoje per Klaipėdą į Rygą. Kažkur Kurše (toli nuo Klaipėdos ar ne — neaišku) kalėdų dieną jis stebėjo pagoniškus papročius, t. y. mirusiųjų paminėjimą. Jis, be to, matė keistą šokį. Jį apie stalą visą naktį šoko vyrai, moterys ir vaikai. Šokant dviem lazdom buvo mušama į tuščią alaus statinę¹²⁴.

Įdomią žinią apie prūsų moterų šokius pateikia istorikas bei kartografas, L. Davido ir J. Bretkūno amžininkas Kasparas Henenbergeris (1529—1600) veikale „Didžiųjų Prūsijos žemėlapių paaiškinimai...“ („Erclerung der Preussischen grössern Landtaffel oder Mappen...“; pirmasis leidimas 1576 m., antrasis — 1595 m.). K. Henenbergeris surašė ne tiek savo patyrimą, kiek iš kitų girdėtus dalykus. Pavyzdžiui, jis papasakojo apie gydantį upelį, šventus miškelius ir kai kuriuos kitus lietuvių tikėjimus bei apeigas. Skyriuje „Sūduvių moterų būdas ir papročiai“ jis pasakoja, jog kažkoks Mertenas Vindmiuleris svečiavosi pas gintaro meistrą Johaną Furchsą. Šeimininkas svečiui, be kitų malonumų, norėjo parodyti „pasipuošusių sūduvių moterų šokį“ ir už tai pažadėjo joms statinę alaus. Moterys, kurių buvo dešimt, alų išprašė, be vyrų gėrė, įsilinkmino ir „pakėlė linksmybę su keistais šokiais, dainomis, susirišusios plaukus, apkirptus ligi ausų, ir krėtė visokius

¹²³ Žr. J. Bretkūno biblijos vertimo... „Pirmos knygos Mosechavs“, sk. 4, p. 14; Psalteras ing lietuvischką lieszuwį / perguldita *Jano Bretkuno...*, p. 178.

¹²⁴ Žr. *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre, S. 420.

kitokius keistus pokštus, kurių visų negalima ir aprašyti“¹²⁵.

Identifikuoti kokį nors konkretų šokį pagal K. Hennenbergerio aprašymą — negalima. Autorius vis dėlto patvirtina XVI a. pabaigoje gyvavus grupinius sūduvių (prūsų) šokius, būriu dainuojamas dainas ir galbūt kolektyvinius humoristinius žaidimus. Galima spėti šokus tautiniu apdaru, nes šokėjos buvo „išsipuošusios“. Aišku ir tai, kad šokėjos buvo prūsės ar lietuvės, nes jos su svečio šeimininku kalbėjo per vertėją — vokiškai nemokėjo.

MITOLOGIJA, ETNOGRAFIJA IR TAUTOSAKA LIETUVOJE

Mykolo Lietuvio fragmentai „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“

Mykolo Lietuvio (gyveno XVI a.) žinios apie mitologiją veikalė, aprašančiame totorių, lietuvių ir rusų papročius¹²⁶, kai kuriais atvejais panašios į jau mi-

nėtus pirmosios lietuviškos knygos ir kitų šaltinių duomenis apie mitines būtybes. Mykolas Lietuvis žino namų dievus, globėjus bei gerųjų dvasių garbinimą ir gamtos kultą: „Čia [t. y. Lietuvoje] yra garbinami ir šventieji namų dievai, mirusiųjų vėlės, miestų, kelių, namų globėjai, namuose gyvenančios gerosios dvasios, kalnai, olos, ežerai, girios“¹²⁷. Jis nurodo prietarus ir būrimus „iš žmonių lavonų degi-

¹²⁵ Erclerung der Preussischen grössern Landtaffel oder Mappen/ Durch Casparum Hennenbergerum. Gedruckt zu Königsberg in Preussen..., MDXCV, p. 445. Zr. Mannhardt W. Letto-Preussische Götterlehre, S. 311—316.

¹²⁶ Zr. *Mykolas Lietuvis*. Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius.— V., 1966. Darbas parašytas 1548—1550 m., 10 fragmentų pirmą kartą išspausdinta 1615 m. Bazely, Šveicarijoje. Apie Mykolą Lietuvį ir jo veikalą žr. I. Jonyno, M. Liubavskio ir J. Jurginio tyrinėjimus, išspausdintus minėtoje knygoje, be to: *Lebedys J.* Senoji lietuvių literatūra.— V., 1977, p. 30—32. Kas buvo Mykolas Lietuvis, iki šiol galutinai nenustatyta.

¹²⁷ *Mykolas Lietuvis*. Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius, p. 50.

nimo, iš burtų, iš spėjimų pagal paukščių skraidymą, gyvulių vidurius ir kitų prietarų, kurie iki šiol dar užsilikę kai kuriose vietose...“ Jis paliudija žalčio kultą — laiko jį Eskulapo (senųjų graikų gydymo dievo) garbinimu žalčio pavidale. (Atseit Eskulapas pasivertęs žalčiu ir iš Peloponeso per Romą yra atkeliavęs į Lietuvą¹²⁸.) Mykolas Lietuvis patvirtina žmonių pirkimą, atsispindėjusį vestuviniuose lietuvių liaudies papročiuose ir dainose: „Net ir mūsų tautoje senovėje tėvams buvo mokamas už pačias mokestis, kurį žemaičiai krienu vadina“. Žodžio „krienas“ įrašymas lotyniškame tekste rodo, kad jis paimtas ne iš kokių nors rašytų šaltinių, bet iš gyvos praktikos („krienu vadina“, ne „vadino“)¹²⁹. Mykolas Lietuvis sumini prijaukintų ir išdresiruotų meškų šokdinimą smuklėse, grojant birbyne¹³⁰.

Nors Mykolo Lietuvio fragmentai parašyti lotynų kalba ir iš jų negalima spręsti, kaip skambėjo lietuviškai viena ar kita frazė, vis dėlto jo darbe yra posakių, laikytinų nevienkartiniais. Jie gyvavo galbūt ne liaudyje, bet atitinkamuose valdančiosios diduomenės sluoksniuose, nes Mykolas Lietuvis reiškė kaip tik jos interesus. Antai, aprašinėdamas lietuvių kovas su totoriais ir derybas su jais, jis yra įrašęs pasakymą: „Karo metu kas priešą klausia, ar tai apgaulė ar narsumas?“ Pabrėždamas, kaip maskvėnai nekentė katalikų, Mykolas Lietuvis įrašė jų keiksmą: „Maskvėnai, susipykę su kuo nors iš savųjų, keikiasi sakydami: „Kad tu pavirstum Romos, arba lenkų, tikėjimo žmogumi“. Tokį galvojimą paremia feodalinės viršūnės išlepimo pajuokimas: „Menką mūsų budrumą ypač išnaudoja mūsų priešai totoriai. Jie šaiposi iš mūsų, kietai įmigusių po pietų, sakydami: „Jonai, tu miegi, o aš tave berišdamas vargstu“¹³¹. Tai stereotipinis humoristinis dažnai vartotas posakis.

¹²⁸ Zr. ten pat, p. 49—50.

¹²⁹ Zr. ten pat, p. 54. Apie pirkines vestuves žr.: *Baldauskas J.* Pirktinės vestuvės.— Mūsų tautosaka. K., 1935, t. 10, p. 3—123; *Sauka L.* Lietuvių vestuvinės dainos (XIX a.—XX a. pradžia).— Kn.: *Literatūra ir kalba. V.*, t. 9, 1968, p. 24.

¹³⁰ Zr. *Mykolas Lietuvis*. Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius, p. 41.

¹³¹ Ten pat, p. 29, 49, 56.

Mykolo Lietuvio fragmentuose yra bibliinių patarlių, pavyzdžiui: „Kas daug turėjo, nepadaugino, kas mažai turėjo, nesumažino“ ir kt.

Mykolas Lietuvis laikėsi savaip modifikuotos lietuvių kilmės iš romėnų teorijos¹³². Lietuvių kilmę iš romėnų jam rodė lietuvių kalbos panašumas į lotynų ir kai kurių papročių bei tikėjimų analogijos.

Aleksandro Gvaninio „Europos Sarmatijos aprašymas“ Kronikininko Aleksandro Gvaninio (*Guagnini*, 1534—1614) veikalas „Europos Sarmatijos aprašymas“ („*Sarmatiae Europaeae descriptio...*“), išėjusio 1578 m. Krokuvoje lotynų kalba, sukeltas ginčas ligi šiol galutinai neišspręstas: nelengva pasakyti, kiek jo kronika originali ir autentiška, o kiek joje pasinaudota kitais autoriais. M. Strijkovskis kaltino A. Gvaninį, jog šis pasinaudojo jo darbu ir paskelbė jį savo vardu. Šiaip ar taip, A. Gvaninis rėmėsi M. Strijkovskiū ir S. Herberšteinu (1486—1566). Vis dėlto pro kai kurias A. Gvaninio pateiktas žinias, jų neįvertinęs, folkloristas negali praeiti, nes jos padeda suprasti realias ano meto folkloro gyvenimo sąlygas ir jo kūrimą skatinusias priežastis¹³³.

A. Gvaninis nemažai dėmesio skiria liaudies buičiai, darbams, papročiams. Jo paliktas liaudies gyvenimo aprašymas, lyginant su kitų XVI a. autorių darbais, yra geresnis. Etnografinės detales A. Gvaninis papasakojo įdomiai, lengvai, gražiu stiliumi.

A. Gvaninis rašo apie žemės paruošimą sėjai, iškerant miškus, ir jos arimą į medinius arklius pakinkytais jaučiais, javų džiovinimą jaujose ir jų kūlimą, vežimą, apavo darymą ir pan. Jis tartum perteikia XVI a. mitologinę pasaulėjautą sakydamas, kad miškingoje ano meto Žemaitijoje buvo pasakojama matant daug keistų reginių. Jis giria žemaičių medų, patvirtina namuose laikant žalčius. Stebisi, kad ypač daug žalčių laikoma Lavariškėse,

¹³² Ten pat, p. 49—52.

¹³³ Apie A. Gvaninį plačiau žr. *Jurginis J.* Renesansas ir humanizmas Lietuvoje, p. 174—179.

„keturios mylios atstu nuo Vilniaus“¹³⁴. Aprašydamas derliaus šventę Žemaitijoje spalio pabaigoje ir vaišes, alaus gėrimą bei gyvulių aukojimą jų metu, A. Gvaninis pasakoja, kad „žynys ar kerėtojas“ gyvulius aukodavo „tardamas tam tikrus žodžius“ dievui Žeminykui (*Ziemiennik*), ir perteikia tų žodžių turinį bei prasmę: „...štai tau, o dieve Žeminyke [taip tą dievą (dvasią, *daemonem*) vadiną žemdirbiai], aukojame, tau dėkojame, kad mus šiais metais laikei vertais išsaugoti sveikus ir visko pertekusius, o dabar tave prašome mus šiais metais glūboti, saugoti nuo ugnies, karo, maro ir nuo bet kokių priešų...“ Metant Žeminykui maisto į namo kampus, būdavo sakoma: „Štai tau, o Žeminyke, priimk mūsų aukas ir maloningai valgyk“¹³⁵.

Jeigu šitai A. Gvaninis paėmė iš realaus gyvenimo, girdėjo iš žmonių, tai čia turime maldele ar maldeles į šį dievą, literatūroje žinomą *žemėpačio*, *žemynos*, *žemynėlės*, *žeminyko* vardais. A. Gvaninio lotynų kalba aprašytos žemės, laukų, derliaus dievo funkcijos skiriasi nuo kituose šaltiniuose šiai būtybei priskiriamų savybių. Maldelės vėlesnių užrašymų analogiškais pavyzdžiais nėra patvirtintos, tačiau jas dėl to atmesti irgi nedera. Pats A. Gvaninis derliaus šventę, aukojimo paprotį, taigi ir maldelių autentiškumą patvirtina žodžiais: „Šis genties paprotys pastebimas kai kuriose žemdirbių gyvenamose vietose Lietuvoje ir Rusijoje“¹³⁶.

Liaudies muzikos instrumentų ir instrumentinės muzikos istorijai svarbi A. Gvaninio žinia apie trimitus ir dūdas. Jis rašo: „Taip pat turi (suprantama, žemaičiai valstiečiai) medines gana ilgas dūdas (trimitus, tūbas),

¹³⁴ Zr. *Sarmatiae Europae descriptio, in qua est totius Poloniae, Lituaniae, Livoniae, Prussiae, etc./ chorographia, diligentissime scripta et explicata ab Alexandro Guagnino Veronensi, equite auro.*—In.: *Polonicae Historiae Corpus.*—Basileae, 1582, p. 45, 46, 47.

¹³⁵ *Ibid.*, p. 46.

Mitologijos šaltiniuose ir mokslinėje literatūroje aprašytos *žeminyko*, *žemėpačio*, *žemynos*, *žemynėlės* funkcijos turi bendrų bruožų. Zr. *Barys J., Biezais H.* *Baltische Mythologie.*—In.: *Wörterbuch der Mythologie.* Stuttgart, S. 452—453.

¹³⁶ *Sarmatiae Europae descriptio.../ ab Alexandro Guagnino...*, p. 46.

kurias pūsdami, sugroja keistą ir nesuderintą melodiją; kartais vienas kartu pučia dvi dūdas ir sugroja kažką harmoningą¹³⁷. Liaudies muzikos ir instrumentų tyrinėtojai (J. Čiurlionytė, S. Paliulis, Z. Slaviūnas) nėra pareiškę aiškesnės savo nuomonės apie šiuos A. Gvaninio aprašytus muzikos instrumentus ir jais grotus kūrinis, melodijas. Tik galima spėti, jog A. Gvaninis čia kalba apie instrumentinių sutartinių atlikimą.

A. Gvaninis paliudija lietuvių liaudies darbo dainas buvus populiarias ir gausias, tvirtindamas, kad jos dainuojamos dirbant visus vyrų ir moterų darbus: „Būdinga tiek vyrams, tiek moterims, kad apie tą dalyką, kurį tuo metu dirba, dainuoja žemdirbių dainas“¹³⁸. Toks dainų ir jų ryšio su darbu nusakymas leidžia aiškiau suvokti jų paskirtį bei turinį — jos buvusios dainuojamos tik dirbant ir apdainuodavusios darbą.

Konkretindamas savo žinias apie atskiras darbo dainų rūšis, A. Gvaninis išskiria malimą rankinėmis girnomis ir apibūdina malimo metu dainuojamas dainas. Jo liudijimu, „žemdirbiai kaimuose namie turi po trejas ar penkerias rankines girnas ir jomis naudojasi maldami javus. Kol šitas girnas suka, tėvų papročiu paprastai tam tikrą žemdirbių dainą dainuoja, sakydami: malu. Šį žodį kartoja dažniau, panašiai kaip liaudies dainoje“¹³⁹.

Malimas rankinėmis girnomis yra labai senas darbas. Tai patvirtina archeologinės iškaskenos. Dėl to su malimu susijusios dainos yra taip pat vienos seniausių darbo dainų. A. Gvaninio žinia nerodo pirminės jų gyvavimo stadijos, bet aiškiai paliudija, kad XVI a. jos buvo dar labai populiarios, visuotinai dainuojamos. Malimo dainų, kuriose kartojasi veiksmažodis *malu malu*, papuliarumą paliudija ir vėlyvesnieji užrašymai. Lietuvių liaudies dainų kataloge yra netoli dviejų šimtų skirtingų malimo dainų variantų su pasikartojančiu veiksmažodžiu *malu malu*. Šis žodis tarsi atlieka pagrindinę dainos funkciją, suteikdamas jai atitinkamą meninį koloritą. Vadinasi, malimo

¹³⁷ Ibid., p. 47.

¹³⁸ Ibid., p. 46—47.

¹³⁹ Ibid., p. 46.

dainų tradiciją patvirtina XVI a. šaltiniai. Ši tradicija yra gyva ligi pat mūsų dienų — malimo dainų yra užrašyta ir po Antrojo pasaulinio karo¹⁴⁰.

Jono Lasickio rašinys „Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus“ Apie žemaičių buitį ir kultūrą XVI a. papasakojo Jonas Lasickis (1534—1602 ar 1605), renesansinių pažiūrų žmogus, produktyvus istorikas ir publicistas.

Jis kurį laiką su pertraukomis gyveno Vilniuje, bet lietuviškai nemokėjo, rašė lotynų kalba. Nors jo darbas „De diis samagitarum caeterorumque sarmatarum et falsorum christianorum“ (sutrumpintai paprastai vadinamas „Apie žemaičių dievus“) vertinamas skirtingai, kai kurių tyrinėtojų net ir gana kritiškai, jį reikia laikyti svarbiu tautosakos istorijai bei jos gyvavimo sąlygoms XVI a. pažinti¹⁴¹. Jis papasakojo tokių dalykų, kuriuos jau žinome iš J. Dlugošo, A. Gvaninio, S. Herberšteino, J. Malecijaus, M. Miechovitos, Mykolo Lietuvio ir kitų šaltinių¹⁴². Vertingiausia yra tai, ką J. Lasickis darbe rašo apie žemaičių (lietuvių) tikėjimus, papročius, dievus, mitines būtybes.

Lietuvių mitologijos žinias J. Lasickis patyrė ne iš savo stebėjimų, o pateikė tai, ką buvo girdėjęs iš Jokūbo Laskausko (Laskovskio, Laskovijaus), su kuriuo susipažino Vilniuje ir kuris kaip matininkas vykdė valakų refor-

¹⁴⁰ Zr. *Misevičienė V.* Darbo dainos. Kalendorinių apeigų dainos.— Kn.: Lietuvių liaudies dainų katalogas. V., 1972, Nr 1245—1337, p. 191—197.

¹⁴¹ Darbas „Apie žemaičių dievus“ parašytas 1580 m., pirmą kartą išspausdintas 1615 m. Bazelyje kartu su Mykolo Lietuvio veikalo fragmentais. Originalo tekstas išspausdintas kartu su vertimu į lietuvių kalbą: *Lasickis J.* Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus.— V., 1969. Su J. Lasickiu, jo veikalų, šio veikalo leidimais, tyrinėjimais bei vertimu plačiau supažindina minėtame lietuviškajame leidime paskelbti J. Jurginio straipsniai „Žinios apie rašinio leidinius“, „Žinios apie J. Lasickio asmenį“, „Tyrinėjimų apžvalga“ ir „Paaiškinimai“, taip pat lietuviškojo leidinio recenzija.— *Savukynas B.* Dievai ir jų vardai.— Pergalė, 1970, Nr 5, p. 169—173.

¹⁴² Zr. *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre, S. 366—367.

mą Zemaitijoje, taigi gerai ją pažino. Pats J. Lasickis pažymi, kad jis pasinaudojo J. Laskausko žiniomis: „...Jokūbas Laskovijus, kilmingas lenkas iš Kališo srities, iš kurio ir sužinojau visa“. J. Jurginis sako, kad „visi tyrinėtojai, net A. Briukneris, J. Laskauską laiko kompetentingu Lietuvos liaudies gyvenimo žinovu“¹⁴³.

J. Lasickis nemažai vietos skiria žmonių buičiai, apeigoms ir papročiams. Rašydamas apie pavasarinę orę, autorius pateikia šiuo metu jau nežinomos arimo dainos pradžią. Lotyniškame tekste iškraipytai lietuviškai jis įrašė: „Smik Smik Perleuenu“¹⁴⁴, tai reiškia „Smik smik per velėną“ (šiuos žodžius J. Lasickis laiko dievu!). Sako, kad pjūties pradžioje ir pabaigoje buvo atliekamos tam tikros aukojimo apeigos — sūduviai per pjūties pabaigtuves aukodavę ožį. Ožio aukojimo apeigų aprašymą J. Lasickis paėmė veikiausiai iš „Sūduvių knygelės“¹⁴⁵. Iš šios knygelės, o ne iš gyvojo šaltinio — liaudies J. Lasickis buvo paėmęs ir laidotuvių raudą, kurią jis įdėjo į vestuvių apeigų aprašymą. Laidotuvių raudos turinyje, perpasakotame, kaip pats autorius sako, „rusų kalba“ (baltarusių, mozūrų? — A. J.), naujų momentų, kurių nebūtų nurodęs L. Davidas, S. Švabė ir kt., iš esmės nėra¹⁴⁶.

Kalbėdamas apie šeimos sudarymą, J. Lasickis teigė, jog lietuviai, „ir vyrai, ir moterys, labai aukština dorumą... <...> Mergaitė, ištraukusi durklą, veja tą, kas ją kursto

¹⁴³ Jurginis J. Zinios apie J. Lasickį.— Kn.: *Lasickis J. Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*, p. 57. Apie J. Laskauską plačiau žr. p. 90—92.

¹⁴⁴ *Lasickis J. Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*, p. 24, 44, 82.

Yra bandymų šį J. Lasickio pasakymą perteikti kaip „Smikšt per velėną“ ir laikyti jį ne arimo dainos nuotrupa, o „burtažodžiu“, kuriuo „burtininkas“ „užkalbėjo“ artoją, trukdė jam dirbti. Toks aiškinimas dėl abejotino gretinamų tekstų panašumo, tariamo „burtažodžio“ siauro išplitimo (vienas privačiai turimas užrašymas) ir kitų motyvų yra ginčytinas. Žr. *Dovydaitis J. Vieno J. Lasickio teiginio aiškinimo patikslinimas*.— Kraštotyra. V., 1971, p. 348.

¹⁴⁵ Žr. *Lasickis J. Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*, p. 28—29; *Mannhardt W. Letto-Preussische Götterlehre*, S. 250—251.

¹⁴⁶ Žr. *Lasickis J. Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*, p. 32—34.

į begėdystę. Jai prie juostos kaba du skambučiai, vienas iš priekio, kitas už nugaros. O naktį ji visada vaikšto su žiburiu“. Jis pabrėžia jaunasias turėjus gausų kraitį. „Mergina teka, sulaukusi tik trisdešimties metų arba bent dvidešimt ketverių, kai turi prisiaudusi keletą skrynių drabužių; mat jai tenka apdovanoti visus jaunikio palydovus“¹⁴⁷.

Platesnio vertinimo nusipelnė rašinyje minimas nuotakų grobimas, kurio pėdsakų nemažai išlikę vestuvinėse apeigose, papročiuose ir dainose¹⁴⁸. J. Lasickis rašo: „Merginos ne vedamos, bet grobiamos; panašiai darydavo senovėje lakedemoniečiai pagal Likurgo potvarkį. Grobia merginas ne pats jaunikis, bet du jo giminaičiai. Pagrobę ir išgavę tėvų sutikimą, kelia vestuves“¹⁴⁹. Šis J. Lasickio tvirtinimas yra vienas pradinių teiginių, kuriuo remdamasis, šeimos sudarymo formų tyrinėtojas J. Baldžius priėjo išvadą: „Suglausdami galim pasakyti, kad vogimo pėdsakų mūsų dainose ir apeigose esama gana daug“¹⁵⁰.

Nors J. Lasickis šitai tvirtina gana kategoriškai, tačiau labai abejotina, kad lietuviai senovėje sau žmonas grobdavę. Dabar linkstama manyti, kad žmonių grobimo atspindžiai tautosakoje reiškia ne tikrovėje buvusią šeimos sudarymo formą, o tik paprotį, moters perėjimą į kitą giminę¹⁵¹. J. Lasickio tvirtinimas kalbėtų pastarosios nuomonės naudai. Juk nurodymas, kad grobdavo „ne pats jaunikis, bet du jo giminaičiai“, kad pagrobę išgaudavo tėvų sutikimą ir tada keldavo vestuves, leidžia spręsti, jog čia turima galvoje atitinkamas paprotys, bet ne tikras grobimas, ne tikras gyvenimo faktas.

Tyrinėtojus jau nuo seno domina J. Lasickio užrašytos mitologinės žinios. Kad jis palyginti daug vietos skiria mitologijai, mitinėms būtybėms bei dievams, rodo ir jo darbo pavadinimas. Tai liudija XVI a. buvus mitolo-

¹⁴⁷ Ten pat, p. 17.

¹⁴⁸ Zr. *Baldžius J.* Vogtinės vestuvės: Vogtinių vestuvių pėdsakai mūsų dainose ir vestuvių apeigose.— K., 1940.

¹⁴⁹ *Lasickis J.* Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus, p. 31.

¹⁵⁰ *Baldžius J.* Vogtinės vestuvės, p. 65.

¹⁵¹ Zr.: *Slaviūnas Z.* „Svotbinės rėdos“ tautosaka ir papročiai.— Lietuviškos svotbinės dainos..., t. 2, p. 17; *Sauka L.* Lietuvių vestuvinės dainos, p. 24—25.

ginės tautosakos. Kita vertus, ne vienas senovės lietuvių kultūros tyrinėtojas sutinka, kad ne visos J. Lasickio surašytos būtybės yra dievai. Nei J. Laskauskas, nei J. Lasickis lietuviškai nemokėjo, dėl to žemaičiuose atrado daug nebūtų dvasių ir papročių. Iš 78 rašinyje minimų dvasių ir dievų tik keliolika paliudija kiti šaltiniai arba mitologijos medžiaga. Pavyzdžiui, J. Lasickis vadina dievais žodžius: „dugnai“ (ši deivė „prižiūri supiltus miltus“), „kierpiczus bei jo padėjėjas silinczus“ („samanų dievas miškuose“), „pesseias“ („tarp tik ką atvesto prieauglio už židinio slepiasi“) ir kt. Pats J. Lasickis sako: „O ką daro Salaus, Szlotrazis, Tiklis, Birzulis, Siriczus, Dvvargonth, Klamals, Atlaibos ir kiti panašūs dievukai, jie labai nenorom krikščionims atskleidžia“¹⁵². Bet nėra reikalo abejoti J. Lasickio žinių tikrumu, kai jis mini laukpatį, aitvarą, kauką, kalba, nors ir neplačiai, apie žalčio kultą, burtus ir burtininkus.

Rašinyje yra trumpų maldelių — kreipimusi į dievus. Tokią maldelę kalbėdavęs žemdirbys, audros metu nešdamas per savo laukus lašinių paltį: „Percune deuaite niemuski und mana, dievuu melsu tavvi palti miessu“— „Susilaikyk,— sako,— Perkūne, ir mano laukui nuostolių nepadaryk, o aš tau šitą paltį duosiu“. Bet kai liūtis praeina, tą mėsą suvalgo pats“¹⁵³. Maldelės įrašymas lietuviškai į lotynišką tekstą rodytų, kad jis girdėtas iš žmonių lūpų ir perteiktas tiksliai. Mitologijos tyrinėtojai sutinka, kad XVI a. maldelės į perkūną — dievybę buvo paplitę. Z. Slaviūnas nurodo: „...Mažvydo knygos išleidimo metais panašios maldos į Perkūną galėjo egzistuoti“¹⁵⁴.

Analogiškų eiliuotų kreipimusi į perkūną vėliau neužrašyta. Tačiau yra žinoma ketureilių dainelių, kurių pradžioje kreipiamasi į perkūną:

*Perkūne dievaiti,
Nemuški žemaitį.* (LTR 1263/150)

¹⁵² Lasickis J. Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus, p. 21.

¹⁵³ Ten pat, p. 19, 40.

¹⁵⁴ Slaviūnas Z. Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose, p. 206.

Nė viename iš šešių Lietuvių tautosakos rankraštyne žinomų dainelės variantų neminama „paltis“; be to, nėra kreipimosi į perkūną, prašant pasigailėti. Antroje ketureilio dalyje dažniausiai minimi kokių nors etninių sričių ar tautybių žmonės. XIX a. pradžioje dainelė buvo žinoma, ja iliustruojami atitinkamų lietuvių kalbos žodžių aiškinimai. Šioje literatūroje ketureilis vadinamas „sena lietuviška dainele“¹⁵⁵. Taigi su senuoju J. Lasickio minimu maldelės į perkūną tekstu, išaugusiu iš mitologinės pasaulėžiūros, perkūno dievinimo, susisieja tik pirmoji jos dalis.

J. Lasickis, naudodamasis A. Gvaniniu, papasakojo apie ilgių šventę spalio pabaigoje ir lapkričio pradžioje, gyvulių aukojimą dievui žeminykui ir po to apie linų dievo — vaižganto — pagerbimą. „Trečią dieną po Ilgi merginos garbina dievą *Vvaizganthos*, kad iš jo malonės turėtų pakankamai linų ir kanapių. Pati aukščiausia mergina, prisipylusi į sterblę paplotėlių, vadinamųjų *sykies*, stovėdama viena koja ant kėdės, o kairę ranką iškėlusį aukštyn, laiko joje arba liepos, arba guobos plėčią žievę (iš jos jie sau net apavą pinasi), o dešinėje rankoje turėdama alaus ąsotį, šitaip kalba: „*Vvaizganthos deuaite auging mani linus teip ilgies, ik mani, nie duok mumis nogus eithi*“. <...> Po to išgeria ąsotį (mat ir moterys mėgsta gerti!) ir, vėl jį pripylusi, išlieja ant žemės dievui: paplotėlius taip pat išmeta iš sterblės, kad dievukai, jeigu yra kokie kartu su *Vvaizganthos*, galėtų pavalgyti. Jeigu po to ji tvirtai stovi, širdy visi įtiki, jog kitais metais bus puikus linų derlius“¹⁵⁶.

¹⁵⁵ Zr. *Augustaitis P.* Lietuviybės elementai lenkų romantizme. — V., 1921, p. 34; *O początkach narodu i języka litewskiego / wzprawa przez Xawiera Bohusza*. — Warszawa, 1806, s. 13; LTR 2572 (118).

Minimas ketureilis liaudyje gyvavo. Nors jo užrašymų nedaug (6), tačiau jie yra iš skirtingų vietų: Alvito, Kupiškio, Radviliškio, Seredžiaus, Šaukėnų ir Vilkaviškio apylinkių. Kai kurie variantai užrašyti iš senų žmonių, vienas 1880 m. Su mitologijos šaltiniais, kalbančiais apie Žemaitiją, tarp jų ir su J. Lasickio rašiniu, ketureilį jungia raginimas nemušti būtent „žemaičio“.

¹⁵⁶ *Lasickis J.* Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus, p. 23, 42—43.

Autorius taip pat paliudija ugnies kultą. Šventos ugnies — gabijos garbinimą senovės Lietuvoje, be J. Lasickio, pavirtina ir kiti. Ugnies kultas aiškiai atsispindi liaudies tikėjimuose ir papročiuose, išlikusiuose ligi XX a. J. Lasickio darbe lietuviškai įrašyta maldelė į ugnies dievaitę gabiją yra tokia: „G a b i e d e u a i t e, p o k i e l k i g a r u, n u l e i s k i k i r b i x t u“—„Gabija dievaite, pakelki liepsnas ir neleiski kristi žiežirboms“¹⁵⁷. Ji žinoma daugelyje Lietuvos vietų, turi nemažai variantų, jai būdingi eiliavimo pradai, garsiniai sąskambiai. Gabijos vardas minimas liaudies dainose. K. Būga remiasi neabejotinai liaudiška, atrodo, vestuvine daina nuo Skirsnemunės, cituodamas visą — turbūt pirmąjį — jos posmą: „Šviesiai dega gabijlė / ant balto stalelio, / gailiai verkia seserė / rūtelių daržely“. Panašių dainų, kur minima gabija, pasak K. Būgos, esą ir daugiau¹⁵⁸.

J. Lasickis, sekdamas (jis pats tai pažymi) Jonu Malecijum, perpasakojo lotynų kalba turinį dainos arba giesmės, giedotos pergrubrijui („gieda jo garbei giesmę“), kuris buvo laikomas augmenijos dievu¹⁵⁹.

„Tokių papročių dar ir dabar daugely vietų žmonės tebesilaiko. Jurgio dieną jie aukoja Pergrubrijui, kuris yra laikomas gėlių, augalų ir visų žolių dievu. Dvasininkas, kurį jie vadina viršaičiu (W u r s c h a i t e n), dešinėje rankoje laiko plačiadugnę taurę, pripiltą alaus, ir pašaukęs vardu dievuką, gieda jo garbei giesmę: „Tu nuveji žiemą, tu gražini pavasario smagumą, per tave laukai ir sodai žydi, per tave slėniai ir miškai žaliuoja“. Šią giesmę baigęs, išgeria alų... <...> ...ir dabar iš eilės geria visi, kiek tik yra atėję, ir Pergrubrijaus garbei giesmę gieda. Ir puotauja visą dieną, ir ratelius eina“¹⁶⁰.

¹⁵⁷ Ten pat, p. 24.

¹⁵⁸ Būga K. Rinktiniai raštai.— V., 1959, t. 2, p. 293.

¹⁵⁹ Aukojimą pergrubrijui ir dainos turinį laiško forma parašyta me darbe, skirtame Karaliaučiaus universiteto rektoriui Jurgiui Sabinui, 1553 m. yra įrašęs Jonas Malecijus. Apie Joną ir Jeronimą Malecijus (Maleckius) žr. *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre, p. 281—298; *Lasickis J.* Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus, p. 94.

¹⁶⁰ *Lasickis J.* Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus, p. 28.

Jonas Malecijus rašė apie Mažosios Lietuvos lietuvius. J. Lasickis dainą priskyre žemaičiams ir aukštaičiams, nes jis pripažino visų lietuvių papročių ir kalbos bendrumą: „...Žemaitija dėl jūros artumo yra pavadinta „žemesniąja žeme“, o Lietuva „aukštesniąja“; lietuvių ir žemaičių beveik ta pati kalba, tas pats apsirengimas, tie patys papročiai, beveik ta pati religija“¹⁶¹.

Minėtoji daina buvo giedama „Jurgio dieną“. Jurginės po krikščionybės įvedimo atstojo atitinkamą pagoniškąją šventę („Tokių papročių dar ir dabar daugely vietų žmonės tebesilaiko“) ir liaudies tradicijoje išliko kaip pavasario, gyvulių išginimo šventė, kuria buvo pažymimas gamtos atbudimas.

Dainos, kurios turinį papasakojo Jonas Malecijus ir pakartojo J. Lasickis, nežino spausdinti ir rankraštiniai šaltiniai. Tačiau žinomos jurginių dainos, kuriomis kreipiamasi į Jurgį (Jurją), raginant paimti raktus, atrakinti žemę, ją sušildyti, paleisti rasą, žolę...¹⁶² Minimoms dainoms savo turiniu kiek primena Jono Malecijaus — J. Lasickio perpasakotąją. Nurodymas dainą pergrubrijui dainavus per jurgines leidžia manyti, kad kalbama apie kalendorinių apeigų dainą, kuri XVI a. buvo įaugusi žmonių buityje.

Jau iš to, kas ligi šiol sakyta, yra aišku, kad J. Lasickio rašinyje randame ne tik žinių apie folklorą, bet ir paties folkloro kūrinių fragmentų. Prie jų dar galima pridėti kituose raštuose neužtinkamą mįslę, kuri lotyniškaime tekste įrašyta šitaip: „Garbindamos dievaites *Liubegeldas*, moterys taip kreipiasi į jas: „*Liubegeldae per mare porire sekles gillie skaute*“ — „Jūs, deivės, mums atsiuntėt visokių sėklų gilės kiaute“¹⁶³.

J. Lasickis gyvai apibūdina moterų vakarones, kurios ilgą laiką buvo labai svarbi folkloro gyvavimo vieta ir forma. Jis rašo: „Jų (moterų — A. J.) po dešimtį, o kar-

¹⁶¹ Ten pat, p. 14.

¹⁶² Žr. Lietuvių tautosaka, t. 1, Nr 245—246, p. 236—237; *Misevičienė* V. Darbo dainos. Kalendorinių apeigų dainos.— Kn.: Lietuvių liaudies dainų katalogas, Nr 425, 426, p. 291.

¹⁶³ *Lasickis* J. Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus, p. 22.

tais kiek daugiau ar mažiau, į vieną pirkią susirinę, šukuoja linus, kedena vilnas, doroja kanapes; paskui verpia, audžia ir drapanas taisosi“¹⁶⁴. Ši J. Lasickio „dievų“ vieta leidžia suprasti ir tautosakos egzistavimo sąlygas, ir senovinį gyvenamąjį lietuvių būstą. Žinomas lietuvių liaudies architektūros specialistas K. Čerbulėnas iš cituotos ištraukos daro tokią išvadą: „Senasis lietuvių namas su ugniaviete nebuvo ypatingai didelis, tačiau ir ne visai mažas pastatas. Jau J. Lasickis (XVI a.) nurodo, kad name („tugurium“) vienu metu susirinkdavę po 10—20 moterų kartu atlikti įvairių darbų: linus, kanapes, vilnas šukuoti, verpti, austi, taisyti drabužius“¹⁶⁵.

Dėmesį patraukia dar viena J. Lasickio rašinio „Apie žemaičių dievus“ vieta, leidžianti įžiūrėti nusistovėjusį tekstą. Jis pasakoja, jog stabmeldžiai prieštaraudavo krikščionybės aiškintojams, skelbiantiems vieno dievo idėją. Žmonės nesutikdavo su vieno dievo pranašumu prieš daugelį pagoniškyjū dievų. J. Laskovskis pasakojęs: „Kai jis, Žygimanto Augusto liepiamas, tuosius žmones susišaukęs kur, mokydavo pamaldumo, ką bėdavo apie vieną dievą, stabmeldžiai jam sakydavo: „Ko čia mums kaišioji vieną dievą, lyg jis būtų galingesnis už mūsų visus? Vienas — vis vienas: kur daugiau, daugiau ir padaro“¹⁶⁶. Šis tekstas parašytas lotynų kalba, todėl negalima nustatyti lietuviško jo skambėjimo. Pasakymas „Vienas — vis vienas: kur daugiau, daugiau ir padaro“ idėjine prasme labai primena patarles, pabrėžiančias kolektyvo pranašumą prieš pavienius asmenis¹⁶⁷. Minėto pasakymo gimingumą patarlėms rodytų J. Lasickio patvirtinimas, jog jis panašioje situacijoje buvo dažnai vartojamas („stabmeldžiai jam sakydavo“).

¹⁶⁴ Ten pat, p. 16.

¹⁶⁵ Čerbulėnas K. Namas („numas“) — pirminis lietuvių gyvenamojo pastato tipas.— Kn.: Iš lietuvių kultūros istorijos. V., 1958, t. 1, p. 118.

¹⁶⁶ Lasickis J. Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus, p. 18.

¹⁶⁷ Žr. Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 2955—2989, p. 247—248.

Motiejaus Strijkovskio „Kronika“ Bene daugiausia duomenų folkloro raidai XVI a. ir senesniais laikais suprasti paliko pirmosios spausdintos Lietuvos istorijos autorius mozūras Motiejus Strijkovskis (1547 — po 1586). 1582 m. Karaliaučiuje G. Osterbergerio spaustuvėje buvo išspausdinta Lietuvos istorija lenkų kalba ilgu ir įmantriu, kaip tais laikais buvo įprasta, pavadinimu: „Niekados anksčiau šviesos nemačiusi Lenkijos, Lietuvos, Žemaitijos ir visos Kijevo, Maskvos, Seversko... Rusijos... kronika“ („Która przedtym nigdy światła niewidziała Kronika Polska, Litewska, Żmódzka y wszystkiej Kijowskiej, Moskiewskiej, Siewierskiej... Rusi...“). V. Manhartas M. Strijkovskį vaizdingai ir teisingai apibūdino tokiais žodžiais: „nepaprastai apsiskaitęs, jis buvo poetas, karys, piešėjas ir istorijos tyrinėtojas viename asmenyje“¹⁶⁸. Papildant M. Strijkovskio charakteristiką, reikia pridurti, kad jis dar buvo keliautojas ir etnografas bei tautosakos rinkėjas. Šitokia pavarde M. Strijkovskis pasivadino nuo gimimo vietos — Strijkovo (dabar Varšuvos vaivadija). Kilęs iš smulkių Mozūrų krašto lenkų bajorų, didelę ir kūrybingiausią savo gyvenimo dalį jis praleido Lietuvoje, į kurią pakliuvo 1565 m., stojęs į karo tarnybą. Lietuvą pamilęs, jis susidomėjo jos istorija ir paskyrė jai savo žymiausius veikalus. Tarnaudamas Vitebsko karinėje įguloje, vadovaujamoje Aleksandro Gvaninio, M. Strijkovskis 1570—1573 m. sukūrė „Europos Sarmatijos aprašymą“. Dėl šios knygos, kaip pats tvirtina, susivaidijęs su savo viršininku A. Gvaniniu, kad tas minėtą veikalą pasisavino ir išleido savo vardu. Apie 1575 m. M. Strijkovskis pradėjo rašyti reikšmingiausią veikalą — minėtąją „Kroniką“. Ją rašyti paskatino žemaičių švietėjas vyskupas Merkelis Giedraitis (apie 1536—1609). M. Giedraitis globojo ir rėmė M. Strijkovskį, o 1580 m. išrūpino karaliaus privilegiją „Kronikai“ išleisti¹⁶⁹.

¹⁶⁸ *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre, S. 327.

¹⁶⁹ Apie M. Strijkovskio gyvenimą ir darbus plačiau žr.: *Malinowski M.* Wiadomość o życiu i pismach Macieja Strijkowskiego.— In: *Kronika Polska, Litewska, żmódzka i Wszystkiej Rusi Macieja Strijkowskiego.* Warszawa, 1846, t. 1, s. (1)—(30); *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre, S. 327—341; *Jurginis J.* Renesansas ir

Ši pirmoji spausdinta Lietuvos istorija yra reikšmingas ne tik istorijos mokslo, bet ir lietuvių folkloristikos šaltinis. Joje užfiksuota nemažai kitur neužtinkamų duomenų iš XVI a. ir ankstesnių laikų. Jie padeda geriau išvelgti lietuvių tautosakos raidą.

„Kronika“ yra svarbi lietuvių folkloro bei folkloristikos istorijai tyrinėti, tačiau ji išsamiau ir plačiau dar nevertinta. Tiesa, kone visuose darbuose apie XVI a. Lietuvą, kur paliečiama lietuvių liaudies kultūra, paprastai nurodomos M. Strijkovskio žinios apie Pajautos raudą, Daumantui ir Gurdai Gentvilaičiui skirtos dainos, paminima, ką jis pasakęs apie kai kurias liaudies apeigas bei papročius. Išskyrus Z. Slaviūno „Sutartinių“ trečiąjį tomą, „Kronikos“ autoriaus pateiktos žinios niekur nevertinamos remiantis didesniu tautosakos kiekiu, o ir patys „Kronikos“ folkloristiniai duomenys apžvelgiami nepilnai¹⁷⁰.

Pagrindinė „Kronikos“ idėja, aiškinant įvykius ir faktus, yra Lietuvos ir jos valdovų didvyriškumo išaukštinimas, valstybinio savarankiškumo teigimas. M. Strijkovskis siekė pakelti iš laiko dulkių ir užmaršties senosios Lietuvos didvyrius, kurie karo žygiais, anot jo, toli pralenkę visų šlovinamus antikos herojus. Tokie „Kronikos“ autoriaus siekimai sutampa su jo pastangomis gilintis į raštuose neužfiksuotą sakytinę ir tautosakinę tradiciją ir ieškoti joje atramos pagrindinei savo keliamai idėjai.

humanizmas Lietuvoje, p. 168—174; *Рогов А. И.* Русско-польские культурные связи в эпоху возрождения.— М., 1966, с. 20—34; *Jučas M.* Lietuvos metraščiai.— V., 1968, p. 135—140.

¹⁷⁰ Zr. *Wolter E.* Litauische Dichter und Volksbildner.— In: Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft, B. 5, H. 3—4, 1902—1903; *Brückner A.* Starożytna Litwa: Ludy i Bogi.— Warszawa, 1904; *Biržiška M.* Lietuvių dainų literatūros istorija.— V., 1919; Lietuvos TSR istorija.— V., 1975, t. 1; Lietuvių literatūros istorija.— V., 1957, t. 1; Sutartinės: Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos, t. 3; Lietuvių tautosakos apybraiža; *Рогов А. И.* Русско-польские культурные связи в эпоху возрождения; *Batūra R.* Lietuvos metraščių legendinės dalies ir M. Strijkovskio „Kronikos“ istoriškumo klausimu.— Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. 1966, serija A, t. 2(21); *Чюрлионите Я.* Литовское народное песенное творчество.— М.-Л., 1966; *Jučas M.* Lietuvos metraščiai; *Čiurlionytė J.* Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai.— V., 1969; *Sauka D.* Tautosakos savitumas ir vertė.— V., 1970; *Славюнас З.* Сутартинес.— Л., 1972.

M. Strijkovskis naudojosi rašytiniais šaltiniais: Nestoru (apie 1053 — po 1113), P. Dusburgu, S. Grunau, J. Dlu-gošu, M. Miechovita, metraščiais, visų pirma Bychovco kronika, ir, kaip įrodė I. Danilovičius, „taip pat kažkokiais nežinomais lietuviškais šaltiniais ir senais tautos padavi-mais“¹⁷¹. Didesnį ar mažesnį senovės padavimų atspindį „Kronikoje“ įžiūrėjo N. Daškevičius, I. Tichomirovas ir kiti Lietuvos istorijos bei „Kronikos“ tyrinėtojai. Lietuvių liaudies buičiai ir kultūrai pažinti „Kronika“ labai vertinga todėl, kad M. Strijkovskis užfiksavo joje tai, ką pats savo akimis buvo matęs ir kelionėse po Lietuvą patyręs.

Noras istorines žinias, pateiktas „Kronikoje“, patvirtinti empiriškais stebėjimais M. Strijkovskį skatino nenuils-tamai keliauti po Lietuvą, Kuršą, Prūsiją, apžiūrinėti pi-lis, piliakalnius, pagoniškojo kulto vietas, mūšių laukus, kalbėtis su vietiniais gyventojais. Norėdamas patirti ži-nių apie seniausius laikus, jis klausėsi liaudies dainų ir pasakų¹⁷². Bendrauti su liaudies žmonėmis jam nebuvo sunku, nes jis mokėjęs kiek lietuviškai. Trokšdamas įsiti-kinti pasakojimo apie Palemono atvykimą Lietuvon tik-rumu, M. Strijkovskis keliavo iš Liepojos pajūriu ir Ne-muno žemupiu, pervažiavo Kuršių neriją: „A ja chcąc wszystkiego i dowodem pisma i wlasną bytnością doś-wiadczyć, roku 1580 jachałem umyślnie a przeważnie od tego miasta Liby aż do Klojpedy albo Memla“. Susidomė-jęs padavimu apie kunigaikščio Kęstučio ir Birutės vedy-bas, jis aplankė Birutės kalną Palangoje ir pastebėjo, jog jo laikais žemaičiai ir kuršiai šį kalną dar laikė šventu.

Trakų pilies bokšte M. Strijkovskis matė ten 1440 m. nužudyto kunigaikščio Žygimanto Kęstutaičio kraujo dė-mes (II 204). Aprašydamas šį istorinį faktą, palikusių pėd-saką dainų istorijoje, „Kronikos“ autorius, kaip pats nu-rodė, naudojosi M. Miechovitos pateiktais duomenimis. Tačiau patį įvykį jis vaizduoja smulčiau, pasakytume, net su natūralistinėmis detalėmis. Vadinasi, M. Strijkovskis,

¹⁷¹ *Batūra R.* Lietuvos metraščių legendinės dalies ir M. Strij-kovskio „Kronikos“ istoriškumo klausimu, p. 267.

¹⁷² *Kronika... Macieja Strykowskiego*, t. 1, s. 77. (Toliau cituo-jant šį leidinį tekste nurodomas tomas ir puslapis.)

be M. Miechovitos, Žygimanto Kęstutaičio nužudymui pavaižduoti bus turėjęs ir kitų šaltinių arba pridėjęs savo fantazijos.

M. Strijkovskio pateiktų žinių vertei suprasti reikšminga ta aplinkybė, kad jis ne kartą yra lankęsis pagonybės dar neatsisakusių lietuvių puotose bei šventėse. Aprašydamas derliaus nuėmimo šventę spalio pabaigoje, „Kronikos“ autorius sako: „O tose jų puotose ir šventėse dažnai būdavau Livonijoje, Kurše, Žemaltijoje ir Lietuvoje, prie Suvieko, Obelių, Subačiaus, Pasvalio, Bauskės (Basenborko) miestelių, už Sokolvos, Mėisos¹⁷³ ir kitur, kur keistų pagoniškų burtų prisižiūrėjau, nes tenai ir dabar kaip reikiant mažai apie dievą žino, ir seniau mažai žinojo“ (I 148).

Atmesti M. Strijkovskio žinias — praktinio jo patyrimo duomenis, kuriuos jis surinko kelionėse po Lietuvą, nėra pagrindo, nes jis, kad ir ne visur nuosekliai, vertino fakto reikšmę, o į šaltinius stengėsi žiūrėti kritiškai, juos nurodinėjo, metraščių vietas, nepatvirtintas patikimais faktais, vadino „tikromis pasakomis“. V. Manhartas neabejojo, kad M. Strijkovskio žiniose yra tiesos¹⁷⁴. Kita vertus, jis neišvengė viduramžių istorikų tradicijos mitologijos žinias, legendas, prasimanymus kartais imti už gryną pinigą. „Poetinis“ požiūris į istoriją akivaizdus ne vienoje „Kronikos“ vietoje. Autorius, į vieną veikalą sutraukęs daug skirtingos kilmės ir vertės kronikų, savavališkai išlygino bei papildė jų prieštaravimus ir spragas, visa tai perkūrė ne tik proza, bet ir eilėmis. Dabar nelengva pasakyti, kas „Kronikoje“ tikra, kas išgalvota. M. Strijkovskio stiliuje netrūksta stereotipinių posakių ir teiginių, taikomų panašioms, bet vis dėlto skirtingoms situacijoms bei aplinkybėms. Ne vienoje vietoje į istorinių įvykių aprašymus jis įjungia pasakojimus apie keisčiausius atsitikimus žmonėms, tariamai antgamtiškus ženklus danguje, debe-

¹⁷³ Sokolvos vietovardžio identifikuoti nepavyko. Vietovardžių su šaknimis *Meis (Mais)* buvo Latgalijoje.— Zr. Słownik geograficzny królestwa Polskiego.— Warszawa, 1885, t. 6, s. 617. Plg. *Slaviūnas* Z. Polifoninių sutartinių geografinio paplitimo problema.— Kn.: Liaudies kūryba. V., 1974, t. 2, p. 30.

¹⁷⁴ Zr. *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre, S. 340.

syse, nesuprantamus gamtos reiškinius. Tai jis pateikia kaip faktus, nekeliančius abejonių.

Tyrinėtojų nuomone, „Kronikoje“ vietų, paveiktų autoariaus fantazijos, mažiau negu paremtų istoriniais duomenimis. Toks visų pirma yra ketvirtos knygos ketvirtas skyrius „Apie pagoniškas rusų, lenkų, žemaičių, lietuvių, lyvių ir prūsų stabmeldžių ceremonijas arba greičiau beprotybę ir įvairius netikrus jų dievus“. Šis skyrius ypač svarbus senovės lietuvių dvasinei kultūrai pažinti.

Iš M. Strijkovskio „Kronikos“, kaip ir iš kitų ano meto šaltinių, matyti, kad ikirikščioniškoji kultūra Lietuvoje XVI a. buvo dar gyva ir turtinga. Tai rodo jau minėtas skyrius, kurį M. Strijkovskis rašė remdamasis ir istoriniais šaltiniais, ir savo stebėjimais. Kalbėdamas apie praeitį, autorius ne kartą užsimena apie stabų, šilų, gojų, žalčių garbinimą (I 142), tačiau senovės tikėjimus lyg ir pratęsia iki savo laikų. Jis išskaičiuoja ir apibūdina lietuvių giminių dievus (I 144—146), gyvai aprašo mitines būtybes — barzdukus (*Parstuki, Parstukowie*). Iš barzdukų pavaizdavimo aiškėja, kad jie, nors ir vadinami „žemės žmonėmis“, atlikdavę aitvarų bei kaukų funkcijas. „Kronika“ padeda suprasti aitvaro ir kauko savybes, funkcijas, santykius su žmonėmis, kaip jie buvo įsivaizduojami XVI a. Tai reikšmingi duomenys aitvaro, kauko ir barzduko kaip mitinių būtybių supratimui ir sakmių apie juos istorijai. Apie barzdukus M. Strijkovskis pasakoja veikiausiai sekdamas „Sūduvių knygele“¹⁷⁵.

M. Strijkovskis keliuose vietose kalba apie Perkūno ir amžinos ugnies gerbimą (I 138; II 3, 149). Jis nurodo, kad krikščionybę lietuviai priėmė labai nenoriai. Jų nenorą krikštytis tartum simbolizuoja M. Strijkovskio į „Kroniką“ lietuviškai įrašyti vieno žemaičio žodžiai, kuriais šis kreipėsis į karalių Jogailą. Tasai žemaitis kunigui, skelbusiam naująjį tikėjimą, aiškinusiam Ądomo nuodėmę, pasaulio sutvėrimą, paprieštaravo šitokiais žodžiais: „Welna ażyn tasaj Kunigs melaj, Milastiwas Karalau

¹⁷⁵ Plg. *Mannhardt W. Letto-Preussische Götterlehre*, S. 251—252. Apie aitvarą, kauką, barzduką bei jų funkcijas plačiau žr.: *Vėlius N. Mitinės lietuvių sakmių būtybės*.

etc.“ (II 149). Žemaičio žodžiai, įrašyti į „Kroniką“ XVI a. antrojoje pusėje, tinka ne tik krikščionybės Lietuvoje skelbimo, bet ir jų įrašymo metui — lietuvių liaudis dar tikėjo pagoniškąją tiesą, o krikščionybę laikė melu.

M. Strijkovskis gana plačiai aprašo pagoniškas apeigas bei papročius: derliaus nuėmimo pabaigtuves, pavasarinės orės pradžią, kupoliavimą, laidotuves bei mirusiųjų minėjimą (I 137, 147, 148, 149). Vaizdingai „Kronikos“ autorius piešia Šventaragio, Gedimino, Kęstučio laidotuves.

Ne viena iš minėtų apeigų bei papročių žinoma ir iš ankstesnių šaltinių. Šiuo atžvilgiu „Kronika“ daug naujo nepateikia. Tačiau reikšminga, kad M. Strijkovskis patvirtina vienas ar kitas apeigas gyvavus liaudyje dar jo laikais. Antai, pasakodamas apie derliaus nuėmimo pabaigtuvių šventę spalio mėnesį ir aukojimą dievui Žeminiukui (*Ziemiennikowi, Ziemeinniku*), M. Strijkovskis šią šventę laiko svarbiausia („*Neprzedniejsze święto*“) ir tvirtina, kad „dar ir ligi šiol ji yra išlikusi kai kuriose vietose Lietuvoje, Zemaitijoje, Livonijoje, Kurše ir Rusų kraštuose“ (p. 147). Duodamas ištrauką iš „Sūduvių knygelės“ apie Pergrubrius, orės pradžios šventę pavasari, M. Strijkovskis rašo: „Prūsuose, tai yra Sambijoje, šią žemę vokiškai vadina Sūduva, apie Įsrutį, Ragainę ir Kuršo žemėje sodžių valstiečiai, kurie visi yra žemaičiai ir kalba žemaičių kalba ligi pat Karaliaučiaus, ką pats girdėjau ir mačiau, turi savo šventę, kurią vadina Pergrubrius“ (p. 148). Kupoliaujama, nurodė jis, „dar ligi šiol meto Rusijoje ir Lietuvoje“ (p. 137).

M. Strijkovskis mielai panaudoja ir net išplečia legendines metraščių vietas. Pagal metraščius perteikdamas Palemono ir jo giminės legendą, jis pasakoja padavimus apie Palemono sūnų Barkaus ir Kūno vardų ir Kernavės pavadinimo kilmę, nors iš tikrųjų minėtieji vietovardžiai yra legendos herojų vardų eponimai¹⁷⁶. Rašydamas apie seniausius laikus, M. Strijkovskis nevengia savo pasakojimo susieti su liaudies tradicijomis. Paprastų žmonių gyvenimi-

¹⁷⁶ Plg. *Kerbelytė B.* Lietuvių liaudies padavimai.— V., 1970, p. 127; *Lietuvos metraštis: Bychovco kronika.*— V., 1971, p. 43, 44, 195.

mą, buitį jis paliečia dažniausiai tiek, kiek ji susisieja su liaudies papročiais, apeigomis, kūryba, nes jam svarbiausia žymūs žmonės, kunigaikščiai ir jų vedami karai.

Papročių, padavimų, pasakojimų, kuriuos M. Strijkovskis sužinojo iš žmonių, „Kronikoje“ apstu. Vienas autoriaus surinktas etnografines bei tautosakines žinias patvirtina istoriniai šaltiniai, vėlesni folkloro užrašymai. Tačiau yra ir tokių dalykų, apie kuriuos nieko tikresnio negalima pasakyti. Pavyzdžiui, maldų arklių dievui Chaurirariui (*Chaurirari*) ir miškų bei piemenų dievui Gonigliui (*Goniglis Dziewos*) autentiškų pėdsakų tautosaka neišsaugojo. Tuo tarpu barzdukai, kaip matėme, apibūdinami lenkiškai perpasakota sakme ir pan.

M. Strijkovskis rašo apie Vaidevučio išrinkimą prūsų valdovu. Pramanytą istoriją, kad Vaidevutis, krivių krivaičio Prutenio brolis, VI a. buvęs prūsų valdovu, pasakoja ir kiti kronikininkai: ją išgalvojęs Erazmas Stela, kartoję Simonas Grunau, Lukas Davidas. Tačiau M. Strijkovskis šį įvykį apipina vaizdingai papasakotu bičių šeimynos tvarkymosi palyginimu, kuris pats savalme supnuoja tautosakinę tradiciją. Jis rašo: „Tada Vidvutis, arba Vaidevutis Lietuvis (*Litalanus*), būdamas už kitus ir garbe, ir protu pranašesnis (nes daug turėjo tarnų, dėl to buvo žinomas svetimuose kraštuose), pasakė: „Jei prūsai nebūtų kvailiesni už savo bites, dėl to, ką jūs čia svarstote, nebūtų jokių vaidų. Matote, kad bitės turi karalių, kurio įsakymo klauso, kuris jų reikalus tvarko, kiekvienai iš jų tam tikrą darbą paskiria, nepaklusnias, tinginiaujančias, nedarbančias ir niekingas baudžia — išvaro iš avilių. Bičių karaliaus įsakytos, visos bitės darbuojasi, viską atlieka. Jūs visa tai kiekvieną dieną matote, bičių, kaip vadų, pavyzdžiu sekite, karalių išsirinkite, jo klausykite“. <...> Tai prūsai palankiai išklausė ir pareiškė: „O nori būti mūsų Bojoteru“, — taip jų kalba vadinamas bičių karalius. Taip Vaidevutis Lietuvis (*Litalanus*), kaip pats vardas rodo, kilęs iš lietuvių tautos, neniekindamas jų, visiems pritarus, pirmuoju prūsų ir lietuvių karaliumi tapo. <...> Karaliaudamas labai stengėsi būti panašus į bičių karalių“ (p. 44).

Pasakojimų, kuriuose palyginamas žmonių ir bičių gyvenimas, liaudyje dar ir šiandien galima išgirsti. Tokie pasakojimai pagrįsti senoviniais mitologiniais tikėjimais, kad bitės suprantančios žmonių kalbą, atskiriančios gerus žmones nuo nedorų ir t. t. Bitės įvaizdis neretas dainose ir patarlėse. Senovines pažiūras į bites patvirtina ligi pat pastarųjų dešimtmečių išlikę tikėjimai bei prietarai, papročių teisė¹⁷⁷. „Kronikoje“ rašoma lietuvius ir žemaičius turėjus bičių dievą Bubilą (*Bubilos*) ir jį garbinus (p. 145). Turint visa tai galvoje, nebus perdėta pasakius, kad bičių ir žmonių gyvenimą lyginti M. Strijkovskį skatino liaudies tikėjimai bei papročiai. Su liaudies vaišių, draugystės papročiais, su tradicine XIV a. siekiančia bičiulyste¹⁷⁸ derinasi M. Strijkovskio tvirtinimas, kad valdovu išrinktas Vaidevutis ėmėsi žmonių tarpe diegti vaišingumą.

Liaudies poetinės kūrybos elementų yra M. Strijkovskio pasakojime apie didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo karo žygį į Maskvą, triumfinį jo sugrįžimą po pergalės ir sutikimą sostinėje Vilniuje. Pasakojimas yra Lietuvos metraštyje — vadinamojoje Bychovco kronikoje, kuria naudojosi M. Strijkovskis, jį žino Z. Herberšteinas. M. Strijkovskis apie Algirdo žygį pasakoja daug plačiau, detaliau ir vaizdingiau. Jis rašo apie kelių tiesimą per pelkes Algirdo kariuomenei žygiuoti, dviejose vietose mini „raudoną“, „velykinį“ kiaušinį ir kt. Algirdo pokalbių su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu Dimitrijumi Ivanovičiumi Doniškiu (1351—1389) bei su jo pasiuntiniais aprašymas yra ne istorinis kronikinis įvykių perteikimas, o vaizdingas beletrizuotas pasakojimas¹⁷⁹. Algirdo žygis vaizduojamas su patosu. Pasakojimo vietos apie tai, kaip Maskvos kunigaikštis „išdidiems pasiuntiniams per daug

¹⁷⁷ Zr.: *Elisonas J.* Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje.— Mūsų tautosaka. K., 1932, t. 5, p. 21—26; Bitės etnologijoj.— Lietuviškoji enciklopedija. K., 1935, t. 3, sk. 1275—1276; *Butkevičius I.* Bitininkystė.— Kn.: Lietuvių etnografijos bruožai. V., 1964, p. 137—149; Lietuvių kalbos žodynas.— V., 1968, t. 1, p. 855 ir kt.

¹⁷⁸ Zr. *Jablonskis K.* Lietuviški žodžiai.— K., 1941, d. 1, p. 5—15, 301—307, 337; *Butkevičius I.* Bitininkystė, p. 147.

¹⁷⁹ Zr. Lietuvos metraštis, p. 78—79.

pasipūtusiems“ liepė vykti pas Algirdą „su karo paskelbimu, pasiuntė jam kalaviją ir ugnį, žadėdamas jį Vilniuje pasveikinti tomis dovanomis, velykiniu arba raudonu kiaušiniu ateinančiais metais“, kaip Algirdas įteikė Maskvos kunigaikščiui velykinį kiaušinį, su juo kalbėjosi ir kt., rodo sakytinę tradiciją. Metraščių tyrinėtojas M. Jučas mano, kad „iš pradžių buvo žodinis pasakojimas apie pergalingą Algirdo žygį <...>. Matyt, palyginti lengvos Algirdo pergalės ir davė pagrindą susidaryti liaudyje legendai su pasakiškais šio žygio atpasakojimais. Liaudies fantazija žymiai pagražino šį pasakojimą prieš tai, kol jis pateko į Lietuvos metraščius“¹⁸⁰. Tokia nuomonė atitinka ir kito M. Strijkovskio „Kronikos“ tyrinėtojo — A. Rogovo nuomonę. Jis rašo, kad šis pasakojimas į baltarusių-lietuvių metraščius pateko pakeistu ir liaudies fantazijos pagražintu pavidalu¹⁸¹. Akademikas M. Tichomirovas net spėja, kad iš pradžių buvo ne pasakojimas, o istorinė daina, sukurta Algirdo garbei¹⁸². Spėjimą buvus dainą apie šį Algirdo žygį iš dalies patvirtina pats M. Strijkovskis, sakydamas, kad žmonės, sutikdami Vilniuje grįžtantį Algirdą, „dainavo, išreikšdami dėkingumą ir džiaugsmą didžiajam kunigaikščiui“ (II 13).

Iš liaudyje gyvavusių pasakojimų M. Strijkovskis yra ėmęs žinias apie žemaičių kunigaikščio Erdvilo (XIII a.) kovas su Užvolgio totorių ordos chanu Kaidanu. Lietuvių kovų su totoriais nemini M. Strijkovskio amžininkai. Iš viso apie Erdvilą žinių yra labai nedaug. M. Strijkovskis apie jį rašo palyginti nemažai ir ypač pabrėžia lietuvių laimėjimą. Tad beveik neabejotina, kad pasakojimas yra sukurtas lietuvių arba Lietuvoje.

Krinta į akis pasakojimo meninė išraiška. M. Strijkovskis vaizdingai aprašo lietuvių ir totorių mūšį. Aprašymo

¹⁸⁰ Jučas M. Lietuvos metraščiai, p. 81; M. Strijkovskio pasakojimą apie šį žygį žr.: *Kronika... Macieja Strijkowskiego*, t. 2, s. 10—12.

¹⁸¹ *Рогов А. И.* Русско-польские культурные связи в эпоху возрождения, с. 177.

¹⁸² *Тихомиров М. Н.* Древняя Москва.—М., 1947, с. 49. Teiginys ir šaltinis imta iš: *Рогов А. И.* Русско-польские культурные связи в эпоху возрождения, с. 177.

vietos, kaip Erdvilas pasiuntė Kaidanui „vietoje auksinių brangenybių dvi strėles“, kaip Kaidanas tas strėles grąžino atgal ir kt., rodo jas kilus iš liaudiška, tradicine stereotipine vaizdavimo maniera pagrįsto pasakojimo (I 238—239). A. Rogovas, vertindamas minėtą M. Strijkovskio pasakojimą, sako: „Ar tai nerodo tautosakinės pasakojimo kilmės arba mažų mažiausiai folkloro paminklų įtakos jam? Tikriausiai į pasakojimą ir reikia žiūrėti kaip į folkloro paminklą, turintį istorinį pagrindą, bet su labai žymiais fantastinių elementų antsluoksniais“¹⁸³. Dar aiškiau pasakojimo kilmę nurodo M. Jučas. Jis klausia: „Tad kuo remdamasis Strijkovskis galėjo sukurti pasakojimą apie Batijaus vadą Kaidaną, Užvolgio ordos chaną, kurį sumušęs Erdvilas?“ Ir čia pat atsako: „Tikriausiai buvo jo užrašytas šis pasakojimas iš lietuvių tautosakos“¹⁸⁴.

Tokiems samprotavimams patvirtinti šiuo metu tautosakinių duomenų nėra ir vargu ar jų kada nors atsiras. Tačiau jie ir nepaneigiami.

Jau iš to, kas sakyta, aiškiai matyti, kad M. Strijkovskį, vaizduojantį seniausiąjį Lietuvos istorijos puslapį, labai veikė folkloro tradicijos. A. Rogovas, išsamiausio ligi šiol „Kronikos“ tyrinėjimo autorius, šiuo klausimu yra pareiškęs tokią apibendrintą nuomonę: „Sunku pasakyti, iš kur imtos kituose šaltiniuose nesamos Strijkovskio žinios apie aptariamą legendinį Lietuvos istorijos laikotarpį. Atsižvelgdami į jų legendiškumą, visiškai galime manyti, kad jis šias žinias ėmė iš folkloro paminklų, nepasiekusių mūsų savarankišku pavidalu, nors galima manyti, kad kai kuriais atvejais Strijkovskis suliteratūrinavo metraščių pasakojimą“¹⁸⁵.

Lietuvių folkloristikos istorijai didelės vertės turi M. Strijkovskio žinios apie dainavimą ir dainas, kurias jis mini ne vienoje vietoje. Jos — ne atsitiktinės, nes M. Strijkovskis, keliaudamas po kraštą, domėjosi tautosaka, rinko liaudies padavimus ir dainas. Kaip

¹⁸³ *Рогов А. И.* Русско-польские культурные связи в эпоху возрождения, с. 134.

¹⁸⁴ *Jučas M.* Lietuvos metraščiai, p. 151—152.

¹⁸⁵ *Рогов А. И.* Русско-польские культурные связи в эпоху возрождения, с. 128.

iš „Kronikos“ matyti, tautosaka jam buvo tikras istorijos žinių šaltinis. Antai dainas jis yra panaudojęs net ir tada, kai apie aprašomą įvykį turėjo ir kitų duomenų¹⁸⁶.

Lietuvius dainavus dainas M. Strijkovskis paprastai nurodo kalbėdamas apie pagoniškas apeigas ir tikėjimus bei karo žygius. Jis sumini daugybę mitinių būtybių bei dievybių, kurias priskiria „sarmatams, lenkams, rusams, Lietuvai, prūsams“, lygina jas su Antikos dievais, pateikia jų vardus bei nurodo funkcijas. Sunku tiksliai pasakyti, kiek šios mitologinės žinios atitinka tiesą. Tačiau nebus perdėta, teigiant senovinius tikėjimus, mitologinį pasaulio supratimą M. Strijkovskio laikais buvus dar tokį gyvą, kad savo veikale istorikas negalėjo viso to nepavaizduoti.

Palyginti nemažai dėmesio „Kronikoje“ skiriama jonių šventimui. Pažymėjęs dievų gausumą, M. Strijkovskis rašo:

„O įpratę buvo vyrai ir moterys, seni ir jauni, per tų savo dievų šventę sueiti į vieną vietą šokiams ir kitiems pasilinksminimams; tuos susiėjimus vadino *kupala* („*kupala*“), ypač gegužės mėnesio 25 ir birželio 25 d., o tai dar ligi šių laikų Rusijoje ir Lietuvoje daro; tuojau po velykų pirmo sekmadienio iki pat šv. Jono Krikštytojo moterys ir merginos šokti būriu susirenka, ten, už rankų susiėmusios, *Lado, lado* ir *mano lado!* („*Lado, lado i lado moja!*“) kartoja, dainuodamos Ledos, arba Ladonos, Kastrono ir Polukso / Polideuko / motinos atminimui, nors paprasti žmonės nežino, iš kur šitas paprotys kilo. Taip pat šitos keistos supimosi dainos („*kołyski*“) apie šv. Petrą ir šventus vakarus, viešpačiui užgimus, viskas išplito iš senųjų pagoniškujų prietarų, nes pats šito prisižiūrėjau <...> 1575 metų gruodžio 20 dieną“ (I. 137). M. Strijkovskis nevengia lietuvių papročius, apeigas argumentuoti tuo, ką buvo matęs kitose šalyse. Ir čia jis sako, kad šitų „pagoniškujų prietarų“ prisižiūrėjęs 1575 m. gruodžio 20 d. „w Turcech“. Atrodytų, kad autorius turėtų galvoje Turkiją (Turkuose), nes 1575 m. Mažojoje Azijoje ir Balkanuose jis yra lankęsis. Tačiau tų metų gruodžio mėn. M. Strijkovskis jau buvo grįžęs į Lietuvą. Gal tai kokios nors

¹⁸⁶ Там же, с. 256.

vietovės pavadinimas. Etnografinėje Lietuvoje XIX a. vietų, turinčių pavadinimo šaknį *Turc* (nuo žodžio *Turkija*), buvo nemažai. Galima manyti, jog tai Turčiškė, sodžius Mielagėnų valsčiuje (dabar Ignalinos raj.), nes M. Strijkovskis po rytų Lietuvą važinėjo.

Joninių šventimą, šokimą ir dainavimą per jas M. Strijkovskis mini ir kitoje vietoje. Pasakodamas apie lietuvių bei žemaičių dievus („Litewscy zaś i zmodzsy bogowie ci byli osobliwi“), jis rašo: „*dzidzis Lado* tai yra didis dievas, kuriam aukodavo baltus gaidžius, taip pat jo šventę gegužės 25 dieną ligi pat birželio 25 dienos švęsdavo smuklėse, o moterys ir merginos pievose ir gatvėse, susiėmusios už rankų, šokdavo, graudžiai dainuodamos ir kartodamos: *tado, tado, tado, Didis musu Dewie!* tai yra: *didis mūsų dieve Lado!* Taip ir dabar daroma Lietuvoje, Zemaičiuose, Livonijoje ir Rusijoje“ (I 146).

Susiedamas „Lado“ su graikų mitine būtybe Leda, kurią sugundė Dzeusas, pasivertęs gulbinu, ir su kuria jis turėjo sūnus Kistorą ir Poluksą ir dukterį — gražiausią pasaulio moterį Eleną, M. Strijkovskis atidavė renesansinę duoklę antikinei mitologijai. Kita vertus, tą „Lado“ jis pats girdėjo dainose ir šokiuose „Lietuvoje ir Zemaitijoje“. „Lado“ yra ne spartietės karalienės Ledos vardas, o lietuvių liaudies dainos refrenas, jo dalis ar nuotrupa. Kad „Lado“ nebuvo mitinė lietuvių būtybė, rodo tai, jog jai Lietuvoje neaukodavo aukų¹⁸⁷.

Kokių gi dainų atgarsių ieškoti M. Strijkovskio kupoliavimo ir joninių šventimų aprašymuose?

Iš aprašymo matyti, kad istorikas čia kalba apie kolektyvinį dainavimą ir šokimą. Tad galima spėti, kad jis aprašo senovinių sutartinių atlikimą, nes panašus priedainis į „Kronikoje“ nurodytą sutartinėse yra žinomas. Antai nesudėtingo turinio šokių sutartinėje trejinėje vestuvine tematika, užrašytoje 1932 m., tris ketvirtadalius teksto užima priedainis, analogiškas Strijkovskio nurodytam ir jo sutapatintam su graikų mitologijos Leda. Minimasis sutartinės struktūra, priedainio vaidmuo joje ir panašumo

¹⁸⁷ Zr. *Mannhardt W. Letto-Preussische Götterlehre*, S. 341.

laipsnis į „Kronikos“ cituotąjį „lodo, lodo“ aiškėja iš pirmų dviejų posmų:

*Laduto, laduto,
Ladutėla, laduta.
Iš kur teka, laduta,
Ladutėla, laduta,*

*Laduto, laduto,
Ladutėla, laduta,
Saulytė, laduto,
Ladutėla, laduta?¹⁸⁸*

Taip per visus devynis posmus — prasmingo teksto turi trečioji eilutė.

Vertas dėmesio, ieškant analogijos su „Kronikos“ duomenimis, sutartinės šokimo aprašymas: „Kelios poros eina paskui viena kitą. Kai pradeda dainuoti pirmą eilutę, paskutinė pora pradeda lįsti pro pakeltas rankas, paskui ją kitos. Dainuoja, kol visi pralenda. Kai išneria visi, tai poros sukasi, susikabinę rankomis per alkūnes, ir dainuoja antrą eilutę kelis kartus“. Kaip matyti iš dviejų cituotų dainos posmų, toks priedainio su šaknimi *lad* dominavimas klausytojams turėjo kristi į akis. Jeigu dar pridursime, kad sutartinė „Laduto, laduto“ užrašyta Obelių apylinkėse, kur M. Strijkovskis pats yra stebėjęs pagoniškas lietuvių šventes bei apeigas, ir turėsime galvoje jo tvirtinimą, jog dar jo laikais „lodo, lodo, lodo“ Lietuvoje ir Žemaitijoje buvo girdėti, tai prielaida „Kronikos“ minėtuose lietuviškuose žodžiuose — priedainiuose galint įžiū-

¹⁸⁸ Sutartinės, t. 3, p. 238. Sutartinės trejinės „Laduto, laduto“ melodija neužrašyta. Tačiau iš turinio, kad martelė susitiko ant dvarelio šešurėlį, jį pasveikino, o jis neatsakė „nė žodelio“, galima manyti buvus ją „graudžią“.

Su *tado, tado* asocijuojasi ir kai kurie kiti sutartinių refrenai, pvz., *lyda, lydele* (Sutartinės, II, p. 254). Nors M. Strijkovskis lietuviškai ir mokėjo, bet priedainius *lodo, lydo* ir pan. jis galėjo painioti, juoba kad lietuvių papročiuose ir kūryboje jis sąmoningai ieškojo antikinės mitologijos atgarsių.

„Dzidzis Lado“ aiškinimų perpasakojimą ir bibliografiją žr. *Stanevičius S. Raštai*, p. 609.

rėti atlikimą šokių (ar ir kitos paskirties) sutartinių, išlikusių ligi XX a. pirmųjų dešimtmečių, yra visai patikima.

Priedainis *lado* pasitaiko ir kitose sutartinėse. Karo sutartinėje trejinėje „Išjos brolis į karutę“ dainuojama:

Lado,
Lado tatato,

Išjos brolis,
Lado tatato,

Į karutę,
*Lado tatato.*¹⁸⁹

Lado šitaip kartojamas net keturiasdešimt septyniuose dainos posmuose. „Giminingi priedainiai *laduto, lado, ladelė* yra žinomi ir kitose sutartinėse“,—sako Z. Slaviūnas¹⁹⁰. Galima dar pridurti vaikų daineles „Ladu ladu lades“, dainuojamas plojant rankutėmis.

Visa tai dar labiau paremia aiškinimą.

M. Strijkovskis tvirtina ne kartą dalyvavęs derliaus pa-
baigtuvių puotose ir šventėse „Livonijoje, Kurše, Žemaičiuose ir Lietuvoje“. Šiose šventėse jis matęs ir girdėjęs, kaip „ir žmonos, ir vyrai <...> dainuoja, vienas prieš kitą išsižioję“. Čia greičiausiai turima galvoje sutartinių dainavimas. Šitokį galvojimą patvirtina labai įdomus, didele praktika paremtas, Z. Slaviūno pastebėjimas. Jis sako: „M. Strijkovskis pažymi dainavimą vieno prieš kitą plačiai išsižiojus,— šitokio sutartinių atlikimo maniera, pastebėta ne kartą, galbūt atsiradus dėl to, kad jas dainuoja garsiai — „pilna burna“. Man pačiam teko matyti, kad kai kurie sutartinių atlikėjai, atvykę į Kauną jų įdainuoti Tautosakos archyve 1935—1939 m., sustodavo vienas prieš kitą pusračiu arba priešpriešiais ir neatitraukdavo akių vienas nuo kito, kol baigdavo sutartinę (Lapienė, Striužienė, Jakubonienė). Galbūt ir M. Strijkovskiui labiau krito į akis neįprasta išviršinė dainavimo maniera“¹⁹¹.

¹⁸⁹ Sutartinės, t. 3, p. 40.

¹⁹⁰ Ten pat, p. 10.

¹⁹¹ *Slaviūnas* Z. Polifoninių sutartinių geografinio paplitimo problema.— Kn.: Liaudies kūryba. V., 1974; t. 2, p. 32.

Pavasarinės orės pradžios šventėje, kurią šventus jis nurodo Įsručio, Ragainės apylinkėse ir Kurše, M. Strijkovskis girdėjo dainuojant dainą dievų garbei. Apie dainą jis yra blogos nuomonės. Tartum užbėgdamas už akių kai kuriems XVIII a. Mažosios Lietuvos lietuvių gyvenimo tyrinėtojams (T. Lepneris ir kt.), šį dainavimą jis prilygina vilkų staugimui („jakoby wilcy wyl“). Minimą dainą dievų garbei M. Strijkovskis priskiria žemaičiams valstiečiams, kurie, pasak jo, gyveno Kurše ir ligi pat Karaliaučiaus ir kalbėjo žemaitiškai, ką „pats girdėjo ir matė“. „Lietuvoje ir Žemaitijoje“ buvo ruošiamos mirusiųjų artimųjų (*przyjaciół*) paminėtuves, per kurias, atliekant tam tikras apeigas, kalbėta: „A za wissumos priateles musu! etc“ („Už visus mūsų draugus (artimuosius) ir t. t.“). Be to, per paminėtuves buvo dainuojamos „senovinės tėvų dainos“. Šitų dalykų tikrumą „Kronikos“ autorius paliudija, sakydamas pats dalyvavęs tokiose apeigose Kijėnuose ir Lavariškėse prie Vilniaus. Jis užsimena apie malimo dainas, o jų užrašytų turime ne tiek jau mažai. Eilėmis aprašydamas lietuvių apdarą, buitį, ūkio vystymąsi, M. Strijkovskis sako, kad jie „*malu, malu*, rankinėmis gironomis rugius maldami, dainuoja“ („Juž mielu, mielu, w żarnach, Rugosz krusząc, śpiewa“, — I 148, 150, 221). Malimo dainų gyvavimo nusakymas sutampa su A. Gvaninio žinia apie malimo dainas ir gali būti laikomas vienu įrodymų, jog pastarasis yra pasinaudojęs M. Strijkovskio darbu.

Labai įdomios ir reikšmingos M. Strijkovskio žinios apie istorines dainas, liečiančias senosios Lietuvos valdovus, karo vadus, kitus žymius žmones. Viena tokių žinių yra apie kunigaikščio Vaišvilko, Mindaugo sūnaus, sutikimą Kernavėje 1264 m. M. Strijkovskis rašo, kad Vaišvilkas „išvažiavo iš Pinsko vienuolyno į Naugarduką, o paskui, surinkęs naugardukiečius, su kunigaikštiška palyda patraukė į Kernavę, kur jį visi ponai, bajorai ir paprasti žmonės, didžiai džiaugdami ir linksmindami, „lado, lado“ dainuodami, rankomis plodami, priėmė“ (I 300). Kokiais šaltiniais naudodamasis kronikininkas vaizduoja Vaišvilko sutikimą Kernavėje, neaišku. „Lietuvos metraštis“ Vaišvilko atvykimo į Lietuvą aprašyme dainavimo

nemini. Jame tepasakyta, kad „visa Lietuva sutiko savó valdovo sūnų didžiai džiaugdamasi“¹⁹². „Lado, lado“ dainavimas minimas taip pat vaizduojant didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo grįžimą į Vilnių po sėkmingų kovų su kunigaikščiu Dimitrijum Ivanovičium apie 1368—1372 m.: „Po to, kai Algirdas su žmona iš Vitebsko vyko į Vilnių, jo pasitikti išėjo visi žmonės, pagonišku papročiu rankomis plodami ir *Lado! Lado!* dainuodami, reikšdami dėkingumą ir džiaugsmą savo didžiajam kunigaikščiui, su pergale <...> grįžtančiam į sostinę. Ten pat meldėsi ir aukojo savo dievams šventose ugniavietėse, kur dabar prie pilies stovi švento Stanislovo bažnyčia“ (II 13). Trečią kartą „Lado, lado“ dainavimas siejamas su Jogailos sutikimu Vilniuje 1384 m. po sėkmingo žygio į Mazoviją: „Tada Jogaila grįžo be mažiausio pasipriešinimo, su daugybe belaisvių ir karó grobio į Vilnių, kur buvo visų žmonių su didžiuliu džiaugsmu ir plojant rankomis, *lado! lado!* dainuojant, kaip nugalėtojas priimtas“ (II 69). Taigi visais trimis atvejais „Lado, lado“ dainavimas aprašomas beveik vienodai. Jogailos sutikimas panašiai pavaizduotas ir Bychovco kronikoje: „Vilniečiai, išėję su žmonomis ir vaikais už miesto, pasitinka didįjį kunigaikštį Jogailą, senu pagonišku papročiu dainuodami ir plodami rankomis, šlovindami didįjį kunigaikštį, kad laimėjo tokią pergalę“ (Lietuvos metraštis, p. 98). *Lado* čia neminima.

Kokia tai buvo daina, šiandien pasakyti beveik neįmanoma. Viena aišku: ji buvo dainuojama plojant rankomis. Liaudyje ji turėjo būti labai populiari. Tai liudija faktas, kad M. Strijkovskis ją mini vaizduodamas trijų kunigaikščių — Vaišvilko, Algirdo ir Jogailos — sutikimą. Galbūt ji imta iš kokio seno mums nežinomo šaltinio ir siekia kronikininko minimus laikus. O gal M. Strijkovskis ją girdėjo pats iš liaudies lūpų ir pritaikė ankstesniems įvykiams? Matyt, istorinių dainų (ir padavimų) apie didžiuosius Lietuvos kunigaikščius ar ligi XVI amžiaus, ar dar ir XVI amžiuje buvo, tik jos neišliko.

¹⁹² Lietuvos metraštis, p. 58.

Mūsų folkloristinėje literatūroje su „Lado, lado“ dainavimu siejama daina, L. A. Jucevičiaus užrašyta prieš 1846 m. ir paskelbta „Lietuvoje“:

*Didise [?] mūsų,
Dievaiti mūsų,
Čiūta, rūta,
Čiūtele, rūtele,
Mūsų!*

*Sujunk mumis,
Priglausk mumis,
Čiūta, rūta,
Čiūtele, rūtele,
Mumis!¹⁹³*

Z. Slaviūnas šios dainos paaiškinimuose samprotauja: „Nežinomas lietuvių tautosakoje *dievaitė Didysis*. Šis vardas primena Strijkovskio „Kronikoje“ minimą dainos fragmentą: „Lado, lado, lado, Didis musu Dievie“¹⁹⁴. Pats M. Strijkovskis, aprašydamas kunigaikščių sutikimą ir pažymėdamas dainų dainavimą juos sutinkant, *Lado* su jokia dievybe ar mitine būtybe negretina, kaip tai darė kalbėdamas apie jonines ar kupoliavimą.

L. A. Jucevičius dainą užrašė Nemenčinės apylinkėse („Vis dėlto vieną lietuvišką dainą po ilgų prašymų padiktavo man mergina iš Nemenčinės apylinkės“), taigi apie tas vietas, per kurias Aleksandras, kronikininko pasakojimu, grįžo į Vilnių iš Vitebsko. Kad daina M. Strijkovskio buvo girdėta iš žmonių Vilniaus apylinkėse, rodytų aukščiau minėta dzūkiška „dzidzis Lado“ forma, nors ji ir nenuosekliai išlaikoma. Už M. Strijkovskio kelis kartus paminėtos dainos nuotrupos istorinį tikrumą kalbėtų ir

¹⁹³ *Jucevičius L. A. Raštai*, p. 237—238. Z. Slaviūnas, perpasakodamas šią dainą, kurią jis laiko sutartine trejine, žodžio formą *dievaiti* verčia *dievaite*. O tai gali turėti esminės reikšmės jos supratimui bei aiškinimui.

¹⁹⁴ *Sutartinės*, t. 2, p. 665.

tai, jog dar XIX a. rusų liaudis turėjo padavimų, o gal ir dainų apie Algirdo žygį į Maskvą¹⁹⁵.

Jeigu tokių padavimų bei dainų turėjo rusų liaudis, tai dar labiau įtikėtina, kad jų mokėjo ir lietuviai.

L. A. Jucevičius dainos „Didise [?] mūsų“ visai teisingai nesieja tik su petrinėmis: „Tos apeigos, man rodosi, nėra vien tik šv. Petro šventė, bet veikia senovės liekana, einantį dar iš pagonybės laikų“¹⁹⁶. Petrines „Lietuvos“ autorius vadina „apaštalu kunigaikščio švente“. L. A. Jucevičius, gal ir pagrįstai, „Lado“ dainavimą sieja su slavų liaudies tradicijomis ir tvirtina, kad Podolės gubernijoje žmonės dainuoja apie carienę Ladą, o Lietuvos Brastos apylinkėse — apie karalienę Ladą¹⁹⁷. Baltarusius ir lenkus turėjus pagoniškuosius dievus *Lelum Polelum* ir *Lada* patvirtina ir kiti šaltiniai. Ryšys su slavų folkloru, turint galvoje senąją Lietuvos valstybę ir glaudžius lietuvių santykius su slavų tautomis, yra suprantamas. Tačiau jis nėra kliūtis minimas dainas priskirti lietuvių tautosakai. „Lado“ dainavimas turi ryšio su „dievu“, „valdovu“, taigi ir su „kunigaikščiu“. Galima praplėsti turimą „Lado“ dainavimo aiškinimą teigiant, kad XVI a. pasiekė pėdsakai liaudies dainų, kurių turinys tiko kunigaikščiams šlovinti bei juos sveikinti. Nenuostabu, jog jomis buvo kreipiamasi į *dievą, viešpatį, valdovą*. Senuosiuose raštuose, pavyzdžiui, M. Daukšos „Postilėje“, dievo, feodalo, valdovo sąvokos, nors ir būdamos skirtingos, yra tapatinamos. Šiuos samprotavimus atitinka slaviško žodžio *lada* etimologija. O. Trubačiovas nurodo: „Etimologiniai duomenys leidžia spėti, kad slav. *lada* pirminę reikšmę turėjo „vyresnysis, vyras“, o ne „žmona“ <...>. Slav. *lada* vyriškojo termino priklausomumas ā kamienui dėsningai stovi greta kitų indoeuropietišku ā kamienu, reiškiančių vyrą: slav. **starosta*, **voldyka*, got. *frauja* „valdovas“¹⁹⁸.

¹⁹⁵ Зг. Рогов А. И. Русско-польские культурные связи в эпоху возрождения, с. 176.

¹⁹⁶ Jucevičius L. A. Raštai, p. 237.

¹⁹⁷ Зг.: ten pat, p. 238; Dzieje folklorystyki polskiej 1800—1863. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1970, s. 189; Азадовский М. К. История русской фольклористики. — М., 1958, с. 133.

¹⁹⁸ Трубачев О. Н. История славянских терминов родства. — М., 1959, с. 100—101.

Naudodamasis Lietuvos metraščiais, M. Strijkovskis tvirtina žmones garbinus kunigaikštienę Pajautą, legendinio lietuvių kunigaikščio Kukovaičio motiną, ir dainavus apie ją dainas. Prie Žaslių ežero Pajautai buvęs pastatytas medinis stabas, kurį paprasti žmonės garbino kaip dievaitę („ludzie prości chwalili za boginią“). Stabui supuvus, jė vietoje išaugusios liepos. Medžiai taip pat laikyti šventais. Juos „Lietuva ir Žemaitija ligi pat Jogailos laikų kaip dievus garbino, paprastas dainas apie Pajautą dainuodami“ (I 245). Pasak M. Strijkovskio, Pajauta buvusi garbinama ligi Jogailos laikų. Bychovco kronikoje nurodoma, jog „tąsias liepas garbino ir iki mūsų dienų jas tebedievina, minėdami tą Pajautą“¹⁹⁹. Kadangi Bychovco kronika buvo surašyta XVI a., darosi aišku, kad tada dar buvo gyvi ir Pajautos garbinimo atgarsiai.

Jokios dainos ar raudos — bent nuotrupos — apie Pajautą ligi mūsų laikų neišliko. Nė žodžio iš jų nėra nei Bychovco kronikoje, nei M. Strijkovskio istorijoje, nes minėtų veikalų autoriai jų, matyt, jau nebuvo girdėję. Tačiau tai nepaneigia tvirtinimo, kad senovėje galėjo būti dainų apie Pajautą. Istorikas R. Batūra teigia, jog „Žaslių apylinkės tikrai siejasi su senovės lietuvių stambeldžių tikėjimu, kad čia buvo moters Pajautos kultas, panašiai kaip Vakarų Lietuvoje — Aglonos ir plačiai žinomos Birutės. Ant kalvelės prie ežero, matyt, iš tikrųjų stovėjo medinis stabas Pajautos garbei, kurią pagal pagoniškąją tradiciją liaudis ir XVI a. laikė šventąja. Tuomet dar buvo žinoma apie dainas — Pajautos raudas“²⁰⁰. Tokį teiginį paremia archeologiniai radiniai, nors jie priklauso nepalyginamai ankstesniems laikams.

Šventosios kaimo (tarp Palangos ir Šventosios) akmens amžiaus stovykloje rasta medinė juodalksnio skulp-

¹⁹⁹ Lietuvos metraštis, p. 51.

²⁰⁰ Zr. Batūra R. Lietuvos metraščių legendinės dalies ir M. Strijkovskio „Kronikos“ istoriškumo klausimu, p. 271.

Prisimintina, kad, pasak J. Dlugošo, didysis kunigaikštis Algirdas po mirties buvo sudegintas *Kokivejtos* vietovėje prie Maišiagalos. Kai kas mano, kad Pajautos vardas kilęs iš padavimų, gyvavusių Žaslių krašte, kur ligi šiol yra išlikęs Pajautiškių kaimas (Žaslių apylinkė) ir tiesiog Pajautos kaimas (Onuškių apylinkė).

tūra — alkas rodo, kad medžio stabai daugiausia buvo statomi prie vandens, ant ežerų ir upių krantų. Galutinai neišaiškintos lieka tik šių stabų funkcijos bei prie jų atliekamos apeigos²⁰¹.

Daug konkrečiau M. Strijkovskis rašo apie kitą istorinę dainą, skirtą Utenos ir Giedraičių kunigaikščiui Daumantui²⁰², kuris kariavo su Livonijos ordinu ir sumušė jį didelėse kautynėse XIV a. pabaigoje. Kaip sakoma „Kronikoje“, mūšis buvęs Daumanto paveldėtuose Videniškių laukuose — aštuonios mylios nuo Vilniaus, dvi mylios nuo Kiemento, arba Giedraičių, ežero. Iš tikrųjų ir šiandien Videniškių kaimas bei Kiemento ežeras, esą Molėtų rajone, vadinami tais pačiais vardais. Istorikas šias vietas tikrai žinojo ir mūšio, reikia manyti, neišgalvojo, nors kiti šaltiniai jo nemini. Teisingiausia manyti, jog apie mūšį M. Strijkovskis girdėjo iš žmonių pasakojimų ir padavimų, nes jis lankėsi to mūšio vietoje, kuri lietuviškai buvo vadinama Kaulio lauku ir kur dar buvo aiškios kautynių liekanos. Jis pasakoja: „Dėl to aną lauką ir šiandien vadina lietuviškai Kaulis, tai yra kova, o artojai ir dabar išaria toje vietoje senovinių geležinių ginklų, kardų nuolaužų, strėlių ir durklų smaigalių, iečių, pentinų ir t. t.“ (I 319)

Liaudies tradicijoje, matyt, Daumantas²⁰³ buvo išlikęs kaip sektinas narsumo pavyzdys. „Apie aukščiau minėtą Daumantą,— rašo M. Strijkovskis,— kadangi buvo vyras labai narsus, visi Lietuvos valstiečiai dainuoja lietuviškai

²⁰¹ Žr. *Rimantienė R.* Skulptūra iš Šventosios.— Mokslas ir gyvenimas, 1978, Nr 9, p. 36—39; *Rimantienė R.* Alkas vėl išvydo saulę.— Gimtasis kraštas, 1969, rugsėjo 25; *Rimantienė R.* Šventoji.— V., 1979, p. 111—119 („Greičiausiai Šventosios 2B gyvenvietės žmogaus figūra buvo, kaip ir briedžiai, vandenų šeimininkas bei globėjas. Tai patvirtintų kai kurie šiaurės suomių etnografijos duomenys, išlikę net iki XIX a. pradžios“, p. 118).

²⁰² Lietuvos istorijoje žinomi keli Daumantai: Nalšios kunigaikštis Daumantas, Romano sūnus,— XIII a.; Daumantas Timofiejus — XIII a.; Daumantas, Žemaičių seniūnas,— XV a.— žr. Lietuvos metraštis, p. 214, 216, 217, 290. M. Strijkovskis aprašo kitą Daumantą — kunigaikštį, vieną Kęstučio karvedžių, valdžiusį Giedraičius XIV a. antroje pusėje ar pabaigoje. Šisai Daumantas buvęs Gurdos Gentvialaičio (*Hurda Gynwitowie*) sūnus.

²⁰³ M. Strijkovskio žinios apie Pajautai ir Daumantui skirtas dainas plačiau komentuojamos: *Biržiška M.* Lietuvių dainų literatūros istorija, p. 9—12.

„Dowmantas, Dowmantas Gedrotos Kunigos, labos Rajtos luguje etc.“ (I 320)

Iš „Kronikos“ bemaž nieko negalima spręsti apie dainos turinį, dėl jo esama įvairių nuomonių. Žodžiai „ir taip toliau“ rodo, kad M. Strijkovskis tos dainos buvo girdėjęs daugiau. Žinomas Lietuvos senovės tyrinėtojas Aleksandras Briukneris (1856—1939) cituotą dainos eilutę šitaip aiškina: „Daumantas, Giedraičių kunigaikštis, linkėjo (prašė) laimingo žygio“ („tłumaczymy to: „Dowmont, ks. Giedroyci, prosil o dobrą wyprawę“)²⁰⁴. Be to, A. Briukneris daro prielaidą, kad toliau dainoje galbūt buvo šlovinama Daumanto pergalė prieš kalavijuočius riterius Kaulio lauke.

Šitokiam A. Briuknerio aiškinimui galima pritarti. Didysis „Lietuvių kalbos žodynas“ žodį *lūgoti* aiškina „prašyti“, „linkėti“²⁰⁵. Žodyno kartotekoje taip pat yra žodis *raità*, užrašyta ir prieveiksminė jo forma. *Labas* reiškia turtą, gerovę, laimę. Taigi dainos eilutę galima suprasti kaip Daumanto linkėjimą laimingo žygio savo kariams, vykstantiems į karą raitomis, o ne pėsčiomis. Vykti į karą raitomis buvo senovės kario prievolė.

Abejotinas yra A. Rogovo aptariamos dainos pradžios vertimas į rusų kalbą: „Daumante, Daumante, Giedraičių kunigaikšti, tu buvai narsus karys“²⁰⁶. Šitoks aiškinimas suponuotų Daumanto apraudojimą, gailėjimąsi jo. Bet žodžio *luguje* reikšmę sieti su „liūdesiu“, „apgailėjimu“ vargu ar yra teisinga²⁰⁷. Tad A. Rogovo aiškinimas yra neparemtas. Greičiausiai tai nuotrupa dainos, kuria liaudis šlovino Daumantą kaip narsų karį.

Lietuvių liaudies dainų kataloge, taigi ir Lietuvių tautosakos rankraštyne, dainos, kurioje būtų minimas Daumantas, nėra. Nebent laikytume, kad Daumanto vardas yra išlikęs karo sutartinių priedainiuose. M. Miežinis XIX a. viduryje yra užrašęs karinę sutartinę keturinę, kuri turi

²⁰⁴ *Brückner A.* Starożytna Litwa, s. 27.

²⁰⁵ Lietuvių kalbos žodynas.— V., 1966, t. 7, p. 672.

²⁰⁶ *Рогов А. И.* Русско-польские культурные связи в эпоху возникновения, с. 150.

²⁰⁷ *Zr. Fraenkel E.* Litauisches etymologisches Wörterbuch.— Heidelberg—Göttingen, 1962, B. 1, S. 389.

priedainį *domento*. Kitos sutartinės priedainis — *dieminto*²⁰⁸. Ryšį tarp šių priedainių ir M. Strijkovskio „Kronikos“ dainos apie Daumantą fragmento įžiūri Z. Slaviūnas. Jis mano, kad kronikininkas šį priedainį bus palaikęs tikriniu vardu²⁰⁹. Bet galima ir kitaip manyti.

Aiškesnė yra daina, kurioje apdainuojamas Daumanto tėvas Gurda Gentvilaitis. Jis pasižymėjo gindamas Kauno pilį nuo kryžiuočių 1362 m. Apsuptoje pilyje, sako M. Strijkovskis, liepsnose žuvo trys tūkstančiai jos gynėjų, o Kęstučio sūnus Vaidotas su trisdešimt šešiais vyresniaisiais pateko į nelaisvę. „Kronikoje“ pasakojama: „Taip pat apie Gurdą Gentvilaitį, kuris kovėsi su prūsų kryžiuočiais, kai sugriovė Kauną, lietuvių dainose graudžiai skundžiamasi: „Ne taip man gaila pilies, kaip narsių riterių, ugnyje degančių“ (I 320). Kitoje vietoje, kalbėdamas apie Kauno sugriovimą, M. Strijkovskis paaiškina: „Ir dabar Lietuva ir Žemaitija dainuoja apie vieną Giedraičių kunigaikštį, kuris toje apsiaustyje raudodamas skundžiasi, sakydamas: „Ne taip man pilies gaila, kaip narsių riterių ir bajorų, ugnyje degančių“; o tas Giedraičių kunigaikštis buvo jų hetmonas“ (II 36—37).

Šios dainos aiškinimas jau turi nemažą tradiciją. Tokio didelio tyrinėtojų dėmesio yra susilaukusi tik viena kita lietuvių liaudies daina.

Sutartinės dainos, kurioje yra dvi eilutės, panašios į M. Strijkovskio lenkiškai „Kronikoje“ įrašytąsias, yra užrašyta du variantai: M. Miežinio (1826—1888) maždaug 1849 m. šiaurės rytų Lietuvoje apie Dusetas, kur jis yra gyvenęs, ir S. Mikuckio (1814—1890) tariamai Kauno apylinkėse prieš 1876 m. Lietuvių liaudies dainų kataloge suregistruota, įskaitant ir vestuvinius variantus, daugiau kaip 10 jos užrašymų, deja, jų prototipas yra M. Miežinio užrašymas arba tiesiog jo perspausdinys²¹⁰. S. Mikuckio va-

²⁰⁸ LMD I 754(49); Sutartinės, t. 3, Nr 1225, p. 56—57, Nr 1592, p. 472.

²⁰⁹ Žr. *Slaviūnas Z.* Polifoninių sutartinių geografinio paplitimo problema, p. 29—39.

²¹⁰ *Jokimaitienė P., Kazlauskienė B.* Istorinės-socialinės dainos.— Kn.: Lietuvių liaudies dainų katalogas. V., 1980, t. 4, Nr 403, p. 144—145,

riantas yra padarytas tikriausiai iš M. Miežinio užrašymo, net neteisingai nurodant užrašymo vietą (Kauno apylinkes). Dainoje, paminėjus, kad, bemiegant „kunigėliui“ (kunigaikščiui), priešas „iškirto karelius“ ir „išpylė pilelę“, sakoma:

*Katro tau, kunigėli,
Sudaičio,*

*Daugiau pagailėjo,
Sudaičio?*

*— Ne taip gaila man pilelės,
Sudaičio,*

*Kaip man gaila karelių,
Sudaičio.*²¹¹

Lietuvos senovės tyrinėtojai — istorikai, folkloristai, literatūros mokslininkai — nuo pat XX a. pradžios²¹² dainą „Ko tujei, kunigėli“ tradiciškai sieja su M. Strijkovskio žinia apie Kauno pilies gynimą 1362 m.

Tačiau dėl dainos traktavimo yra ir neaiškumų. Vienas jų — ką reiškia žodis *sudaičio*. Ar tai bereikšmis refrenas, ar tikrinis vardas? Argumentų yra ir vienai, ir kitai nuomonei pagrįsti. Karo sutartinėse yra panašių priedainių (pvz., *sodaučio*, *sojodaučio*, *sidivėla*, *sidivo*), bet yra užrašyta ir tokių „Sudaičio“ dainos variantų, kuriuose šis žodis perteikiamas kaip tikrinis²¹³. Su juo galbūt sietinas Sudimanto (Sudimantaičio) vardas. Iš Sudimantų buvo

²¹¹ Lietuvių tautosaka: Dainos. Raudos.— V., 1964, Nr 298, p. 267. Dainos bibliografiją žr.: Sutartinės, t. 3, p. 637—639.

²¹² Zr. *Wolter E.* Litauische Dichter und Volksbildner, S. 31; *Brückner A.* Starożytna Litwa, s. 26—27.

²¹³ Zr. LTR 2108/33; dainininkė pastaboje prie šio užrašymo nurodo, jog „*Sudaitėlis* labai seniai buvęs karaliūnas, bet jo namus žmonės sudeginę, ir jis nieko nebeturėjęs, niekur nebegalėjęs prisiglausti; mat jo niekur nepriėmę. Tai čia ir apgieda karaliūno Sudaitėlio vargus“. Plg.: Sutartinės, t. 3, p. 30, 639. Sitokios pastabos negalima kategoriškai atmesti. Tiesa, gali kilti abejonių dėl užrašytojo patikimumo (atsižvelgiant į kitus to paties rinkėjo užrašymus). Tačiau abejones sumažina tai, kad pateikėja K. Statulevičienė — gera dainininkė. Ji Z. Slaviūno savo metu buvo iškviesta į Lietuvių tautosakos archyvą ir sutartinę, prie kurios yra nurodyta pastaba, įdainavo į plokštelę.

kilusi Vytauto žmona Ona. Alekna Sudimantaitis (miręs 1491 m.) buvo Gardino seniūnas, Polocko vietininkas, karaliaus taurininkas, Vilniaus vaivada, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris. Galėjo būti ir daugiau Sudimantų — pasižymėjusių karių. Atrodo, kol kas į šį klausimą tiksliai atsakyti neįmanoma. Reikia naujų istorijos ar tautosakos duomenų²¹⁴. Aišku viena: daina sena. Jos senumą paliudija ir tai, kad ji yra sutartinė, vadinasi, priklauso seniausioms dainoms, siekiančioms dar ikifeodaličius laikus. Antra, M. Strijkovskis tvirtina ją buvus paplitusią žmonėse. Taigi daina XVI a., o gal ir vėliau dar buvo gyva. Jos gyvavimą XVII a., tiesa, necituodamas konkretaus teksto, paliudija Albertas Vijūkas-Kojelavičius (1609—1677) savo „Lietuvos istorijoje“. Kiek A. Kojelavičius čia naudojami M. Strijkovskiui, konkrečiai pasakyti neįmanoma. A. Kojelavičius paprastai mini tik tuos įvykius, kurie jau buvo surašyti M. Strijkovskio. Antra vertus, jis už M. Strijkovskį daug kritiškesnis ir neteisingus „Kronikos“ faktus praleidžia²¹⁵. Galima manyti, kad dainos apie Kauno pilies sugriovimą dainavimas jam buvo žinomas ir be M. Strijkovskio. Taip teigti leidžia A. Kojelavičiaus žodžiai, kad „dar ir dabar“, vadinasi, XVII a., liaudis minėtą įvykį visiems žinomomis (paprastomis) „graudžiomis giesmėmis apdainuoja“ (ne „apdainavo“)²¹⁶. Taigi karinę-istorinę sutartinę trejinę „Ko tujei, kunigėli“, kurios dalis įrašyta M. Strijkovskio „Kronikoje“, galima susieti su konkrečiu XIV a. vidurio įvykiu. Galbūt ji — neišlikusio karinio-istorinio

²¹⁴ *Sudaičio* priedainį gana plačiai aiškina Z. Slaviūnas ir kiti tyrinėtojai. Zr. *Slaviūnas Z.* Istorinės, humoristinės, šokių ir instrumentinės sutartinės, p. 9—10. D. Sauka tvirtina: „Yra pagrindo sutartinių priedainiuose išlikusius „Sudaičio“, „Daumanto“ laikyti tikriniais vardais, taip kaip kitus priedainius, Z. Slaviūno manymu, tikslinga sieti su senuose šaltiniuose minimais karo šūksniais“. Zr. *Sauka D.* Tautosakos savitumas ir vertė.— V., 1970, p. 29.

²¹⁵ Zr. *Zulys V. A.* Vijūkas-Kojelavičius ir jo „Lietuvos istorija“.— Pergalė, 1959, Nr 11, p. 154—155.

²¹⁶ „Tria millia delecti militis in praesidio fuerant, quorum indignam inter flammam flagrantis arcis mortem, nunc etiam vulgaribus naeniis populus decantat“.— In.: *Koiałowicz W. A.* Historia Litvanæ. Dantisci, 1650, pars 1, p. 329—330.

lietuvių liaudies epo nuotrupa? „Kalbant apie sudaičio ciklo sutartines, reikia paliesti ir žanro klausimą. Kai kurie tyrinėtojai jas priskiria prie baladžių. Tačiau iš tikrųjų jos yra pirmykštės istorinės epinio pobūdžio dainos“²¹⁷.

„Sudaičio“ dainų išliko nedaug. Matyt, per ilgą laiką jos išnyko iš liaudies sąmonės, buvo užmirštos. Dalis užrašytų variantų yra vestuvinės dainos, turinčios bernelio ir mergelės šakas. Karinių-istorinių ir vestuvinių dainų tipų santykio folkloristai ligi šiol plačiau nėra tyrinėję, nors ir nurodoma, kad vestuviniai variantai išsirutuliojo iš karinių-istorinių²¹⁸. O dėl dainos „Ko tujei, kunigėli“ turinio istorinio pagrindo ir situacijų tikroviškumo abejonių nekeliama²¹⁹.

„Kronikoje“ nėra daugiau žinių apie istorines dainas arba duomenų, kurie padėtų aiškinti jų gyvavimą XVI a. Istorinės asmenybės bei istoriniai įvykiai mūsų dainose apskritai labai mažai atsispindėjo²²⁰.

²¹⁷ *Slaviūnas Z.* Istorinės, humoristinės, šokių ir instrumentinės sutartinės, p. 8.

²¹⁸ Ten pat.

²¹⁹ Ten pat, p. 6—8.

²²⁰ Nors tai tiesiogiai ir nesusiję su M. Strijkovskio „Kronika“, tačiau prie dainų apie Daumantą ir Gurdą Gentvilaitį pritampa daina, kurioje minimas Goštautas. Prieš pusę amžiaus M. Biržiška dainą „Goštaute, goštaute“ iš J. ir A. Juškų 1867 m. rinkinio (Nr 9) bandė sieti su istoriniais asmenimis Goštautais. Z. Slaviūnas „Sutartinėse“ (t. 3, Nr 1226) paskelbė iš M. Miežinio rankraščių [LMD I 754/52] karinę-istorinę sutartinę keturinę, užrašytą apie 1849 m. Zarasų apylinkėse. Abi dainos, ypač sutartinė, yra senos, jų užrašymo autentiškumas neabejotinas. M. Biržiška atsargiai samprotavo: „Ar bepriklauso kuriam XV ir XVI a. garsios Lietuvoje didžiūnų Goštautų šeimos nariui 1867 m. užrašytas dainoje paminėtasai Goštautų vardas, nesiimu spręsti“. Zr.: Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos, p. 9. M. Biržiška rėmėsi tik viena prieš 1867 m. užrašyta daina, kurioje karo tematika neryški. Sutartinėje iš M. Miežinio rankraščių pirmuosiuose posmuose kalbama apie išėjimą į karą ir kario laukimą:

*Goštaute, goštaute,
Goštauto rilio.
Išjos brolis į karutę.*

*Goštaute, goštaute,
Goštauto rilio.
— Kada, broli, tu parjosi?*

„Kronika“ yra ir pirmojo spausdinto lietuviško anekdoto šaltinis. Kalbėdamas apie krikščionybės įvedimą Lietuvoje, M. Strijkovskis vaizdingai pasakoja įvykį, kuris, pasak jo, atsitikęs Kaune. Įvykio autentiškumą ir tikroviškumą sustiprina tai, kad žmonių, apie kuriuos pasakojama, žodžiai lenkiškame tekste įrašyti lietuviškai. Atrodo, kad istorikas stengiasi papasakoti viską taip, kaip buvo. Tikroviškas atsitikimo traktavimas, jo vietos ir laiko nurodymas nepaneigia, kad tai sakytinę tradiciją turintis kūrinys. M. Strijkovskis, galimas dalykas, jį girdėjo pasakojamą kitų žmonių. Jis rašo: „Anų laikų žmonių naivumu nereikia stebėtis, kadangi neseniai mūsų amžiuje Kaune atsitiko tai, kad kai didįjį penktadienį bernardinų pamokslininkas pagal paprotį kalbėjo apie viešpaties nukankinimą, Kristaus kančią, ir kai priėjo prie nuplakimo, rykšte ir rimbu plakė, žemaitis, paprastas valstietis, klausė draugą: *A ką tataj muschi Kunigas?* Jis jam atsakė: *Pana Diewa.* O jis paklausė: *Ar aną, kuris mumus padaro rugius?* nes tais metais buvo blogai užderėję javai; jam draugas atsakė: *Anu;* o valstietis tuojau sušuko pamokslininkui: *Gieraj, milas Kunige, plak schita Diewa, piktus mumus dawę rugius!*“ (II 150)

Ar toks atsitikimas buvo, ar nebuvo, tačiau jis sudaro anekdoto pagrindą. Lygiai toks arba jam artimas anekdotas vėliau nebuvo užrašytas. Tačiau pasitaiko anekdotų, kurių siužete yra situacijų, kai mušama šventojo ar dievo statula, kryžius. Antai viename anekdote mergaitė „paėmė vytinę ir šventojo stovylėlę apšmaikštavo“, kad tas ilgai jai nedavė gero vyro; kitame „vienas dzūkas“ botagu mušė kryžių, kad jis virsdamas užmušė jautį, ir t. t.²²¹ Ana-

*Goštaute, goštaute,
Goštauto rilio.
— Lauk, sesute.*

Karo tema sutartinėje rodytų, kad joje yra išlikusių Goštautų šeimos tradicijų atgarsių. Apie Goštautus žr.: *Batūra R.* Lietuvos metraščių legendinės dalies ir M. Strijkovskio „Kronikos“ istoriškumo klausimu, p. 280—281; Lietuvos metraštis, p. 35, 67, 169, 200, 218, 227, 285, 294, 336 ir kt.

²²¹ Žr.: Lietuvos tautosaka, t. 4, Nr 202, 224, p. 363—364, 372; LTR 318/7; LTR 932/38; LTR 2993/605.

logiją tarp M. Strijkovskio papasakoto atsitikimo ir jau XX a. užrašytų anekdotų sustiprina mušimo priežastis: šventojo ar dievo padaryta skriauda žmogui.

Anekdotinę situaciją primena ir kitas M. Strijkovskio gyvai papasakotas atsitikimas: žemaičio pokalbis su karalium tuo metu, kai pastarasis, įvedant krikščionybę Žemaitijoje, dalyvavo aiškinant tikėjimo tiesas. Istorikas rašo: „Po krikšto magistras Mikolajus Venžikas, pamokslininkų ordino vienuolis, karališkasis pamokslininkas, per vertėją skelbė dievo žodį naujai apkrikštytai Žemaitijai — apie tikėjimą, apie pasaulio sutvėrimą ir Adomo nupuolimą. Tai girdėdamas, vienas pagyvenęs žemaitis tarė karaliui: „*Welna ażyn tasaj Kunigs meluj, Milastiwas Karalau* etc.“ Niekus plepa šis kunigas, maloningas karaliau, kuris pasakoja apie pasaulio sutvėrimą. Pats būdamas neseno amžiaus, nes tarpe mūsų yra daug senesnių žmonių, kurie ir šimtą metų amžiaus peržengė, o jokio pasaulio sutvėrimo nematė; tik pasakoja, kad saulė ir mėnuo, taip pat žvaigždės, savaip judėdamos, mums šviečia.“ (II 149)

Cituotas epizodas, puikiai atskleidžias nors ir naivią, bet nuoširdžią ir natūralią, sveika patirtimi besiremiančią paprasto žmogaus pažiūrą į jį supantį pasaulį, kartu dvelkia humoru, pagrįstu tokia kolizija, kuri būdinga liaudies anekdotams ir buitiniams pasakoms. Liaudies žmogus čia išmintingesnis už aukštuomenės atstovus, o tai rodo, kad šis pasakojimas išaugo plačių gyventojų sluoksnių aplinkoje.

Neaišku, iš kur M. Strijkovskis šį epizodą paėmė. Sakinys „Velniai žino, tasai kunigas meluoja, mylastyvas karaliau“, lietuvių kalba įrašytas lenkiškame tekste, rodytų, kad „Kronikos“ autorius šį atsitikimą pats girdėjo. Tačiau tai kategoriškai tvirtinti negalima, nes jau gerokai anksčiau tokį pat atsitikimą papasakojo istorikas J. Dlugošas. M. Miechovita veikale „Traktatas apie dvi Sarmatijas“ (1517) taip pat pasakoja apie skeptišką liaudies pažiūrą į įtikinėjimus, kad pasaulį sutvėręs dievas. Jis nė vieno lietuviško žodžio į savo pasakojimą neįrašė²²². M.

²²² M. Miechovita apie žemaičio susikirtimą su pamokslininku taip rašo: „Pirmaisiais krikščionybės įvedimo metais, kai magistras Nikolajus Venzikas, pamokslininkų ordino brolis, karališkasis pa-

Strijkovskis nepažymi pasinaudojęs M. Miechovita. Be M. Miechovitos ir M. Strijkovskio, ši pasakojimą-anekdota, kiek modifikuotą, savo darbe „Apie žemaičių dievus“ įrašė J. Lasickis²²³. J. Lasickio tekste taip pat nėra nė vieno lietuviško žodžio. Vadinasi, apie žinomus šio pasakojimo tekstus galima kalbėti kaip apie jo variantus, turinčius panašų siužetą, bet besiskiriančius jo detalėmis ir turinio apimtimi. Dėl to yra pagrindo manyti, kad pasakojimas, vaizduojąs vieną krikščionybės įvedimo Lietuvoje epizodą, buvo žinomas krašte ir galėjo būti iš skirtingų šaltinių minėtų autorių panaudotas. Tačiau visa tai kategoriškai nepaneigia ir kitokios nuomonės, kad pasakojimas pagrindinėmis savo siužeto dalimis eina iš vienos kronikos į kitą, nors ir ne visiškai tiksliai jų autorių nurašomas.

M. Strijkovskis pradėjo patarlių ir priežodžių spausdinimo istoriniuose veikaluose tradiciją, kuri neišnyko ir kitų Lietuvos praeities vaizduotojų darbuose (pvz., S. Daukanto istoriniai veikalai).

Šiame darbe nesiekiami suminėti ir įvertinti visų patarlių arba patarlėms giminingų posakių, kadangi juos ne visada galima išskirti iš bendro „Kronikos“ teksto. Tenkinamasi vienu kitu pavyzdžiu, nekeliančiu didesnių abejonių, kad tai „patarliškas“ pasakymas.

Svarbu tai, kad M. Strijkovskis į kai kurias patarles ir žiūrėjo būtent kaip į patarles, o ne kaip į paprastus posakius ar teksto dalį, prilygstančią visam veikalo dėstymui, nes patarlės „Kronikoje“ įrašytos atskirai knygos paraštėse. Jų tikslas — apibendrinti teksto pastraipas, iš-

mokslininkas, kalbėjo kartą žemaičiams per vertėją apie tikėjimą, apie pasaulio sutvėrimą ir pirmojo žmogaus Adomo nupuolimą, vienas iš žemaičių nesusilaikęs pertraukė pamokslininko kalbą ir tarė: „Meluoja šitas šventikas, šviesiausiasis karaliau! Jis samprotauja apie pasaulio sutvėrimą, o pats nesenas žmogus. Juk daugelis iš mūsų metais vyresni už jį ir peržengė jau šimtą metų, bet ir jie nepamena apie joki sutvėrimą, o pasakoja, kad saulė, mėnuo ir kiti šviesuliai visada taip pat judėjo ir švietė.“— В кн.: *Меховский М.* Трактат о двух Сарматиях. М.-Л., 1936, с. 103.

²²³ Зр. *Lasickis J.* Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus, p. 15—16, 37; *Jurginis J.* Istorija ir poezija.—V., 1969, p. 86.

reiškiančias savarankišką mintį. Patarlės „Kronikoje“ įrašytos, suprantama, lenkiškai, dėl to sakyti, kad jos lietuvių, vargu ar galima ir reikalinga. Teisingiausia būtų manyti, kad „Kronikoje“ randamos patarlės buvo vartojamos ir lenkų, ir lietuvių, nes didelis tarptautinis paplitimas yra vienas patarlių gyvavimo dėsniumų. „Kronikoje“ įrašytų patarlių lietuviškų atitikmenų yra ir naujausiose publikacijose, ir šiandieninėje vartosenoje.

M. Strijkovskis politinę bei karinę klastą iliustruoja ir apibendrina patarle: „Kas kam duobę kasa, pats į ją įpuola“ („Kto pod kim dół kopa sam wen wpadnie“, — II 299). Maskvos kunigaikščio Vasilijaus III nerealūs planai, kaip pasielti su Lenkijos karalium Zygimantu Senuoju, kai jis bus paimtas į nelaisvę, apibūdinama patarle, kurios lietuviška populiarioji redakcija skamba: „Dar meška girioj, o jos odą dera“. (Lenkiškas variantas „Kronikoje“ yra kiek kitoks: „Skórę na niedźwiedziu przedawać nie dobrze“, — II 385). Tai yra ta pati patarlė, kuri sutinkama ir šiandien.

Patarlių bei patarlėms artimų posakių „Kronikoje“ yra ir daugiau. Vienu jų artimų ir tolimesnių atitikmenų galima surasti lietuvių ir lenkų patarlių rinkiniuose, kitų — nėra, tačiau patarlių struktūrą, stilių, joms būdingą minties reiškimo būdą šiuose posakiuose galima pajusti. Kad tai nusistovėję, apibendrinimo siekią posakiai, kartais nurodo ir pats M. Strijkovskis, pažymėdamas, jog taip „sakoma“, „kalbama“, kad tai esąs „pavyzdys“, „palyginimas“. Aprašydamas Gotlando salą ir jos gyventojus, išvadą parašėję jis pateikia maždaug tokiu pasakymu: „Sakoma: daugelis taip galvodami klydo“ („Mówi: mniemało, to jest których się wiele w mniemaniu swym myliło“ — I 39). Eilėmis vaizduodamas vieną XIII a. mūšį, M. Strijkovskis ima pavyzdžius iš gamtos, kad galėtų pagrįsti mūšio sėkmę, ir daro išvadą: „Nė vieno pamokymo neniekink“ („Przykład iż sobie żadnego niemamy lekce ważyć“). Pasakodamas, kaip pats sako, stebuklingą atsitikimą, kai vienas kuršis ar žemaitis mūšyje su kryžiuočiais dar toli bėgo nukirsta galva, kronikininkas mintį patikslina patarlei artimu glaustu posakiu: „Ne mano tai tvirtinimas, jei nori, tikėk“ (plg. „Nori — tikėk, nori — netikėk“). Jo-

gailos aktą, suteikiantį šlėktoms daugiau laisvių, M. Strijkovskis apibėdrina pasakymu: „Taip už laisvę laisvę atidavė“.

Kai kurios „Kronikos“ patarlės, nors ir neturi lietuviškų atitikmenų ligi šiol paskelbtuose patarlių rinkiniuose, yra žinomos lenkų paremiologijos paminkluose. Patarlė „Svetimos šalies pagalba yra kenksminga“ („Cudzoziemka pomoc szkodliwa“,— I 213, 261, 172) bent dviem nėlabai tolimais variantais yra S. Adalbergo kapitaliniame lenkų patarlių rinkinyje²²⁴. Patarlės „Nėra tokios paslapties, kuri neišryškėtų“ („Nic nie jest tajemnego, coby się nie wyjawilo“,— II 300) S. Adalbergo rinkinyje pateikti tolimesni variantai²²⁵. Panašių lietuviškų patarlių rankraščiuose neužrašyta.

Vieną patarlę M. Strijkovskis pateikia lotynų kalba: „Alta petisti alta tene“ („Jeigu aukštų dalykų siekei, tai aukštai ir laikykis“,— II 63). Šis posakis laikomas lotynų patarle ir paprastai įtraukiamas į jų rinkinius²²⁶. Jos variantų ir atitikmenų, kartais besiskiriančių antruoju nariu ar ir visai artimų, yra kitose tautose (plg. vokiečių patarlę „Wer hoch steigt, muss sich halten, dass er nicht herunter fällt“)²²⁷. Prasminio panašumo turi ir lietuvių patarlės, patariarčios per daug aukštai nekilti, kad netektų žemai kristi²²⁸. Matyt, kalbėti apie šios lotynų kalba „Kronikoje“ įrašytos patarlės ir lietuviškų jos atitikmenų giminingumą yra verta, nors ją įrašyti į „Kroniką“ autorių paskatino greičiausiai ne lietuviški pavyzdžiai.

M. Strijkovskio „Kronikoje“ yra ir daugiau folkloro ir folkloristikos istoriką dominančių duomenų. Antai tose Lietuvos vietose, kur jis pats dažnai yra buvęs, „ilgais trimitais ir žmonos, ir vyrai dūdavę“ (I 148). Dvasinę ano meto žmonių kultūrą kartais galima įžvelgti „Kro-

²²⁴ Zr. Nowa księga przystow... polskich, t. 2, s. 1015.

²²⁵ Ibid., t. 3, s. 498.

²²⁶ Zr., pvz., Sententiarum dictorumque libellus/Collegit et indices rerum nominum verborum addidit M. Račkauskas.—Caunae, 1928, Nr 159, p. 35.

²²⁷ Zr. Sprichwörter der germanischen und romanischen Sprachen. [Bd. 1], S. 387; Deutsches Sprichwörter-Lexicon...—Leipzig, 1876, B. 4, S. 806.

²²⁸ Zr. Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 3349—3361, p. 269—270.

nikos“ dialoge, pasakyje, lietuviškame žodyje, užuominoje apie papročius ar aprašomų asmenų elgesį. Šitokių faktų, nors ir neleidžiančių daryti platesnių išvadų, M. Strijkovskio istorijoje pasitaiko. Jis rašo, kad Vytautas iš jau minėto Daumanto atėmė žemės valdas. Dėl to Daumantas didžiai supyko, nusitašė ažuolinį kuolą, nuėjo į Kaulio lauką, įsmeigė tą kuolą į žemę ir, jį sukdamas, kalbėjo: „Tu, kuole, sukis ir judėk, kaip nori, vis tiek supūsi, o žemė amžinai bus žemė“ (I 319). Šitie žodžiai — gal nusistovėjusi formulė — lydėjo užkalbėjimą ar užkeikimą. Užkalbėjimų tradicija, kaip žinoma, liaudyje buvo labai gaji ir išliko gyva ligi XX a. A. Briukneris net mano, jog šitie žodžiai M. Strijkovskio yra paimti iš padavimo, o galbūt ir iš liaudies dainos²²⁹. Vėlesnė tradicija, turimi užkalbėjimai, būrimai, padavimai-pasakojimai, dainos M. Strijkovskio „Kronikoje“ Daumantui priskiriamų žodžių nepatvirtina.

Nuodugniau apžvelgus M. Strijkovskio „Kronikos“ tautosaką ir ją liečiančius faktus, palyginus juos su kitais istoriniais šaltiniais ir užrašyta lietuvių liaudies poetine kūryba, matyti, kad istorijos mokslo duomenys ir folkloro žinios neprieštarauja lietuvių liaudies kultūros senosioms tradicijoms, kurios minimos „Kronikoje“. Tai padidina M. Strijkovskio darbo vertę ir leidžia laikyti jo veikalą reikšmingu XVI a. lietuvių folkloro ir folkloristikos istorijos šaltiniu.

„Kronika“, be pačių dainų, yra bene svarbiausias šaltinis įrodyti istorinių dainų bei padavimų gyvavimui ligi XVI a., o iš dalies dar ir „Kronikos“ autoriaus gyventais aikais. M. Strijkovskio pateiktos folkloristinės žinios leidžia kitaip traktuoti istorinės-herojinės lietuvių liaudies poetinės kūrybos problemą, negu pagal nusistovėjusią tradiciją tai daroma. Kai remiamės „Kronikos“ duomenimis, klausimo, ar turėjo lietuviai istorinių dainų ir padavimų-pasakojimų, kategoriškumas nebetenka prasmės. Istorinių dainų bei padavimų lietuviai turėjo. Nesutinkant su tuo, tek-

²²⁹ Brückner A. Starożytna Litwa, s. 27: „Również z podania, o może i z pieśni ludowej, wziął Strijkowski ów epizod o tymże Dowmoncie“.

tų nesutikti ir su „Kronikos“ folkloristinių žinių teisingumu. Karo dainas apie senovės didvyrius bei vadus patvirtina, be kita ko, istorinė tradicija, liudijanti senų laikų atsiminimus. Dauguma autorių, rašiusių apie senovinę lietuvių kultūrą, ypač nuo XIX a. pradžios, nė kiek neabejoja lietuvius turėjus turtingą istorinę poeziją. L. Rėza, suggestionuojamas XVI a. lenkų istoriko S. Sarnickio (*Stanisław Sarnicki*, apie 1532—1597), remdamasis M. Strijkovskio ir A. Vijūko-Kojelavičiaus žiniomis apie istorinių įvykių bei asmenų apdainavimą, savo „Tyrinėjime“ įrašė: „Labai galimas dalykas, kad Vytenio, Mindaugo, Kęstučio, Algirdo, Vytauto arba ankstesniųjų kunigaikščių žygiai buvo apdainuoti, bet tie kūriniai žuvo liaudies lūpse, dingo neužrašyti. Galbūt kelios jų nuotrupos dar bus užsilikusios žemaičių sodžiuose ir prie Neries krantų. Kad tokių dainų būta, rodo pėdsakai, randami lenkų ir lietuvių istorikų knygose. Kaimyninių tautų — lenkų, rusų, serbų ir kitų, turinčių savo senąsias karžygių dainas, analogija leidžia to paties tikėtis ir iš lietuvių“²³⁰. Lenkų poetas D. Tomaševskis (*Dyzma Tomaszewski-Bończa*, 1749—1825) poemoje „Jogailaniada“ („Jagiellonida...“, 1817) vaizduoja, kaip Jogailai skirtoje puotoje Lizdeika, be kitų dalykų, apdainavo Vytenio įžengimą į sostą ir Gedimino karus. A. Mickevičius „Gražinos“ prieraše įspėja skaitytojus, jog A. Kocebiu ir K. Bogušo tvirtinimai lietuvius turėjus turtingą „didvyrišką ir istorinę poeziją“ nėra be pagrindo. 1827 m. nepasirašęs autorius, spaudoje vertindamas L. Rėzos „Dainas“, neabejoja, jog istorinių dainų „lietuviai senovėje tikrai turėjo“, ir apgailėstauja, kad jos „yra visai išnykusios...“²³¹ L. Jucevičius „Lietuvių dainų“ įžangoje, romantinio susižavėjimo apimtas, pakiliai kalbėjo, kad lietuvių protėviai, „kada jie, sotūs garbės, namuose, prie kūrenamų židinių, su taure midaus rankoje, ramiai atsidėdavo pramogoms ir, nugiedrinę kovose užgrūdintą taurų veidą, su noru klausydavosi senų kunigų ir

²³⁰ Rėza L. Lietuvių liaudies dainos.— V., 1958, t. 1, p. 360—361.

²³¹ *Blätter für literarische Unterhaltung*.— Leipzig, 1827, Nr 61, S. 241.

vaidilų giesmių“. Tai buvo Lietuvos „pranašai ir poetai“²³². Jie skatindavo tautiečius į kovą, „dėkodavo dievams už pergales ir vadovaudavo namų žaidimams“²³³. Tačiau jų giesmės, „būdamos improvizaciniai kūriniai, neužrašytos, amžiams bėgant žuvo ir mūsų laikų nepasiekė“²³⁴. O ką jau gali kalbėti apie S. Daukantą! „Būde“, pagal daug senesnius šaltinius aprašydamas senovės lietuvių šventes, jis būtina tų švenčių dalimi laiko garbingų vyrų ir karių garbinimą. S. Daukantas sako, kad kol moterys ruošė ilgių vaišes, „žyniai tuo tarpu pamokslą sakė svietui apie dabą, būdą žmonių, apie reikalus ūkės ir lietos, apie narsybę ir kantrybę garbingų vyrų, karėse kritusių“²³⁵. Kitoje vietoje, aprašydamas įkurtuves naujame name, S. Daukantas pasakoja: „Išėiga bengės gėryne, kurią gerdami minavojo ir garbino vyrus garsius, garbingus gaspadorius, narsius kareivius, karėj kritusius, ir tuos, kurie buvo daug gero svietui padarę“²³⁶. Panašios nuomonės laikosi ir vėlesnieji tyrinėtojai. D. Sauka, aptardamas, kaip jis sako, „Sudaičio“ sutartinę“, tvirtina: „Sutartinės, nors ir neplačiai, atspindi ir tautos heroikos laikotarpį. <...> Karinės tematikos sutartinių neturėjo trūkti minimu laikotarpiu“²³⁷.

Turtinga ir sena istorinė tradicija, išsaugojusi karžyginės poezijos atsiminimus, negalėjo neturėti gyvenimiško pagrindo. Gyvenimo nemaitinama, ji būtų greitai nukurdusi ir išnykusi. Pasakojimai apie praeitį, kaip jau ne kartą mokslo faktų patvirtinta, nėra bevertis dalykas. Juk ir H. Šlimaną (1822—1890) pasakojimai, surašyti „Odisėjoje“ ir „Iliadoje“, nuvedė ligi Trojos.

Šiandien, kalbant apie istorinę lietuvių liaudies poeziją, klausimas formuluojamas kitaip. Svarbu, kokios priežastys lėmė, kad šie kūriniai iš liaudies atminties išnyko anksčiau, negu buvo pradėta domėtis lietuvių tautos praeitimi bei rinkti lietuvių liaudies poetinę kūrybą. Paaiški-

²³² Ibidem, S. 242.

²³³ Ibidem, S. 242—243.

²³⁴ *Jucevičius L. A. Raštai*, p. 548.

²³⁵ *Daukantas S. Raštai*.— V., 1976, t. 1, p. 545.

²³⁶ Ten pat, p. 549.

²³⁷ *Sauka D. Tautosakos šavitumas ir vertė*, p. 29.

nimo reikia ieškoti ekonominėse socialinėse ir visuomeninėse Lietuvos gyvenimo sąlygose. Lietuvos istorijos raiša nuėjo tokia kryptimi, kad valdantieji, turtingieji sluoksniai nuo plačiųjų Lietuvos gyventojų masių, nuo darbo žmonių atitrūko ne tik ekonominiu turtiniu, bet ir nacionaliniu atžvilgiu. Diduomenė, bajorija, turtingieji nutautėjo, nusigrėžė nuo savo tautos ir jos istorijos. Jie persiėmė svetimomis tradicijomis ir lietuvių tautai svetimais siekimais. Liaudies masės, paliktos skursti tamsoje, užsiklendė savo artimiausiųjų reikalų rate, gyveno vien savo šeimos, savo sodybos reikalais, mąstė apie savo egzistenciją ir artimųjų likimą. Užguitas, nuo bet kokio visuomeninio gyvenimo nustumtas Lietuvos valstietis negalėjo gyventi visos tautos interesais. Valstybinio senosios Lietuvos patriotizmo idėja yra nedažnas dalykas ir šviesiausių ano meto žmonių darbuose (plg. Mykolo Lietuvio „Papročius“). Patriarchalinio valstiečio sąmonėje net tolimesnės nuo gimtųjų vietų apylinkės persiformavo į „svetimą“, tolimą šalį. Turtingą dvasinį savo pasaulį liaudies žmogus išreiškė švelnioje lyrikoje ir dažnai lyrizmu nudažytose pasakose. Senovės įvykius, kunigaikščių bei vadų darbus ir jų karo žygius iš liaudies sąmonės ir kūrybos išstūmė valstiečių gyvenimo tikrovė ir šeimos išgyvenimai. Praeities įvykius Lietuvos dainininkai ir pasakotojai užmiršo, jų neišsaugojo ir neperteikė naujoms kartoms.

Analogiškų aiškinimų apie karžyginės liaudies poezijos egzistavimą tolimoje praeityje ir jos likimą bei socialines išnykimo priežastis, lietuvių tautosakos idėjinio turinio lūžį buvo ir anksčiau, XIX a. pabaigoje. Antai Antanas Vilkutaitis-Keturakis 1892 m. „Vienybėje lietuvininkų“ rašė: „Senovinė mūsų poezija, išvaryta iš rūmų didžiūnų, rado sau prieglaudą pas prasčiokus, kuriems, žinia, mažai buvo žinomi, o ant galo mažai ir rūpėjo veikalai stabmeldiškųjų jų prosenių, o per tai ir šitie veikalai ir dainos apie juos greitai turėjo pražūti atmintyje žmonių, ir ant galo smulkūs ūkininkiški jausmai, vargai ir džiaugsmas, šiaudadūšiai berneliai bei mergelės su jų žirgeliais, rūtų darželiais, vainikėliais ir visokiais niekniekais menko ūkininkiško gyvenimo višiška išvarė iš mūsų poezijos gar-

binguosius senovės karžygius ir jų garsiuosius darbus ir pasidarė vienintele tema mūsų dainų. Tas pats buvo ir su neeiluotąja mūsų poezija — istoriškomis bei mitologiškomis sakmėmis, pasakomis ir t. t.“²³⁸

Žvilgsniai į senąją lietuvių liaudies poeziją buvo nukreipti jau visai kitų gyventojų klasių bei sluoksnių ir kitose epochoje — XIX a. Istorinės lietuvių liaudies kūrybos likimo problema, suprantama, ir ateityje trauks tyrinėtojų žvilgsnį. Galimas dalykas, kad iš raštijos paminklų ir rankraštytų bus iškelta naujų duomenų, kurie patvirtins jos gyvavimą senovėje ir apgailėtiną likimą, dar vienu liūdnu faktu pabrėžiantį sunkų istorinį lietuvių liaudies kelią.

Mikalojaus Daukšos „Katekizmo“ ir „Postilės“ vertimai Mitologijos atspindžių, tikėjimų, papročių, patarlių bei priežodžių yra Mikalojaus Daukšos (tarp 1527 ir 1538—1613) raštuose — „Katekizmo“ (1595) ir „Postilės“ (1599) vertimuose²³⁹. Nors manoma, kad „Postilė“ išversta anksčiau už „Kate-

²³⁸ Cit. iš *Kuzmickas V. Antanas Vilkutaitis-Keturakis*.— V., 1981, p. 147.

Lietuvių liaudies poezijos apskritai ir epo, imant skyrium, kūrimo, pobūdžio, likimo klausimai ligi šių dienų traukia ne tik tyrinėtojų — mokslininkų, bet ir rašytojų bei poetų dėmesį. Antai Justinas Marcinkevičius viename naujausių savo literatūrinių darbų, sutikdamas, kad vienokio ar kitokio pobūdžio epinės kūrybos turėjo būti, labai įtaigiai samprotauja apie lietuvių epą: „O vis dėlto kažkas turėjo būti. Gal tai buvo šiek tiek ritmiškai organizuoti prozos fragmentai, priklausomai nuo pasakotojo, viena ar kita intonacija perteikiami įvairūs fantastiniai nuotykių, išreiškiantys visų pirma animistinę pasakotojo pasaulėjautą. Nebuvo herojaus, kuris sujungtų tuos epizodus į vientisinį fragmentą (kūrinį). <...> Taigi, pirma, herojaus nebuvimas paskandino užmarštyje ir kokius nors negausius epo fragmentus. Antra: kadangi tai buvo greičiausiai pasakojamoji, o ne dainuojamoji kūryba, tai ji ir neįsivirtino žmonių atmintyje, lengvai užsimiršo ir užgeso...“ — *Marcinkevičius J. Dienoraštis be datų*.— V., 1981, p. 34—36.

²³⁹ Apie M. Daukšos gyvenimą ir darbus žr.: *Lebedys J. Mikalojus Daukša; Lebedys J. Senoji lietuvių literatūra*.— V., 1977, p. 60—76.

„Katekizmas, arba Mokslas, kiekvienam krikščioniui privalus“ yra ispanų jėzuito Jokūbo Ledesmos katekizmo vertimas į lietuvių kalbą

kizmą“, tačiau pastarasis išspausdintas pirmiau. „Katekizmą“ versdamas, M. Daukša originalo griežtai nesilaikė, nes turėjo taikytis prie skaitytojo lietuviu. Dar savarankiškesnis yra „Postilės“ vertimas. Dėl to galima kalbėti apie lietuvių liaudies kultūros ir lietuvių liaudies kalbos įtaką jo vertimams. Renesanso idėjų veikiamas, jis orientavosi į lietuvių kalbą ir paprastą liaudies žmogų, kurį suprato ne kaip žemaitį ar aukštaitį, o kaip lietuvį.

Vienoje „Katekizmo“ vietoje vertėjas paliudija kai kurias mitines lietuvių būtybes, nors jau ir pažįstamas iš kitų ligi jo rašusių autorių. Verčiamą lenkiškąjį tekstą jis gerokai praplečia, įrašo tokius lietuvių mitologijos dalykus, tikėjimus, papročius, kurių nėra ir negalėjo būti lenkiškajame vertimo originale. Tai, kaip šios žinios pateikiamos „Katekizmo“ vertime, leidžia spręsti vertėją patį jas ėmus iš realaus gyvenimo. Lenkiškąjį tekstą — atsakymą į klausimą, kas nesilaiko pirmojo dievo įsakymo: „Ci ośobliwie, ktorzy się parąią bálwochwałstwem, zabo-bony, guśły y czárąmi, ktore są przeciw chwale iego. Iáko záchowamy wtóre?“ — jis išverčia: „Sztitie ipaczei, kurie gárбина vgni, Żemina, giwatés, źalczius, pęrkūną, mędźiús, alkuš, Mędeinés, kaukús ir kitús biéśsus: ir anie, kurie žinauia, búrę, nuodiia, alwu yr waśkú ląia, ant' pútos ir ant pąuto weįdzi: ir kurie tą tiki: Bitie wiśsi Diewo atįżada, ir prisťtóia weńnóp ir vź Wieśpaty şau ápturi“²⁴⁰. M. Daukša čia mini ugnies, Zemynos, gyvačių, žalčių, perkūno, medžių, alkų, Medeinės, kaukų ir kitų mitinių būtybių garbinimą. Jis taip pat liudija būrimus iš alavo ir vaško. Vadinasi, šitos senovinės religijos apraiškos jo laikais turėjo būti gyvos žmonių buityje.

M. Daukša, kaip ir J. Bretkūnas, žino žodį *sambariai* („*sambares padąres pinigų / tai yr' šudėiės ialmuźna*“). Sambarių paminėjimas suponuoja buvus tam tikrus iš se-

iš lenkiškojo vertimo, kuris savo ruožtu buvo atliktas ne iš ispanų, o iš italų kalbos. „Postilė“, didžiausias M. Daukšos darbas, yra Vilniaus jėzuitų kolegijos rektoriaus Jakubo Vujeko pamokslų rinkinio „*Postylla katolicka mniejsza*“ vertimas.

²⁴⁰ Der polnische Katechismus des Ledezma und die litauischen Katechismen des Daugba und des Anonymus vom Jahre 1605 nach den Krakauer Originalen und Wolfers Neudruck interlinear / herausgegeben von Ernst Sittig.— Göttingen, 1929, S. 73.

ny, pagoniškų laikų paveldėtus papročius ir apeigas, bendrą alaus gėrimą iš subertų grūdų²⁴¹.

M. Daukšos vertimuose atsispindi lietuvių liaudies kalbos, kuri sudaro jo darbų stilistinę pagrindą, turtingumas. Jis vartoja nemažai šnekamosios kalbos žodžių, patarlių bei priežodžių. Faktas, kad M. Daukša mokėjo lietuviškų patarlių ir jomis pasinaudojo savo vertimuose, tyrinėtojų jau yra pastebėtas: „Jeigu M. Daukša tų priežodžių bei patarlių nepaėmė iš lietuvių tautosakos (kai kurie yra biblinės kilmės), tai, matyt, gerai pažino šį liaudies kūrybos žanrą, jo specifiką ir sugebėjo juos puikiai atkurti“²⁴². Kad M. Daukša liaudiškų patarlių mokėjo, patvirtina ir tai, jog dalis vertime panaudotų patarlių „meniškiau skamba, negu lenkiškame originale“²⁴³. Tą pat rodo M. Daukšos ir B. Vilento (1525—1587) evangelijų tų pačių tekstų vertimų palyginimas. Kai kuriais atvejais, kai B. Vilento atitinkamos vietos buvo gražiau lietuviškai išverstos, M. Daukša jomis pasinaudojo. Vadinas, jo kalbos jausmui artimesni buvo liaudiški posakiai.

M. Daukšos, verstos J. Vujeko „Postilės“ patarlės kilusios iš dviejų šaltinių — biblijos ir liaudies. Biblinės „Postilės“ patarlės, kad ir besiskiriančios nuo liaudiškųjų menine struktūra, žmonių buvo ir yra žinomos, vartojamos. M. Daukšos vertime jos skamba palyginti sklandžiai, lengvai: „Tie nei sėie, nei piaua / nei kluonuofn' ūkráua...“, „Kurié ūeia ū werksmú / piáuū ū džiauksmu“, „...néūa kas' daugéūn' dirba / daugeūn wel' ims ir ałgos...“, „...kas' Bikūczéi sēie / Bikūczéi ir pieus“, „Greicziaus wienas piktas tris geruosius pagadina / o néj tris giariei wieną piktą pataiso“²⁴⁴ ir kt.

Kai kurios biblinės M. Daukšos „Postilės“ patarlės „suliaudiškėjo“, pasirodė įvairių jų variantų, pateko į vėlesnius žodynus ir patarlių rinkinius. Kiek tokioms patarlėms išpopuliarėti padėjo M. Daukšos vertimas, kiek kiti religinės literatūros darbai bei bažnyčiose sakomi pamoks-

²⁴¹ Zr. *Daukša M. Postilė*.— Fotografuotinis leidimas.— K., 1926, p. 547; *Lebedys J. Mikalojus Daukša*, p. 60.

²⁴² *Lebedys J. Mikalojus Daukša*, p. 349.

²⁴³ Ten pat.

²⁴⁴ *Daukša M. Postilė*, p. 331₄₈₋₄₉, p. 484₃₅, p. 384₄₄₋₄₇, p. 514₂₄₋₂₅.

lai — pasakyti negalima, bet atitikmenys yra akivaizdūs. Antai vienos evangelijos vertime yra lietuviškai išverstas toks posakis: „Ne gal' medžes geras waižiú pikty darit“²⁴⁵. Šis posakis, nedaug pakeistas („Geras medis negali pikto vaisiaus atneszti“), XIX a. pabaigoje įdėtas į M. Miežinio žodyną²⁴⁶, iš ten perspausdintas „Lietuvių tautosakos“ penktajame tome, naujausia: me lietuvių patarlių rinkinyje. Panašaus likimo sulaukė biblinis priežodis „koksáy Wießpatis tokie ir tarnáy io“²⁴⁷ Lygiai tokia forma šio priežodžio, užfiksuoto kituose šaltiniuose, neaptikta. Tačiau jam labai artimi variantai — „...Koks edelmoms (pons), toks ir padons“, „Koks pons, toks padons (kroms, tavors)“ — palyginti nereti XVIII—XIX a. rankraštiniuose ir spausdintuose darbuose²⁴⁸. Iš XVIII a. išlikusiam užrašymui artimų, kartais ir sutampančių variantų nemažai užrašyta pačioje XIX a. pabaigoje ir XX a.: „Koks ponas, toks ir kromas“, „Koks ponas, toks ir žiponas“²⁴⁹, „Koks pons, toks ir pasamons“, „Koks yra ponas, toks padonas“²⁵⁰. Šios patarlės užrašytos įvairiose Lietuvos vietose skirtingu laiku. Vadinasi, jų tradicija gyva. M. Daukšos verstinio posakio artimumą liaudies patarlėms patvirtina lenkiškas J. Vujeko originalas — „iaki Pan taci y sludzy iego“²⁵¹, kuriam visiškai artimi posakiai lenkų folkloristikoje yra laikomi patarlėmis ir įtraukti į klasikinių liaudies patarlių rinkinius, pavyzdžiui, S. Adalbergo. Turint galvoje tai, kad patarlės yra „tarptautinė“ folkloro rūšis ir pereina iš kalbos į kalbą, galima neabejoti, jog analogiški posakiai gyvavo ir lietuviuose, ir lenkuose. Liaudišką, patarlišką M. Daukšos posakio prigimtį paliudija jo sandara, pagrįsta antitezinu palyginimu, būdingu lietuvių patarlėms²⁵².

²⁴⁵ Ten pat, p. 300₄₂.

²⁴⁶ Zr. *Miežinis M.* Lietuviszkai-latviszkai-lenkiszka-rusiszka žodynas. — Tilžė, 1894, p. 135.

²⁴⁷ *Daukša M.* Postilė, p. 60₂₅₋₂₆.

²⁴⁸ Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 66—67.

²⁴⁹ Patarlės ir priežodžiai, p. 265.

²⁵⁰ Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 2518, 2519, p. 222.

²⁵¹ Cit. iš *Lebedys J.* Mikalojus Daukša, p. 351.

²⁵² Patarlės ir priežodžiai, p. 263—265; Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 2507—2522, p. 221—222 ir kt.

Folkloro vaidmeniui ir reikšmei suprasti XVI a. gañã reikšmingos verstinės patarlės, kurios, kaip rodo jų panaudojimas „Postilėje“, galėjo būti populiarios M. Daukšos laikais ir yra plačiai žinomos bei vartojamos ir šiandien, pavyzdžiui: „...ne wiffa áukšas kas žibã...“²⁵³, „...wãrnas wãrnui akiés ne ižkerta...“²⁵⁴ ir išplėstinė forma „...nei wilkas wilko / nei meška meškos ne pieuia / ir wãrnas wãrnui akiés ne iž kerta...“²⁵⁵, „...kas galwá tái iβmin-tis / kas métai tai kitas tikéimas...“, „...iie puola / kaip mójios ant’ medáus...“²⁵⁶ Kitos „Postilėje“ randamos patarlės paskelbtuose rinkiniuose turi variantų, artimų ir giminingų ne forma, o idėjiniu turiniu bei menine sandara. M. Daukšos vertimo patarlė „...iuo kas augbcžeus uzlipš / tuo súdeus nupuola“²⁵⁷ turi daug populiarių šiandien gyvuojančių atitikmenų: „Aukštai skrenda — žemai krenta“, „Kurs aukštai lekia, žemai nupuola“, „Nekilk aukštai — krisi žemai“, „Aukštai lėkė, žemai tūpė“, „Kas aukštai lipinėja, tas skaudžiai puola“²⁵⁸ ir kt. M. Daukša pavartoja jau ligi jo raštuose apie Lietuvą keliais variantais randamą patarlę: „Ar gáli áklas / áklam’ kela rodít? Ar ne abu duoben’ impuola?“²⁵⁹ Į „Postilės“ puslapius pateko patarlė, išaugusi iš valstiečių gyvenimo, jų padėties ir apibūdinanti baudžiavinio kaimo tikrovę — „...mušimp / daugefn’ saw’ brágina βuni neg žmógu“²⁶⁰. Jai gimininga socialiniu požiūriu ne mažiau aštri patarlė, tiksliau sakančią, M. Daukšos pateiktosios variantas — „Dvaro šuo už

²⁵³ *Daukša M.* Postilė, p. 303₁₀; Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 365; Patarlės ir priežodžiai, p. 213; Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 2698—2700, p. 232.

²⁵⁴ *Daukša M.* Postilė, p. 119_{29–30}; Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 3002, p. 249 ir kt.

²⁵⁵ *Daukša M.* Postilė, p. 529_{38–39}; Patarlės ir priežodžiai, p. 138 ir kt.

²⁵⁶ *Daukša M.* Postilė, p. 456_{10–11}, 302₄₂; Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 2457—2458, p. 218.

²⁵⁷ *Daukša M.* Postilė, p. 154_{41–155}₁.

²⁵⁸ Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 3349—3365, p. 269—270.

²⁵⁹ *Daukša M.* Postilė, p. 283_{12–13}.

²⁶⁰ Ten pat, p. 339₂₈; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, p. 68.

žmogų brangesnis“²⁶¹ — yra užrašyta visai neseniai — 1962 m.

„Postilės“ vertime yra ir daugiau iš biblijos kilusių ir M. Daukšos gražiai išverstų posakių bei patarlių, kurių vieni dar ir šiandien gyvi šnekamojoje bei rašto kalboje, kiti — kad ir nepaliudyti naujausiuose patarlių rinkiniuose — kadaise turėjo gyvuoti žmonių kalboje: „...atėit rūbuoſe awių / o widuié yra wiłkái plėbiié / ižg waiſių ių pažinſsite iuos“, „...wārgu wirt bę úgnies / wārgu kipt duoną kur miltų nebus...“, „...wiénu žódžiu kaip' kirstę pakírto...“, „...buwo wiſi kaip' Búnes ſunirtę...“²⁶²

Liaudyje gyvavusių patarlių panaudojimas M. Daukšos vertimuose patvirtina seną jų tradiciją ir yra lyg jungiamoji grandis, lyg pereinamasis tarpsnis tarp seniausiųjų laikų ir XVII—XVIII a., kada smulkiosios tautosakos lietuviams ir jų kalbai apibūdinti surinkta ir panaudota jau kur kas daugiau. J. Bretkūno ir M. Daukšos darbai iliustruoja faktą, jog kalbos vaizdingumui, raiškumui bei aiškumui sustiprinti ir Mažojoje Lietuvoje, ir Lietuvoje tautosaka tada praktiškai jau buvo naudojama prieš XVIII a. pradžioje Rytų Prūsijoje vykusį vadinamąjį kalbinį ginčą, kuris kaip tiktai šito siekė. Jo dalyviai buvo M. Merlinas, J. Sulcas, J. Perkūnas (jaunesnysis, 1665—1711) ir kt.

M. Daukšos darbai vertingi ir etnografijai. Juose yra buities apyvokos daiktų, darbo įrankių, drabužių, audinių pavadinimų. Jis pavartojo tautosakos kūrinių terminų, kurie rodo jau XVI a. skyrus kai kuriuos liaudies poetinės kūrybos žanrus: pasakas, sakmes, priežodžius ir kt.²⁶³

Merkelio Petkevičiaus „Lenkiškas ir lietuviškas katekizmas“ ir Jokūbo Morkūno „Postilė lietuviška“

Patarlių yra panaudota Merkelio Petkevičiaus (apie 1550—1608) knygoje „Lenkiškas ir lietuviškas katekizmas...“ („Polski z litewskim katechizmem...“), išleistoje 1598 m. Vilniuje. Katekizmo patarlės atitinka lenkišką originalą, iš kurio buvo

²⁶¹ Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 1543, p. 166.

²⁶² *Daukša M.* Postilė, p. 300₃₃₋₃₄, 125₁₂₋₁₃, 155₁₀, 157₃₋₄.

²⁶³ *Zr. Lebedys J.* Senoji lietuvių literatūra, p. 72.

verstos, tačiau lygia greta jos skamba lietuviškai taip, kaip ir kitos lietuvių patarlės, pavyzdžiui: „...kâip áwis nekálta kienteia...“, „...penedams mus kaip áwis“, „...idant anis to šventa penukšla kaip kiaules ir šunes neišbiaurintu...“, „...drebū visad kaip lãpas“, „Wãrguoli sirãta sudikit...“, „...wãiks cioiu kaip siesielis pãlinkies ik žiãmey...“ ir kt.²⁶⁴

M. Petkevičius, kaip ir kiti ano meto religinių raštų autoriai, peikia „balvonų“, t. y. stabų, garbintojus, žino ir vartoja žodį *pasaka*, sumini *būgną*, *striūnas*, *vargonus*²⁶⁵.

Patarlių ir priežodžių vartojimo tradiciją XVI a. religinėje literatūroje pabaigia Jokūbo Morkūno (apie 1550 — po 1611) išleistoji „Postilė lietuviška“ (Mikalojaus Rejaus lenkiškos postilės vertimas), pasirodžiusi 1600 m.

„Postilėje lietuviškoje“, tiesa, smulkiosios tautosakos yra nedaug, tačiau vieną kitą liaudišką patarlę joje vis dėlto galima surasti, kaip antai: „Koksay Ponas / toksay kromas“²⁶⁶.

Metraščiai

Lietuvos metraščiuose atsispindi Baltarusijos, Ukrainos, bet daugiausia Lietuvos gyvenimas. Jie buvo pradėti rašyti apie XIV a. pabaigą, o galutinai susiformavo XVI a. Tada atsirado plačiosios redakcijos metraščių sąvadas „Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios kunigaikštystės metraštis“, atstojęs Lietuvos istoriją. Plačiausias iš metraščių yra vadinamoji Bychovco kronika²⁶⁷. Metraščiai atspindėjo val-

²⁶⁴ 1598 metų Merkelio Petkevičiaus Katekizmas.— 2-as leidimas (fotografuotinis).— K., 1939, p. 112₂₂, p. 116₁₀, 209₅₋₆, 88₂₃₋₂₄, 74₆, 82₂₂₋₂₃.

²⁶⁵ Ten pat, p. 288₂₆, 48₁₆, 102₅₋₆.

²⁶⁶ Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 67.

²⁶⁷ Metraščiai buvo paskelbti leidinyje: Полное собрание русских летописей.— С.-Пб., 1907, т. 17; naujas TSRS MA Istorijos instituto parengtas mokslinis leidimas: Полное собрание русских летописей, т. 32: Хроники: Литовская и Жмойтская, и Быховца. Летописи: Баркулавская, Аверки и Паньрного.— М., 1975; т. 35: Летописи бело-русско-литовские.— М., 1980; Lietuvos metraštis: Bychovco kronika.— V., 1971. Apie metraščius žr.: Jučas M. Lietuvos metraščiai.— V., 1968; Jurginis J. Legendos apie lietuvių kilmę.— V., 1971; Lebedus J. Senoji lietuvių literatūra, p. 17—24 ir kt.

dančiųjų feodalinės Lietuvos sluoksnių interesus, dėl to liaudies gyvenimas juose tiesiogiai beveik neliečiamas. Norėdami išskelti Lietuvos valdovus ir apginti jos savarankiškumą, metraščiai aukština kunigaikščius, jų giminę, kilmę, atskirus feodalus, garsina jų darbus.

Lietuvos metraščiams sukurti panaudota ne tik istorijos faktai, bet ir įvairi kitokia medžiaga: rusų metraščiai, įvairūs padavimai, legendos ir kt. Tai negalėjo nesuteikti metraščiams literatūrinių elementų, kurių yra daugiau plačiojoje jų redakcijoje. Metraščiams taip pat darė įtakos liaudies kūryba, juose jaučiama liaudies tradicija. Jau tai, kad metraščius sudaro apie 30 teksto variantų, kad jie buvo kuriami ilgai ir daugelio žmonių, o ne vieno autoriaus iš karto, rodo kolektyvines pastangas. Juose svarbią vietą užima legendiniai pasakojimai apie lietuvių kilmę iš romėnų, Palemono atvykimą Lietuvon, Gedimino sapną, Lizdeikos kilmę, Vilniaus įkūrimą, Kęstučio ir Birutės vedybas ir kt. Plačiojo sąvado pradinė dalis net ir vadinama legendine. Kai P. Dusburgas manė prūsus esant giminingus romėnams, o J. Dluogošas paskelbė lietuvius kilus iš Romos pabėgėlių, vargu ar jie tai išlaužė iš piršto, patys sugalvojo. Visiškai galima prielaida, kad metraščių pasakojimai iš pradžių gyvavo žodžiu, o paskui buvo surašyti. Antai yra tyrinėtojų, manančių, kad legendos apie lietuvių kilmę iš romėnų plito žodžiu nuo XII a., o vėliau buvo literatūriškai perdirbtos. Prie tautosakos kai kurias metraščių vietas, pavyzdžiui, artina vietovių pavadinimų etimologizavimas, sapno motyvas ir jo aiškinimas, simbolinis vilko paveikslas²⁶⁸, pasaulietinis jų turinys — visai nėra ištraukų ar citatų iš biblijos. Tautosakai būdingas gerojo prado iškėlimas prieš piktąjį metraščiuose ne kartą naudojamas išryškinti kūrėjų tikslams.

Metraščių pasakojimai turi analogijų kitų tautų mitologijoje. Pasakojimas apie Gedimino sapną ir Vilniaus įkūrimą primena padavimą apie Romos miesto kilmę. Nors padavime apie Romos įkūrimą svarbų idėjinį vaidmenį vaidina vilkė, o Vilniaus — vilkas, bet neabejotina, jog

²⁶⁸ Zr. *Kerbelytė B.* Lietuvių liaudies padavimai.— V., 1970, p. 129—131.

abiejų pasakojimų pagrindas — tarptautinis siužetas apie miestų kilmę.

Senoviniai žmonių tikėjimai, liaudies lūpose gyvavę padavimai, legendos, dainos apie praeitį veikė ne tik metraščių turinį, bet ir formą, nors jie ir surašyti ne lietuvių kalba. Nubrėžti griežtas analogijas tarp metraštinųjų pasakojimų ir mums dabar žinomų folkloro faktų retai kada galima, tačiau tautosakos įtaka tiems pasakojimams jau yra nurodyta ne kartą. Akademiniėje „Lietuvių literatūros istorijoje“ suminimi pasakojimo apie Vilniaus įkūrimą tautosakiniai elementai. Pasakojimas prasideda, kaip daugelis liaudies pasakų, neapibrėžto laiko apibūdinimu, teikiančiu didelę erdvę pasakojimui: „vieną kartą išvyko didysis kunigaikštis...“; jame gausu tautosakinių epitetų ir vaizdų: „rado girioje gražų kalną“, „užtiko didžiulį žvėrį“, „sapnavo nuostabų sapną“²⁶⁹ ir kt.

Ypač įspūdingai vaizduojamas Gedimino sapnas, davęs stimulą Vilniui įkurti: vilkas staugęs ant aukšto kalno, jis buvęs geležinis, toks didelis, kad atrodė, jog jame staugia šimtas kitų vilkų, ir t. t.²⁷⁰

Sitokio pasakojimo istorinė tiesa yra ta, kad sostinės perkėlimas į Vilnių sutapo su Gedimino valdymu. Bet ten, kur dabar Vilnius, nuo giliausios senovės buvo lietuvių gyvenvietė ir pagoniškojo kulto, taigi ir pagoniškosios lietuvių kultūros centras. Kitaip ši vieta nebūtų buvusi susieta su legenda, kadangi Vilniaus, garsaus miesto-sostinės, dar nebuvo ir jis negalėjo tuo metu žadinti žmonių vaizduotės. Kad Vilniaus įkūrimo paskelbimui legendoje pasirinktas vilkas — irgi nieko nuostabaus. Vilko simbolis, jo mitologinė reikšmė turi galias šaknis liaudies poetinėje kūryboje²⁷¹.

²⁶⁹ Žr. Lietuvių literatūros istorija, t. 1, p. 69; plg. Lietuvos metraštis, p. 71—72.

²⁷⁰ Lietuvos metraštis, p. 71—72.

²⁷¹ Žr. *Batūra R.* Lietuvos metraščių legendinės dalies ir M. Strijkovskio „Kronikos“ istoriškumo klausimu, p. 272—275; *Vėlius N.* Mitinės lietuvių sakmių būtybės, p. 276—277; Lietuvių literatūros istorija.— V., 1979, t. 1, p. 10—13. Padavimų apie Vilniaus įkūrimą liaudyje gyvavo nedaug. Apie juos žr. *Kerbelytė B.* Lietuvių liaudies padavimai, p. 139—140.

Laisvas beletrizuotas metraščių pasakojimas ne vienoje vietoje perpinamas mitologijos elementais, pagoniškais tikėjimais, legendomis. Antai kaip vaizdingai piešiamas greičiausiai legendinio kunigaikščio Šventaragio sudeginimas jo vardu pavadintame slėnyje Vilnios ir Neries upių santakoje: „Ir pasirinko didysis kunigaikštis Šventaragis labai gražią vietą girioje prie Neries, kur Vilnia įteka į Nerį, ir prašė savo sūnų Skirmantą, kad toje vietoje būtų įtaisyta ugnivietė, kurioje jį mirusį sudegintų. <...> Ir pagal tėvo įsakymą toje vietoje, Vilnios žiotyse, kur ji įteka į Nerį, įtaisė ugnivietę, ir ten savo tėvo kūną sudegino, ir jo žirgą, ant kurio jodinėdavo, ir jo drabužius, kuriais vilkėdavo, ir jo mylimą vergą, kuriam jis buvo malonus, ir sakalą, ir jo kurtą sudegino“²⁷².

Šiuo atveju nesvarbu, buvo toks kunigaikštis ar nebuvo. Svarbu tai, kad jo laidotuvės aprašomos nurodant tokius lietuvių nekrokulto dalykus, apie kuriuos žinome ir iš kitų šaltinių. Juos galima priskirti liaudies tradicijai. Be to, metraščiuose yra pasakojimų, kur aukštuomenės žmonių laidotuvės nekonkretinamos, sakoma taip laidojus apskritai kunigaikščius ir didikus: „Ir jeigu kurio nors lietuvių kunigaikščio ar didiko kūną degindavo, tai prie jo dėdavo lūšies ar lokio nagus. Mat tikėjo, kad ateisianti teismo diena, ir vaizdavosi, kad ateisiąs dievas, kurs, ant aukšto kalno sėdėdamas, teisiąs gyvuosius bei mirusiuosius. O į tą kalną be tų lūšies ar lokio nagų būsią sunku įkopti. Ir dėl to prie jų dėdavo tuos nagus, su kuriais jie turėsią įkopti į tą kalną ir stoti dievo teisman“²⁷³.

Kai metraštininkas, propaguodamas lietuvių kilmės iš romėnų teoriją, atkeldino Palemoną Lietuvon, tai jo atvykimą jis aprašė vaizdais, kurie kiek primena daug vėliau S. Daukanto „Būde“ randamą „kalnėnų ir žemaičių“ gyvenamos šalies kraštovaizdį. Šis aprašymas vaizdingai perteikia legendą ir priartina aptariamą metraščio vietą prie grožinės literatūros²⁷⁴.

Taip pat traktuotinas pasakojimas apie Kęstučio ir Birutės vedybas. Jis sietinas su žodžiu plitusia legenda ir

²⁷² Lietuvos metraštis, p. 60.

²⁷³ Ten pat, p. 61.

²⁷⁴ Ten pat, p. 43.

pagoniškųjų kultūrų atlikimo vieta — Birutės kalnu Palangoje, ant kurio dievų garbei (deivei Praurimai) buvusi kūrenama amžinoji ugnis. M. Strijkovskis paliudija, kad dar jo laikais kalnas buvo laikomas šventu.

Pažymėtina, kad metraščiuose pasitaiko išraiškingų, patarlėms artimų posakių, nusistovėjusių, tradicinių frazeologizmų. Šitokiomis priemonėmis, suprantama, siekiama padidinti pasakojimo vaizdingumą. Pavyzdžiui, Bychovco kronikos autorius, rašydamas apie kunigaikščio Vaišvilko žiaurumus, pasako, jog žudynių išvengę jo priešininkai „išbėgiojo, kur akys mato“²⁷⁵. Arba vėl. Metraštininkas, kalbėdamas apie Lietuvos kunigaikščių kovas su Smolensko kunigaikščiu Sviatoslavu, panaudoja patarle tapusį ir paplitusį evangelijos posakį: „Kuo seikėsite, tuo ir jums bus atseikėta“²⁷⁶.

Šitokie dalykai rodo, jog liaudies tradicijos darė poveikio metraštininkams. Vadinasi, Lietuvos metraščiai, nors ir būdami istorinio turinio ir skirti praeičiai, kovoms, feodalams ir jų giminėms aprašyti, priartėjo prie epinių literatūrinių pasakojimų, turinčių liaudies žodinės kūrybos žymių.

Metraščių pasakojimų, juose atsispindinčių tikėjimų, pasitaikančių posakių santykis su mitologija, tautosakos poetika, liaudies kalba ir pan. yra atskiro didelio tyrinėjimo tema. Tačiau aišku, kad metraščiai yra poetizuoti pasakojimai apie senovę, kuriems svarbu ne tiek perteikti istorinę tiesą, kiek skleisti ir teigti atitinkamas pažiūras, įsitikinimus.

Minėtais raštais žinios apie lietuvių folklorą ir jo gyvavimą XVI a. nesibaigia. Yra ir daugiau kartais abejotinų, kartais ir priimtinių duomenų, rodančių liaudies kultūros tradiciją bei tautosakos įtaką ano meto raštijai, kultūriniam ir visuomeniniam gyvenimui. Lietuviškų tekstų būta ligi pirmosios lietuviškos knygos. Galbūt jie pateiktų

²⁷⁵ Ten pat, p. 58. Pažymėtina, kad šie originalo žodžiai atitinka lietuviškąjį vertimą („... a druhij rozbehozasia kamo kto widia...“).— Zr.: Полное собрание русских летописей, т. 32, с. 32.

²⁷⁶ Lietuvos metraštis, p. 94; Полное собрание русских летописей, т. 32, с. 145. Plg.: *Skuodys K. J.* Tautosaka.— V., 1925, p. 621; Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 3185, p. 260.

daugiau duomenų šiai temai. Antai iš Žygimanto Augusto išdo 1546 m. sąskaitų matyti, jog jo rūmuose buvo trimitininkas ir berniukų giesmininkų, „giedojusių jo didenybei“, o Trakų vaivados citrininkas giedojęs „kaimietiškas raudas“²⁷⁷. Tautosakos simbolius, įvaizdžius suprasti padeda kartais ir netiesioginiai duomenys, pavyzdžiui, „Lietuvos statuto“ reikalavimas saugoti sakalų ir gulbių lizdus bei apynynus²⁷⁸ bent kiek paaiškina šių realiųjų populiarumą tautosakoje, jų vartimą nuolatiniais, prasmingais simboliais. Į statutą tokie dalykai įtraukti ne tik dėl ekonominių priežasčių, bet ir dėl papročių teisės, susiformavusios per ilgą bendravimą su gamta. Teismų aktuose, liudininkų parodymuose galima vienur kitur surasti vaizdingą liaudies posakį, artimą patarlei. Bet ir iš to, kas užfiksuota raštuose, galima spręsti, jog XVI a. lietuvių liaudies poetinė kūryba buvo gyva ne tik liaudyje, bet ir diduomenės rūmuose. Ji buvo tiek gaivi ir pajėgi, kad ne tik tenkino ano meto darbo žmonių — baudžiavinių valstiečių dvasines reikmes, bet ir pastebimai veikė religinę raštiją, istorijų bei kronikų rašytojus. Tautosaka pasiekė net didžiojo kunigaikščio dvarą.

²⁷⁷ Zr. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1, p. 166. Be to, plg. *Sauka D.* Tautosakos savitumas ir vertė, p. 33 ir kt.

²⁷⁸ Zr. *Lappo I.* 1588 metų Lietuvos statutas.— K., 1938, t. 2, p. 380—382.

FOLKLORAS XVII a. RAŠTIJOJE

Žinomi ne visi XVII a. rašto paminklai, o nežinomuose galbūt yra tokių duomenų, kurie šio amžiaus tautosakos vaizdą žymiai pakeistų. XVI—XVII a. jau buvo parašyta nemažai raštų, bet jie nebuvo išspausdinti. Zacharijas Blotnas vyresnysis (apie 1556—1602) Simono Vaišnoro „Žemčiūgos teologiškos“ vertimo, išleisto 1600 m., prakalboje sako, „iag ir lietuwiŝchkamme liebuwie nun teipoieg daug ŝuraŝchita turrime / tiektai tiek bereik iag drukawodint nepagalim“¹.

XVII a. pirmojoje pusėje požiūris į tautosaką ir apskritai į liaudies kultūrą iš esmės nepasikeitė, nors ekonominis ir kultūrinis pakilimas, reiškėsis Lietuvoje XVI a., apsilpo. Humanizmo banga, skatinusi domėjimąsi lietuvių kalba ir lietuvių tautos kilme bei praeitimi, nuslūgo. Sustiprėjo religinė raštija, skelbusi gyvenimo ir asmenybės niekinimą, asketizmą, pasitikėjimą dievu ir bažnyčios tarnais. Tačiau domėjimasis tautosaka visai, kaip matysime, nenutrūko nei Lietuvoje, nei Mažosios Lietuvos lietuvių tarpe, o šimtmečio viduryje ir antrojoje pusėje jis gerokai padidėjo. Tautosakos įtaka lietuviškajai raštijai XVII a. nėra trumpalaikis ar epizodinis, vėliau išnykęs reiškinys. Ji jaučiama visuose amžiaus religiniuose raštuose, pirmosios pasaulietinės raštijos užuomazgose, kalbiniuose darbuose ir sudaro tvirtą grandį ilgaamžėje tradicijoje.

XVII a. pirmojoje pusėje Lietuvoje vyko karštos religinės kovos tarp reformacijos ir katalikybės šalininkų. Platinieji liaudies sluoksniai, regėdami dvasininkų nesutarimus ir religinius kivirčius, dažnai atsimesdavo ir nuo katalikybės, ir nuo protestantizmo, grįždavo į senąją pagoniškąją tikėjimą, kurio šaknys dar buvo gajos, nors, lyginant su XIII ir XIV a., dėl krikščionybės įtakos jo gyvavimo sąly-

¹ Senieji lietuvių skaitymai: Tekstai su įvadais.— K., 1927, d. 1, p.175.

gos buvo pasikeitusios. Krikščionių dvasininkai kovojo su senosios kultūros apraiškomis. Tačiau lietuvis valstietis asmeninėse nesėkmėse, įvairiuose buities reikaluose, darbus pradėdamas ir juos baigdamas, greičiau kreipdavosi ne į svetimą ir nelabai jam dar suprantamą krikščionių dievą, o į pagoniškas dvasias ir mitines būtybes, kurias gyvenant jis tikėjo pirkioje, ūkiniuose pastatuose, pievose, miškuose, upeliuose ir ežeruose. Antai maldelės į žemyną rodo gyvą senovinę pagoniškąją pasaulėžiūrą perėjimo į krikščionybę laikotarpiu, naujai religijai braunantis į žmonių širdis ir protus (minimas *Szwents Angelas*).

Senovinės tradicijos, dažniausiai pačios priklausydamos folklorui ir būdamos jo gyvavimo pagrindas, buvo tokios stiprios, kad ne vienu atveju pateko į religinius raštus. Senąją tradicinę kultūrą maitino šimtmečiais susiklostęs gyvenimo būdas. XVII a. Lietuvoje dar buvo visuotinai paplitę burtai ir burtininkavimas. „Visuomeninės XVII a. vidurio nelaimės skatino prietarus, burtus, tikėjimą kerais. <...> „Tvano“ laikotarpio karai sukėlė moralinio gyvenimo smukimą“². Pirmosios amžiaus pusės bažnyčios raštuose netrūksta įrašų, kuriais draudžiama kviestis į savo namus burtininkus, garbinti pagoniškus dievus, stabus, pagonišku būdu vaišintis ir kt. Už tokius dalykus grasinama pinigėmis baudomis, sodinimu prie bažnyčios ir plakimu³. Vyskupo Parčevskio aplinkraštyje, rašytame, V. Biržiškos spėjimu, apie 1656 m., įsakmiai raginama išmesti „iš savo namų visas šukes, velniškoms deivoms afieravotas“, pamesti „pagonystės burtas“, „paminėklius“, pagonišku įpročiu pirmo ir paskutinio kąsnio neduoti šunims...⁴ Tikėjimą burtais ir raganavimu įtikinamai paliudija teismų aktai, kuriuose surašytos bausmės burtininkams bei raganams. Raganų laužai neišdegino Lietuvoje tikėjimo raganavimu ir gerokai vėliau, XVIII a.⁵ L. Jucevičius „Žemaičių žemės prisiminimuose“ aprašo,

² Historia kościoła w Polsce.— Poznań-Warszawa, 1974, s. 203.

³ Žr. *Jablonskis K.* Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje.— K., 1941, d. 1, p. 309.

⁴ Žr. *Jucevičius L. A.* Rąštai.— V., 1959, p. 161, 146—147.

⁵ Be minėtų šaltinių, dar žr. *Gineitis L.* Klasicizmo problema lietuvių literatūroje.— V., 1972, p. 48.

kaip 1692 m. buvo teisiama viena moteris, „samdininkė Marijona“, kad ji užkeikė savo gaspadoriaus gyvulius žodžiais „Velne, iššluok lovą ir bandą jo“ ir „nuo tų žodžių išdvėsė viskas“⁶. Antgamtinių sugebėjimų turintys žmonės — burtininkai, kerėtojai, žyniai... — minimi ne viename XVII a. rašytiniame šaltinyje: gramatikose, žodynuose, maldų knygoje, biblijos vertimuose. Latvijos pasienyje tebepraktikuotos pagoniškos šermenys. 1653 m. teismo knygoje įrašyta, kad ant kapų buvo vaišinamasi už mirusiųjų vėles ir kad tokių vaišių dalyviai buvo baudžiami⁷. Buityje gyvavo „bičiuolystės“ ir „sambarių“ papročiai.)

Nors XVII a. dėmesys lietuvių kalbai ir kultūrai, lyginant su XVI a., buvo sumažėjęs, galinga paprastų žmonių gyvenimo stichija, kuri reiškėsi liaudies kalba, papročiais, savita buitimi, veikė to meto raštiją. Rašytiniuose šaltiniuose išliko etnografijos bei tautosakos duomenų. XVII a. šaltiniai brangūs ir dėl to, kad jų autoriai ne vienu atveju su užuojauta žiūrėjo į valstiečius, smerkė diduomenės savaliavią.

RAŠTAI LIETUVOJE

Konstantino Širvydo „Trijų kalbų žodynas“ ir „Punktai sakymų“ Konstantinas Širvydas (1579 ar 1580—1631) buvo ne tik vienas žymiųjų XVII a. lietuviškosios raštijos kūrėjų, bet ir ryšių su liaudimi nenutraukęs žmogus. Jis smerkė didžiūnų puotas, prabangų rengimąsi, turto troškimą ir kėlė viešumon paprastiems žmonėms jų daromas skriaudas. K. Širvydas parengė pirmąjį lietuvių kalbos žodyną „Trijų kalbų žodynas“ („*Dictionarium trium linguarum*“; maždaug nuo 1620 m. ligi 1713 m. išėjo penki jo leidimai; žodžiai žodyne pateikiami lenkiškai, lotyniškai ir lietuviškai). Tyrinėtojai nurodo, kad K. Širvydo žodyne galima išskirti 23 se-

⁶ *Jucevičius L. A.* Raštai, p. 477—478.

⁷ Zr. *Jablonskis K.* Lietuviški žodžiai..., p. 231.

mantiškai apibrėžtas žodžių grupės⁸. K. Širvydas, aiškin-
damas „Žodyno“ žodžius, ima iš gyvosios kalbos labiausiai
paplitusias sąvokas ir šitaip atspindi savo meto liaudies
buitį. K. Širvydo polinkį į gyvąją žmonių kalbą naujau-
siuose tyrinėjimuose linkstama sieti su baroko meninėmis
stilistinėmis savybėmis, anuomet buvusiomis būdingomis
Lietuvoje: „Mūsų manymu, kur kas tiksliau K. Širvydą
būtų sieti ne tiek su renesansiniu humanizmu, kuris jėzui-
tams iš esmės buvo svetimas, kiek su barokine kultūra. Šią
prielaidą patvirtintų ir bendroji XVII a. pradžios Lietu-
vos kultūrinė situacija. <...> Pamoksluose itin gausu
vaizdingų veiksmažodžių, kuriuos K. Širvydas daugiausia
ėmėsi iš gyvosios kalbos“⁹. Jo žodynas žino „*duoną bėra-
linę*“, *grinyčių* ir kt. Palyginti daug įtraukta į žodyną gė-
rimų ir valgių pavadinimų, būdingų ano meto mūsų vals-
tietijai: *alus, sula, gira, midus, juka, jukelė, išsukos,
pienas tirštas rūgęs, rasalas, rūgštis, spraginti žirniai, varš-
kė*. Iš žodžių aiškinimo galima susidaryti vaizdą apie žmo-
nių drabužius (*sermėga*) ir pirkios vidaus papuošimą. Žo-
dyne yra augmenijų bei gyvūnijų apibūdinančių žodžių.
Nors ir nenurodydamas konkrečių pavyzdžių, K. Širvydas
į žodyną įtraukė „pagonystės“ ir kitas sąvokas, nusakan-
čias įvairius burtus, priėtarus, „pagonių niekus“. Nurodo-
mi kai kurie liaudies medicinos dalykai, pavyzdžiui, *krau-
jo leidimas* ir net įrankis kraujui iš gyslos leisti — *kirstu-
vas*. Žinomas gėralas iš gyvatės nuodų — *tirijoka*.

Folkloristikai vertinga tai, kad pirmajame mūsų kal-
bos žodyne yra ir dabar vartojamų terminų, žyminčių

⁸ Zr. Pakalka K. K. Širvydo žodyno istorijos metmenys.— Kn.: Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. V., 1979, p. 56—60.

Daugely senesniųjų ir tarybinio laikotarpio darbų pavardės for-
ma yra *Širvydas* (žr.: Lietuvių literatūros istorija.— V., 1957, t. 1,
p. 146—150; Lietuvos TSR bibliografija: Knygos lietuvių kalba.
1547—1861.— V., 1969, t. 1; *Lebedys J.* Lietuvių kalba XVII—XVIII
a. viešajame gyvenime.— V., 1976 ir kt.). Šiame darbe paliekama
lytis *Širvydas*, nes tokia įrašyta aptariamuose jo kūriniuose. Apie
K. Širvydo mokymąsi, mokslo ir veiklos vietas, veikalus ir jų išlei-
dimą, literatūros bibliografiją plačiau žr.: Lietuvos TSR bibliogra-
fija, t. 1, p. 393—400; *Lebedys J.* Senoji lietuvių literatūra.— V.,
1977, p. 80—86; *Šlekys J.* Barokinės lietuvių literatūros pradininkas.—
Literatūra ir menas, 1980, rugsėjo 20.

⁹ *Šlekys J.* Min. štr.

atitinkamas tautosakos rūšis ir žanrus: *pasaka, sakmė* („sekmė“), *priežodis*. K. Širvydas žino *giesmę svodbinę, giesmę šokinėtojų, giesmę gedulo, giesmę kareivių*, bet nepateikia žodžio *daina*¹⁰.

Po J. Bretkūno K. Širvydas pirmas sumini tiek daug muzikos instrumentų, Lietuvoje žinotų ir vartotų XVI—XVII a. „Trijų kalbų žodyne“ yra įtraukti ir aiškinami šie muzikos instrumentai: *arfa, vargonai* („argonai“), *būgnas* („bubnas“), *cimbolai* („cimbaldas“), *citra* („citora“, „citros“), *kanklės* („kunkliai“), *pypynė* („pipinė“), *ragas, trombonas* („puzanas“), *švilpynė* („sapielka ilga, sapielka didė“), *smuikas* („skripičia“), *triūba, varpas*¹¹. Kai kuriuos instrumentus K. Širvydas kiek plačiau apibūdina. Kankles jis taip pat mini „Punktuose sakymų“. Iš konteksto aiškėja, kad tos kanklės („harfa aba kunkliey“) yra labai mielai „skambančių septynių strūnų“¹². Citrą trečiajame žodyno leidime jis vadina „instrumentu giesminiku“, o pypynę — instrumentu, kurį „skiersay nasrump pridetu pučia“¹³. Tuos pačius muzikos instrumentus, kuriuos suminėjo K. Širvydas, užtinkame ir „Knygoje nobažnystės“ (1653) įdėtuose psalmių vertimuose¹⁴.

K. Širvydo „Žodynas“ užfiksavo mitinės būtybės — *vilkatakį* („vilkatas“), *aitvarą* (jį sieja su inkubu)¹⁵ ir *žaltį*.

Žalčio kaip mitinės būtybės aprašymas paliudija Žygmanto Augusto laikais (XVI a. antroji pusė) gyvavus Vilniuje originalų padavimą (yra užuominų, kad „žaltys baziliškas“ gyvenęs Vilniaus miestą supusios sienos Subačiaus vartų požemiuose). „Žodyne“ yra toks aiškinimas: „Žaltis bazyliškas wadinamas/páciu pawizdeymu akiu/

¹⁰ Žr. Pirmasis lietuvių kalbos žodynas, p. 107, 153, 294, 415, 463, 539, 572.

¹¹ Ten pat, p. 107, 113, 136, 160, 219, 257, 367, 457, 469, 479, 505, 832.

¹² *Syrwids*. Punktay sakimu (Punktų kazań)..., Göttingen, 1929, t. 2, p. 57—58.

¹³ *Szyrwid C. Dictionarium Polono-latinum/In usum Studiosae Iuventutis Polonae.—Warsawiae, 1641, pg. 9, 62; Pirmasis lietuvių kalbos žodynas, p. 137, 160.*

¹⁴ Žr. Senieji lietuvių skaitymai, p. 251.

¹⁵ Pirmasis lietuvių kalbos žodynas, p. 247.

žmogų ažuoma...“¹⁶ Vadinasi, žaltys čia asocijuojamas su demoniška, žmogui kenkiančia būtybe, kuri skiriasi nuo tradicinio žalčio supratimo sakmėse ir pasakose. Minėtais laikais Vilniuje buvo plačiai pasakojama apie mitinę būtybę, kuri lenkiškai vadinosi „bazyliszek“ ir buvo „vištos didumo, kalakuto galva ir kaklu, varlės akimis“. Apie „žaltį bazilišką“ galėjo pasakoti ne tik lenkai, kurių folklore jis yra paplitęs, įėjęs net į patarles, bet ir lietuviai. Žinomas lenkų etnografas Z. Glogeris padavimo apie „žaltį bazilišką“ kilmę aiškina dujų susitelkimu miesto rūsiuose, kurios žudomai veikusios žmonės, o tai skatino pasakoti apie nepaprastus atsitikimus. Pasakojimo turinys buvęs toks. Viename tuščiame miesto rūsyje atsirado „žaltys baziliškas“, kuris pro langą savo žvilgsniu užmušė daug praeivių. Žmonės, norėdami jį nužudyti, nuleido virvele į rūšį vieną po kito keturis rūtų ryšulėlius ir po kurio laiko ištraukė. Pirmasis ryšulėlis buvo pabalęs ir sudžiūvęs, antrasis ir trečiasis — tik nuvytę, o ketvirtas — šviežias. Tai rodė, kad „žaltys baziliškas“ nudvėsi¹⁷. Žalčio aiškinimui K. Širvydo žodyne greičiausiai įtakos yra padaręs minėtas padavimas.

Kitokių tautosakos duomenų K. Širvydas paliko savo sakytuose pamoksluose „Punktai sakymų“ („Punkty kazań“, I d.— 1629, II d.— 1644). Tai originalus lietuviškai parašytas veikalas. Kai kuriais atvejais jame gerai perteikiami liaudies kalbos savitumai.

Ne vienoje pamokslų vietoje K. Širvydas mėgsta išvesti paraleles tarp gamtos ir žmogaus, kurios tokios dažnos tautosakoje. Būdingas yra platus žmogaus gyvenimo prilyginimas marioms ir jose siaučiančioms audroms: „1. Marios yra karčios,— taip pagyvenimas žmonių labai kartus yra <...>. 2. Nenurimsta marios, <...> taip žmonės nerimsta <...>. 3. Vėjai marias maišo ir blaško, <...> taip žmonės pikti jų pageidimai vaidija“¹⁸ ir t. t. Nors tokių pa-

¹⁶ Ten pat, p. 107.

¹⁷ *Gloger Z.* Encyklopedia staropolska ilustrowana.— Warszawa, 1900, t. 1, s. 136. Apie „žaltį bazilišką“ žr. dar: *Encyklopedia Powszechna.*— Warszawa, 1860, t. 2, s. 1076—1077, *Słownik folkloru polskiego.*— Warszawa, 1965, s. 39—40.

¹⁸ *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija.*— V., 1957, t. 1, p. 70.

lyginimų, kurių vienas komponentas yra *marios*, lietuvių tautosakoje nepasitaiko, bet pats jų konstravimo principas yra paimtas iš liaudies poetinės kalbos.

Nemažą poveikį „Punktų sakymų“ stiliui yra padariusios patarlės. Pavyzdžių, rodančių, kaip patarlės veikė kalbą, galima pateikti nemažai. Jie vertingi, norint pažinti tautosakos įtaką XVII a. raštijai ir atskirų patarlių istoriją. Vienos patarlės yra paimtos iš liaudies ir perkeltos į knygos puslapius, kitų kilmės tenka ieškoti biblijoje, religinėje literatūroje. „Punktuose sakymų“ yra ir tokių posakių, kurie sudaryti paties autoriaus, laisvai perkuriant patarles. Matyt, liaudies kalbos jėga, taip gaivalingai pasireiškianti patarlėmis ir priežodžiais, teigiamai veikė K. Širvydą.

Ne viename „Punktų sakymų“ posakyje aptinkame žinomas patarles, ligi šių dienų dažnai sutinkamas raštuose ir gyvojoje kalboje. Antai nesunku įžiūrėti pasakyme „Būkite supruntingays kaip žalčaeŷ“ giminingumą patarlėms „Gudrus kaip žaltys“, „Protingas kaip žaltys“. Patarlė „Dirba kaip skruzdėlė“, „Darbštus kaip skruzdėlė“ pavartota vaizdingumui sustiprinti posakyje „Iš tu knigu sudis klausdamasis / kam darbimety to pagiwenimo pateykwome: kam ne dirbome kaip skruzdele/“¹⁹. Dviem patarlėm viename sakinyje vaizdingai apibūdinami tie žmonės, kurie bažnyčioje netinkamai elgiasi: „Jau kada meldžiasi, tiktai liežuvį ir lūpas krutina,— širdis laksto po svieta; kad klauso dievo žodžio, pusė valandos regisi pusanteros,— nerimsta klausydami, kaip badomi akstinais, krutinasi, kaip ant skruzdėlyno sėdėdami“. Sunkus valstiečių gyvenimas ir darbas prilyginamas kurmiams: „Tai ant akies regime tarp varguolių kiemių, kurie kaip kurmiai žemę rausdami, dienomis ir naktimis pasipenėjimo ieško...“²⁰ Patarles (nors kai kurios jų yra paplitusios ir iš biblijos) suponuoja šitokios pamokslų vietos: „...tuioiaus ta warna swetimamis plunksnomis apkayšita ir apredita / nuog kitu paukščiu nupešta / ir sawo tikrose pluknose palikta / ne gulbinu / ne pawu / ney

¹⁹ *Širwids*. Punktay sakimu (Punktų kazań)..., p. 16—17.

²⁰ Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, p. 74—75.

kitu kuriu gražiu paukštely / bet warnu iuodu pasiroditu“; „Todryn auksas brungiesnis / negi gielažis / lilia gražiesne negi dilgine / žmogus didesnis negi kiti sutwerimay“²¹. Iš pamokslų konteksto galima spręsti, kad K. Širvydas dažnai sudarinėjo palyginimus liaudies patarlių pagrindu. Tokie palyginimai pagyvina stilių, suteikia jam grožinės prozos savybių.

Kai kuriuos biblinius posakius K. Širvydas suliaudino, nudažė tautosakine spalva. Pavyzdžiui: „Nes kokie ira wiresnieii / tokie esti ir iu wałdonay / aba kuriuos anis waldo / ir unt iu wiešpatauia. Teyp raštas Šwyntas kałba. Kokias ira wałdziotoias miesto / tokie ir kurie giwena iumpi. <...> Jey gieri miesto wiresnieii / gieri ir miescionis / iey nelymti ir pikti / ir giwentoiey miesto ne kitoki“ Biblijos pasakojimas, kad paskutiniojo teismo dieną „tiesieji“ stovės dievo dešinėje, o nusikaltėliai — kairėje, K. Širvydo perteikiamas simbolinėmis ožio ir avies realijomis: „Po kayrey ožiey / a podešiney awis stowes dienoy paskutiney. Nes ožiaiy paskundon / a awis dungaus karalisten eys“²². Antroje „Punktų sakymų“ dalyje K. Širvydas Kristų, atėjusį į pasaulį, prilygina vaikščiojančiam pirkliai, būdingam ano meto mūsų kaimui.

Saliamonas Mozerka
Slavočinskis. Jonas
Chondzinskis. Pranas
Šrubauskis. Benediktas
Petravičius

Vilniuje 1646 m. išėjo, manoma, Saliamono Mozerkos Slavočinskio (prieš 1630—1660) giesmynas „Giesmės tikėjimui katalickam priderančios“, kuriame, be giesmių, yra išverstų biblijos psalmių.

Vertėjas yra pavartojęs ir žodį *pasaka* — pasakojimo, prilyginimo, patarlės, priežodžio reikšmę²³. Pasitaiko patarlių pobūdžio posakių, nors originale lenkų arba lotynų kalba pasakyta paprasčiau, ne taip vaizdingai. Giesmės posmas „Iayg tas gul warginay, / Bet giwen amžinay“

²¹ *Širwids*. Punktai sakimu..., t. 1, p. 85, 100.

²² Ten pat, p. 124—125, 241.

²³ *Slavočinskis S. M.* Giesmės tikėjimui katalickam priderančios.— Fotografuotinis leidimas,— V., 1958, p. 487.

ne tik rodo tiems laikams palyginti sklandų eiliavimą, bet ir išreiškia kondensuotą mintį. Toks pat yra ir posakis, sudarantis giesmės eilutę: „Ta senibe trem nauiibe“ („Tą senybę tremia naujybė“).

„Giesmėse“ pavartojama mažybinių formų, taip pat šnekamosios kalbos žodžių, primenančių liaudies dainų įvaizdžius, kaip antai „Saule, menuo, žibedami...“²⁴

Panašių dalykų yra kukliuose pradiniuose XVII a. pasaulietinės literatūros pavyzdžiuose: Jonui Chondzinskiui (1600—1666) priskiriamame dveilyje „Džiaugias žiedeliai...“, išspausdintame rinkinyje „Ver Lukiskanum“ („Lukiškių pavasaris“), skirtame Lenkijos karaliui Vladislovui IV ir jo žmonai Marijai Liudvikai jų apsilankymo Lukiškėse proga, Prano Šrubauskio (1620—1680) parengtos giesmių knygos „Balsas širdies pas viešpatį dievą...“ (apie 1679) giesmėse, ypač verstinėje „Ant Metų naujų“²⁵, Benedikto Petravičiaus (g. 1615—1619) parašytoje šešių eilučių panegirikoje mokslininkų globėjui Nikolajui Klaudijui Fabricijui Perescijui „Numirė Klaudijus“ (1638).

Tolimos kalbinės analogijos atskiroms patarlėms ar dainoms nerodo, kad tautosaka būtų panaudota sąmoningai, apgalvotai. Tačiau jos liudija liaudies kalbos ir jos poetinės kūrybos jėgą. Ta kūryba, kad ir netiesiogiai, veikė ano meto lietuvių raštijos darbininkus. Tai praplečia abipusės folkloro ir literatūros sąveikos sferą. Šitoks minėtos sąveikos supratimas mūsų literatūros moksle ir folkloristikoje yra palyginti naujas dalykas ir plačiau taikyti pradėdamas tik pastaraisiais metais. Šį metodą, nagrinėdamas senąją literatūrą, sėkmingai naudojo J. Lebedys. Tokiu

²⁴ Ten pat, p. 96, 121, 214.

²⁵ Giesmei „Ant Metų naujų“ mažybinės bei maloninės daiktavardžių formos suteikia liaudišką atspalvį. Giesmė primena A. Strazdo eilėraščius, sukurtus liaudies dainų įtakoje, pavyzdžiui:

„Bėk, prasčiokėli,
nešk, piemenėli“.

„O ką, ką?“

„Vienas geralėli,
kits karvelėli

Vaikeliui“.

Put birbynėlės,
Švilp piščiolkėlės,

dėl ko tai?

Idant verkiantį,
vargus kentantį

linksmintų.

pat keliu, remdamasis aptariamo laikotarpio raštija, eina K. Aleksynas, rašydamas apie sinonimus liaudies dainose ir senuosiuose raštuose²⁶.

„Sentencija“, rašyta 1681 metais į folkloro ir folkloristikos istoriją įtrauktini paplitę posakiai, eiliuoti tekstai ir jų nuotrupos, kurios atlikdavo ne vienkartinę funkciją, bet buvo daugelio žinomos ir įvairiomis progomis kartojamos. Įdomus faktas šiuo atžvilgiu yra taisyklinga lietuvių kalba 1681 m. surašytas tekstas. Jis įrašytas Žemaičių pilies teismo knygoje iš Tamošiaus Valmano laiško, siųsto iš Vilniaus. Paminėta, kad „kaip tūlas šlėkta sakęs, visiems ir man pačiam žinoma tokia sentencija: „Pasibraydisim Wilniaws purwosie ne karta eydami in tribunolu“²⁷. Vargu ar galima sutikti, kad čia yra „sentencija“, patarlės pobūdžio pamokymas. Greičiau tai, nors ir autorinė, talalinė dainelė ar jos dalis, plačiai žinota Vilniaus mieste („žinoma visiems“) ir pajuokusi konkretų reiškinį, netvarką. Kita vertus, mūsų liaudies dainose apie Vilnių *purvyno, purvynėlio, rūdynėlio* įvaizdis žinomas. Dainuojama:

*Vilniaus miestely
Siauri varteliai,
Tarp vartų purvynėlis,
Purvyne vainikėlis. (LTR 23 26/237)*

*Vilniaus miestely
Siauri varteliai,
Tę didis purvynėlis,
Purvyne rūdznėlis. (LTR 412/117)*

Šis tekstas gali būti laikomas lygiaverčiu kai kuriems ano meto literatūros faktams, tyrinėtojų jau seniai įtrauktiems į mūsų senosios raštijos istoriją.

²⁶ *Lebedys J.* Senoji lietuvių literatūra; *Aleksynas K.* Lietuvių liaudies dainų kalbinės stilistinės ypatybės.— Kn.: Literatūra ir kalba. V., 1971, t. 11, p. 255.

²⁷ *Jablonskis K.* Kelios XVII amžiaus lietuviškos priesaikos ir kitos lietuvių kalbos liekanos Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės aktuose.— Archivum Philologicum. K., 1937, t. 6, p. 143.

Gabrielio Šimkevičiaus mokyklinės dramos Liaudies kultūros poveikį XVII a. antrosios pusės literatūrai patvirtina Gabrielio Šimkevičiaus (1644—1709) mokyklinės dramos, kurios buvo vaidinamos Kražių jėzuitų kolegijos moksleivių: „Gedeonas“ (1677) ir „Vytenis“ (1677). Šiose dramose yra nemaža žemaitiškų intarpų. Jose jaučiama lietuvių liaudies mitologinių pažiūrų įtaka ir esama užuominų į kai kuriuos folkloro dalykus.

„Vytenis“ rodo, kad „ano meto liaudyje buvo dar labai gyva senoji lietuvių religija tiek apeigose, tiek mentalitete. Čia ir pušaičio su barzdukais iškvietimo ritualas, ir šių mitologinių būtybių autocharakteristikos“²⁸. Dramos prologe užsimenama apie apeiginius šokius („Be šokių, negali aukos būti dievams...“). „Gedeono“ dramoje, atrodo, ne be folkloro įtakos suminimos oracijos („ben giaray mok aracija sakiti“)²⁹.

Primintina, kad dramų autorius G. Šimkevičius „kūrė liaudiškas, Žemaičiuose paplitusias giesmes! O ir apskritai susidomėjimas liaudies daina nebuvo svetimas XVII—XVIII a. sankryžai“³⁰.

Kauno burmistrui priskiriamos vaišių dainos Iš XVII a. pabaigos išliko žinių apie kelias vaišių dainas. Pilypas Ruigys savo „Lietuvių kalbos tyrinėjime“ (1745), apibūdindamas tris pirmąsias jame paskelbtas dainas, sako, jog jos („Diese Gedichte“), „atrodo, yra kilusios iš Didžiosios Lietuvos“. Toliau jis paaiškina, kad jaunystėje, būdamas tenai, yra girdėjęs (matęs dainuojant, „gesehen habe“) vieną apie apynį: „O apynėli žaliukėli“, kuri buvo priskiriama garbingam Kauno burmistrui³¹.

²⁸ *Zaborskaitė V.* Prie Lietuvos teatro ištakų.— V., 1981, p. 107.

²⁹ Zr. *Biržiška M.* Rinktiniai mūsų senovės raštai, p. 196—206.

³⁰ *Zaborskaitė V.* Prie Lietuvos teatro ištakų, p. 171. Apie G. Šimkevičių žr. minėtame V. Zaborskaitės tyrinėjime, p. 216.

³¹ Zr. *Betrachtung der Littauischen Sprache.../ von Philipp Ruig.*— Königsberg, 1745, p. 79.

Kai kurie senosios raštijos tyrinėtojai dainą „O apynėli žaliukėli“ laiko autoriniu dalyku ir priskiria Jokūbui Preisui-Panonijui, kuris, lankantis Pil. Ruigiui Kaune (apie 1695—1698), buvo miesto magistrato narys. Iš P. Ruigio aiškinimo nematyti, kad tai būtų J. Preisio-Panonijaus parašyta daina. P. Ruigys, tiesa, ją vadina „Diese Gedichte“, tačiau iš konteksto aišku, kad tai toks pat kūrinys, kaip ir ištisai paskelbtos liaudies dainos: „Anks-ti rytą rytužį“, „Aš turėjau žirgužėlį“ ir „Aš atsisakiau savo močiutei“. P. Ruigys netvirtina, kad Kauno burmistras parašė eilėraštį „O apynėli žaliukėli“, o tik nurodo, jog jam jis priskiriamas („zugeschrieben wurde“). Galimas dalykas, kad J. Panonijus dainą mėgo dainuoti arba buvo ją užrašęs. Kaip rodo Lietuvių liaudies dainų katalogas, vaišių dainų apie apynėlį, kurios galėtų atitikti „O apynėli žaliukėli“, yra gausu. Kelios dainos prasideda eilutėmis „Apynėli puronėli“, „Tu apynėli“, „Oi tu apynėli“, „Oi tu apynėli, žalias puronėli“.

M. Biržiška yra pareiškęs nuomonę, kad J. Preisui-Panonijui priskirtinos S. Daukanto „Dainėse žemaičių“ esančios dainos „Mieželis drūtas labai sugrūstas“ (Nr 17) ir „Mieželio lapai platūs yr labai“ (Nr 113)³². Tačiau minėtos S. Daukanto rinkinio dainos yra liaudiškos. Tyrinėtojas jas laiko „žemaičių dainėmis“, nes įdėjo į analogiško pavadinimo rinkinį. Kaip paplitusios žmonių dainos jos XVII a. tikriausiai buvo dainuojamos ir Žemaitijoje, ir Kauno apylinkėse.

J. Preisui-Panonijui L. Gira dar priskiria dainą „Kad dievas duotų giedrią dienele“³³. Ji — populiarai vaišių daina, užrašyta dar ir pokario metais. Turiniu į ją panašių dainų yra paskelbta rinkiniuose³⁴. Pastarieji užrašymai turi tikslias metrikas ir melodijas. Taigi jeigu ir tartume, kad pradinis dainų autorius buvo minėtasis Kauno bur-

³² Zr. *Biržiška M.* Lietuvių dainų literatūros istorija.— V., 1919, d. 1, p. 41.

³³ Zr. *Gira L.* Raštai.— V., 1963, t. 5, p. 200.

³⁴ Zr., pvz., Lietuvių tautosaka.— V., 1964, t. 2, Nr 137, p. 173.

mistras, tai jo eilėraščiai paskui išpopuliarėjo, virto tikromis liaudies dainomis. Be to, ir kiti duomenys rodo, kad laikyti šių kūrinių autoriumi J. Preisą-Panonijų negalima³⁵.

DARBAI, LIEČIĄ MAŽOSIOS LIETUVOS LIETUVIUS

Domėjimosi Rytų Prūsijos lietuvių kultūra tradicijas septynioliktasis amžius paveldėjo iš žymiai senesnių laikų. Kaip jau nurodyta, prūsų ir tenykščių lietuvių gyvenimo atspindžių yra kronikose, istoriniuose raštuose. Dėmesys vietos gyventojams sustiprėjo, kai Prūsija tapo protestantų monarchija. Reikalas palaikyti ryšius su liaudimi, paprastais žmonėmis vertė valdančiuosius sluoksnius domėtis lietuvių kalba, buitimi, papročiais, kad įgyjamas žinias būtų galima panaudoti valstybiniam aparatui stiprinti. Domėjimąsi lietuvių gyvenimu Mažojoje Lietuvoje XVII a. pagyvino religinės kovos, būtinumas pagerinti religinę literatūrą, padaryti ją prieinamesnę žmonėms, nes protestantizmą, kad jis būtų suprantamas, reikėjo liaudžiai skelbti lietuviškai. Į liaudies gyvenimo pagoniškas apraiškas kai kurie lietuviškų parapijų dvasininkai žiūrėjo ne tik kaip į šalintiną reiškinį, bet jomis nuoširdžiai domėjosi ir paliko mokslui labai vertingų duomenų. Amžiaus viduryje jau buvo lietuvių kalbos ir senienų mėgėjų ratelių. Dėl to Mažojoje Lietuvoje pasirodė palyginti nemažai raštų lietuvių kalba. Raštijos augimą, materialinės ir dvasinės kultūros tyrimą, be vietinių praktinių priežasčių, veikė humanizmo idėjos.

Minėtieji veiksniai skatino panaudoti tautosaką. Visų pirma buvo „atrastos“ patarlės, siekta įrodyti jų kūrėjų ir vartotojų lietuviškumą. „Tautosakos rinkimas ir panaudojimas buvo naujas dėsningas reiškinys, pasirodęs XVII a.

³⁵ Jokūbo Preisio-Panonijaus Kauno burmistravimo metus, o drauge ir mūsų minėtų autorių svarstymus, remdamasis archyviniais duomenimis, koreguoja J. Lebedys. J. Preisas-Panonijus P. Ruigio lankymosi Kaune metu burmistru nebuvo. Jis buvo tik magistrato narys. Zr. *Lebedys J. Lietuvių kalba XVII—XVIII a. viešajame gyvenime*, p. 53—54.

viduryje, o į amžiaus pabaigą sudaręs jau esminį kai kurių kultūrinio darbo sričių bruožą³⁶. Ano meto šaltiniai atspindi Mažosios Lietuvos lietuvių kultūros savitumą, įsikūnijusį mitologinėse pažiūrose į pasaulį, burtuose, prietaruose, senovinėse apeigose. Tai ypač rodo mirusiųjų laidojimo ir apgarbstymo apeigos, kurios toli gražu nebuvo krikščioniškos. „Recessus generalis der Kirchenvisitation...“ („Pagrindinis nutarimas dėl bažnyčių vizitacijų...“, 1639), drausdamas triukšmingas procesijas su muzikos instrumentais, be kita ko, nurodo, kad mirusiuosius apraudodavo ir garsindavo raudotojai, kuriems lietuviai brangiai mokėdavę.

Vilhelmas Martinijus (1618—1671) D. Kleino „Naujose giesmių knygoje“ (1666) įdėtame lotyniškame eilėraštyje „Lietuvių liaudžiai“ pabrėžia didžiulį lietuvių dainingumą, sako, kad lietuvis iš prigimties „džiaugiasi daina ir rago melodija“, dainuodamas ir dūduodamas varo į ganyklas gyvulius, dainuoja ardamas, „per vestuves, laidotuves ir puotas“. Tartum apibendrinamas savo mintis apie dainų pagėgimą ir kreipdamasis į lietuvi, V. Martinijus tvirtina: „Laluodamas apdainuoji, ką tik aplinkui matai“. Jis savo eilėraštyje ragina lietuvius liautis tikėti daugelį pagoniškųjų dievų ir mitinių būtybių („liaukis atvaizduoti daugelį dievų, kurie tvarko jūrą, dangų, žemę“)³⁷.

Mažosios Lietuvos lietuviškieji raštai iš šešioliktojo šimtmečio į septynioliktąjį įžengė su tautosakos pavyzdžiais. Antai S. Vaišnoro parengtoje „Žemčiūgoje teologiškoje“ (1600) yra nors ir iš biblijos verstų, bet plačiai žinomų ir vartojamų patarlių: „žmogus ne wiena dona giws yr...“, „...wilkais budami nessirodosi sawa paczuu pliauke bet <...> awinu kailije...“ ir kt.

Domėjimasis lietuvių liaudies poetine kūryba ir žinios apie ją Mažojoje Lietuvoje XVII a. yra glaudžiai susiję su kalbiniais ir istoriniais-etnografiniais darbais. Pakanka

³⁶ *Lebedys J.* Pirmieji smulkiosios lietuvių tautosakos rinkiniai.— Kn.: Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a. V., 1956, p. 6.

³⁷ Zr. *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre.— Riga, 1936, S. 513. Lietuvos vardą V. Martinijus kildina iš lotyniško muzikos instrumento — rago (*lituo*) pavadinimo.

paminėti, koks reikšmingas šaltinis minėto laikotarpio tautosakai pažinti yra žodynai ir gramatikos. Kalbiniai ir etnografiniai šio šimtmečio darbai, parengti Mažojoje Lietuvoje, toli gražu nesiribojo religiniais interesais, o siekė duoti žinių apie lietuvių kalbos leksiką, parodyti jos panašumą su kitomis kalbomis, aprašyti žmonių gyvenimą, jų materialinę ir dvasinę kultūrą gyvenamuoju metu ir praeityje.

Jono Rėzos „Psalteras Dovydo“ Tam tikrą tautosakos santykį su verstine religine literatūra

rodo Jono Rėzos (1576—1629) parengtas Dovydo psalmių — „Psalteras Dovydo“ — vertimas. Vertė J. Rėza ne savarankiškai — panaudojo J. Bretkūno verstas psalmes. Pats vertimas ir išsamus jo tyrinėjimas, atliktas V. Žulio³⁸, parodo, kaip J. Rėza perteikė originalą lietuviškai ir ką naujo į jį įnešė. Nors J. Rėzos psalmių vertimas savo kokybe neprilygsta bretkūniškajam, vis dėlto vertėjas stengėsi, kad jo vartojami žodžiai bei terminai atitiktų gyvenime įsišaknijusias sąvokas. Pavyzdžiui, 29 psalmės vertime *Wüsten* (dykuma) jis išverčia žodžiu *pusčias*, reiškiančiu ne tik dykumą, bet ir didelę, tankią girią.

J. Rėza psalmių vertimo kalbą ne vienoje vietoje puošia patarlėmis bei priežodžiais — ne tik iš biblijos, bet kartais ir savo paties sudarytais. Pasitaiko, kad jis pats kūrybiškai išverčia net tas patarles, kurios ligi jo jau išspausdintos kitų religinės raštijos autorių. V. Žulio teigimu, J. Rėza sudarė patarlę „Kurrie seja su Werksmu, piaus su dziauksmu“, nors ši patarlė tokios pat redakcijos yra M. Daukšos „Postilėje“. Tokio spėjimo pagrįstumą patvirtintų kita tos pačios biblinės patarlės redakcija, sudaryta J. Rėzos: „Kurrie su ascharomis sieia, su dzauksmu piaus“.

Nors J. Rėza vertė nenutoldamas nuo M. Liuterio originalo, daugiausia pažodžiui perteikė vokiškąjį tekstą, vis

³⁸ Zr. *Žulys V.* Jono Rėzos raštų leksika. Filologijos kandidato disertacija.— V., 1970, t. 1, p. 48. (Mašinraštis Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto bibliotekoje.)

dėltą jo vertime yra nemažai liaudiškus priežodžius primenančių palyginimų, kurie eina iš kalbos į kalbą, kaip antai: „Anis apstoj manną kaip Bittes“ (plg. „Apipuolė (apspito) kaip bitės“), „Liezūwj sawą aschtrina, kaip kalawiją“, „Anis man pikt daro už gaer...“ (plg. „Už gera visada blogu užmokama“); „Ghis Duobe kase ir ischkasse / Ir jpuole Duobena / kure padare“ (gana tikslus vertimas iš biblijos, bet šios patarlės yra plačiai žinomi keli variantai), „Anis waikschezioj kaip Scheschelis...“, „Tu duodi mus suryti kaip Awis...“, „Kaip Ugnis sadaeginna Gyrę...“ ir kt. Psalmių vertime yra mįslė „Akkis tur ô ne-reg“, kurios įminimas yra namas, langas.

Psalmyno pratarmėje Karaliaučiaus universiteto profesorius Johanas Bemasis (*Johan Behm*, 1578—1648), siekdamas įrodyti lietuvių kalbos panašumą į graikų ir lotynų kalbas, cituoja populiarią, galima sakyti, klasikinę patarlę „Dewas dawe dantes,—Dewas dos ir donos“, kuri yra randama ir kituose senuosiuose šaltiniuose (J. A. Brando „Kelionėje...“, T. Lepnerio „Prūsijos lietuvyje“, Pil. Ruičio „Lietuvių kalbos tyrinėjime“, J. Brodovskio žodyne, anoniminiame patarlių ir priežodžių rinkinyje)³⁹.

Fridriko Pretorijaus ir Andrejaus Krauzės žodynai Liaudies frazeologija, kad ir ne per gausiausiai, yra panaudota dideliame rankraštiniame dviejų dalių „Vokiečių-lietuvių kalbų žodyne“ („Clavis germanico-lithvana“), kuris, kaip manoma, yra sudarytas Fridriko Pretorijaus (*Praetorius*, 1624—1695) apie 1675 m.⁴⁰ Pačiame žodyne patarlių ir priežodžių nedaug. Tačiau jo pabaigoje yra pridėtas at-

³⁹ Zr. Der Psalter Davids Deutsch vnd Littawisch. Psalteras Dowido wokischkai bei lietuwischkai. Karaliaučiuje, 1625, VII, XXIX, XXXIX, XLIV, XLIX, LXVIII, LXXXIII ir kitos psalmės; Senieji lietuvių skaitymai, t. 1, p. 213, 215; *Zulys V.* Jono Rėzos raštų leksika, p. 49, 155, 174, 175, 250, 302—303, 437, 550.

⁴⁰ Žodynas yra LTSR MA Centrinės bibliotekos rankraštyne (13—14 LR-III). Apie šį žodyną ir jame esančią smulkiąją tautosaką žr.: Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 508—512, 530—561.

skiras lietuvių patarlių ir priežodžių rinkinėlis. Iš viso F. Pretorijaus žodyne yra 101 patarlė bei priežodis ir 3 mįslės. F. Pretorijaus pateiktos patarlės, matyt, gyvavo ilgą laiką ligi jo, tebegyvuoja ir dabar. Jų amžius mūsų žmonių kalboje ir galvosenoje tikriausiai labai ilgas. F. Pretorijaus užfiksuotos, ir dabar gyvuoja šios patarlės: „Ankstyboji varna dantis krapšto, vėlyboji akis“, „Avį kerpant, ožka dreba“, „Į klaną puolęs — sausas nekelsi“, „Ilgą iešmą bedrožiant, šuo kepsnį pagaus“, „Kieno valia, to ir tiesa“, „Meška dabar girioj, o jau skūrą rėžia“, „Šilima kaulus nelaužo“, „Vaiks obelį kremta, bet tėvui dantys atšips arba atšimpa“ ir kt. F. Pretorijaus žodyno mįslės yra apie krosnį, kūdikį ir liežuvį.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad patarles F. Pretorijus į žodyną įdėjo atskirai. Tad jos yra seniausias mūsų smulkiosios tautosakos rinkinys. Žodyno sudarytojas, išskirdamas patarles iš kitos frazeologijos, suprato jas kaip atskirą medžiagos rūšį, kaip tautosakos žanrą. Šį faktą reikia laikyti dideliu žingsniu į priekį suvokiant tautosakinės medžiagos specifiką.

Tokį pat patarlių panaudojimą ir supratimą kaip F. Pretorijaus žodyne matome ir kitame, vadinamajame Andrejaus Krauzės žodyne, sudarytame XVII a.⁴¹ Devynios šio žodyno patarlės įdėtos paskutiniame puslapyje vienoje vietoje. Tai irgi rodo, kad žodyno autorius suprato patarlių ir priežodžių skirtingumą ir juos vertino.

Danieliaus Kleino ir K. Sapūno-T. Šulco gramatikos

Tilžės lietuvių kunigas Danielius Kleinas (1609—1666) tautosaka specialiai nesidomėjo, tačiau pirmojoje spausdintoje lietuvių kalbos gramatikoje „Grammatica Litwanica“ (1653) ir jos santraukoje vokiečių kalba „Compendium Litvanico-Germanicum“ (1654) taip pat neišsivertė be

⁴¹ Žodynas yra Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bibliotekos rankraštyne (F 1—5792). Apie A. Krauzę žr.: Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 506. Patarlės paskelbtos ten pat, p. 520—523.

patarlių ir priežodžių. Gramatikoje jų yra nedaug⁴². Daugumą leksikos ir kalbos pavyzdžių D. Kleinas paėmė iš religinės raštijos, bet neapėjo ir gyvosios kalbos. Vienas patarles ir patarlėms artimus posakius jis paėmė iš religinės ano meto literatūros, vadinasi, drauge ir iš kitų tautų, visų pirma iš senovės Rytų, o kitus — iš kitų šaltinių (suprantama, ir iš gyvosios vartosenos), ir nelengva dabar susekti jų ištakas. Tai paliudija tokie pavyzdžiai: „...áukšas bei šidabras abu brangu...“ (variantas „...prakel áukšas šidabra...“), „...wiras bei mote abu Diewo šutwertu...“, „...motina bei dukte abi geri...“, „...kurs šawa moteri myl / tas šawe pats myl...“, „...ant Diewo nušitikiet / ant ramčio paširemti“, „...nėviens dáiktas ne estí gerėsnis už Diewo baime...“, „...po Diewu esme wiffi...“, „...pareitis Wiraufybei / idant nušidejimai be karônes nepašiliktu...“, „...ak jeib danguna íbkaktu wiffi...“, „Diews wiens estí gėras“⁴³. D. Kleino gramatikoje yra patarlių bei posakių, kurie buvo žmonių vartojami ilgą laiką ir vėliau, pavyzdžiui: „...kaip žmogaus giwėnimas ira / taip bus ir jo mirrimas...“, „...awa kašgi našta nešoti turim...“, „...nieko gėro nešuláuškime...“, „...walgis gėrims / bei átilšis pramaitin žmogaus giwata...“, „...mážas grudėlis didžiu medžiu užauga...“, „...šuo atloja wági...“, „...stowíšis tešidaboja jeib nepultu...“ Gramatikoje pasitaiko vaizdingų žodžių samplaikų, kaip antai: „...duobíu duobes...“, „...baľu balos...“, „...ballos píkčiaušos...“ ir kt. D. Kleinas gramatikoje mini kai kurias mitines būtybes. Joje įrašyti žodžiai: *Deiwe*, *Diewaitis*, *Wėlinas* (velnias), *Žemyne* (Žemyna). Matyt, šios būtybės tada buvo gyvos liaudies sąmonėje. D. Kleinas kelis kartus mini žodžius *žyniauti* ir *žynys* („žinauju“, „žinys“). Jeigu šie žodžiai nebūtų reiškę gyvų, žmonių praktikuojamų žyniavimo papročių, jie gramatikoje nebūtų atsiradę. D. Kleino gramatika patvirtina kai kurias kitų šaltinių žinias apie liaudies papročius, apeigas ir šventes.

⁴² J. Lebedys publikacijoje „Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a.“ (p. 518—519) iš D. Kleino „Lietuvių kalbos gramatikos“ yra paskelbęs 6 priežodžius, patarles, posakius. Analogiškos medžiagos iš tikrųjų joje yra žymiai daugiau.

⁴³ Pirmoji lietuvių kalbos gramatika: 1653 metai.— V., 1957, p. 241, 268, 242—243, 245, 256, 262—263, 265, 270.

Žodis *kwieslys* („kwieslys“) rodo gyvavus atitinkamus vestuvių papročius. Lygiai taip žodžiai *krikštynos*, *rody-nos*, *žieduotuvės* („žiedotuves“), *paduotuvės* atspindi realų gyvenimą, liaudies kultūrą bei jos papročius gramatiškos rašymo metais.

Folkloristikos požiūriu panašiai kaip pirmoji lietuvių kalbos gramatika vertintina ir K. Sapūno-T. Šulco gramatika. Ji apie 1643 m. parašyta Kristupo Sapūno (1589—1659), o išleista 1673 m. Teofilio Šulco (1629—1673). Šioje gramatikoje yra kelios patarlės. Be to, joje minimos mitinės būtybės *kaukas*, *gabvartas*, *gabjaujis*⁴⁴.

Iš ką tik pateiktų faktų galima padaryti išvadą, jog dar prieš K. Būgą ir J. Jablonskį prasidėjo tradicija lietuvių kalbos grynumo ir jos savitų dėsnių ieškoti paprastų žmonių kalboje, jų sukurtose dainose, pasakose, smulkiojoje tautosakoje. Tautosaka kaip nepakeičiama medžiaga kalbiniams dėsniams iliustruoti, pagrįsti naudojosi pirmųjų lietuvių kalbos gramatikų autoriai.

Erhardo Vagnerio „Lietuvių gyvenimas ir papročiai Prūsijoje“

Mažosios Lietuvos lietuvių gyvenimą XVII a. gana plačiai aprašo istorikai bei etnografai.

Iš jų darbų, nors ir ne visada palankiai atsiliepiančių apie liaudį, vis dėlto matyti turtinga ir aukšta tenykščių lietuvių kultūra. Iš XVI a. einančią tradiciją domėtis vietinių lietuvių ir prūsų gyvenimu XVII a.⁴⁵ pratęsia grupė autorių, kurių vienas yra Erhardas Vagneris, protestantų kunigas Įsrutyje ir Ragainėje. E. Vagneris 1621 m. paskelbė lotynų kalba tyrinėjimą (dissertaciją) „Lietuvių gyvenimas ir papročiai Prūsijoje“.

⁴⁴ Zr. Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 10, 506—507, 524—525; *Lebedys J.* Senoji lietuvių literatūra, p. 158—159.

⁴⁵ *Vita et mores lithuanorum, in Borussia sub districtu Insterburgensi et Ragnitensi... / per Erhardum Wagner...—Acta Borussica... oder sorgfältige Sammlung allerhand zur Geschichte des Landes Preussen gehöriger Nachrichten /Urkunden/ Schriften und Documenten. Königsberg und Leipzig, 1730, zweytes Stück, S. 532—550; Mannhardt W Letto-Preussische Götterlehre, S. 425—428;*

Siame nedideliame tyrinėjime autorius pateikia nemažai faktų ir savo spėliojimų apie kai kurias to meto lietuvių gyvenimo puses.

E. Vagneris žiūrėjo į lietuvius iš aukšto, nevertino jų dvasinės kultūros, dainavimą vadino „vilkų staugimu“⁴⁶. Kita vertus, jis matė vokiečių feodalų išnaudojamų žmonių vargą ir juos užjautė. Kalbėdamas apie lietuvius, jis sako, kad „ši giminė <...> yra gimusi amžiniems darbams“. Tą pat tvirtina apibūdindamas žmonių apsirengimą: „Puikautis apsirengimu šiai giminei neleidžia skurdas“⁴⁷.

E. Vagneris nenutylėjo turtingų liaudies papročių, kuriuos matė gyvenime. Bene daugiausia vietos jis skiria liaudies vestuvėms. Antai jis apibūdina kvieslio ar piršlio lazda („...pasidaręs lazda, apvyniotą rūta arba kitomis žaliuojančiomis gėlėmis, neša rankoje...“), sumini nuotakos ieškojimą ir kt. Jis rašo, kad jaunieji buvo žadinami dainomis, vadinasi, buvo dainų, dainuojamų kaip tik tuo vestuvių apeigų metu⁴⁸. E. Vagneris paliudija buvus vestuvinių šokių, šokamų kartu su jaunąja, ir net šiek tiek juos apibūdina: „...įsimaišo nuotaka sunertomis rankomis, visi, tarsi pamišę, sudaro ratelius, tai trikampius, tai keturkampius, kurie šokami nelabai blaiviais žingsniais“⁴⁹. E. Vagneris pateikia lotynų kalba vestuvinę jaunosios raudą ir nurodo, kad ją raudodavusi prie namų židinio labai liūdnei, liedama ašaras, linguodama galvą, kramtydama nagus, apsikabinusi kelius. Ji ištraukdavo iš židinio nuodėgulį ir aimanuodavo tokiais žodžiais: „Lik sveika, mano ugnele! Likite sveikos, sienos, ir jūs, namų židinio saugotojai (panatai)! O, kokią paramą atimate! Likite sveiki, mieliausieji tėveliai! Kas, man nesant, jus pa-

⁴⁶ „Dainuoja keistas dainas, panašesnes į vilkų staugimą, nei į dainų dainavimą“.— Acta Borussica..., s. 542—543; *Mannhardt W. Letto-Preussische Götterlehre*, S. 427.

⁴⁷ *Vita et mores lithuanorum... / per Erhardum Wagner*, S. 533, 548.

⁴⁸ *Ibid*, S. 544; *Mannhardt W. Letto-Preussische Götterlehre*, S. 428.

⁴⁹ *Vita et mores lithuanorum... / per Erhardum Wagner*, S. 543—544; *Mannhardt W. Letto-Preussische Götterlehre*, S. 427.

maitins? kas, o varge, sumals? O, kad jūsų senatvės neaplenktų paguoda!⁵⁰

Sitokia jaunosios rauda pritampa prie bendros vestuvinių raudų tradicijos, žinomos iš senųjų šaltinių ir archyvinių užrašymų. Ji visų pirma vertinga tuo, kad paliudija žanro tradiciją ir gyvybingumą ir yra vienas faktų, jog vestuvinės jaunosios raudos XVII a. pradžioje tarp Mažosios Lietuvos lietuvių buvo gyva vestuvių apeigų dalis. Ypač pabrėžtina, kad E. Vagneris aprašė raudos atlikimo vietą ir būdą. Tai papildė duomenis apie Mažosios Lietuvos lietuvių vestuvinių raudų specifiką.

Tą pat galima pasakyti ir apie laidotuvių raudas, kurios, kiek galima spręsti iš E. Vagnerio, buvo atliekamos labai betarpiškai ir yra sietinos su senovinėmis, o ne krikščioniškomis laidojimo apeigomis. Pasak E. Vagnerio, lietuviai „savo mirusiuosius bando prakalbinti juokingomis laidotuvių giesmėmis, tarsi kvieštų negyvą kūną pasikalbėti“⁵¹. „Pagal paprotį“ buvę rengiami mirusiųjų paminėjimai.

E. Vagneris yra pastebėjęs ir daugiau Mažosios Lietuvos lietuvių gyvenimo savitumų. Jis užsimena apie pjūties pabaigtuvių papročius. Nedidelio jo tyrinėjimo žinios nėra sistemingos bei detalios. Duomenų gausumu jį pralenkia kitų autorių — jau XVII a. antrosios pusės — darbai.

Johano Arnoldo Brando Lietuvą ir jos gyvenimą liečia „Kelionė...“
Johanas Arnoldas Brandas (1647—1691) savo kelionių aprašyme „Kelionė per Brandenburgą, Prūsiją, Kuršą, Livoniją, Pskovo, Didžiojo Naugardo, Tverės ir Maskvos kraštą...“ („Reisen durch die Marck Brandenburg, Preussen, Churland, Liefland, Plesscovien, Gross-Naugardien, Twerien und Moscovien...“).

J. A. Brandas, vėliau buvęs Diusburgo universiteto teisės profesorius, 1673—1674 m. Brandenburgo kurfiursto

⁵⁰ Vita et mores lithuanorum... / per *Erhardum Wagner*, S. 544; *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre, S. 427.

⁵¹ Vita et mores lithuanorum... / per *Erhardum Wagner*, S. 550.

Fridricho Vilhelmo pasiuntinybėje „kaip bajoras arba rūmų dvariškis“ važiavo per knygos antraštėje išvardytus kraštus pas Rusijos carą Aleksejų Michailovičių ir, ką kelionėje patyrė, sugrįžęs surašė. J. A. Brando kelionės aprašymą po autoriaus mirties išleido 1702 m. Vėzelyje jo draugas H. Ch. Heninas, parašęs knygai ir prakalbą.

V. Manhartas, juo sekdamas J. Lebedys ir kiti mano⁵², kad J. A. Brandas lietuvius arčiau pažino grįždamas iš Maskvos, kai 1674 m. liepos mėn. jis iš Karaliaučiaus per Vėluvą, Įsrutį, Stalupėnus buvo išvykęs į medžioklės namelį Romintos girioje. Išvykos metu turėjo progos išgirsti lietuvių kalbą, susipažinti su papročiais, susitikti su mitologija besidominčiais kunigais. Žinių apie lietuvius J. A. Brandas daugiausia pateikia kitose kelionės aprašymo vietose. Jis pamini apsistojimą Karaliaučiuje, Didžiąją Lietuvą, Šešupę, sielių plukdymą „iš laukinių Lietuvos miškų“. Etnografinius dalykus, į kuriuos jis žada kreipti dėmesį (vaikų auklėjimas, vestuvės, drabužiai, laidotuvės, papročiai, kalba), išskaičiuoja toje kelionės aprašymo vietoje, kur kalbama, kaip jis iš Kuršo pasiekė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sieną, kuri yra per 5 mylias nuo Mintaujos, o nuo Švedijos valdų skiriama Dauguvos...⁵³

J. A. Brando žinių apie lietuvius šaltiniai nėra visiškai aiškūs, nors faktų tikrumą patvirtina pats autorius. Jis rašo, kad skaitytojui pateiks tai, „ką iš dalies iš patikimų rankų ir tikrų šaltinių yra gavęs, iš dalies pats matęs ir girdėjęs“ (p. 91). H. Ch. Heninas prakalboje aukština kelionių aprašymus, suprantama, ir J. A. Brando „Kelionę...“ kaip puikų teisingų žinių šaltinį. J. A. Brandas vadinamas stropiu bei išmintingu mokslininku ir tyrinėtoju, kuris turėjęs puikią galimybę daugelį nežinomų ir ligi tol niekieno teisingai neaprašytų arba nepažymėtų dalykų iš Prūsijos, Kuršo, Livonijos, Lietuvos ir kitur sužinoti... Jis surašęs viską, ką girdėjęs ir matęs. D. G. Hei-

⁵² Zr. *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre, S. 607; Smuljoki lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 507.

⁵³ „Wilen wir aber jetze auff den gränzen des Gross-Hertzogthums Litthauwen seyn, welche allhier 5. meilen von Mitow und durch die Düne vom Schwedischen sich scheyden...“—In.: *Brand J. A.* Reisen durch die Marck Brandenburg...—Wesel, 1702, S. 90.

dekas (*Heydeck*) knygos pradžioje įdėtoje dedikacijoje sako, jog J. A. Brando triūsą apvainikuoja išmintinga Prūsijos ir kitų kraštų gyvenimo apžvalga.

J. A. Brandas pateikia nemažai kasdienės buities faktų. Jis rašo, kad lietuviai gyvena ankštai, susigrūdę, kartu vaikai, tėvai, seneliai. Gana detaliai aprašo naujagimio ceremonijas (vištos valgymas) ir vaikų auginimą bei jų darbą ligi subrendimo (vedybų). Supažindina su moterų drabužiais, šiek tiek su liaudies medicina: lietuviai Pilkalnio parapijoje lendą pro keistai suaugusią liepą, kai per rugiapjūtę įskausta nugarą; rujos metu numuštų elnio ragų viršūnės, sutrintos su liepžiedžiais, labai padedančios nuo karščiavimo ir kt. Jis pamini kai kurias dar gyvas prūsų mitologijos liekanas. Jonines švenčiant nurodo ne kalendoriuje pažymėtą dieną, vadinasi, senųjų papročių nustatytu metu. Pagal J. Lasickį aiškina perkūną kaip dievybę. Iš posakio „Deiwáitis zaiboja“ matyti, kad dar buvo gyvi tikėjimai į perkūną kaip personifikuotą antgamtinę būtybę. Nemažai vietos J. A. Brandas skiria lietuvių kalbai, su žmonių tarpusavio bendravimu susijusioms formulėms — kreipimuisi į atitinkamus asmenis, pasveikinimui. Pateikia tematiškai suklasifikuotą lietuvių kalbos žodynėlį (pvz., kūno dalys, vaisiai ir augalai, valgiai ir gėrimai). Aiškina kai kurių Prūsijos vietovardžių (*Stalupėnai*) kilmę.

Prūsijos lietuvius vestuves kėlus J. A. Brandas nurodo rudenį, po krikščioniškosios visų šventųjų šventės, nes tada turėta ko valgyti. Vestuvės būdavusios ilgos, trukdavusios 14 dienų. Jis aprašo jaunosios išvažiavimą iš tėvų namų į jaunojo pusę, vestuvių vaišes, valgius, jaunosios įvesdinimą į vyro namus, apeigas prie ugnies židinio ir kt.

Laidojimo apeigų aprašymas J. A. Brando „Kelionėje...“ rodo jas turėjus aiškių pagonybės liekanų. Lavonui namie begulint, būdavo uždarinėjami langai, kad pro juos neišeitų vėlė. Į kapo duobę dėdavo ąsotį alaus, du kepalus duonos, pinigų. Prie kapo sakydavo tartum tam tikrą formulę, kuria buvo siekiama nuraminti mirusįjį: „Norėtu danguje pászilikti ir né nenorėtu dáugias apsúnkiti su piktais sapnais...“ (p. 100). Pasakodamas, kaip buvo

raudama mirusiojo, J. A. Brandas pacituoja vieną laidotuvių raudos posmelį, kuris jo knygoje įrašytas taip: „Ak Browlau, ak Tietelau, und dergleichen / ar né tuerėjús dônos kwezélu, und so weiter / Kodélej númerei, kodélej mané palikaj. Ak! Ak! kur tu nuéjei asz pas tawé busu tu preg manês né“ (p. 99).

Raudos pradžia rašančiųjų apie lietuvių mitologiją ir tautosaką daugelį kartų minėta ir cituota. Turiniu iš kitų senųjų šaltinių raudų ji niekuo neišsiskiria. Tačiau pažymėtina, kad jos pateikimas rodo gyvą raudojimo tradiciją ir kartu praplečia autoriaus knygoje užrašytą tekstą. Po kreipimosi į mirusį brolių ar tėvą J. A. Brandas įrašė vokiškai „und dergleichen“ („ir panašiai“). Vadinasi, analogiškomis raudomis buvo apraudami ir kiti mirę artimieji. Toliau klausinėjant, kodėl velionis miręs, ar jis neturėjęs kviečių duonos, vėl prirašoma „und so weiter“ („ir taip toliau“). O tai rodo, kad mirusiojo gerovė raudoje būdavo apibūdinama ir kitais iš velionies gyvenimo imtais vaizdais bei formulėmis.

H. Ch. Henino pastabose ieškomi ryšiai tarp lietuvių ir romėnų, graikų, kroatų raudų mažai įtikinami.

J. A. Brandas užfiksavo dar vieną posmelį raudos ar dainos, kuria jaunuolis skundžiasi savo sužadėtinės neištikimybe („Litthauwisches Klaglied eines Liebenden an Seine untreuwe Braut“). Jis sako šitą dainą pats girdėjęs:

*Ar asz taw né mielas buwau?
Su tawimi ruggelús pjowjau,
Su tawimi szeneli grebjau,
Su tawimi awizeles riszau.* (p. 108)

Šitokios raudos ar dainos vėlesnieji užrašymai nepatvirtina. Bet abejoti jos tikrumu pagrindo nėra, nes J. A. Brandas, kaip sakosi, „Kelionėje...“ surašė tai, ką pats buvo matęs, girdėjęs ir iš tikrų šaltinių gavęs.

Vėlesnieji užrašymai nepaaiškina ir dvieilio, kuris, kiek galima suprasti iš konteksto, turėtų būti vaišių dainos dalis ar vaišių talalinė. „Kelionės...“ autorius ją vadina išgertuvių daina („Trinck-Lied“), laiko ją žinoma, įprasta („gewöhnliches“) ir vadina daina „Vieną kartą“ („Trinck-Lied oder Wiens karta“):

Trumpas dainelės fragmentas, nesuprantamas priedainis neleidžia ką nors tiksliai pasakyti apie jos turinį. Dvielyje aiškiai išsiskiria pagrindinis tekstas *Norim mes linksmi būt* ir priedainis *y, heiza viva, y*. Prasminis tekstas rodo tikrai ją esant vaišių daina. Priedainis gali būti atėjęs iš analogiškų vokiečių išgertuvių dainų. Pridurtina, jog dar palyginti neseniai, prieš Antrąjį pasaulinį karą, kai kuriose Dzūkijos vietose liaudies vaišėse, vienam kitą užgeriant, buvo kreipiamasi žodžiu *vivat*.

J. A. Brandas „Kelionėje...“ yra užrašęs daugiau kaip dešimt lietuvių patarlių, priežodžių, posakių bei keiksmų⁵⁴. „Kelionės...“ patarlės „Nečėdyk, juk ne tėviškė“, „Dievas davė dantis, duost ir duonos“, „Dievas davė duonos, duost ir vaikų“ yra plačiai žinomos iš kitų šaltinių ir vartojamos gyvojoje kalboje ligi mūsų dienų. Kitos patarlės tautosakiniu požiūriu didesnės vertės neturi. Kai kuriuos smulkiosios tautosakos dalykus J. A. Brandas pateikė paaiškindamas prasmę. Patarlę „Nečėdyk, juk ne tėviškė“, žinomą taip pat iš K. G. Milkaus, L. Rėzos, M. Miežinio, A. Šleicherio žodynų ir kitų leidinių, J. A. Brandas aiškina tarnų neištikimybe savo šeiminkams: esą tarnai paslapčiom mėtą duoną šunims sakydami minėtą patarlę. Toks aiškinimas atneša iš XVII a. pradžios neturtingųjų socialinio protesto atgarsius. Patarlę-posakį „Tikrai tas šatas (škotas prekybos) yra“ J. A. Brandas paaiškina, kad taip sakoma apie svetimšalius, su kuriais nesusikalbama. Vaikščiojantys pirkliai, prekybininkai Prūsijoje visų pirma buvo kitataučiai, žinoma, ir iš Škotijos atvykę. Aiškindamas keiksmą „Kad tave perkūnas sukultų“, jis nurodo, jog tai esąs pikčiausias lietuvių keiksmas, o perkūnas — senovės lietuvių vyriausiasis dievas.

Patarlių bei priežodžių paaiškinimai ir pastabos rodo, kad J. A. Brandas gyvenimiškai realistiškai juos suprato ir teisingai užrašė bei skelbė.

⁵⁴ J. A. Brandas „Kelionės...“ smulkioji tautosaka perspausdinta kn.: Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 326—329.

Kristupo Hartknocho Apibendrinantį Prūsijos istorijos ir tenykščių gyventojų buities vaizdą mėgino sukurti istorikas bei etnografas Kristupas

Hartknochas (1644—1687)⁵⁵ svarbiausiame savo veikle „Senoji ir naujoji Prūsija“ („Alt und Neues Preussen“, 1684). Autoriaus sumanymą rodo ilgas knygos pavadinimas: „Senoji ir naujoji Prūsija. Prūsijos istorija dviejų dalių, kurių pirmojoje kalbama apie krašto praeitį ir vardus, taip pat tautų, tenai prieš vokiečių ordiną gyvenusių, atsikėlimą, gyvenimo būdą, kalbą, religiją, vestuves, laidotuves, namų ruošą, karybą, valdymosi formą ir kitus papročius bei įpročius, o antrojoje — apie vokiečių ordino kilmę...“ Prūsų ir lietuvių istorijai reikšminga pirmoji veikalo dalis, kadangi antrojoje jis daugiausia aprašinėja ordino kilmę, jo magistrus, beveik neužsimindamas apie vietos gyventojus.

K. Hartknochas prūsais ir lietuviais, jų istorija susidomėjo M. Pretorijaus paskatintas. Su lietuviais susidurti jis turėjo daug progų. Gimė Mažojoje Lietuvoje, studijavo Karaliaučiaus universitete, 1665—1667 m. gyveno Kaune ir Vilniuje. V. Manhartas jį laiko tikru istorijos tyrinėtoju, turinčiu istoriko nuojautą⁵⁶. Vis dėlto K. Hartknocho „Senoji ir naujoji Prūsija“ iš gyvenimo imtų lietuvių kultūros duomenų ne ką tepateikia. Žinias jis ėmė ne iš gyvo stebėjimo, o iš įvairių rašytų šaltinių; nesuprato senųjų tradicijų raidos, surinko skirtingos medžiagos iš abiejų Malecijų, T. Vaiselijaus (*Waiszel*), S. Grunau, L. Davido ir kitų autorių tekstų ir lygino juos su originalais. Į kronikas jis stengėsi žiūrėti kritiškai, pavyzdžiui, abejojo S. Grunau autoritetu. Tačiau, kaip nurodo V. Manhartas, jam nepavyko susigaudyti įvairių šaltinių daugybėje, varduose bei jų formose ir t. t. Bet, apibendrinamas anksčiau šaltinių medžiagą, jis ne vienu atveju pateikė ryškių vaizdų iš senovės prūsų ir lietuvių gyvenimo.

„Senosios ir naujosios Prūsijos“ pirmosios dalies penkiolikoje skyrių K. Hartknochas aprašo senovinius krašto

⁵⁵ Apie K. Hartknochą žr. *Stanevičius S. Raštai*.— V., 1967, p. 601.

⁵⁶ Žr. *Mannhardt W. Letto-Preussische Götterlehre*, S. 616.

gyventojus, jų kalbą, tikėjimus bei dievus, kulto asmenis, šventes, vestuvių ir laidotuvių apeigas, namų darbus, žmonių tarpusavio santykius, kariavimo būdą. Etnografijai turi reikšmės bičių auginimo, gyvulininkystės, žvejybos aprašymai, vyrų ir moterų drabužių piešiniai ir kt. Senuosius prūsus jis vaizduoja buvus aukštaūgius, mėlynakius, rudais garbanotais plaukais. Apie religiją svarbesnių duomenų nepateikia. Mini daug šventų medžių — ąžuolų, liepų, alyvų, taip pat ežerų, upių, šaltinių. Dirbtinai priskaičiuoja keliasdešimt pagonių šventikų, pabrėžia juos nuo amžių garbinus ugnį. Iš mitinių būtybių aprašo barzdokus, žalčius. Pakartoja jau ligi jo žinomą Pergubrio, pavasario orės pradžios šventę kovo 22 d., ir pateikia į šią dievybę kalbėtos maldos pradžią „O vveszpcie Devve musu Pergubrios...“, patikslindamas, kad tai esanti ne senųjų prūsų, o lietuvių formulė. Tik iš kitų autorių K. Hartknochas žino ir javapjūtės pradžios bei pabaigos apeigas ir ožio aukojimo ceremonijas. Iš šeimos apeigų daugiau apsistoja ties vestuvėmis ir laidotuvėmis, pažymėdamas kai kuriuos jų momentus, pacituodamas vokiečių ir lenkų kalbomis vestuvių ir laidotuvių raudų ištraukas⁵⁷. K. Hartknochas lietuviškai cituoja jau aptartąją patarlę „Diewas davve dántis, dos ir duonos“ („So ist auch das gemeine Littauische Sprichwort“), mini ją lygindamas lietuvių ir lotynų kalbas. Iš J. Lasickio persirašo maldele į perkūną „Percune Dewaite, ne muski und mana...“⁵⁸ Vadinasi, K. Hartknochas tartum apibendrina kitų autorių raštų žinias apie kai kuriuos lietuvių liaudies kultūros reiškinius.

⁵⁷ Zr. Alt- und Neues Preussen Preussischer Historien zwey Theile <...> Mit sonderbahrem Fleiss zusammen getragen / Durch M. Christophorum Hartknoch dess Thorhischen Gymnassii Professorem.— Franckfurt und Leipzig, M DC L XXX, B. 4, S. 177—182.

⁵⁸ Ibid., S. 97, 102, 160.

Der Preusche Littauer oder Vorstellung der Nahmens-Herleitung, Kind-Tauffen, Hochzeit, Leibes und Gemuths-Beschaffenheit, Kleidung, Wohnung, Nahrung und Acker-Bau, Speise und Tranck, Sprachen, Gottes-Dienst, Begräbnisse und andere dergleichen Sachen der Littauer in Preussen kürztlich zusammen getragen von Theodoro Lepner, Ersten Pfarrer der Deutschen und Littauschen Gemeine Gottes in Budwehten.— Danzig, 1744. (Toliau cituojant tekste nurodomas puslapis.)

Teodoro Lepnerio „Prūsijos lietuvis“ Teodoras Lepneris (1633—1691), parašęs 1690 m. reikšmingą veikalą „Prūsijos lietuvis“, buvo vokiečių kunigo Jobo Lepnerio sūnus, gimė Miulhauzene, bet jaunystę praleido Ragainėje. Išėjęs mokslus Karaliaučiaus universitete ir Vokietijoje, nuo 1655 m. ligi mirties kunigavo Būdviečių parapijoje. Ką T. Lepneris aprašo savo veikale, matyti iš išplėstinės „Prūsijos lietuvio“ antraštės. Jis norėjo duoti platų istorinį bei etnografinį vietinių gyventojų buities paveikslą. Mažosios Lietuvos gyvenimu domėtis, be kitų priežasčių, T. Lepnerį, matyt, skatino M. Pretorijaus darbai⁵⁹.

Penkiolikoje „Prūsijos lietuvio“ skyrių T. Lepneris aprašo lietuvių ir Lietuvos vardo — gana neįtikinamai etimologizuodamas — kilmę, lietuvių šeimos apeigas — krikščynas, piršlybas, vestuves, laidotuves, lietuvių kūno ir dvasios savybes, drabužius, maistą ir gėrimus, muziką ir jos instrumentus, kalbą, liaudies mediciną ir kt.

T. Lepneris savo veikale pasirodo kaip viešpataujantiųjų klasių atstovas, susijęs su Vokietijos kolonizacine, liaudžiai svetima politika, nors besaikio lietuvių niekinimo ar šovinizmo jam prikišti vis dėlto negalima. T. Lepnerį — vokiečių ir dvasininką — piktino lietuvių valstiečių priešiška pažiūra į valdančiuosius sluoksnius. Tai labai ryšku iš jo pastabų, kad žmonės vengia sakyti valdžiai tiesą, o ko nors paklausti, atsaką vis tuo pačiu posakiu: „Asz neszinnau! asz ne matau! asz ne girdėjau“.

Tačiau T. Lepneris lietuvius vertina daug visapusiškiau. Kalbėdamas apie Mažosios Lietuvos lietuvių valstietį kaip žmogų, T. Lepneris pažymi jį buvus labai protingą. Tai patvirtinanti patarlė „Vokietis tiek išmanys, kaip mes“, pateikta ne lietuvių, bet vokiečių kalba. Net prūsų vardą jis kildina iš žodžio *protas*. Fiziškai lietuviai sveiki, užsiėmusi darbe, nebijo šalčio. Pasak T. Lepnerio, lietuvių namuose viešpatavęs susiklausymas, dėl to jų laukai būdavę gerai įdirbti. Kaip valdančiųjų sluoksnių atstovas ir dvasininkų luomo žmogus T. Lepneris vertina lietuvių liaudies dainavimą — vadina jį „spiegimu ir kaukimu“,

⁵⁹ Zr. *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre, S. 609.

nuo kurio reikią užsikimšti ausis. Lietuvių dainininkų gerklės jam esančios tokios skardžios „kaip tų žvėrių, kurie avis pjauna“ (p. 95). Galimas dalykas, kad taip vertinti dainas T. Lepnerį paskatino pastebėtas skirtumas tarp žmonių dainavimo laukuose garsiai ir uždaroje patalpose protestantų dvasininkų atliekamų giesmių.

Iš tokio pasakymo galima spręsti, kad T. Lepneris neišvengiamai žiūrėjo į dainavimą, tačiau negalėjo nepripažinti lietuvių dainingumo. Jis nurodo, kad dainas kuria patys žmonės, pati liaudis. Tai labai svarbus teiginys aiškinant dainų ir iš viso tautosakos kilmę. Jis rašo: „Jie (t.y. lietuviai) visi yra dainininkai (kompozitoriai), kurie savo dainoms patys pritaiko melodijas <...>. Jie iš prigimties yra linkę dainuoti, taigi tokie apsigimę muzikai, kurie dainavimo pamėgimą atsineša į pasaulį <...>. Vyrai šiam menui nėra ypač atsidėję, bet tik moterys ir merginos...“ (94—95) Nacionaliniu atžvilgiu jis nenutylėjo tiesos, pripažino, kad Mažojoje Lietuvoje daugely apskričių tebekalbama lietuviškai. Nemažai vietos T. Lepneris skiria apibūdinti lietuvių kalbai, ji lyginama su prūsų ir kuršių kalbomis. Pateikiamas lietuvių kalbos žodynėlis, įdėta malda „Tėve mūsų“ lietuviškai. T. Lepneris žavisi lietuvių kalbos galimybe glaustai reikšti mintį. Tam pailiustruoti jis naudojami patarlėmis — jų pacituoja aštuoniolika (trys patarlės išspausdintos tik vokiškai).

Gyvenimo tiesa skatino T. Lepnerį pripažinti socialinę paprastų žmonių ir turtingųjų bei valdančiųjų sluoksnių nelygybę („Mokytieji vyrai, pagoniškuosius įsitikinimus palikite kaimiečiams“). Kalbėdamas apie turtingas vestuvių apeigas, T. Lepneris nurodo, kad jos būna tik pasiturinčiųjų vestuvėse. Per neturtingųjų sužadėtuves kukliai valgoma ir geriama. Jų vestuvės būna smuklėje, ir gana trumpos. Tokių teigimų svarba juo didesnė, kad autorius sakosi savo veikale rašęs tiesą: „Ką aš apie tai esu parašęs, gauta iš tikslaus tyrinėjimo“ (p. 45). Vadinasi, socialinę nelygybę jis matė gyvenime ir ją pailiustravo konkrečiais pavyzdžiais.

Aptardamas „vokalinę“ lietuvių muziką, T. Lepneris pateikia reikšmingų duomenų, leidžiančių suprasti lietuvių liaudies dainų tematiką ir žanrinį pasiskirstymą. Jis paste-

bėjo, jog lietuvių dainų tematika yra labai įvairi, kad „jie apdainuoja tokius dalykus, kas jiems ateina į galvą ir ką jie mato prieš akis“ (p. 95). Dainų įvairumą panašiai yra vertinę ir vėlesnieji mūsų dainų rinkėjai bei tyrinėtojai (L. Rėza, A. Juška ir kt.). T. Lepneris laikytinas tokio vertinimo pradininku. Iš jo pateiktų žinių galima susidaryti vaizdą apie kai kurių dainų žanrų gyvavimą ir to gyvavimo pobūdį daug aiškiau negu iš ankstesnių duomenų. Pavyzdžiui, apie malimo dainas žinome jau iš XVI a. (A. Gvaninis, M. Strijkovskis). Tačiau T. Lepneris aiškiau ir vaizdingiau pabrėžia malimo dainų ryšį su darbo procesu. Jis pasakoja, kad moterys ir merginos „rytais nuo antrųjų gaidžių ligi brėkstant prie rankinių girnų dainuoja, o rankinių girnų užimas joms yra tarsi bosas ir pagrindas“ (p. 95). T. Lepneris bene pirmasis iš kitų dainų išskiria meilės dainas („Buhlen-Lieder“), pabrėždamas, jog jos sudaro lietuvių dainų medžiagą. Iš jo aprašymo galima suprasti pasilinksminimuose prie gėrimo buvus dainuojamas vaišių, išgertuvių dainas. Tad „Prūsijos lietuvių“ žinios apie dainas yra svarbios jų charakteristikai ir dainuojamosios tautosakos žanrų išskyrimo bei supratimo istorijai.

Ne mažiau reikšmingas yra T. Lepnerio instrumentinės Mažosios Lietuvos lietuvių muzikos aprašymas, kuris randamas dešimtajame knygos skyriuje. Muzikos instrumentus T. Lepneris ne tik sumini, bet ir pilniau apibūdina. Jis sako: „Jie turi ypatingą rūšį trimitų arba trombonų, kuriuos jie vadina trūba. Pastarosios yra iš vidaus tuščios, iš kamštmedžio išskobtos, į galą platesnės ir apvalios, iš viršaus beržo žieve storai apvyniotos, daugiau kaip sieksnis ilgumo“. Toliau jis nurodo, kaip šiomis „trūbomis“ grojama: „Du vaikinai vienodai pučia tokias jų trūbas ir išgauna gana skambų garsą“. T. Lepneris paliudija Mažosios Lietuvos lietuvius turėjus kankles: „Be to, jie turi vokiečių vadinamąsias kiaulės galvas („Kanklos“) su devyniomis arba dvylika ištemptų stygų...“ Prūsijos lietuvių liaudies muzikos instrumentai, matyt, buvo turtingi, kadangi T. Lepneris išskaičiuoja dar būgnus, iš šono pučiamas ir kitokias švilpynes, plonai ir bosu grojančias lūpines armonikėles. Armonikėles lietuviai pirkdavęsi

krautuvėse, o visus kitus minėtus instrumentus dirbdinosi. „Tokie puikūs meistrai jie yra!“ — sušunka žavėdamasis T. Lepneris (p. 94).

Nemažai vietos „Prūsijos lietuvyje“ T. Lepneris skiria šeimos apeigoms ir paliečia su šiomis apeigomis susijusią tautosaką. Jis pateikia pasveikinimą, kuris sakomas naujagimio tėvui ir motinai, kai krikštatėviai atvyksta pas gimdyvę vaiko krikštyti. Jeigu naujagimis yra berniukas, jie kalba tokius žodžius: „Sweika su suni mi! Diewe duk, idant Sweikei augintumbei! Diewe duk jeib ing wiru sola, xseistu, kaip mes“. Sveikinant tėvus, dukrai gimus, paskutiniai sveikinimo žodžiai pakeičiami šitaip: „Diewe duk, idant ingi Mergu sola xsestu“. Grįžę po krikšto, kūmai gimdyvei pranešdavo naujagimio vardą irgi atitinkamu sveikinimu, pavyzdžiui: „Sweika Su Kristupu, sawa sunu!“ (p. 24).

Palyginti plačiai T. Lepneris supažindina su prūsų lietuvių vestuvių apeigomis, papročiais ir iš dalies tautosaka. Vestuvių aprašyme raiškiai susipina T. Lepnerio, kaip valdančiųjų Prūsijos sluoksnių atstovo, pažiūros ir objektyvaus gyvenimo stebėtojo bei istoriko svarstymai. Jis net pataria, kad kas nori sužinoti, kiek lietuvių vestuvių papročiai panašūs į senųjų prūsų vestuves, tesikreipia į Hartknochą. Aprašydamas vestuves, T. Lepneris vėl į lietuvius žiūri iš aukšto, iškelia jų neigiamybes. T. Lepneris paliko ir tokių pastabų apie liaudies vestuves, kurias patvirtina vėlesnieji užrašymai ir kurios turi faktinės bei istorinės vertės. Šią vertę dar padidina tai, kad dažnas vestuvių dalyvis vokiškame tekste vadinamas lietuviškai: vedžiai, keliavežys (*kelleweŕze*) ir kt. T. Lepneris žino žvalgytuves, užgertuves, derybas, piršlybas ir kitas vestuvių dalis.

T. Lepnerio vestuvių aprašyme dažnas darbo ir darbštumo motyvas. Vaikinas ieškodavo nagingos merginos, mokačios verpti, austi ir kitų darbų, kad ji ištekėjusi galėtų aprengti šeimyną. Vedyboms jaunosios ruošdavosi nuo pat jaunystės, dėl to prisiausdavo daug stuomenų, rankšluosčių (*Stomenis, Abruse*).

Darbo motyvas labai aiškus ir prikeltuvių dainoje, kuri, pasak T. Lepnerio, buvo dainuojama antradienį, jau-

najai atvažiavus pas jaunąjį ir abiem suėjus į klėtį. T. Lepneris pačios dainos necituoja, bet papasakoja jos turinį vokiečių kalba. Jis rašo, kad prie klėties sustoja būrys merginų ir dainuoja: „Jaunasis neprivalo ilgai gulėti, bet turi eiti dirbti, arklių apžiūrėti; jaunoji privalo malti ir gruce grūsti. Abudu privalo netingėti“ (p. 425). Prikeltuvių dainų, raginančių jaunosius greičiau eiti dirbti, lietuvių liaudies dainų kataloge nurodoma. T. Lepnerio papasakotai dainai ir vėlesniems prikeltuvių dainų užrašymams yra bendras darbo pabrėžimas, malimo bei girnų motyvas. Nors ir nežinant, kiek tiksliai T. Lepneris išvertė lietuvių dainą į vokiečių kalbą, galima neabejoti, kad jis užfiksavo tenykščių lietuvių dainuotą vestuvinę prikeltuvių dainą. Taip pat jis nurodė dainavimo aplinkybes.

Kalbėdamas apie vestuvių apeigas, T. Lepneris pažymi didelį jų įvairumą, priklausymą nuo vietos. Jis sako: „Pastebėtina, kad pažintuvių, piršlybų ir sužadėtuvių būdas daugely vietų yra skirtingas, ir aš paliečiu tiktai tas, kurios gyvuoja mano parapijoje“ (p. 34). Taigi T. Lepneris aprašė Būdviečių parapijos vestuves.

Gana plačiai jis supažindina su piršlybomis. Aprašo piršlį ir jo papuošalus. Kai jaunosios tėvai sutinka leisti dukterį, piršliui ant lazdos pririšamas žolynų vainikas, duodami du rankšluosčiai, kuriais jis apsijuosia, nosinaitė ir kelniaraiščiai. Jo arklys vasarą apkarstomas įvairiomis žolėmis, o žiemą — dagiais ir skarmalais. Su tokiais džiaugsmo ženklais laimingas piršlys vyksta į jaunikio namus ir nuneša jam vedybų sutartį. Vieną gautą rankšluostį piršlys duoda jaunikio tėvams, kitą — pasilieka sau. Nosinaitę, kelniaraiščius ir žolynų vainiką jis įteikia jauniui. Vestuvių apeigų istorijai svarbi T. Lepnerio pastaba, kad minėtas dovanas lietuviai vadina sutuoktuvių ženklais, nes jie nenešioja jokių žiedų. Dovanas atidavęs, piršlys sutinka būti vaišinamas (p. 34). Toks piršlybų ir piršlio aprašymas rodo, kokios turtingos buvusios Mažosios Lietuvos lietuvių liaudies vestuvių apeigos.

Pačios vestuvės prasidėdavusios šeštadienį jaunosios namuose. Antradienį jaunosios namuose būdavęs dainuojamas ir šokamas ypatingas garbės šokis (*sonderlicher-Ehren-Tantz*). Jį šokdavo jaunojo brolis su jaunąja, kuri

atrodydavusi gana linksma (p. 39). Nei šokio pavadinimo, nei jo šokimo būdo, nei jį šokant dainuotos dainos žodžių T. Lepneris nepateikia. Dėl to jį identifikuoti su šiuo metu žinomais šokiais negalima. Tačiau faktas, kad buvęs praktikuojamas apeiginis vestuvių šokis, yra reikšmingas ir folkloro istorijai apskritai, ir kol kas negausiems choreografijos tyrinėjimams. Vestuvių aprašymą T. Lepneris baigia suminėjimu grįžtuvių, kurias jis vadina *Atyrésztuwis*. (Tai tikriausiai korektūros klaida, vietoj *g* išspausdinta *y*. Taigi grįžtuves T. Lepneris bus pavadinęs *atgrėštuvėmis*.) Nors T. Lepneris apie gėrimą vestuvėse rašo su pasipiktinimu, tačiau kartu ir stebisi jose buvus „puikaus valstietiško mandagumo“ (p. 33).

Susiedamas su tautosaka, T. Lepneris kalba apie laidotuvių apeigas, žino laidotuvių alų, pasakoja, kaip mirusysis būdavo aprenGIamas ir t.t. Pasak jo, lietuviai gyvendavę ilgai, apie šimtą metų, o mirę būdavo laidojami „su daugeliu liūdesio raudų ir pagal senų senovės papročius“ (p. 145).

Jis paliko artimųjų, kaimynų, pažįstamų atsisveikinimą su ligoniu. Ligoniu sakydavę: „Passilik su Diewiu, Diwe duk jeib Sweiks isz gitumbei, jeib mudupu isz liggos kitta karta wel sussieitumbei“. Ligonis atsakydavę: „Diewe duk“ (p. 146).

„Prūsijos lietuvio“ autorius pateikė dvi raudas lietuviškai, dėl to tenka laikyti jas imtomis iš gyvos praktikos. Pirmoji yra trumputė nuotrupa, fragmentas, pasikartojęs ir kitų rinkėjų užrašytose raudose, būtent: „O! O! Kodel tu numirrei? Ar ne turrejei gera grasza moteri? O! O! Kodel tu numirrei? O! O!“ (p. 148). Antroji rauda žymiai pilnesnė, ja žmona aprauda savo vyrą: „O! O! Mano meiletel! Mano szirdele! Dabar usz mirszei sawo vissus kampelus: Dabar meilele, palikkei manne wena, su waikelais. Kur asz dabar busiu? Kur asz sawa Galwele prikisziu? Asz ne gallesiu su jumi i jodaje (zeme) palystil Tiktai turesiu ant swieta wargtil! O! O!“ (p. 148—149). Kad tai Mažosios Lietuvos lietuvių raudos, patvirtintų autoriaus nurodymas, jog tokių raudų, kaip pažymi Vaiselijus ir Hartknochas, yra turėję ir senieji prūsai.

Lietuvių patarles T. Lepneris laiko „vertomis dėmesio“, vadina „sąmojingomis ir protingomis“, pažymi, jog jų yra daug, nors „Prūsijos lietuvių“ pateikia tik aštuoniolika (p. 116). (Beveik visos T. Lepnerio patarlės (16) paskelbtos knygoje „Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.“) Jis yra konstatavęs tai, ką patvirtino visa to limesnė lietuvių paremiologijos raida. „Prūsijos lietuvių“ patarlės ir tada buvo, ir dabar yra gyvai vartojamos, nes ligi mūsų atėjo per šimtmečius. Kai kurios jų (pvz., „Vokiečiai greit bus tokie pat gudrūs kaip mes“, „Diewas dawe dantis, Diewas dus ir Dunas“) jau buvo žinomos prieš „Prūsijos lietuvių“ ir į ją galėjo patekti iš raštų. Kitos tikriausiai imtos iš žmonių kalbos: „Pules i Klana, Sausas nekelsi“, „Ne su wiena Kerteze (kirčiu — A. J.) medi nukerti“, „Kur szu laka, czia ir loi“ ir kt. Jos daugiau kaip po dviejų šimtmečių buvo užrašytos kitose vietose. Tai aiškus jų bendranacionališkumo ir autentiškumo įrodymas⁶⁰. Būdinga, kad patarles T. Lepneris, kaip ir J. A. Brandas, ne tik plačiau aiškino, bet ir bandė lyginti su vokiečių patarlėmis. Antai patarlę „Kur szu laka, czia ir loi“ jis gretina su vokiečių patarle „Kieno duoną valgau, to giesmę giedu“ (p. 117). Tai yra itin svarbus faktas folkloristikos istorijai. Objektyvi T. Lepnerio paskelbtų patarlių reikšmė su kaupu pateisina tą triūsą, kurį, kaip pats sakosi, įdėjo jas rinkdamas.

Septynios mįslės, T. Lepnerio įrašytos į „Prūsijos lietuvių“, norint parodyti jų pobūdį ir savybes, formos ir turinio požiūriu vykusiai parinktos ir puikiai reprezentuoja šį mūsų folkloro žanrą. Jos visos išlaikė laiko bandymą. Visų jų tikslūs atitikmenys arba artimi variantai užrašyti XIX a. pabaigoje, XX a. ir net po Antrojo pasaulinio karo. Pavyzdžiui:

*Maža moterėlė
visą svietaį apdeng[ia].*

(Adata)

⁶⁰ Plg. pastarąsias tris patarles su jų užrašymais, paskelbtais knygoje „Lietuvių tautosaka“, t. 5, Nr 4370, p. 327; Nr 5024, p. 365; Nr 3735—3738, p. 291.

*Mano tėvas tur[i] lygius laukus,
tame lauke qžuolas,
tame qžuole dvylika šakų,
ant kiekvienos šakos keturios šakelės.*

(Metai, 12 mėnesių, 4 savaitės kiekviename)

*Mažas puodelis —
skani tyrelė.*

(Riešutas)⁶¹

Iš to, kas sakyta, matyti, kad „Prūsijos lietuvyje“ yra pateikta medžiagos suprasti įvairiems mūsų tautosakos žanrams: dainoms, raudoms, patarlėms bei priežodžiams, mįslėms. Duoti tokį platų vaizdą T. Lepneris galėjo todėl, kad tautosaką siejo su gyvenimu. Šis teisingas požiūris jam leido paliesti ir daugiau folkloro reiškinių, kurie nei ir gerokai vėliau ne visada atsispindėjo rinkėjų ir tyrinėtojų darbuose. Antai jis mini liaudies žaidimus: supimąsi sūpuoklėse sodybose per velykas, sekmines ir jonines, šokimą lenton, „trečias bėga“, žiedo slėpimą, rato mušimą, kiaušinių mušimą ir ritinimą. T. Lepneris nenurodo konkrečių lietuvių šokių, tačiau pažymi, kad sekmadienių popiečiais jaunimas mielai šokdavęs smuklėse ir žalioje kaimų vejoje (p. 96—97).

„Prūsijos lietuvyje“ pateikiama žodinių formulių, atspindinčių žmonių tarpusavio santykius. T. Lepneris apibūdina pasisveikinimą, kreipimąsi vieno į kitą kalbantis ir pan. Pasak jo, lietuviai vienas į kitą kreipdavęsi žodžiais „Jusu Sweikata“... Sulaukę Naujųjų metų, vienas kitam sakydavę tokius linkėjimus: „Sweiks nauja meta (Szwenta Kallede) Sulaukes, Sweikei perleisti, ir Kitta Sulaukti“. Pateikia vaišių etiketo užgėrimo formulę. Vienas kitam siūlo išgerti sakydamas: „Ant Sweikatos“. Užgertasis atsako: „Gerksweiks“. Po to viens kitam paduoda rankas ir pasako: „Sweiks“. Moterys net pasibučiuoja (p. 52—53, 93).

⁶¹ Zr. dar mįslės apie aguoną, kunigą ir klausytojus, raštą ir žąsį „Prūsijos lietuvyje“ ir atitinkamas mįslės „Lietuvių tautosakos“ 5 t. „Prūsijos lietuvių“ mįslės perspausdintos kn.: Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 568—571.

Keturioliktame „Prūsijos lietuvio“ skyriuje aprašoma liaudies medicina.

Susipažinę su tautosakinėmis, etnografinėmis ir apskritai liaudies kultūros žiniomis, kurios užfiksuotos „Prūsijos lietuvyje“, matome, kad jo autorius į lietuvių valsčių gyvenimą žvelgė plačiu žvilgsniu. Jis suvokė liaudies poetinės kūrybos ryšį su žmonių buitimi. Tai leido jam pateikti gerų ano meto lietuvių tautosakos pavyzdžių ir padaryti tokių išvadų, kurias dera laikyti mūsų folkloro vertinimo užuomazgomis (pavyzdžiui, lietuvių patarlių lyginimas su kitų tautų patarlėmis).

Motiejaus Pretorijaus Motiejaus Pretorijaus (*Matt-häus Prätorius*, gimęs apie 1631—1635 m., miręs 1707 m.) veikalas „Prūsijos įdomybės“ („*Deliciae Prussicae oder Praussische Schaubühne*“; tiksliausias tokio pavadinimo vertimas būtų „Prūsijos grožybės arba Prūsijos teatras“) yra vienas reikšmingiausių šaltinių XVII a. Mažosios Lietuvos gyvenimui ir kultūrai pažinti. Jis yra viso M. Pretorijaus gyvenimo darbas, baigtas pačioje šimtmečio pabaigoje ar XVIII a. pradžioje (V. Pirsonas nurodo 1698, V. Manhartas — 1707). Tai didžiulis, 18 knygų, daugiau kaip pusantro tūkstančio puslapių *in folio* turįs veikalas. Visas jis ligi šiol neišspausdintas. Ištraukų daugiau yra paskelbęs V. Pirsonas 1871 m. Berlyne⁶².

M. Pretorijus, J. Bretkūno anūkas, T. Šulco ir K. Hartknocho draugas, yra žymus istorikas, 1660 m. gavęs filosofijos magistro laipsnį. Jis buvo karališkasis Lenkijos istoriografas, apie jį spietėsi senovės tyrinėtojų būrelis.

M. Pretorijus gimė Klaipėdoje, taigi lietuvių gyvenamame krašte, o vėliau kunigavo Nibūdžiuose. Gyvenimo aplinka jam sudarė realias sąlygas stebėti vietos žmonių gyvenimą, juo labiau kad jis sakosi mokėjęs senųjų prūsų, nadruvių ir lietuvių kalbas. Jis didžiuojasi gyvenęs

⁶² „Prūsijos įdomybės“ iš rankraščio kopijos yra šifruojamos ir perrašomos mašinėle LTSR MA Centrinės bibliotekos rankraščių skyriuje (šifruoja E. Kraštinaitis). Ligi šiol iššifruotos ir perrašytos mašinėle 7 knygos. Jų šifras: F 129—1338 / 1—7.

toje vietoje, kur, Dusburgo kronikos liudijimu, stovėjusi Ramovė. Jį domina senovinės vietos gyventojų tikybos liekanos, papročiai, kalba. M. Pretorijus nuo jaunystės rinko mitologinę, kalbinę, etnografinę bei folklorinę medžiagą iš istorinių šaltinių bei buitės, sukaupe jos daug ir vertingos, nežinomos kituose raštuose. O ir tie dalykai, kurie randami kituose šaltiniuose, „Prūsijos įdomybėse“ turi savo reikšmę kaip susiję su Nibūdžių parapija. V. Pirsonas mano, kad nors T. Lepnerio ir M. Pretorijaus žinios ir panašios, bet jos turi savarankišką mokslinę vertę, nes liečia skirtingas parapijas — Būdvyčių ir Nibūdžių.

Jis sakosi prūsiškuosius dalykus pateikęs visų pirma iš gausių spausdintų ir nespausdintų kronikų, taip pat imęs iš akivaizdžių ano meto pagoniškųjų ceremonijų. Jis nemažai pasinaudojo „smalsiais“ J. Bretkūno ir kitų išsiteravimais⁶³.

Stokodamas žinių apie senovę, M. Pretorijus daug naudojosi dar išlikusiomis nadruvių, skalvių ir sūduvių tradicijomis. Rėmimasis to laiko Mažosios Lietuvos gyvenimo faktais yra labai svarbus dalykas, padidinęs jo stebėjimų vertę.

Į gyvenimą M. Pretorijus žiūrėjo, sakytume, objektyviu žvilgsniu, nevengdamas konstatuoti tikrosios liaudies gyvenimo padėties, sukeltos valdančiųjų klasių išnaudojimo, didelio skurdo, tamsumo ir prietarų. M. Pretorijaus užrašytoje liaudies medicinoje daug tamsumo ir prietaringumo. Pavyzdžiui, nadruviai tuo metu ažuolinių malkų dūmus laikę sveikais, per jonines surinktas vaistažoles (kupolas) tikėjo padedančias nuo visų ligų. Kita vertus, iš M. Pretorijaus aprašymo galima spręsti, jog liaudis gerai pažino gydomuosius augalus.

M. Pretorijaus žinios apie Mažosios Lietuvos lietuvius yra įvairios. Jis, kaip ir T. Lepneris, aiškina pavadinimo *Prussia* kilmę ir prasmę, nagrinėja daugelio lietuviškų žodžių — prūsų genčių, kunigaikščių, upių vardų — etimologiją, pasakoja įvairių smulkmenų bei nutikimų (pvz.,

⁶³ *Prätorius M. Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne.*— Berlin, 1871, S. 5. (Toliau cituojant iš šio leidinio tekste nurodomas tik puslapis.)

kaip 1662 m. Nibūdžių kunigo lauke buvo išartas žąsies kiaušinio didumo gintaro gabalas).

Iš „Prūsijos įdomybių“ galima susidaryti vaizdą apie krašto gyventojus, jų išvaizdą, apsirengimą, maistą, gėrimus, gyvenamuosius namus, ūkinius pastatus: jaują, pirtį ir t. t. Iš M. Pretorijaus sužinome, kokie medžiai krašte augo, kokios žuvys vandenyse ir paukščiai miškuose veisėsi.

M. Pretorijus atkreipė dėmesį į vadinamuosius milžinų kapus ir piliakalnius. Su piliakalniais supažindindamas, užsimena, kad ir netiesiogiai, apie tikėjamą, draudžiantį piliakalnius kasti, taigi patvirtina liaudies padavimų tradiciją, buvusią gyvą XVII a. Rašo, kad Nibūdžių laukuose, kur susiėjusios trijų kaimų ribos, buvęs supiltas nedidelis piliakalnis. Vieną kartą jis norėjęs piliakalnį kasti, bet aplinkiniai valstiečiai neleidę. Jie įteigę kasėjams, kad tokių kalnų negalima liesti — jeigu lies, apraiš. M. Pretorijus nepaisęs tokių prietarų, tačiau kasti liovėsi, nes nesutiko padėti kasėjai (p. 98). Lietuvių tautosakoje padavimų bei pasakojimų, kad negalima atkasinėti nugrimzdusių dvarų arba piliakalnių, yra gausu⁶⁴.

Gausios medžiagos M. Pretorijus paliko iš prūsų ir lietuvių mitologijos. Viena plačiausiai M. Pretorijaus aprašytų mitinių būtybių yra žemėpatis — žemyna. Kaip tvirtina Z. Slaviūnas, „vienintelis šaltinis šiam mitiniam įvaizdžiui aiškintis lieka Pretorijus“⁶⁵, o ne kuris kitas senosios raštijos veikalas. M. Pretorijus išsamiausiai nusakė žemėpačio savybes. Šią mitinę vyriškos giminės būtybę jis vadina *Ziameluks*, *Zemelukis*, *Zemepattys*, *Zempattys*. Žemėpačio sesuo, žemės deivė, vadinama *Zemynele*, *Zemyna*, *Zemynylena*. Žemėpačio — žemynos funkcijos buvo gana įvairios. Tai žemės ir žemėn užkasamųjų — vadinasi, mirusiųjų — dievas. Į žemynėlę žmonės kreipdavosi, kad ji globotų gimdyves ir mirusiuosius. Žemėpatis globojęs sodybą, pastatus ir gyvulius, ypač arklius.

⁶⁴ *Kerbelytė B.* Lietuvių liaudies padavimų katalogas.— V., 1973, Nr 137, p. 42—43; Nr 137 A, p. 43.

⁶⁵ *Slaviūnas Z.* Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose.— Kn.: Pirmoji lietuviška knyga. K., 1947, p. 203. Z. Slaviūnas čia nurodo pagrindines žemėpačio funkcijas, remdamasis M. Pretorijum ir kitais šaltiniais.

„Prūsijos įdomybės“ yra vienas pagrindinių šaltinių, iš kurio sužinoma kiek daugiau maldelių į žemyną. Ją garbindami, M. Pretorijaus žodžiais, žemynelaudami, nuliūdavo ant žemės alaus ir kalbėdavo: „Zemynėle, Zedkellei, zydek ruggeis, kweczais, mežais ir wissais jauwais, buk linksma diewel’ ant musu, pri tu musu darbu Szwents Angelas pristotu, piktu zmogu pro szalią nukreipk, kad mus ne apjoktu“ ir t.t. (p. 52). Tą pačią maldelę M. Pretorijus pakartojo lietuviškai dar kelis sykius, o tai rodytų jos populiarumą, nuolatinį naudojimą buityje (p. 62, 65, 94—95).

„Prūsijos įdomybėse“ yra ir daugiau kreipimūsi į žemyną; tai tikriausiai maldelių pradžios, pavyzdžiui: „Zemynėle buk linksma ant musu ir mano arkliu“.

Panašių maldelių į žemyną vėliau užrašytų neturime. Tik J. Brodovskio žodyne XVIII a. yra maldelės pradžia, kuria, kaip galima suprasti iš paaiškinimų, buvo prašoma laiminti žmonių darbus: „Zemynėle, žiedkėle, pakylėk mūsų rankų darbus!“⁶⁶

„Prūsijos įdomybėse“ M. Pretorijus sužymėjo ir vienus siauriau, kitus plačiau aprašė daugelį prūsų ir lietuvių dievų, dievybių bei mitinių būtybių. Vienos jų yra žinomos iš dainų ir pasakojamosios tautosakos, kitos — iš tikėjimų. Antai jis kelis kartus mini dievo sūnų, dievaitį perkūną, kelis žemės dievus, dangaus dievaitę, vandens dievybę, galvijų dievus, miško dievus, laimės dievus, gimimo ir mirties deives ir dar didelę daugybę kitų, kartais tiesiog neįtikėtinų, dievų. Pažymėtina, kad M. Pretorijus patvirtina buvus dievybę *Gurcho* (*Kurcho*), žinomą jau iš Christburgo sutarties, žino vandenų dievą bangpūtį ir kt. Jis sako, kad viename kaime („Karckel“) pas žvejį pagonį ant valtės vairo matęs iš žievės padarytą dviveidį sparnuotą dievą vėjopatį, vėjponą, vėjdievą (p. 21, 27—28, 33).

Tautosakos gyvavimui XVII a. aiškinti visų pirma reikšmingos tos mitinės būtybės, kurios yra pagrindiniai daugelio sakmių personažai: laumės, kaukai, aitvarai, barzdukai ir įvairūs nepaprastų sugebėjimų turį žmonės.

⁶⁶ Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 493.

Šios mitinės būtybės, būdamos iš gilios senovės einančių liaudies tikėjimų vaisius, padeda nustatyti sakmių amžių bei raidą, nes jų pažinimo šaltinis visų pirma yra tautosakos kūriniai. M. Pretorijus jas pažino iš tikėjimų ir iš sakmių, kurias girdėjo liaudyje⁶⁷. Šitai taikliai pastebėjo jau J. Basanavičius tyrinėjime „Iš senovės lietuvių mitologijos“. M. Pretorijaus aiškinime apie perkūną ir jo santykius su aitvaru J. Basanavičius įžiūrėjo sakmę (vadina pasaka): „Perkūnas velnią gena — seniausią pasaką randame pas M. Pretorijų, rašiusį apie 1671 m. Nuodraviečiai prūsuose, anot jo, vadinę Perkūną dievaičiu *kaž' [ek-sochēn]* arba dievu dievaičiu — „ein Gott“, „ein Sohn Gottes“ — ir tvirtinę, kad Perkūnas tik tada į namus trenkiąs, jei juose būnąs aitvaras; jeigu į jį pataikąs, tai namus uždegąs, o jei nepataikąs, tai namams nieko nekenkią. Aitvaras — kaipo velnias — tik todėl Perkūno mušamas, kad jis su žmogumi užsidedąs ir kadangi jis dėlei žmogaus baudžiamas, tai jis jam atkeršydamas namus uždegąs“⁶⁸. Sakmių apie perkūno persekiojamą velnią užrašyta ir paskelbta nemažai⁶⁹. Kadangi viena aitvaro savybių yra jo demoniškumas, čia galima išvelgti buvus sakmę apie perkūno persekiojamą velnią. Turint galvoje tautosakinių duomenų kiekį ir vertę „Prūsijos įdomybėse“, visai neperdėtas yra V. Manharto tvirtinimas, kad „Pretorijus tokiu būdu nusipelno garbės (jau Joh. Malecijaus nurodytos) būti pavadintas pirmuoju mokytu pasakojamosios tautosakos rinkėju (*Sagensammler*) Prūsijoje. Pusantro šimto metų prieš brolius Grimus jis kaupė papročius ir sakmes, kad iš jų sukurtų seniausių savo tėvynės gyventojų mitologiją“⁷⁰.

„Prūsijos įdomybėse“ yra nemažai XVII a. dar gyvusios mitologijos dalykų. Autorius nurodo, kad vieno

⁶⁷ Apie mitologines sakmes ir jų veikėjus: laumes, laimes, aitvarus, kaukus, nepaprastus žmones žr. *Vėlius N.* Mitinės lietuvių sakmių būtybės.— V., 1977.

⁶⁸ *Basanavičius J.* Iš senovės lietuvių mitologijos.— Kn.: *Basanavičius J.* Rinktiniai raštai. V., 1970, p. 600; plg. *Prătorius M.* Deliciae Prussicae..., S. 20—21.

⁶⁹ Žr., pvz., Tautosakos darbai.— K., 1939, t. 6; Lietuvių liaudies sakmės.— K., 1940, t. 1; Lietuvių tautosaka.— V., 1967, t. 4 ir kt.

⁷⁰ *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre, S. 519.

kaimo prie Ragainės valstiečiai laikė šventu ąžuolą, taip pat pateikia piešinį eglės, kuri dėl savotiško suaugimo buvo laikoma šventa ir kuri dar augo 1664 m. Prie Žemaitijos sienų dievo puškaičio garbei augęs šventas miškelis. „Prieš keletą metų“ netoli Gumbinės pušų miškelyje stovėjęs akmuo, ant kurio buvo aukojami pinigai, dražiniai, vilna. Naudodamasis J. Bretkūno žiniomis, M. Pretorijus patvirtina, kad jo laikais žūklės sėkmei užtikrinti buvo naudojami aukojimų ugnies pelenai ir t. t. (p. 7—29)

Pavasarij, orės pradžios dieną, prie apeiginio vaišių stalo šeimininkas, laikydamas rankoje pilną alaus kaušą, „kalba maldą, kurioje pirmiausia dėkoja dievui, kad jis jį ir visus šeimynykščius, gyvulius, pastatus, kiemą ir turtą laikė sveikus, ir prašo, kad jis ir toliau teiktųsi būti maloningas, jį, šeimyną ir visą jo turtą, kurią jis, ypač jei yra tas turtas didelis, išvardija, nuo nuostolių ir nelaimių, kurias taip pat nurodo, apsaugotų, jį laimintų ir t. t.“ (p. 53). Detaliai vokiečių kalba perpasakotas maldos turinys neatstoja autentiško lietuviško teksto — jo be originalo nustatyti neįmanoma. Taip pat neaišku, ką kalbėdavo šeimininkas gerdamas alų ir „palabindams et žemynelaudams“. Kai vaišėse dalyvaudavo maldininkas, jis taip pat kalbėdavo maldų ir galiausiai pradėdavo dainą, kurios visai nėra nė paminėto pavadinimo V. Pirsono ir V. Manharto paskelbtose ištraukose. Iš to galima spręsti, kad M. Pretorijaus laikais pagoniškosios tradicijos buvo veikiamos krikščionybės. Pirmojo bandos išginimo apeigose pavasarij, pavyzdžiui, buvo „žemyneliaujama“, bet apeigų dalyviai jau kreipdavosi ir į šventą Jurgį — krikščioniškąjį gyvulių globėją (p. 57).

Ši M. Pretorijaus pastaba reikšminga dviem aspektais. Ji liudija, kad, galimas dalykas, krikščioniškasis šventas Jurgis (M. Pretorijaus įrašyta *Giergis*; slavų Jurijus, Georgijus, Jegoras) išstūmė atitinkamą pagonišką dievybę (slavai ją vadino Jarylo). Antra, tai rodo, jog tikėjimų bei papročių keitimosi procesas XVII a. M. Pretorijaus gyventose vietose buvo gyvas. „Prūsijos įdomybių“ autorius jį pastebėjo. Apie šį procesą V. Ivanovas ir V. Toporovas rašo: „Ne viską švento Jegoro — Jurijaus vaizdiniuose reikia laikyti žymiai senesnio Jarylos vaiz-

dinio pakeitimu: greičiau tenka manyti apie sudėtingą susiklostymą ir susipynimą keletos krikščioniškųjų ir pagoniškiųjų kultų, priderintų prie to paties kalendorinio ciklo⁷¹.

Sprendžiant iš „Prūsijos įdomybių“, ištisas papročių, apeigų ir tautosakos kompleksas lydėjo tenkščių lietuvių rugiapjūtės pradžia ir pabaiga. Slaptas kuokšto javų nupjovimas ir padėjimas klėtyje turėjo užtikrinti naujo derliaus saugumą nuo burtų. Derliaus apsaugojimui buvo skiriama padėka dievui bei apeiginis duonos ir lašinių valgymas ant pirmųjų nupjautų užuoganų rugiapjūtės pradžios rytą. Popiečiu parėjus namo ir vaišinant, geriama buvo „žemynelaujant ir palabinant“ ir, svarbiausia, dainuojant, reikia manyti, rugiapjūtės dainas. Vaišinimesi dalyvaudavo ir „maldiniks“, kuris laimindavo javus savo malda. Maldininkas buvo senovinių apeigų žinovas ir vykdytojas, jis sakydavo įvairaus ilgumo maldas „žemyneliaudamas ir palabindamas“, sykiu dainuodamas. Jis viską kartodavo tris kartus, taigi laikydavosi trikartiškumo reikalavimų (p. 58, 59).

Apeigos taip pat būdavo atliekamos pjūties pabaigoje; pjaunant paskutinį rugių plotelį. Rugiapjūtės pabaigtuvių apeigų aprašyme sakoma, kad kirtėjai „vienas kitą ragina: „Bara: bara“,— lyg tai paspartintų baigti kirsti javus...“ (p. 59). Žodžiai *bara, bara* rodytų rugiapjūtės dainas (o gal ir atitinkamas oracijas), kuriose kreipiamasi į rugių lauką, barą, kad jis greičiau bėgtų į pabares, galan valakų. Dainose pabrėžiamas pabaigtuvių momentas. Vainiko pynimą iš paskutinių nukirstų rugių varpų, aprašytą M. Pretorijaus, paliudija ir patvirtina vėlesnieji rugiapjūtės pabaigtuvių įvairiose Lietuvos vietose aprašymai⁷². Kas buvo dainuojama vainiką nešant namo ir įteikiant šeiminkams, M. Pretorijus nepasako, nors patį dainavimo faktą patvirtina: „eina dainuodami namo“.

⁷¹ Иванов В. В., Топоров В. Н. Исследования в области славянских древностей.— М., 1974, с. 184.

⁷² Apie rugiapjūtės pabaigtuves žr. *Petrulis J.* Rugiapjūtės papročiai.— Mūsų tautosaka. K., 1934, t. 8, p. 116—135; Lietuvių etnografijos bruožai.— V., 1964, p. 75—79 ir kt.

Rudeninių sambarių, kurie buvo keliami gruodžio pradžioje, ėmus kultū jāvus, papročiai ir apeigos M. Pretorijaus aprašytos gana detalios, bet apie dainavimą jų metu nieko nekalbama. Z. Slaviūnas tvirtina, jog per pavasarinius sambarius sekminių laikotarpiu, lankant jāvus, buvo dainuojama nemažai dainų, tarp jų ir sutartinių⁷³. Dėl to visiškai pagrįsta nuomonė, kad šalia kitų dainų tos pačios ar kitos sutartinės galėjo būti dainuojamos ir rudens sambarių šventėje.

M. Pretorijus siauriau ar plačiau aprašė ir daugiau su ūkiniu valstiečių gyvenimu susijusių švenčių bei apeigų, būtent kūrės pabaigos, arba dievo Gabjaugio, šventę, sodybos iššventinimą, įkurtuves, karvių šventinimą, skerstuves. Su šiomis šventėmis supažindindamas, „Prūsijos įdomybių“ autorius patvirtina jų gyvavimą. Jis teigia: „Šias ir panašias šventes dar prieš 30 metų ištiesi kaimai švęsdavo kartu, o dabar švenčia tik pavieniai slapčiomis“ (p. 66).

Gabjaugio (Gabjaujo, jaujės dievo, globėjo) šventės aprašymas patraukia dėmesį dėl maldelės, dažniausiai M. Pretorijaus užrašytos lietuviškai. Šventės pradžioje Gabjaugiui taip dėkojama: „wieszpati diewe Gabjaugia, mes taw padekawoim, iog galleiom tawo szittos gerrus dowanus gerrai iszderpti...“ Tolesnis maldelės turinys pasakojamas vokiečių kalba: „Viešpatie dieve Gabjaugi, šias geras dovanas mes, dievui dėkui, iškūlėme. Tu davei mums jėgų tai padaryti. Tu saugojai mūsų namus nuo gaisro. Mes prašome Tave, duok mums ateityje daugiau, ne mažiau“. O šventę šeimininkas užbaigdavo tokia malda į Gabjaugį: „miels diewe Gabjaugia, mes taw graszei atlikkom, buk linksmas musu diewele, peržegnuok mus, musu waikus, žeimyna, nameles, trobeles, galwyus, jaweles...“ (p. 64—65).

Sodybos iššventinimo ceremonijose buvo kreipiamasi į žemėpatį ir žemynėlę.

Norint, kad veršelis veikiau užaugtų, buvo kalbama: „užauk sweiks! pons diews te iszlaika sweika, te dod man

⁷³ Zr. *Slaviūnas Z.* Kalendorinės, vestuvių ir šeimos santykių sutartinės.—Kn.: Sutartinės: Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos. V., 1958, t. 2, p. 9—10.

gerru kolyta (iej jautis), te dod man gerras weisles (iej karwe)“. Tai maldelė į galvijų, jaučių dievą. M. Pretorijaus pasakojimu, į galvijų dievą Baubį buvo kreipiamasi dar „tėvų laikais“. Jo gyventu metu buvo atliekamos tik paprastos ceremonijos. Šeiminkė, norėdama, kad karvės duotų daugiau pieno, taškydavosi vandeniu ir kalbėdavo: „twinksk žala, twinksk marga dwyle karvele, kaip asz leju, taip tegul mano karwas twinksta ir per akis, tesleg pienas tešmeni“ (p. 67).

Gana plačiai, vietomis net detaliai M. Pretorijus aprašo Mažosios Lietuvos lietuvių vestuves (p. 69—94). Jo vestuvių aprašas kur kas pilnesnis negu kitų papročių aprašymai. Dėl to „Prūsijos įdomybės“ yra vertingas šaltinis vestuvių apeigų ir su jomis susijusios tautosakos istorijai tirti.

M. Pretorijaus aprašymas rodo, kad turtingus vietas lietuvių vestuvių papročius bei apeigas lydėjo gausi liaudies poetinė kūryba. Iš „Prūsijos įdomybių“ patiriame jaunųjų susipažinimo etiketą, sužinome piršlio apsirengimą, jo lankymosi jaunosios namuose laiką, žvalgytuvių ceremonijas, vedžių (*Wedzai*) paskirtį ir daug ką kita, pavyzdžiui, tokius kituose aprašymuose neminimus papročius, kaip žirgų lenktynes per vestuves.

Iš vestuvių apeigų daugiausia vietos M. Pretorijus skiria piršlyboms, paliesdamas ir tautosaką, kuri buvo atliekama per jas. Kai piršlys atvykdavo į peršamos merginos namus, jos tėvas klausdavo: „Kas tu per szweczas essi?“ Piršlys atsakydavo: „asz esmi szweczas nūg diewo ir nūg gerru szmoniu, nūg NN. ir ieszkau malleię grebeię grudeię, darbininkię ūkininkię“ ir t. t. Per žvalgytuves, jaunajam su giminėmis atjojus pas jaunąją, šios tėvas jų iš karto neįsileisdavo, rąstu užtverdavo duris ir klausinėdavo atvykusiųjų, kas jie per svečiai, iš kur atvykę, ką pakeliui matę ir t. t. Piršlio atsakymus M. Pretorijus įrašė lietuviškai — tai rodo, kad jie yra autentiški. Į klausimą, ką svečiai vykdami regėjo, piršlys atsakydavo: „auksą ir sidabrą zibbant, kur arta, kur ekketa, kur seta <...>. Reggeiom lauku, reggeiom karbiu, reggeiom skarbiu, reggeiom szudu, reggeiom grudu, reggeiom szieno, reggeiom

pieno“ ir t. t. (p. 72—74). Šitaip norima pagirti pasiturintį šeimininko gyvenimą. Toliau piršlys aiškina, kad jie atvykę ne iš toli, galimas daiktas, vieni kitus pasižįsta ir pan. Įleisti svečiai pagal papročius vaišinas.

Vaišių aprašyme paliečiama nemažai piršliavimosi papročių, kurių centre piršlio vaidmuo, turįs nemažai kūrybinių pradų elgesy ir kalboje. Lietuviškai įrašytos piršlio kalbų ištraukos supažindina su vestuvinėmis oracijomis. Susėdus už stalo ir pradėjus gerti alų jaunosios tėvų namuose, piršlys rūtomis papuošta savo lazda suduodavo per siją ir kreipdavosi į šeimininkę: „Mamutte! Walgelel mano waikielei iszalko, toli mes kellowome...“ Valgį padavus, piršlys, kviesdamas merginą prie stalo ir lazda vėl suduodamas per siją, sakydavo: „Mamutte! Kur ira mergele, zalu rutelu, linu zedelu, awies gaurelu reik!“ Šitie piršlio kalbos fragmentai įrašyti „Prūsijos įdomybių“ volkiškame tekste lietuviškai (p. 75, 76), taigi girdėti iš žmonių. Juose jaučiamos nusistovėjusios formulės, kalbos tradiciškumas. Cituotas ištraukas reikia laikyti oracijų nuotrupomis. M. Pretorijus pastebi, kad per piršlybas piršlys ne kartą sakydavo trumpas kalbas draugijai palinksminti. Vaišinantis buvo meldžiamasi, dainuojama ir šokama. Tai aprašęs M. Pretorijus įrašė lietuviškai: „Tai iau užgerta, merga ir sudereta“ (p. 78). Iš konteksto negalima suprasti, ar tai šiaip iš žmonių girdėtas konstatavimas, apeiginis posakis, ar apeiginės vestuvinės dainos ištrauka. Pagal sakinio sintaksinę struktūrą ir intonaciją, šie žodžiai gali būti laikomi dviem pradinėmis dainos eilutėmis. Tačiau mergelei pavadinti daiktavardinė forma *merga* liaudies dainose pasitaiko ne per dažniausiai.

Lietuvių liaudies dainų katalogo duomenimis, vestuvinėse sutartuvių dainose apie dukters pažadėjimą vaišėse, apie jos „pragėrimą“ dainuojama⁷⁴. Užrašytos sutartuvių dainos cituotąją „Prūsijos įdomybių“ frazę primena daugiau turiniu, o ne forma. Dvielių labiau atitinka vestuvinės tematikos šienapjūtės dainos, kurių pagrindinė

⁷⁴ Zr. Kazlauskienė B. Vestuvinės dainos jaunosios pusėje.— Kn.: Lietuvių liaudies dainų katalogas. V., 1976, Nr 598—608, p. 174—176.

veikėja yra našlaitė⁷⁵. Šiose dainose randame tokias eilutes:

*Mano užgerta
Ir pamylėta...* (LTR 2852/321; LTR 3095/246)

*Mano užgerta,
Dievo paskirta...* (LMD 111 168/119)

*Mano užgerta
Ir čestavota...* (LTR 2461/14; LTR 888a)

Dabartiniu metu šienapjūtei priskiriamos dainos XVII a. galėjo būti dainuotos vestuvėse. Jų funkcija galbūt buvusi irgi dvejopa. Juo labiau kad čia susiduriama su skirtingomis dainų gyvavimo teritorijomis.

Vestuvių apeigų aprašyme M. Pretorijus pateikia jaunosios raudą, raudotą atvažiavus pas jaunikį. Raudos pradžios trys sakiniai įrašyti lietuviškai: „Ai, ai, moczuttele! Kas taw ugnele suslus! Kas taw patalele paklos!“ (p. 82). Ši raudos pradžia yra vienas iš seniausių vestuvinių raudų užrašymų lietuvių kalba. Toliau rauda tęsiama vokiečių kalba. Ji turinio motyvais primena „Sūduvių knygelės“, K. Hartknocho istorijos, L. Davido kronikos vestuvinės raudas.

M. Pretorijus pacituoja vokiečių kalba laidotuvių raudą, kurios turinys yra artimas L. Davido, J. Malecijaus, S. Švabės, J. A. Brando, K. Hartknocho pateiktoms raudoms. Atrodo, kad taip raudojusi žmona mirus vyrui⁷⁶.

⁷⁵ Žr. *Misevičienė V.* Darbos dainos. Kalendorinių apeigų dainos, Nr 202, p. 73—80.

⁷⁶ M. Pretorijaus raudos trumpai aptartos: *Sauka L.* XVI—XVII amžių lietuvių raudos ir jų eilėdara.— Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, 1971. Serija A, t. 1(35), p. 169. „Prūsijos įdomybių“ rauda lietuviškai turėjo skambėti taip: „O mano vyreli, broleli, sesele... Kodėl tu numirei? Ai, ail Oi, oil Ar tavęs čia niekas neglobojo? Ar tu neturėjai gražios žmonos? Ar aš tavęs nemylėjau? Ar tu neturi gerų vaikų? Kodėl gi tu numirei? Oi, oi, oil Kodėl tu mane apleidai ir varge palieki? Oi, oil Tu turi tiek daug gyvulių, tiek daug turto! Kodėl tu numirei? Oi, oi, oil“

Kiek „Prūsijos įdomybių“ laidotuvių rauda yra originali, pasakyti sunku, ypač turint tik neilgus tekstus, kokie užfiksuoti minėtuose senuosiuose raštuose.

M. Pretorijus atkreipia dėmesį į moterų dainavimą per vestuves. Kokios dainos buvo dainuojamos ir kokia jų melodija, nenurodoma. „Prūsijos įdomybių“ autorius rengėsi dainų melodijas įrašyti, bet dėl kažkokių priežasčių šito nepadarė. Tikriausiai jis nesurado, kas jas užrašytų ir įrašytų į knygą. V. Pirsonas nurodo, kad gaidų linijos po dainavimo aprašymo yra tuščios. Iš aprašymo kiek aiškėja, kaip moterys dainuodavo. Jos dainuodavo susėdusios nuošaly („im Winkel“) pakaitomis, dažnai kreipdamosi viena į kitą, viena kitai pritardamos („offers auf ihre Art einander zusingen“) (p. 91). Kitoje vietoje minimos jaunosios aukštinimo dainos („singen der Braut zu Ehren“) (p. 90). Galima pasakyti, jog „Prūsijos įdomybės“ aiškiau negu ankstesnieji šaltiniai liudija lietuvių meilę dainai ir dainavimo pamėgimą.

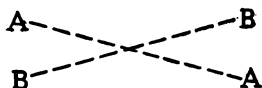
Daug vietos Pretorijus skiria vestuviniams šokiams. Tos žinios originalios — to, ką M. Pretorijus yra rašęs apie knygoje pateiktų šokių atlikimo vietą ir funkciją, kiti šaltiniai neliudija. M. Pretorijus nurodo, kad jaunąją vyro namuose dieveris ir moša vedavo prie pastatų ir ten apdovanodavo, o jaunamartė prieš pastatus šokdavo. Tris šokius M. Pretorijus apibūdina detaliau.

Du jaunojo pabroliai prie jaunosios, apeinančios jaunojo sodybą, šokdavo užsidėję ant kaklo jungą (jungo šokį: „ein Joch, wie die Ochsen pflügen zutragen“). Jaunosios dovanas sukabindavo ant jungo. Paskui džiūgaudami jas nunešdavo į pirkį ir išdalydavo jaunojo pabroliams.

Šokį „Heiduka“ („welchen Tanz sie Heiduka nennen“) M. Pretorijus pavadino skrybėlių šokiu. Šio šokio dalį šokdavę lenkišku, dalį — prūsišku būdu. Tarp trijų skrybėlių, dainai pritariant, šokdavo tik vyrai, kiekvienas sau, sudėję kiek pakeltas rankas ir pasišokinėdami, tarsi pritūpdami, gražia poza. Skrybėlių šokis M. Pretorijaus yra pavaizduotas vario graviūroje.

Trečias šokis nuo dainos, kuri buvo dainuojama jį šokant, vadinosi „Szala rutele“ („Rautenkranztanz“). „Ža-

lią rūtelę“ šokdavo keturios moterys pakaitomis po dvi, apsisukdamos, pasibučiuodamos ir pritūpdamos. M. Pretorijus paliko „Žalios rūtelės“ piešinį ir brėžinį:

tačiau jo natų neįrašė, nors veikale nubrėžtos linijos rodo, kad tai padaryti jis ketino (p. 90—91). Z. Slaviūnas daro prielaidą, jog „Žalia rūtelė“ yra šokių sutartinė⁷⁷.

Pasakodamas apie šokius, M. Pretorijus sumini muzikos instrumentus, kuriais buvo pritariama šokiams. Iš to sužinome, kokiais muzikos instrumentais grojo Mažosios Lietuvos lietuviai XVII a. Tai fleita, būgnas ir dūdmaišis, iš piešinio primenąs Labanoro dūdą, arba „kūlinę su ūku“. J. Čiurlionytė mano, kad M. Pretorijaus paminėtas dūdmaišis ir yra tas pat instrumentas, kaip Labanoro dūda⁷⁸.

Daug M. Pretorijaus aprašytų dalykų yra arba paimti iš folkloro, arba su folkloru susiję ir padeda jį tirti bei suprasti. Toks yra, pavyzdžiui, jau minėtas pasakojimas apie Nibūdžių pilkapį („Pilluksztis“); jis aprašė pramogų, suminėjo žaidimų, juokų, etnografinių dalykų, pavyzdžiui, važinėjimąsi savo darbo slidėmis ir kt.

M. Pretorijus rašo, kad 1656—1657 m., karo tarp Lenkijos—Lietuvos ir Brandenburgo kurfiursto laikotarpiu, žemaičiai kareiviai stovyklavo prie Klaipėdos tvirtovės. Žygiuodami jie šaukė „Lelo! Lelo!“ (p. 8). Tikriausiai tai yra dainos refrenas, kartojamas po kiekvieno posmo.

Palyginti nedaug M. Pretorijus paliko smulkiosios tautosakos, nors pats yra pažymėjęs jos gausumą. Iš „Prūsijos įdomybių“ V. Pirsono paskelbtų ištraukų žinome dvi mįsles — apie aguoną: „dygau dygusi ir išaugau, augusi mergawau, mergawusi martawau, martawusi boba tapiau,

⁷⁷ Zr. *Slaviūnas Z.* Istorinės, humoristinės, šokių ir instrumentinės sutartinės.— Kn.: *Sutartinės. Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*, t. 3, p. 15—16.

⁷⁸ Zr. *Čiurlionytė J.* *Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai*.— V., 1969, p. 13.

boba tapusi akis gawau, per tus akkis patti isz lindau“ ir apie ąžuolą: „Kadda gywus buwau, gywus pennejau, kadda numiras buwau, gywus neszojau, gywi apaczorneis wajeczojau“ (p. 138—139). Mįsles suprasti palengvina platūs M. Pretorijaus paaiškinimai. „Tokių mįslių turi jie (t. y. vietos lietuviai) labai daug“,—rašo M. Pretorijus. Abidvi mįslės Lietuvoje žinomos iki šiol, yra užrašytos dar neseniai įvairiose vietose⁷⁹. „Prūsijos įdomybių“ publikuotose ištraukose yra šešios patarlės. Tai bemaž visos populiaros, gyvos, dar ir šiandien vartojamos patarlės, pavyzdžiui: „Riogso tarp pupų kaip velnias“, „Žmogus kaip žmogus, tačiau nosis tarp akių“ ir kt.

„Prūsijos įdomybių“ autoriaus pastabos, kartais ir nedidelės, leidžia spręsti, kaip skambėjo gyvas žodis, pritaikomas atskirai gyvenimo situacijai. Pabrėždamas skeptišką lietuvių požiūrį į vokiečius, M. Pretorijus laiko esant reikalinga pastebėti, jog žodį *vokietis* jie sugeba ištarti su tokia intonacija, kad jis įgyja vagies, plėšiko reikšmę ir taikomas pajuokti vokiečiams, kuriems vietiniai gyventojai palankumo nejautė (139—140).

Iš to, kas pasakyta apie „Prūsijos įdomybes“, matyti, jog jose pateikiama daug konkrečių duomenų Mažosios Lietuvos lietuvių materialinei ir dvasinei kultūrai pažinti. Tad veikalas yra nepakeičiamas šaltinis istorikui, etnografui ir folkloristui.

**Fridriko Gedkanto me-
lodija** XVII amžius bemaž nepaliko duomenų apie lietuvių liaudies melodijas. Išliko tik viena lietuviška melodija, kuri jau yra tapusi tyrinėjimų objektu.

1936 m. kalbininkas J. Gerulis ir muzikologas J. Miuleris-Blatau žurnale „Studi Baltici“ paskelbė pirmą lietuvišką melodiją, surastą Karaliaučiaus miesto bibliotekoje⁸⁰. Melodiją matematiko, Karaliaučiaus ir Nemvegeno

⁷⁹ Zr. Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 5783—5786, p. 489; Nr 5921—5922, p. 502.

⁸⁰ Zr. Gerullis G. e Müller-Blattau J. Eine litauische Melodie von 1634.—Estratto da Studi Baltici.—Roma, 1935—1936. MCM XXX VI, B. 5, S. 106—107.

universitetų profesoriaus Kristijono Oteruso (*Christianus Otterus*, 1598—1660) iš Ragainės atminimo albume⁸¹ 1634 m. birželio 1 d. įrašė jo studijų draugas Karaliaučiaus universitete Fridrikas Gedkantas (*Fridericus Getkanth Ragnetensis Borussus*, apie 1602—1666), matematikas ir garsus Lenkijos armijos karo inžinierius, atvykęs aplankyti savo bičiulio.

Po melodija parašyti žodžiai: „nė visi mēdžiai artojams pridūoti“. Kaip nurodo J. Gerulis, visi šie penki lietuviški žodžiai kiekvienas skyrium yra suprantami, bet ką reiškia visas sakinytis ir iš kur jis paimtas — neaišku. Apie tai ir dabar ne ką daugiau galima pasakyti. J. Gerulio paprašytas, J. Miuleris-Blatau melodiją apibūdino kaip „muzikiniu požiūriu labai paprastą“. Lygindamas ją su Mažojoje Lietuvoje užrašytomis lietuviškomis melodijomis iš Ch. Barčo „Dainų balsų“, jis rado daug panašumų. Šia proga J. Miuleris-Blatau nurodo Ch. Barčo rinkinio 55, 182, 228, 253, 307, 308, 316a, 316b ir 320 dainas, tarp kurių yra ir viena iš trijų pirmųjų P. Ruigio paskelbtų dainų — „Aš atsisakiau savo močiutei“. Tuo remdamasis, vokiečių muzikologas padarė išvadą, kad naujai rastosios melodijos muzikinis brėžinys dar aiškesnis už vėliau užrašytųjų, ir tvirtina, jog „ji dėl to turi sprendžiamos reikšmės pažinti tipiškai pagrindinei lyrinės lietuvių liaudies dainos formai“. J. Čiurlionytė į aptariamą melodiją žiūri rezervuočiau. Ji sako: „vargu ar galima sutikti su šia nuomone, prisiminus, kokie turtingi įvairioms istorinėms epochoms ir žanrams skirtini lietuvių liaudies melodijų tipai, pasižymintys kartais labai savitomis, tam tikroms vietovėms būdingomis stilistinėmis ypatybėmis“⁸². Tačiau J. Čiurlionytė J. Gerulio ir J. Miulerio-Blatau surastos 1634 m. melodijos liaudiškumo ir lietuviškumo visiškai nenuneigia. Dėl to ji ir minėtina lietuvių liaudies melodijų skelbimo istorijoje.

⁸¹ J. Čiurlionytė „Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožuose“ (p. 13) neteisingai nurodo, kad melodija įrašyta Ch. O. Ragnetaus albume.

⁸² Čiurlionytė J. Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai, p. 14.

Su tokiomis žiniomis apie lietuvių liaudies kultūrą paliename XVII amžių. Žodynai, gramatikos, kelionių ir etnografiniai aprašymai sakyte sako, kad folkloras tada užėmė daug vietos ir valstiečio pirkioje, ir mokytų žmonių darbuose. Nors tai ir nėra kokybiškai naujas reiškinys, lyginant su ankstyvesniais laikais, tačiau jis liudija tautosakinės tradicijos gajumą.

TAUTOSAKA XVIII a. IR JOS PANAUDOJIMAS

Pažiūros į liaudies gyvenimą, kūrybą, istoriją, tautos ateitį XVIII a. nebuvo vieningos kaip ir visuomeninės bei kultūrinės idėjos. Ekonominis Lietuvos-Lenkijos nuosmukis, politinė anarchija neigiamai veikė kultūrą, raštijos augimą. Knygos buvo leidžiamos daugiausia verstinės; jos skelbė ne mokslą ar pažangias mintis, bet religinius prietarus, o jų kalba buvo darkyta, pilna svetimybių. Kalbine ir literatūrine leidinių kultūra nedaug kas rūpinosi. Oficialiosios kultūros lygį apibūdina vadinamosios kerėtojų bei raganų bylos, gąsdinimas pasaulio pabaiga ir panašūs dalykai. Švietimas tarnavo ne liaudžiai, o pasaulietiniams ir bažnytiniais feodalams.

Valdančiųjų sluoksnių pažiūrą į liaudies švietimą rodo kad ir 1933 m. Gardino bajorų seimelio instrukcija, kurią raginama drausti mokyti valstiečiams: „Jau nuo ankstyvesniųjų laikų dažnai, beveik kasdien, matome, kad mokyklose besimoką valstiečių vaikai, pasiekę aukštesniąsias mokyklas ir išprusę, sau per daug leidžia ir bajoriją paniekina <...>. Mes turime rasti priemonių, kad mokyklose tarp rinktinės bajoriško jaunimo augmenijos šitos kenksmingos piktžolės nebūtų ir kad jos nesiplatintų“¹.

Lietuvoje ir apskritai Europoje kultūrinį gyvenimą veikė klasicizmas, palaikomas švietėjų ir humanistų. Klasicistinės estetikos ir švietėjiškų pažiūrų šalininkai negalėjo giliai suvokti liaudies poetinės kūrybos. Jie suprato, kad patarlės išreiškia elgesio normas, galias mintis, pamoko, tačiau į pasakas bei dainas su jų fantastika ir švelniu lyrizmu buvo žiūrima kaip į reiškinių, priešišką geram tonui, sveikam protui. Tikėjimai, prietarai, burtai jiems atrodė nesuderinami su kova dėl kultūros, progreso — geidžiamojo tikslo. Klasicistinės vokiečių estetikos kūrėjas J. Gotšedas savo estetikos kurse (1730) liaudies poetinę

¹ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai.— V., 1955, t. 1, p. 336.

kūrybą laikė žemu ir niekintinu dalyku². Žymus vokiečių racionalistas F. Nikolajus (*Nicolai*, 1739—1811) piktinosi, kad „jaunoji karta neraustanti, pamėgdžiodama liaudies dainas; tarytum būtų koks nuopelnas būti tokiam sąmojingam kaip koks amatininko bernas“³. Neigiamas požiūris į poetinę liaudies kultūrą ryškėja iš bendrų teorinių samprotavimų ir konkrečių pastabų apie Mažosios Lietuvos lietuvių gyvenimą. Antai A. Lukanas (*Lucanus*) savo užrašuose „Prūsija senovėje ir šiandien“ („Preuszens uralter und heutiger Zustand“, 1748) sako, kad lietuvių pravardės, priežodžiai, mįslės esą tokios gausios ir sąmojingos, jog „tenka šia kaimietiška, paprasta tauta stebėtis“, tačiau „jų sužadėtuvių ir vestuvių apeigos juokingos, piktinančios baisiu rėkimu, triukšmu, šokiais ir girtuokliavimu“, o per laidotuves „juokingais judesiais ir staigimu jie tiesiog verčia prabilti savo mirusius“⁴.

Rusijos XVIII a. bajorų klasicistinėje literatūroje liaudies kūryba buvo niekinama kaip tamsios prastuomenės dvasinio gyvenimo apraiška. Kita vertus, didikai, bajorai savo dvaruose neretai turėdavo baudžiauninkų chorus, liaudies muzikantų orkestrus. M. Azadovskis nurodo, kad XVIII a. Rusijoje dar nebuvę sąmoningo folklorinio judėjimo, bet jau aiškėjo naujas požiūris į poetinę kūrybą ir apskritai liaudies kultūrą⁵. Į liaudies kūrybą pradeda žiūrėti kaip į svarbų visuomeninės minties vystymosi faktorių. Folkloras tampa savarankišku tyrimo objektu, laikomas ne tik kultūros, bet ir svarbiu visuomeniniu reiškiniu. Pasirodo pirmieji bylinių rinkiniai; per jas norima pažinti jų kūrėjus. Pripažįstama, jog senąją rusų raštiją reikia tyrinėti atsižvelgiant į rusų liaudies poetinę kūrybą, kaip teikiančią literatūrai nacionalinio savitumo. XVIII a. Rusijoje, taip pat ir visoje Europoje, švietėjų veikla griovė klasicistinės estetikos pamatus. Nors įvairių Eu-

² *Gineitis L.* Kristijonas Donelaitis ir jo epocha.— V., 1964, p. 114.

³ Cit. iš: *Maciūnas V.* Lituaništinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje.— Darbai ir dienos, 1939, kn. 8, p. 265—266.

⁴ Cit. iš: *Gineitis L.* Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, p. 114.

⁵ *Азадовский М. К.* История русской фольклористики.— М., 1958, т. I, с. 43.

ropos kraštų švietėjai siekė taikių socialinių pertvarkymų, nesuprato didžiulės liaudies masių jėgos, tikėjo, jog gyvenimo pažangą skatina šviečiamasis absoliutizmas, bet prancūzų revoliucijos priešaušryje jų idėjos rado atgarsį labiausiai engiamose klasėse. Švietėjai aukštino tikėjimą žmogumi ir jo protu, skiepijo neapykantą baudžiavai. Jų idėjų apie liaudies kultūrą reikšmę galima apibendrinti metaforišku italų folkloristo D. Kokjaros nusakymu: „Folkloras prisidėjo prie to, kad mokslininkai ėmė galvoti vokiškai, angliškai, prancūziškai, rusiškai ir kitomis kalbomis, bet drauge, kalbant ponios de Stal žodžiais, privertė juos „mąstyti europietišškai“⁶. Bendresniame europietiška-me kontekste darosi suprantamesni entuziastingi G. E. Lesingo ir J. G. Herderio atsiliepimai apie pirmąsias spaudon patekusias lietuvių liaudies dainas. Šie atsiliepimai nėra sporadiški, sukelti atskirų asmenų susižavėjimo. Jie įsijungia į bendrą folkloristinę Europos mintį. Tautosaka yra vienas iš stimulų, visoje Europoje istorijos raidą veikusių taip, kad į avanpostą vis tvirčiau žengė paprasti darbo žmonės, savo socialinius ir pilietinius reikalavimus kėlę gausiuose revoliuciniuose judėjimuose.

Kiekvieno krašto nacionalinėje dirvoje švietėjų idėjos davė skirtingų vaisių. Antai politiškai atsilikusioje XVIII a. Vokietijoje jos skatino nacionalinį vienijimąsi ir pagarbą tautinei kultūrai. Šitaip imta domėtis Prūsijos valstybėje gyvenusiais lietuviais ir jų kultūra, nors jie buvo vokietai, ekonomiškai išnaudojami, engiami. J. Šulcas pasirinko versti į lietuvių kalbą Ezopo pasakėčias, paruošė pirmą pasaulietinio turinio knygą lietuviškai, tuo paremdamas M. Merlino „pagrindinį lietuvių kalbos principą“— kalbėti su krašto liaudimi jai suprantama kalba⁷.

Neigiamą liaudies kultūros slopintojo vaidmenį Prūsijoje vaidino protestantizmas, kuris XVIII a. ten buvo reakcingas. Tarp Mažosios Lietuvos lietuvių plėtė veiklą pietistų „dievo gynėjų“ brolijos, kurios draudė pasilinksminimus, dainas, šokius. Panaši padėtis buvo ir Lietuvoje,

⁶ *Кокьяра Д.* История фольклористики в Европе.— М., 1960, с. 293.

⁷ *Gineitis L.* Klasicizmo problema lietuvių literatūroje.— V., 1972, p. 67.

kur religinė raštija iš esmės buvo priešiška tautosakai. Zemaičių vyskupijos sinodas XVIII a. griežčiausiai smerkė visokias statulėles, net rūpintojėlius, nes juose įžvelgė stabmeldystės liekanas.

Tautosakos neigimo atvejų pasitaiko ir XIX a., kada liaudies poetinę kūrybą romantizmas jau laikė viena neiginčiamų tikrosios poezijos versmių. Net buvęs Vilniaus universiteto rektorius J. Sniadeckis laikraštyje „Dziennik Wileński“ (1819) stebėjosi, jog „jaunieji lenkų romantizmo pionieriai savo poezijoje rašą apie laumes ir jų burtus, apie įvairius vaiduoklius ir t. t.“

Nepaisant to, tautosaka buvo gyva, populiari ir plačiai praktikuojama. Jos populiarumą palaikė patriarchalinis gyvenimo būdas, valstiečių pririšimas prie žemės. Net bajorų luomo žmonės negalėjo laisvai kilnotis iš vienos vietos į kitą. „1795 m. Lietuvą prijungus prie Rusijos, penktosios visos Rusijos revizijos duomenimis (1795 m.), Lietuvoje buvo įrašyta 30% laisvųjų valstiečių“, o visi kiti buvo baudžiauninkai. Istorikai ir tokius duomenis laiko padidintais⁸. XVIII a. pirmosios grupės instrukcijose, draudžiančiose valstiečių bėgimus, sakoma, kad nesėklių valstiečių net ir vadinti laisvaisiais negalima ir kad jie iš savo pono dvaro niekur išsikelti neturi teisės⁹. Kad nepabėgtų, valstiečiai dvaro pareigūnų buvo sekami. Bėglius sekti ir gaudyti, už pabėgusiuosius dirbti buvo įpareigojami kaimynai¹⁰.

Folkloro gyvybingumas, jo poreikis kultūriniam dvasiniame liaudies gyvenime išryškėja didžiųjų karinių įvykių bei demografinių XVIII a. pasikeitimų fone.

Amžiaus pradžioje visą Lietuvą nuniokojo ir nuskurdi no Šiaurės karas. Po karo siautė badas, maras, sausros dar labiau nukamavo kraštą. Žemė dirvonavo, gyventojai nyko. Žemaitijoje teliko bemaž pusė gyventojų, visoje Lietuvoje — išmirė daugiau kaip trečdalis. Pietų Lietuvoje kai kuriose vietovėse žmonių visai neliko. Išmirusiųjų

⁸ Jučas M. Baudžiovos irimas Lietuvoje.— V., 1972, p. 169—175.

⁹ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1, p. 276—277.

¹⁰ Pakarklis P. Ekonominė ir teisinė katalikų bažnyčios padėtis Lietuvoje (XV—XIX a.).— V., 1956, p. 188; Lietuvos TSR istorija, t. 1, p. 322.

vietoje vėliau apsigyveno iš kitur atsikėlę¹¹. Gyventojų sumažėjus, tautosakos gyvavimo sfera labai susiaurėjo. Tačiau, kraštui atsigaunant, folkloras vėl plito. Ne ką daugiau kaip po šimto metų jis jau buvo gyvas po kiekvienu stogu, prie kiekvieno darbo, kiekvienoje šventėje. Antai J. Juška „Lietuviškų svotbinių dainų“ 1-mo tomo prarmėje rašė: „Ne vienoj giminėj gali dabar rasti tokį paveikslą, kad duktė nemoka dainuoti ir pusės tų dainų, kurias dainuoja jos motušė, senoji tetutė ir bobutė“¹². Aišku, jog jo minima „senoji motušių, tetučių ir bobučių“ karta buvo nedaug nutolusi nuo XVIII a. pirmojo ketvirčio negandų.

Regioninės folkloro savybės išliko gajos dėl politinės senosios Lietuvos—Lenkijos valstybės santvarkos, kuri nepajėgė centralizuoti visuomenės gyvenimo, o priešingai, ji skaldė. F. Engelsas apie XVIII a. Žečpospolitą rašė: „Bajoriškoji respublika, pagrįsta valstiečių išnaudojimu ir priespauda, netiko savo konstitucija jokiam bendranacionaliniam veiksmui...“¹³ Valstietiškąjį uždarumą stiprino tas faktas, kad lietuvių kalba buvo vartojama daugiausia kaimiškoje aplinkoje. Viešajame gyvenime — miestuose, dvaruose, mokyklose, bažnyčiose, administracijos aparate, teismuose ir t. t. — vyravo rusų, lenkų, lotynų (Mažojoje Lietuvoje dar ir vokiečių) kalbos. Sparčiai lenkėjant valdantiejiems feodalų sluoksniams, liaudis traukėsi į savo dvasinio gyvenimo, į savo kultūros plotus.

Taigi XVIII a. feodalinė santvarka Lietuvoje ėmė prarasti savo galią. Nors bajorija ir priešinosi, po Šiaurės karo buvo mėginama pertvarkyti visuomenę. Svetimų kariuomenių trypiamame krašte reformų šalininkų žvilgsniai vis dažniau nukrypdavo į valstiečius. Tačiau valstybė tebeiro. Nacijos konsolidavimasis žadino domėjimąsi tautos praeitimi ir ateitimi, vertė suprasti valstiečių, kaip klasės, reikšmę. Šviesuomenės sluoksniuose stiprėjo mintis, kad valstietis socialiniu požiūriu taip pat yra žmo-

¹¹ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1, p. 263; Lietuvos TSR istorija, t. 1, p. 313—314.

¹² Cit. iš: Lietuviškos svotbinės dainos/Užrašytos A. Juškos ir išleistos J. Juškos.— V., 1955, t. 1, p. 24.

¹³ Cit. iš: Lietuvių literatūros istorija, t. 1, p. 189.

gus. Šitai buvo fiksuojama net teisiniuose aktuose (pvz., A. Zamoiskio 1776 m. teisyne). Baudžiauninkai savo jėgą amžiaus gale parodė per Šiaulių ekonomijos valstiečių ir 1794 m. (T. Kosciuškos) sukilimus. Darbo žmonių reikšmės kilimas anuo metu buvo itin pažangus reiškinyš ir vertė domėtis ne tik jų sukuriamomis materialinėmis gėrybėmis, bet ir šių gėrybių kūrėjų dvasiniais turtais, visų pirma dainomis, pasakomis, patarlėmis. XVIII a. folkloras imamas suprasti jau ne tik kaip įdomi retenybė (G. E. Lesingas). Juo norima naudotis gryninant kalbą, iš jo sprendžiama apie poezijos vertę apskritai. Taigi iš vienos pusės — ekonominis krašto nuosmukis, visuomeninė anarchija, liaudies niekinimas, iš kitos — turtingos ir gyvybingos liaudies tradicijos, mėginimai remtis liaudies kalba ir valstiečių masėmis. Mažajoje Lietuvoje pradėjo formotis grožinė literatūra, iškilo kolosali Kristijono Donelaičio figūra su monumentaliu kūrinium — poema „Metai“, kurioje centrinę vietą užima valstietis — būras su savo gyvenimo būdu, kultūra, papročiais ir dainomis.

Kartu XVIII a. didėjo dėmesys ir gimtojo krašto gamtai, jo turtams bei grožiui.

Domėjimasis paprastu žmogum, jo gyvenimo aplinka, poreikiais, papročiais, dvasiniu pasauliu nebuvo tik Lietuvai būdingas reiškinyš. Kituose kraštuose XVIII a. irgi jau buvo svarstymų apie liaudį. Italijoje Džambatista Vikas (*Vico*, 1668—1744), L. A. Muratoris (*Muratori*, 1672—1750) ir kt. iškėlė senųjų liaudies papročių, žaidimų reikšmę, nors jų labai nerespektavo¹⁴. Šveicarijoje B. L. Miuralto (*Muralt*), A. Halerio (*Haler*, 1708—1777) darbuose vyrauja grįžimo į gamtą ir liaudį patosas¹⁵. Anglijoje kilusi „osianizmo“ banga nusirito per visą Europą. Vokietijoje liaudies poezija nuo XVII a. pabaigos buvo laikoma tautos galios pagrindu. Lenkijoje net ir klasicizmo šalininkai ėmė galvoti, jog naudinga būtų išleisti liaudies dainų rinkinių. A. Čartoriskis ragino pasinaudoti dainomis Lietuvos istorijos pradžiai pavaizduoti¹⁶.

¹⁴ *Коккьяра Д.* Указ. соч., с. 111—129.

¹⁵ Там же, с. 166—168.

¹⁶ *Maciūnas V.* Min. veik., p. 278.

Senosios liaudies kultūros ir tautosakos kūrimo bei gyvavimo pagrindas buvo senovinė pasaulėjauta. Pagoniškieji tikėjimai dar buvo labai artimi lietuvių širdžiai, o apie krikščionybę, kaip sako Pil. Ruigys panegirikoje, skirtoje J. Šulco išverstoms į lietuvių kalbą Ezopo pasakėčioms (1706), lietuviai „blogai šneka“. Liaudies sąmonėje pagonybė asocijavosi su asmeninės ir socialinės laisvės siekimu. Be kitų priežasčių, ir šituo paaiškinamas pagonybės apraiškų gajumas XVIII a., kada dar vyko atkakli krikščionybės kova su pagoniškomis tradicijomis, ypač nuošalesnėse krašto vietose¹⁷. Buvo naiviai tikima, jog būtina laikytis senųjų papročių. Apeigos, tikėjimai, burtai buvo natūrali gyvenimo reikmė, be kurios neįsivaizduojamas materialinis ir dvasinis liaudies gyvenimas. Žmonių santykius reglamentavo per ilgus metus susiformavusios tradicijos. Galima sakyti, visuotinai buvo švenčiamos su žemės darbais susijusios šventės. Toks paprotys, pavyzdžiui, kaip bičiuolystė, išliko net ligi XX a.¹⁸ Pavasario sėjos pabaigoje buvo švenčiami sambariai¹⁹. Kalendorinės šventės, sėjos pradžios ir pabaigos, gyvulių pavasarinio išginimo į laukus ceremonijos, įvairių darbų kolektyvinis atlikimas, talkos gyvavo kaip būtinas buities elementas, gyvenimą tvarkanti norma.

Minėtos sąlygos palaikė tautosakinę tradiciją, o ją skatino menkas gyventojų raštingumas. Tamsiu istorijos metu, mokslui, švietimui, pasaulietinei literatūrai nevaidinant didesnio vaidmens, lietuvių tautos daugumai vienintelė laisvo kūrybinio poetinio žodžio reiškimosi dirva liko tautosaka. Retrospektyvus žvilgsnis per vėliau sukauptą folkloro medžiagą rodo, jog XVIII a. visi pagrindiniai lietuvių tautosakos žanrai buvo susiformavę ir paplitę liaudies buityje kaip neatskiriama senosios tradicinės liaudies kultūros dalis. Idėjinis-tematinis tautosakos turinys liudija, kad ji glaudžiai siejosi su liaudies pasaulėjauta. Dainomis, pasakomis, patarlėmis, kita tau-

¹⁷ *Klimas P.* Lietuvių senybės bruožai.— V., 1919, p. 80—81.

¹⁸ *Jablonskis K.* Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje.— K., 1941, d. 1, p. 337.

¹⁹ *Dundulienė P.* Žemdirbystė Lietuvoje: Nuo seniausių laikų iki 1917 metų.— V., 1963, p. 158.

tosaka baudžiauninkas reiškė dvasinius siekius, mintis, kartais savaip. jomis filosofiškai apibendrinamas gyvenimo reiškinius. „Lietuvių literatūros istorijoje“ teisingai sakoma: „Neraštingų valstiečių sluoksniams tautosaka buvo vienintelė prieinama poetinės kūrybos rūšis, daugeliu atvejų atstojusi trūkstamą rašytinę literatūrą“²⁰. Kalbėti apie XVIII a. tautosaką yra tolygu kalbėti kone apie visą mūsų liaudies poetinę kūrybą. Juo labiau kad ir vėliau užrašyta iki XIX a. sukurta tautosaka priklauso ir XVIII amžiui. Tai yra žymėję lietuvių literatūros ir apskritai kultūros istorikai²¹.

Folkloras XVIII a. gyvavo ir plito senaisiais tradiciniais žanrais bei meninėmis formomis, palaikė, populiarino, teigė gyvenime jau seniau susiklosčiusias idėjas. Jos kūrėjai atnaujindavo visą ligi tol susiformavusią medžiagą. Be teigiamų, liaudies žmones atspindinčių herojų: mergelės, bernelio, motušės, tėvelio, „žmogaus“, „trečiojo brolio“ ir kitų, visose tautosakos rūšyse tvirtai laikėsi dvaro pareigūnai ir atstovai: ekonomai, urėdai, tijūnai... Taigi liaudies kūryboje galima rasti epochos buities atspindžių, pažinti ano meto visuomeninę santvarką ir luominę žmonių diferenciją.

Folkloristikos istorijai XVIII amžius pirmiausia svarbus dokumentuotais faktais, naujais raštijos duomenimis apie tautosaką. Dėl to skyriuje visų pirma kalbama apie XVIII a. folkloro šaltinius ir juose esančią medžiagą, nevengiant vienu kitu atveju ir apibendrinančių samprotavimų. Minimuoju periodu susiduriame su tokiu dokumentuotos tautosakos kiekiu, kuris leidžia daryti tikslesnių išvadų apie mūsų liaudies poetinę kūrybą, negu ankstyvesnė medžiaga.

²⁰ Lietuvių literatūros istorija, t. 1, p. 202.

²¹ Zr., pvz., ten pat, p. 207: „nėra jokios abejonės, jog XVII—XVIII a. gyvavo visos pagrindinės lietuvių tautosakos rūšys ir žanrai. Tuo metu dar galėjo būti ir mitologinių dainų; tebebuvo gyva ir kalendorinė apeiginė poezija. Ypač populiarai turėjo būti šeimos sudarymo apeigų tautosaka. Sutartinės ir darbo dainos, atsiradusios, be abejo, seniau nekaip XVII—XVIII a., šiuo laikotarpiu buvo papildytos naujais motyvais, atspindinčiais baudžiatvarkos išnaudojimą“.

Liaudies poetinės kūrybos raida nuo XVIII a., ypač jo pabaiga, parodo ir tuos veiksmus, tas jėgas, kurios stiprėdamos naikino tradicinės tautosakos kūrimo pagrindus ir siaurino jos gyvavimo sferą, o tolesnėje perspektyvoje ir skatino nykti kai kuriuos folkloro žanrus.

DAINOS, PASAKOS IR PATARLĖS XVIII AMŽIUJE

Liaudies dainos

Tautosakos tyrinėtojų teoretikų ir jos naudotojų praktikų — rašytojų, kompozitorių, kalbininkų — visuotinai pripažįstama, kad dainos ir jų melodijos yra liaudies meninės kūrybos viršūnė. Nors užrašytų dainų iš XVIII a. pradžios, vidurio bei antrosios pusės yra išlikę nedaug (autentiškų tekstų lietuvių kalba, netgi nepilnų, o nuotropomis, teturime vos apie 10), tačiau neabejojama, kad ši epocha — lietuvių liaudies dainų klestėjimo laikai. Remdamiesi XIX ir XX a. tautosakos užrašymais ir tais duomenimis, kurie anksčiau šioje knygoje iškelti ir nušviesti, turime pagrindą tvirtinti, kad dainos tada buvo gausiai dainuojamos.

Kai kalbama apie XVIII a. pradžios ir vidurio dainų užrašymus, paprastai turima galvoje Pil. Ruigio paskelbtos dainos, iš kurių mūsų laikus pasiekė trys. Suradus lotyniškąjį „Lietuvių kalbos tyrinėjimo“ rankraštį, sužinojome ir ketvirtąją dainą — „Selmiai lenkai į krygę jojo“, kurios nėra vokiškajame „Tyrinėjimo“ variante²².

XVIII a. itin gausu turėjo būti apeiginių vestuvinių dainų, nes jos nusistovėjusia tradicine vaizdų sistema atspindi ilgų amžių žmonių gyvenimą, jausmus ir troškimus. Lietuvių liaudies vestuvinių dainų pradžios dera ieškoti dar pirmą kartą bendruomenėje²³.

Daugelį šimtmečių buvo kuriamos daugiabalsės dai-

²² *Vilnonytė V.* „Lietuvių kalbos kilmės, esmės ir savybių tyrinėjimo“ lotyniškasis rankraštis.— Literatūra ir menas, 1977, sausio 15.

²³ *Sauka L.* Lietuvių vestuvinės dainos: (XIX a.—XX a. pradžia).— Kn.: Literatūra ir kalba: Dainuojamosios tautosakos klausimai, 1968, t. 9, p. 23.

nos — sutartinės. Tai liudija jų tekstų ir melodijų senoviniai elementai, kurie feodalizmo laikus pasiekė jau susiformavę.

Kovų su kryžiuočiais laikais susiformavę nemažai karinių-istorinių dainų, kurių dalį mums išsaugojo, suprantama, aptariamo šimtmečio dainininkai. Anuomet turėjo būti dainuojama, pavyzdžiui, daina „Jau ir atlėkė gulbių pulkelis“, kario žuvimą vaizduojančios dainos „Kada, broli, tu parjosi“, „Aušta aušrelė“, „Atlėkė juodas varnas“ ir kt.²⁴ Arba garsioji daina apie Katkų karaliuką, atspindinti kovas su švedais XVII a. pradžioje. Anuomet dainuota ir rekrutų dainų, ypač Mažojoje Lietuvoje, kur rekrutų karo tarnyba buvo įvesta anksčiau negu Lietuvoje²⁵. Taip pat XVIII amžių pasiekė nemažai vaikų dainų, nes dauguma jų, dar ir dabar dainuojamų, buvo sukurta feodalizmo epochoje. Vienos vaikų dainos yra labai senos, siekia pirmykštės bendruomeninės santvarkos laikus, yra sumišusios su apeigine poezija, o kitos, su gyvenimo tikrove tiesiogiai susijusios, atsirado XVIII a. ir vėliau²⁶.

Apibendrinamų išvadų bei sprendimų apie praeityje paplitusias dainas yra nemažai ir įvairių. Antai Lietuvos senovės tyrinėtojas P. Klimas dainas laiko buvus esmine lietuvių tautos kultūros dalimi ilgus amžius²⁷. Tarybinis lietuvių tautosakos tyrinėtojas D. Sauka rašo: „Lietuvių lyrinių dainų žanrų klestėjimas fiksuojamas konkrečiai jau pačioje XVIII a. pradžioje (1708 m.). P. Ruigio pateiktuose trijų dainų (ypač „Aš atsisakiau savo močiutei“) tekstuose jausmo gilumas ir aiškumas, formos ištobulinimas yra jau klasikinio pavyzdžio. Galima sutikti su liaudies muzikos tyrinėtoja J. Čiurlionyte, kuri XVII—XVIII amžius laiko dainų klestėjimo laikotarpiu“²⁸. F. ir H. Tecneriai, žvelgdami į praeitį, XIX a. paruoštame darbe lietuvius laiko ypač dainingais žmonėmis: „Lietuviai yra dainingiausia žemės tauta. Tarp tūkstančių liaudies

²⁴ *Krištopaitė D.* Lietuvių liaudies karinės-istorinės dainos: Feodalizmo epocha.— V., 1965, p. 40—53, 62—63, 104 ir kt.

²⁵ Ten pat, p. 122—123.

²⁶ *Jokimaitienė P.* Lietuvių liaudies vaikų dainos.— V., 1970, p. 7.

²⁷ *Klimas P.* Lietuvių senybės bruožai, p. 41, 75—77.

²⁸ *Sauka D.* Tautosakos savitumas ir vertė.— V., 1970, p. 46.

dainų, kurios grynai lietuviškose srityse į šiaurę nuo Klaipėdos ir žemaičių krašte dainuojamos, yra, suprantama, tam tikrų pasikartojimų, daug menkaverčių improvizavimų, kartais nesurandamas rimas, nors jis ir neniekinamas. Įsidėmėtina, kad germanizuojant sugebėjimas dainuoti gęsta <...>. [Melodijų] skaičius toks pat didelis, kaip ir tekstų. Žodis ir gaida lietuviui taip glaudžiai susiję, kad jis sunkiai pajėgia tekstą pasakyti žodžiais, užuot jį padainavęs²⁹.

Atsiremdami į šitokias prielaidas ir kalbėsime apie dainuojamosios tautosakos reiškinius XVIII a. Neatsižvelgus į jas, kai kas gali pasirodyti atitrūkę nuo konkrečios tikrovės, nuo dainų visumos.

Pasakojamoji tautosaka Konkrečių duomenų apie XVIII a. paplitusius pagrindinius lietuvių pasakojamosios tautosakos žanrus yra daug mažiau negu apie dainas. Tačiau ne tik folkloristai, bet ir kitų mokslo sričių atstovai mano, jog pasakų tada buvo gausu, jos buvo ne tik mėgstamos pasakoti, bet ir naujai kuriamos³⁰.

Kalbant apie pasakojamąją XVIII a. tautosaką, žvilgsnis natūraliai krypta į K. Donelaičio pasakėčias. Iš kur jis ėmė joms siužetus? Iš antikos autorių ar lietuvių tautosakos? Z. Slaviūnas nustatė, jog K. Donelaičio pasakėčios „Lapės ir gandro čėsnis“, „Rudikis jomarkininks“, „Šuo didgalvis“, „Pasaka apie šūdvalį“, „Ažuolas gyropelnys“, taip pat kiškio ir lapės, paukščių susirinkimo (erelis — paukščių valdovas) motyvai „Metuose“ turi paralelių su lietuvių liaudies gyvulinėmis pasakomis. Jis taip reziumuoja savo mintis: „Iš to, kas pasakyta, seka išvada: lietuvių liaudies pasakos, kurios savo siužetais

²⁹ Tetzner F. und H. Dainos: Litauische Volksgesänge.— Leipzig, [1897], S. 54.

³⁰ „Lietuvos TSR istorijoje“ (t. 1, p. 362) taip kalbama apie pasakų paplitimą Lietuvoje anuo metu: „Iš vėlesnių užrašymų matyti, kad XVIII a. jau buvo išsivystę visi pagrindiniai lietuvių liaudies pasakų žanrai. Šalia senovinių stebuklinių pasakų, kuriose liaudis svajojo apie geresnį gyvenimą, vis labiau plito ir vystėsi satyrinės pasakos apie gyvulius ir realistinės buitinės pasakos“.

analogiškos antikinių pasakėčių siužetams, galėjo egzistuoti savarankiškai lietuvių tautosakoje ir XVIII a. Tai matyti iš kitų pasakų, užrašytų tuo laikotarpiu arba anksčiau, egzistavimo analogijos. Pavyzdžiui, gyvulinė pasaka „Katė ir varniukai“ buvo žinoma jau 1740 m.³¹, formulinė pasaka „Kada užmokės“ — apie 1654—1701 m. Čia galima pasiremti ir mūsų kaimyninių tautų XVII—XVIII a. pasakomis, atitinkančiomis lietuvių liaudies pasakų motyvus, užrašytus tik XIX amžiuje ir XX a. pradžioje, kaip, pavyzdžiui, vokiečių gyvulinės pasakos „Nepaprastas gaidelis“, „Gyvuliai nakvynėje“ — žinomos iš 1640 m., „Vilkas ir ožkyčiai“ — 1646 m. Todėl visiškai patikėtina, jog Donelaitis turėjo progos prisiklausyti liaudies pasakų, sekamų jo gimtinėje...“ Toje pačioje vietoje Z. Slaviūnas tvirtina: „poetas sąmoningai ir aktyviai kreipėsi į liaudies kūrybos medžiagą“³².

Kad K. Donelaitis naudojosi liaudyje paplitusiomis pasakomis, rodo „Pričkaus pasakos apie lietuvišką svodbę“ kompozicija. Poetas pasakoja:

*Tas mokints žmogus, vienąkart į baudžiovą jodams,
Iš ilgus valandos pradėjo pasakot būrams:*

„Buvo du būru, senovės pasaka sako;

*Vieną visas kiems tyčioms vadindavęs Slunkium,
O kitam per pravardį Pelėda pramanęs³³.*

³¹ Pasakos „Katė ir varniukai“ siužeto „Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų kataloge“ nėra, tačiau jos veikėjai, situacijos, idėjinė prasmė, meninė nuotaika leidžia teigti, kad ji yra kolektyvinės kūrybos rezultatas ir XVIII a. buvo žmonių pasakojama. Plg.: Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a. / Paruošė J. Lebedys. — V., 1956, p. 431; *Slaviūnas Z. Kristijono Donelaičio ryšiai su tautosaka.* — Kn.: Literatūra ir kalba: Kristijonas Donelaitis. V., 1965, p. 109.

Pasakos variantas J. Brodovskio žodyne: „Varnui pasitakė sučiupti lauke katę, kurią jis atnešė į lizdą savo vaikams — jauniems varniukams sulesti; bet kai varnas tuoj pat, tik ją atnešęs, nuskrido, katė varniukus suėdė“.

³² *Slaviūnas Z. Kristijono Donelaičio ryšiai su tautosaka*, p. 108—109. K. Donelaičio pasakėčių siužetų kilmę J. Lebedys aiškina kiek kitaip, labiau siedamas ją su antikine tradicija. Zr. *Lebedys J. Senoji lietuvių literatūra.* — V., 1977, p. 212.

³³ *Donelaitis K. Raštai.* — V., 1977, p. 69. (Toliau cituojama iš šio leidinio, tekste nurodant puslapį).

Visų pirma čia pats K. Donelaitis nurodo, kad taip „senovės pasaka sako“. Antra, analogiškai, nusistovėjusiomis formulėmis prasideda daugelis mūsų liaudies pasakų, pavyzdžiui: „Buvo kitąsyk du broliai“, „Gyveno du broliai“, „Kitą kartą gyveno du broliai“ ir pan.

K. Donelaičio kūryboje pasitaiko įvairių, kurie atspindi liaudies tikėjimą mitinėmis būtybėmis. Tokios mitinės būtybės, kaip jau nurodė Z. Slaviūnas, yra bildukas, dievė, giltinė ir perkūnas³⁴. Jų gyvenimo pagrindas — tam tikri liaudies tikėjimai. Senoviniai tikėjimai dažnai atspindi sakmėse. Dėl to pagrįstai manoma, jog šios mitinės būtybės K. Donelaičiui buvo žinomos iš sakmių.

Kaip jau ir šiame darbe minėta, įvairios mitinės būtybės žinomos daugelyje senųjų šaltinių. Jos suponuoja egzistavus sakmes tiek gilioje senovėje, tiek vėliau. Mitinės sakmės ir į jas panašūs žanrai buvo paplitę pirmą kartą visuomenėje, bet jas mėgo pasakoti dar ir XX a. žmonės, taigi negalėjo jų nebūti XVIII a.³⁵ Vadinasi, mitinės sakmės apie K. Donelaičio minėtas ir kitas būtybes buvo dar gerai žinomos poeto gyventu laiku. Buvus tuo metu sakmių apie perkūną dievaitį paliudija F. R. Hertelis Ch. F. Gelerto eilėraščio „Keleivis“ vertime. Kaip tik todėl jos ir paliko literatūroje pėdsakų.

Iš XVII a. antrosios pusės ar pirmųjų XVIII a. dešimtmečių, be retrospektyviai vėlesniais užrašymais patvirtinamų pasakų, žinome siužetų, kuriuos taip pat galima sieti su pasakojamąja tautosaka. Tokie yra užrašyti klausimų ir atsakymų fragmentai, reiškiantys mintis, jog tas ar kitas dalykas niekuomet neįvyks, jo niekada nebus: *Kada užmokės?*

Atsakymas: *Kada šūdinas lytus lis; Kad boba kaltą pakrims; Užmokės lopeta; Kad kuolai žaliuos ir t.t.*³⁶

Kai kurie folkloristai mano, kad tai formulinė pasaka³⁷. Teisingiau būtų ją sieti su iš priežodžių sudaryta oraci-

³⁴ Slaviūnas Z. Kristijono Donelaičio ryšiai su tautosaka, p. 110—112.

³⁵ Vėlius N. Mitinės lietuvių sakmių būtybės.— V., 1977, p. 52—53.

³⁶ Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 117.

³⁷ Slaviūnas Z. Kristijono Donelaičio ryšiai su tautosaka, p. 109.

jos dalimi, nes oracijose panašių klausimų ir atsakymų yra. Tokį aiškinimą paremia spausdinti ir rankraštiniai šaltiniai³⁸. Vadinasi, oracijos su analogiškais klausimais ir atsakymais žmonių buvo žinomos nuo XVII a., nes jie pateko į ano meto šaltinius: J. Brodovskio žodyną, anoniminių smulkiosios tautosakos rinkinį, vėliau ir į spausdintus K. G. Milkaus, G. Neselmano, M. Miežinio žodynus bei kitus leidinius.

Anoniminiame priežodžių, patarlių ir mįslių rinkinyje yra įdėta pasaka „Jaunas lietuvis vaikinai, kuris nori vesti“. Jos turinys — vaikinai nuvyksta pas merginą į jos namus ir kalbasi su ja. „Paskui sužadėtinė siūlo jam valgyti:

1. *Ar nori pakarto šuns?*
2. *Ar nori tarp rietų šutinto?*
3. *Ar nori iš subinės smukusio?*
4. *Ar nori ant saulės kepusio?*
5. *Ar nori iš vandens spjaudulo?*

Suzadėtinė norėjo jam pasiūlyti:

1. *Lašinių arba skilandžio.*
2. *Varškės.*
3. *Kiaušinių.*
4. *Sūrio.*
5. *Zuvų*³⁹.

Vaikiną tėvas įtikina, kad tai labai protinga merginą, ir pataria ją vesti.

J. Lebedys šį kūrinį, paskelbtą kartu su kita anoniminių patarlių rinkinio medžiaga, vadina mįslių pasaka⁴⁰. Tačiau folkloristikoje toks pasakų žanras neišskiriamas. „Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų kataloge“ ji

³⁸ Svočinė rėda.— Kn.: Lietuviškos svotbinės dainos / Užrašytos A. Juškos ir išleistos J. Juškos. V., 1955, 2, p. 345—349; LTR 65/30; LTR 69/494; LTR 783/366; LTR 1294/94; LTR 1585/114 ir kt.

³⁹ Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 477.

⁴⁰ Ten pat, p. 24.

įdėta į „Pasijuokimų ir anekdotų“ skyrių⁴¹. Teisingiau būtų ją laikyti buitine pasaka. Tokį žanrinį jos traktavimą paremtų ir minėti pasakymai, primeną minkles ir užimą svarbią vietą meninėje jos formoje.

Pabrėžtina, kad ši pasaka Lietuvoje plito ligi pastarųjų dešimtmečių. Ją, be abejo, mokėjo ir XVII—XVIII a. Mažosios Lietuvos lietuviai.

J. Brodovskio žodyne, taip pat anoniminiame patarlių bei priežodžių rinkinyje yra anekdotas ir gyvulinės pasakos nuotrupa.

Anekdotas, aiškinant priežodį „Bulius prieš bulių“, pateiktas visas: „Rasi šitas priežodis iš pažįstamos pasakos: Atėjo bŭrs pas kunigą ir sakė: „Pon kuniguži, bulius bulių nudūrė“. Kunigs sakė: „Tai bulius prieš bulių“. Bŭrs sakė: „Ale, pon kuniguži, tavasis manąjį nudūrė“. Tai kunigs sakė: „Je, tai kas kita“⁴².

Šį kŭrinį žino ir anekdotu laiko latviai, lenkai, estai, suomiai, švedai, rumunai, pietų slavai, žydai ir kitos tautos⁴³. Iš šito anekdoto ir yra kilęs minėtas priežodis. Ma-

⁴¹ *Balys J.* Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas.—Tautosakos darbai, 1936, 2, Nr *1465, p. 131. Šios pasakos kataloge nurodyta 11 vienetų. Tačiau šis skaičius toli gražu nepilnas. Lietuvių tautosakos rankraštyne yra dar daugiau kaip 20 jos variantų iš įvairių Lietuvos vietų: LMD I 426/16; LTR 783/191; LMD I 843/10; LTR 1356/52; LTR 1485/485, /486; LTR 1488/48; LTR 1489/3; LTR 1581/148; LTR 1644/255; LTR 1658/231; LTR 1681/141; LTR 2378/142 ir kt. Šio siužeto pasaka kartais kontaminuojama su kito siužeto pasakomis, kataloge pažymėtomis Nr 875 („Gudri ūkininko duktė“), Nr 921 („Karalius ir ūkininko sūnus“) ir kt.

⁴² Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 54—55.

⁴³ Zr. pasakojamosios tautosakos katalogus: *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography Antti Aarnes...* / Translated and enlarged by S. Thompson.—FF Communications, N 184. Helsinki, 1961, n 1734*, p. 488; *Antiklerikale estnische Schwänke. Typen- und Variantenverzeichnis / von L. Raudsep.*—Tallin, 1969, Nr 239; *A Catalogue of Anecdotes in the Folklore Archives of the Finnish Literature Society / Edited by P.-L. Rausmaa.*—Helsinki, 1969, N 1734*, p. 38; *Stroesen S. C. La typologie bibliographique des fecéties roumaines.*—Éditions de L'académie de la République Socialiste de Roumanie, 1969, Nr 3328, 1, p. 172—173; *Arājs K.*

tyti, jog XVIII a. pirmojoje pusėje anekdotas buvo labai populiarius, nes patarlėmis paprastai virsta tik labai paplitę tautosakos kūriniai.

Gyvulinės pasakos „Katė ir varniukai“ nuotrupoje pasakojama apie tai, kaip varno į lizdą vaikams maistui atnešta katė pati suėdė varniukus⁴⁴.

Pasakų paplitimą XVIIIa. atspindi S. Daukanto sudarytas rinkinys „Pasakos masių“. Į jį surašytos pasakos buvo pasakojamos ne tik XIX a. pradžioje, kada jis sudarytas, bet ir žymiai anksčiau, XVIII a. Juo labiau kad dauguma „į šį pirmąjį lietuvių pasakų rinkinį patekusių tekstų yra būdingi lietuvių liaudies kūrybos pavyzdžiai“⁴⁵, vadinasi, turi ilgą tradiciją. Visų pirma tokios yra stebuklinės pasakos. Jų minėtame rinkinyje — 44. Aišku, kad stebuklinės pasakos buvo pasakojamos žymiai anksčiau negu XVIII a. Tai rodo jose esami gilios senovės gyvenimo reliktai ir stipri jų gyvavimo liaudyje tradicija, apie kurią kalba gausūs vėlesnieji užrašymai. Antai „Pasakose masių“ yra kūrinys apie karaliaus dukters ir žalčio vedybas (plg. su garsiąja pasaka apie žalčio žmoną — „Eglė žalčių karalienė“), atspindįs senovinį žalčio kultą, einantį iš pirmykštės bendruomenės laikų. (Dar J. Dluogošas rašė, kad lietuviai žalčiams aukodavę gaidžius.) Pasaka yra įėjusi

Medne A. Latviešu pasaku tipu rādītājs.— Rīga, 1977, Nr 1734*, l.p. 221.

Kūrinys bei jo variantai yra skelbta daugelio tautų anekdotų rinkiniuose: Анекдоты о Ходже Насреддине/Перевод с турецкого В. А. Гордлевского.— М., 1957, № 305, с. 176—177; *Krzyżanowski J.* Paralele.— Warszawa, 1961, Nr 113, s. 257; Сказки народов Югославии.— М., 1962, с. 374; Анекдоты Мохлы Насреддина/Перевод с азербайджанского Ю. Гранина.— Баку, 1962, с. 83; Латышские народные анекдоты.— Рига, 1963, с. 174; Небу жарко.— Симферополь, 1964, с. 69; Таджикский народный юмор/Собрал А. Декоти.— Душанбе, 1965, с. 38—39; Похождения Ходжи Насреддина/Перевод с узбекского А. Рахими и М. Шевердина.— Ташкент, 1965, с. 107; Туркменский юмор.— Ашхабад, 1967, с. 161.

⁴⁴ Zr. Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 431.

⁴⁵ *Grigas K.* Simonas Daukantas — lietuvių tautosakos rinkėjas ir leidėjas: Filologijos kandidato disertacija.— V., 1958, p. 162 (mašinarštis Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraštyne).

į reikšmingus rinkinius, turi daug rankraštinų variantų⁴⁶. Senas yra šiame rinkinyje esančios pasakos apie tris brolius siužetas⁴⁷. Panašios yra ir kitos rinkinio stebuklinės pasakos, 10 gyvulinių pasakų, buitinės pasakos ar saktės apie velnius. Gyvulinių pasakų veikėjų — įvairių gyvūnų, žvėrių, paukščių — paveikslai bei tarpusavio santykiai neretai atspindi būdingas baudžiavos laikų buities puses, kurios į liaudies poetinę kūrybą galėjo įeiti tik tiesiogiai iš gyvenimo,— tai rodo, kad tautosakoje jos atsirado tada, kai feodalizmas laikėsi tvirtai, o folkloras labiausiai veikė žmones.

Tad S. Daukanto „Pasakos masių“ rodo, kokių pasakų kokie siužetai buvo paplitę XVIII a. ir anksčiau. Pasakų veikėjai — paprasti žmonės, ponas, karaliūnas, karalaitis, velnias, ragana, giltinė, laumė, įvairūs vaiduokliai, stebuklingi (skraidą, materialinių gėrybių teikią, teigiamiesiems veikėjams padeda, o prieš bloguosius kovoją) gyvuliai ir daiktai ir t.t. — susisieja su gyvenimo tikrove ir rodo labai seną liaudies kūrybos santykį su ja⁴⁸.

Tai, kas pasakyta apie pasakas ir saktmes, daugiausia tinka ir padavimams. Juk duomenų, liečiančių padavimus apie vietovardžių kilmę ir ypatingus akmenis, mus pasiekė iš XIV—XVI amžių. XVIII a. padavimai buvo naudojami istoriografijoje⁴⁹. Taigi liaudies padavimus galima įjungti į bendrą XVIII a. gyvavusios lietuvių pasakojamosios tautosakos lobyną.

Lietuvių liaudies pasakų buvimą paremia rusų liaudies pasakų analogijos, nes su rusų pasakomis lietuviškosios turi daug bendrų kilmės, turinio bruožų, tų pačių siužetų.

XVIII a. jau buvo sudarinėjami ir leidžiami rusų pasakų rinkiniai. Pasakos sudarė vieną rusų literatūros šalti-

⁴⁶ *Daukantas S.* Pasakas massių, suraszitas 1835 metuose apigardosį Kretiu, Palangos, Gundenės.— Lietuvių tauta, 1932, kn. 4, sąs. 3, priedas, p. 59—60.

⁴⁷ Ten pat, Nr 38, p. 61—63.

⁴⁸ *Gineitis L.* Klasizmo problema lietuvių literatūroje, p. 47—49 ir kt.

⁴⁹ *Kerbelytė B.* Lietuvių liaudies padavimai.— V., 1970, p. 15—17 ir kt.

nių: jomis naudojosi bemaž visi žymieji rašytojai. Jos plito visuose socialiniuose Rusijos visuomenės sluoksniuose⁵⁰.

Žinomoji lietuvių liaudies gyvulinė pasaka apie lapę, kuri prikalbina vilką gaudyti uodega eketėje žuvis, randama XVIII a. rusų pasakų publikacijose⁵¹. Siužetas paplitęs tarptautiniu mastu, be to, jis išspausdintas seniuose lietuvių liaudies pasakų rinkiniuose⁵², tad jis neabejojamai plačiai gyvavo XVIII a. lietuvių gyvenamose vietose. Populiarios stebuklinės mūsų pasakos siužetas apie nepaprastą herojų (dažnai kareivį), jo draugus ir jų visų nuotykius vaduojant pradingusias arba slibinų pavogtas ir požemiuose laikomas karalaites⁵³ randamas 1794—1795 m. rusų pasakų rinkinyje⁵⁴. Šio siužeto pasaka taip pat užrašyta S. Daukanto sudarytame lietuvių liaudies pasakų rinkinyje. Meninis pasakos išbaigtumas, jos užrašymų gausumas vėliau ir paplitimas visoje Lietuvoje rodytų, jog ji turėjo plačiai gyvuoti XVIII a. ir anksčiau. Iš analogijų su rusų pasakomis, dokumentuotomis XVIII a., galima manyti, kad Lietuvoje buvo sekamos buitinės humoristinės pasakos apie tris keleivius, sutarusius maistą atiduoti iš jų tam, kuris susapnuos geriausią sapną, apie piemenį, sumaniai atsakiusį į tris karaliaus klausimus, vyrą, katės mušimu išmokusį žmoną dirbti, neprotingą merginą, verkusią dėl būsimo sūnaus nelaimių, gudrų vagį, kuris pavagia jautį arba ožką tyčia pameddamas ant kelio batus. Anuomet buvo pasakų ir kritikuojančių įvairių religijų kulto tarnus, pasakojančių, kaip valstiečio karvė parvedė kunigo (popo, pastoriaus) karves, apie dvasininką, už pinigų sutikusį palaidoti šunį su religi-

⁵⁰ Русские сказки в ранних записях и публикациях XVI—XVIII века. — Л., 1971, с. 11, 24—26, 36.

⁵¹ Сравнительный указатель сюжетов: Восточнославянская сказка/ Составители: А. Г. Барг и др. — Л., 1979, № 2, с. 52—53.

⁵² Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas, Nr 2, p. 3.

⁵³ Ten pat, Nr 301 B, A, p. 20—21.

⁵⁴ Сравнительный указатель сюжетов, № 301 A, B, P, У, Б, с. 106—107.

nėmis apeigomis⁵⁵. Galima spėti Lietuvoje tada buvus išplitusią pasaką, kaip mirštąs tėvas moko vaikus laikytis vienybės ir pavyzdžiu nurodo šluotą, kurios virbų, sykiu surištų, negalima sulaužyti. Kad toks siužetas galėjęs mūsų pasakojamojoje tautosakoje būti, patvirtina patarlės: „Šluotos surištos neperlauši“, „Virbas nulūžta, o virbų šluota nelūžta“⁵⁶.

Iš to, kas pasakyta, galima padaryti išvadą, jog mokslo duomenys patvirtina XVIII a. gausiai gyvavus pagrindinius lietuvių pasakojamosios tautosakos žanrus.

Patarlės ir priežodžiai Patarlės į kultūrinę viešumą XVIII a. išėjo per kalbos darbus — žodynus ir gramatikas. Jos atitiko lietuvių kalbos tobulinimo poreikius, dėl to jų ir paskelbta daugiausia. Spausdinti smulkiosios tautosakos šaltiniai minimuoju laikotarpiu visų pirma yra kalbiniai darbai. Galimybė panaudoti patarles-kalbiniuose leidiniuose atsirado tada, kai suintensyvėjo leksikografinis darbas. „Kai žodynai ėmė išaugti iš žodžių rinkinių su kitos kalbos atitikmenimis į plačios apimties frazeologinius žodynus, smulkioji tautosaka galėjo pasidaryti jų sudedamąja dalimi⁵⁷.“

XVIII amžius paliko reikšmingų smulkiosios tautosakos šaltinių. Antai anoniminis XVII a. pabaigos ar XVIII a. pradžios smulkiosios tautosakos rinkinys, kurį panaudojo J. Brodovskis, turi 40 lapų ir net 573 įrašus, nors keli iš jų ir pakartojami po du kartus⁵⁸. Nežinomo

⁵⁵ Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas, Nr 1626, p. 141; Nr 922, p. 98; Nr 1370, p. 125; Nr*1450 A, p. 130; Nr 1735, p. 154.

Minėtų pasakų slaviškuosius siužetus žr.: Сравнительный указатель сюжетов, № 1626=AA*2100, c. 336, 337; № 922, c. 234, 235; № 1370, c. 290; № 1384, c. 294, 295; № 1735, c. 355.

⁵⁶ Lietuvių tautosaka: Smulkioji tautosaka. Žaidimai ir šokiai.— V., 1968, Nr 2964, 2965, p. 247.

⁵⁷ Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 9.

⁵⁸ Rinkinys saugomas Lietuvos TSR MA Centrinės bibliotekos rankraščių skyriuje, sign. 1. LR-I. Jo aprašymą, vertinimą ir medžiagą žr.: Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a.

autoriaus (gal J. Brodovskio) sudaryto rinkinio vertę rōdo ne tik medžiagos kiekis, bet ir labai gera jos kokybė. Anoniminiame rinkinyje, be daugelio kitų, įrašytos tokios ligi šiol gyvos patarlės, puošiančios šnekamąją lietuvių kalbą, literatūros kūrinis bei tautosakos rinkinius: „Ik saulė užtekės, rasa akis išės“; „Varna varnos akies nekerta“; „Geri miltai mokin kepėją, geri linai — verpėją“; „Skubinams nekepa, užmirštas sudega“; „Šiluma nelauž kaulų“; „Sūnus obuolius kremta, tėvo dantys atšimpa“; „Sutinka kaip akmuo su kirviu“ ir kt.⁵⁹ Labai reikšmingi šaltiniai yra J. Brodovskio „Vokiečių-lietuvių ir lietuvių-vokiečių kalbų žodynas...“, Pil. Ruigio darbai: „Lietuvių kalbos tyrinėjimas“, „Lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodynas“. Pil. Ruigys savo darbuose įvairiems kalbos faktams pailustruoti panaudojo apie 40 patarlių bei priežodžių. Karaliaučiaus universitete lietuviškojo seminaro docentas Pilypo Ruigio sūnus Povilas Fridrichas Ruigys (apie 1725 — po 1781) parašė „Lietuvių kalbos gramatikos pradmenis“ (1747). Savo gramatikoje jis sekė D. Kleinu, rėmėsi kai kuriais lietuvių kalbos seminaro dėstytojais. Į gramatiką įrašė nemažai gražių lietuviškų žodžių, nurodė jų vartoseną ir pavartojo vieną kitą lietuvių priežodį bei posakį, pavyzdžiui: „Kurs rykštes čėdija, tas neapkenčia sūnaus savo“ (nemyli savo vaikų, kas jų nemuša); „Ak! koksai paukštis!“ ir kt.⁶⁰ Pluoštelį patarlių ir priežodžių kalbos taisyklėms paremti pasitelkė Gotfridas Ostermejeris (1716—1800) „Naujojoje lietuvių kalbos gramatikoje“ (1791). Joje patarlių negausu, tik kelios dešimtys (J. Lebedys paskelbė 20, bet ne visas). Tačiau ir tos kelios dešimtys jų yra daug daugiau už visas patarles, esamas kitose ligi G. Ostermejerio parengtose lietuvių kalbos gramatikose⁶¹. Tad amžiaus viduryje ir antrojoje pusėje liaudies frazeologijos panaudojimas kalbiniuose darbuose buvo jau virtęs tradicija. Šią tradiciją tartum

⁵⁹ Ten pat, p. 59, 83, 101, 147, 153, 241.

⁶⁰ *Ruhig P. F.* Anfangsgründe einer Littauischen Grammatik.— Königsberg, 1747, S. 142, 151.

⁶¹ Zr.: Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 516, 606—611; taip pat: *Ostermeyer G.* Neue Littauische Grammatik.— Königsberg, 1791, S. 162.

sutvirtina paskutiniaisiais XVIII a. metais iš spaudos išėjęs Kristijono Gotlibo Milkaus (1732—1807) „Lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodynas“ (1800). Žodynas buvo parengtas kiek anksčiau, apie 1797 m. Naujos medžiagos K. Milkus nepateikia. Jis pasinaudojo Pil. Ruižio žodynu, pora rankraštinų žodynų ir abiem J. Brodovskio žodyno dalimis. K. Milkus vėlgi pabrėžia patarlių reikšmę kalbai, sakydamas, jog jis įdėjo į savo žodyną „daugelį lietuviškų patarlių, kuriose kalbos genijus labiausiai atsiskleidžia“⁶². Patvirtindamas praktiškai tokį teiginį, žodžiams paaiškinti jis pateikė apie 300 patarlių ir priežodžių, kurie imti daugiausia iš J. Brodovskio.

Reikia pasakyti, kad K. Milkus, turėdamas po ranka tokį tautosakos lobyną, kaip J. Brodovskio žodynas, panaudojo daugiau priežodžių negu patarlių. Jos iš tikro atspindi „kalbos genijų“, lietuvių kalbos frazeologijos turtingumą, bet mažiau parodo mūsų patarlių turinio platumą ir meninį jų grožį.

Duomenis apie patarles papildo, kad ir neišlikęs, Valterkiemio bei Įsručio pastoriaus Jokūbo Perkūno rinkinys. J. Perkūnas patarles rinko taip pat kalbos reikalams ir jomis argumentavo ginčus su M. Merlinu.

Pagrindiniuose XVIII a. smulkiosios tautosakos šaltiniuose patarlių paskelbta apie du tūkstančius, neskaičiuojant pasikartojimų bei perspausdinimų. Tiek daug vietų leidžia gana gerai suprasti, kokio turinio ir kokios formos lietuvių patarlės bei priežodžiai buvo XVII—XVIII a. Kiekybinis XVIII a. paskelbtų patarlių vaizdas pasidaro aiškesnis, palyginus jas su vėlesnėmis publikacijomis: reikšmingiausiame iš ligi šiol paskelbtų lietuvių patarlių ir priežodžių rinkinių — „Lietuvių tautosakos“ 5-me tome — jų yra įdėta vos du kartus daugiau negu XVIII a. šaltiniuose. Tad šie šaltiniai pateikia apypilnį tada paplitusių patarlių ir priežodžių vaizdą ir užima pastebimą vietą visoje jų skelbimo istorijoje.

⁶² *Mielcke Ch. G. Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch.*— Königsberg, 1800.

Knygoje „Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a.“ iš žodyno perspausdintą 59 patarlės.

Lietuvių patarlių tyrinėtojas K. Grigas nurodo, jog yra patarlių, kurios „savo šaknimis siekia baltų senovę, kada buvo tikėta dievybėmis — namų globėjų lemtinga įtaka žmonėms“. XVII—XVIII amžiais egzistavo eiliuotų patarlių. Gilios mintys jomis reiškiamos ritmiškai ir fonetiškai organizuota kalba. O tai didina jų efektyvumą, nes artikuliacinėmis-akustinėmis priemonėmis paryškinti tautosakos vaizdai nuskamba pakiliau⁶³. Patarlės — ne tik tautosakos kūriniai. Jos kartu ir liaudies filosofija, kurią daug kas laiko pozityvaus mąstymo viršūne. Juk trumpas, lankstus sprendimas, išreiškiant svarias mintis, turi būti ilgo vystymosi rezultatas. XVIII a. autoriai pažymi nepaprastą patarlių ir priežodžių gausumą lietuvių kalboje. Pavyzdžiui, Karaliaučiaus universiteto profesorius ir pilies bibliotekos vedėjas Fridrichas Samuelis Bokas (*F. S. Bock*, 1716—1786) dideliame penkių tomų veikalė, skirtame Prūsijos istorijai, apie lietuvius sako: „Jie dažnai turį poetinio įkvėpimo, naudojasi vykusiomis užuominomis, alegorijomis ir mįslėmis. Lietuviai tiesiog kalbą priežodžiais...“⁶⁴

XVIII a. užrašytos ir mus pasiekusios patarlės padeda suprasti folkloro išplitimą bei gausumą, aktyvų jo vaidmenį gyvenime tada ir ankstesniais laikais. To meto šaltinių patarlės rodo, kad jos jau yra ilgai gyvavusios liaudyje, meniškai nuġludintos. Taigi XVIII amžių galima pavadinti patarlių klestėjimo laikais.

⁶³ *Grigas K.* Lietuvių patarlės.— V., 1976, p. 73, 150—153.

⁶⁴ Cit. iš *Gineitis L.* Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, p. 126.

Fridrichas Samuelis Bokas baigė Karaliaučiaus universitetą, buvo namų mokytojas, 1748—1753 m. — kariuomenės pamokslininkas, 1753—1778 m. — konsistorijos patarėjas. Nuo 1743 m. pradėjo dirbti Karaliaučiaus universitete ir jo bibliotekoje. Dėstė filosofiją, teologiją, graikų literatūrą. 1740—1741 m. leido žurnalą „Der Einsiedler“ („Atsiskyrėlis“). Parašė veikalų iš Prūsijos istorijos ir ūkio istorijos, tarp jų penkių tomų veikalą „Studija apie Rytų ir Vakarų Prūsijos ūkinę gamtos istoriją“, kurio pirmajame tome ne tiek iš savo patyrimo, kiek naudodamasis kitais autoriais, pateikė žinių apie lietuvius, jų buitį, drabužius, papročius, kalbą, tautosaką ir kt. Įdomūs paties F. S. Boko pastebėjimai apie lietuvių dvasinę kultūrą antrajame „Studijos“ skyriuje — „Apie senuosius ir dabartinius Prūsijos gyventojus“.

TAUTOSAKA MAŽOJOJE LIETUVOJĖ

Tautosaka domėtis Mažojoje Lietuvoje pradėta anksčiau negu Lietuvoje. Šį kraštą pirmiau pasiekė naujos visuomeninės ir kultūrinės Vakarų Europos srovės, kurios rėmėsi ir liaudies kultūra bei etnografija. Mažojoje Lietuvoje, kur gyventojų daugumą šiaurinėse ir rytinėse srityse sudarė lietuviai, viskas buvo pajungta absoliutinei monarchijai stiprinti. Į visas valstiečio gyvenimo sritis kišosi karaliaus valdžia: ji nurodinėjo, kaip ir kur tvirti tvorai, kokias statyti krosnis, kuo avėti — vyžomis ar kurpėmis, kuriame malūne javus malti, kiek druskos suvalgyti ir iš kur botkotį išsipjauti. Griežtai buvo reglamentuojamas žmogaus elgesys šeimoje, bažnyčioje, įstaigoje. Bet romantizmo vėjai pradėjo drumsti ir konservatyvų krašto gyvenimą. Ėmė keistis valstiečio, kaip lietuvių kalbos reprezentanto, padėtis. Pagausėjo lietuviškų mokyklų, tai savo ruožtu teigiamai veikė lietuviškų knygų leidimą. Nors knygos pirmiausia buvo skiriamos siauriems religiniams bažnytiniams tikslams, o ne liaudies mokslinimui, jos sužadino domėjimąsi lietuvių kalba, kuris savo ruožtu atkreipė akis į liaudies poetinę kūrybą.

Žymių raštijos atstovų ir pažangių visuomenės veikėjų akyse valstietis iškyla kaip pagarbos vertas visuomenės narys, kurį būtina ne tik respektuoti, bet kuriuo reikia ir pasiremti. Pirmasis lietuvių literatūros istorikas G. Ostermejeris viename savo straipsnyje rašė, kad lietuviai Prūsijoje „yra svarbiausia tauta, pirmykščiai gyventojai ir daugely vietų gausingiausi“⁶⁵. Aiškindamas valstiečių tamsumo priežastis, jis paneigė tvirtinimus, jog lietuviai nieko nesugebą: „Lietuvis turi kūrybiškumo, kaip bet kas kitas, kad ir labiausiai apsišvietusios nacijos žmogus“⁶⁶. Šviečiamojo amžiaus idėjos, smerkusios tautų nelygiateisiškumą, žadinusios nepasitenkinimą socialiniu engimu, skatino domėtis ujamais lietuviais valstiečiais, jų praeitimi, gyvenimo būdu, dvasiniu pasauliu. Liaudies

⁶⁵ Cit. iš: *Vanagas V. Gotfridas Ostermejeris — pirmasis lietuvių literatūros istorikas.*— Kn.: *Literatūra ir kalba*, 1961, t. 5, p. 412.

⁶⁶ Ten pat.

reikšmės, jos kultūros supratimas kreipė šviesuomenės akis į autochtonų praeitį, mitologiją. Antroje pusėje ėmė rodytis istorijos, mitologijos, etnografijos darbai⁶⁷. Kraštotyros duomenų rinkimas apėmė ne tik etnografiją, kalbą, bet ir gamtą, ekonomiką. Tai naujas dalykas lietuvių tautos pažinimo istorijoje. Ne tik kalbiniais motyvais galima paaiškinti, kad XVIII a. sudarytuose žodynuose — J. Brodovskio, Pil. Ruigio — yra aprašyta pagoniškųjų dievybių. Aiškinant leksiką, pateikiama tikėjimų ir papročių⁶⁸. Nacionalinio savitumo dvasia, kad ir neaiškiu pavidalu, plazdėjo virš istorijos ir kalbos darbų. Anglijoje poetas D. Makfersonas (1736—1796) legendinio keltų dainiaus Osiano vardu pradėjo skelbti škotų ir airių senovinės liaudies poezijos lyrinius-epinius perdirbimus, kuriuos 1765 m. išleido atskira knyga. Pasaulinės literatūros istorijoje pasirodė naujas D. Makfersono vaizduotės sukurtas dainius Osianas. Falsifikatas buvo toks vykęs, kad tariamo Osiano dainos nuaidėjo per visą Europą ir tapo nacionalinių praeities kultūrų atgaivinimo šaukliu. Tačiau D. Kockjaros pastebėjimu, liaudies poezija iš įdomaus muziejinio eksponato tapo poezijos ir kultūros problema⁶⁹. Tais pačiais metais anglų mokslininkas T. Persis (1729—1811) paskelbė „Senosios anglų poezijos relikvijas“, kur sudėjo istorines anglų ir škotų balades, reiškiančias protestą prieš feodalizmą. Balades T. Persis aiškino kaip senųjų dainių, skaldų, kūrybą, užmirštą, bet iš tikrųjų išreiškiančią nacionalinį liaudies charakterį. Vokietijoje antroje pusėje iškilo jauna literatų karta, kurios nebepatenkino sustingusios klasicistinės poezijos normos. Ji ieškodama naujų poezijos kelių, Ž. Ž. Ruso veikiama savo žvilgsnį nukreipė į natūralaus, gryno, gaivališko jausmo šaltinį — paprastų žmonių poeziją.

Mažoje Lietuvoje daugelį literatų į domėjimąsi liaudimi ir jos kūryba atvedė kiti keliai negu Vakarų Euro-

⁶⁷ Zr., pvz., G. Ostermejerio darbų bibliografija.— Ten pat, p. 400—401.

⁶⁸ Zr. *Mannhardt W.* Letto-Preussische Götterlehre.— Rīga, 1936, S. 609—614; *Gineitis L.* Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, p. 99; *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a.*, p. 490—499.

⁶⁹ *Кокьяра Д.* Указ. соч., с. 158.

poje. Didžiulį vaidmenį čia suvaidino praktiniai lietuvių kalbos panaudojimo raštijoje poreikiai, kuriuos kėlė ne tik siauri vietiniai reikalai, bet ir gilesnės idėjinės bei mokslinės priežastys. Pačioje amžiaus pradžioje pasigirdo balsų, kad su liaudimi reikia kalbėti jos kalba. Vėliau, šimtmečio viduryje, Pil. Ruigys bandė moksliskai pagrįsti lietuvių kalbos vertę, lygindamas ją su antikos kalbomis. „Tyrinėjime“ jis rašė: „Kai kam nemalonu bus čia pasikaičius, jog šiai neišlavintai paniekintai kalbai norima pripažinti puošnumą. Tuo tarpu kiek meilumo ji yra paveldėjusi iš graikų kalbos. Dažnas mažybinių žodžių vartojimas, sujungiant juose daug balsių su *l*, *r* ir *t*, padaro lietuvių kalbą malonesnę negu lenkų kalba, kurioje yra daug šiurkščių triepiebalsių“⁷⁰.

XVIII a. liaudies kalbos aukštinimas nebuvo vienam kuriam kraštui ar tautai būdingas reiškinys. Latvijoje šalia religinių raštų pradeda rodytis latvių kalba ir pasaulietinio turinio knygų. Rusų švietėjai daug dėmesio skyrė kalbai, kurioje įžiūrėjo nacionalinio charakterio apraiškų. Politiškai susiskaldžiusioje Vokietijoje kultūrinio vokiečių vieningumo svarbus rodiklis buvo kalba. Kalba buvo labai glaudžiai siejama su žmogaus prigimtimi. Štai aiškiai yra nusakęs J. G. Herderis savo veikale „Apie kalbos kilmę“. Jis tvirtina: „Žmogaus sielos esmė ir kalbos stichija, žmonių giminės ir kalbos vystymosi analogija — štai didysis visų tautų, laikų ir pasaulio šalių pavyzdys“⁷¹.

[sidėmėtinos D. Jenišo ir I. Kanto mintys K. Milkaus žodyno pratarmėje. Filosofas I. Kantas nurodė, jog lietuviui jo „kalba yra svarbiausia charakterio formavimo ir išlaikymo priemonė“, jog lietuvių kalba daug „gali duoti mokslams, ypač senajai tautų kilnojimosi istorijai“, ir „todėl išsaugoti jos savitumą jau savaime yra labai svarbu“. D. Jenišas, labai vertinęs lietuvių kalbą dėl to, kad ji priemen senąsias graikų ir lotynų kalbas, įrašė reikšmingas

⁷⁰ *Ruhig P.* Betrachtung der Littauischen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften.— Königsberg, 1745, S. 74—75; cit. iš: Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1, p. 343.

⁷¹ *Herder J. G.* Über den Ursprung der Sprache.— In.: *Herder. Werke: B. 5.*— Berlin und Weimar, 1978, B. 2, S. 199.

mintis, kurias galime pritaikyti liaudies poetinei kūrybai: „...kiekvienoje kalboje atsispindi ja kalbančių žmonių vidiniai išgyvenimai, jų galvosena. Be to, kiekviena kalba yra susijusi su daugeliu kitų kalbų. Dėl to visos didesnės mokslinės draugijos turėtų rūpintis rinkti kalbinę medžiagą, nes, kalbai mirus, dingtų daug faktų, labai reikalingų kalbininkui, psichologui, filosofui“⁷².

Tai buvo balsai, skelbę šviesias mintis ano meto moksle ir kultūroje. O tautosaka kalbiniuose darbuose nuo pirmųjų gramatikų ir žodynų vaidino nemenką vaidmenį.

Tautosakiniai argumentai kalbiniame ginče XVIII a. pradžioje.

Mykolas Merlinas. Jonas Šulcas

Amžiaus pradžioje prasidėjęs domėjimasis tautosaka, jos panaudojimas raštų kalbai gryninti nenutrūko per visą šimtmetį ir sudaro esminį lietuvių kultūrinio gyvenimo bruožą

Mažojoje Lietuvoje. Gramatikų ir žodynų autorių pastangos liaudies poetinėje kūryboje surasti atramą lietuvių rašto kalbai skatino tyrinėtojus domėtis tautosaka XVIII a. ir vėlesniais laikais. Šios pastangos į šimtmečio pabaigą buvo dar didesnės negu jo pradžioje, kalbinės polemikos laikais. Tai rodo G. Ostermejerio, B. Gervaiso, K. G. Milkaus darbai.

Noras tautosakos pavyzdžiais taisyti lietuvių kalbą turėjo daug didesnę reikšmę ir prasmingesnes pasekmes, negu siekė pats šio sumanymo iniciatorius Gumbinės pastorius Mykolas Merlinas (1641—1708), 1706 m. Karaliaučiuje išleidęs knygelę „Pagrindinis lietuvių kalbos principas“ („Principium primarium in lingua Lithvanica“). M. Merlinas knygelės prakalboje, kreipdamasis į Mažosios Lietuvos pastorius, siūlo savo „principą“ — „su lietuviais kalbėti lietuviškai“. Šis siūlymas „esąs svarbiausias tų jo minčių tikslas“. „Pagrindinio lietuvių kalbos principo“ autorius siekė taisyti Mažojoje Lietuvoje leidžiamų lietuviškų raštų kalbą, ragindamas mokytis iš tau-

⁷² *Rickevičiūtė K. I. Kanto požiūris į lietuvių kalbą ir kultūrą.— Problemos, 1968, Nr 1, p. 62.*

tosakos — dainų ir patarlių — gražios, taisyklingos, sve-
timų kalbų nesugadintos lietuvių kalbos. Jis skatino su-
prasti vietinių gyventojų dvasinę kultūrą, tartum primin-
damas vertybes, glūdinčias lietuvių liaudyje ir teikiančias
kalbinį bei apskritai kultūrinį atsinaujinimą⁷³. M. Merli-
no sumanymas buvo kuklus, ribojosi religijos šritimi. Jis
tikėjo, kad „tie, į kuriuos autorius kreipijasis, galėsia ge-
riau pasitarnauti bažnyčiai, tiksliai ir ko paprasčiausiai
mokydami daugybę tūkstančių vargšų žmonių“⁷⁴. Nors ir
turėjęs ribotą tikslą, „Pagrindinis principas“ įėjo į lietu-
vių kalbos, literatūros ir folkloristikos istoriją. M. Merli-
nas rūpinosi ne tik lietuvių kalbos taisyklingumu; jis
užjautė feodalizmo jungą ir nacionalinį persekiojimą ken-
čiančią liaudį, ne vienoje vietoje lietuvius vadindamas
„vargšais žmonėmis“.

Tikėdamas tautosaką esant taisyklingos lietuvių kal-
bos šaltinį, M. Merlinas ragina neniekinti lietuvių liau-
dies (mergaičių) dainų („Dainas der Littauischen Mäg-
de“), bet iš jų išrinkti „Gerų ir praktikoje išmėgintų žo-
džių“, nes, „kas taip darysias ir stropiai užrašinėsias dai-
nas, ilgainiui susirinksiąs puikų išteklių lietuviškų žodžių
ir nesigailėsias padėto darbo“⁷⁵. M. Merlinas ragino rinkti
ir priežodžius, kadangi „Lietuvių priežodžiai turį tin-
kamiausių žodžių“⁷⁶. Šitokius teiginius jis rėmė patyrimu,
nes buvo girdėjęs ir įsidėmėjęs, kokių kalbos formų yra
dainose ir priežodžiuose. Pats sakėsi, jei dar ilgiau pagy-
vensias, paruošias kad ir nedidelį patarlių bei priežodžių
rinkinėlį. Teigiamai vertindamas dainas kalbiniu požiū-
riu, M. Merlinas vis dėlto nesuprato jų meninės vertės ir
reikšmės ir tartum persėpėjo skaitytojus, kad jie nepradėtų
„tų kvailysčių dainuoti“.

⁷³ M. Merlino „Pagrindinis lietuvių kalbos principas“ prieš Ant-
rąjį pasaulinį karą buvo Karaliaučiaus universiteto bibliotekoje. Koks
likimas jį ištiko vėliau — nežinoma. Platų knygelės atpasakojimą žr.
Jonikas P. Maž. Lietuvos bažnytinės kalbos reformos projektas 18 a.
pradžioje.— *Archivum Philologicum*, 1937, 6, p. 74—83. Šiuo per-
pasakojimu paprastai naudojamosi kalbant apie M. Merliną.

⁷⁴ Ten pat, p. 75.

⁷⁵ Ten pat, p. 82.

⁷⁶ Ten pat.

Samprotaudamas apie tautosakos panaudojimą, M. Merlinas pateikė duomenų apie jos rinkimą XVIII a. pradžioje. Iš jo sužinome, kad Valterkiemio ir Įsručio pastorius Jokūbas Perkūnas (1665—1711) turėjo paruošęs rankraštinių lietuviškų patarlių rinkinį, tačiau jis neišliko. J. Perkūnas, Pil. Ruigio liudijimu, buvo sudaręs taip pat neišlikusį vokiečių-lietuvių kalbų žodyną. Galima manyti, kad tame žodyne jis, kaip ir J. Brodovskis, žodžių aiškinimui buvo panaudojęs smulkiosios tautosakos.

M. Merlino idėjų šalininkas Jonas Šulcas (apie 1684—1706), Nibudžių, Lazdynų ir Tilžės lietuvių parapijų protestantų kunigas, taip pat rinko liaudies dainas ir patarles, bet jo surinkta medžiaga nežinoma. Sekdamas M. Merlino „principu“⁷⁷, J. Šulcas parengė pirmą grožinės literatūros knygą lietuvių kalba — „Ezopo pasakėčias“ („Die Fabuln Aesopi“, 1706), kurios atskira knygele buvo išleistos Gumbinėje. Vokiškai parašytoje „Ezopo pasakėčių“ prakalboje J. Šulcas, kalbėdamas apie M. Merlino patarimą kalbos taisyklingumo reikalams naudotis dainomis ir posakiais bei patarlėmis, rašo: „Taip aš ir dariau, ir jau pradžia yra. Taip pat ir dainų jau nemaža surinkau. Dainose dažniausiai randu tinkamų, gerų, vartotinių lietuviškų žodžių, kurių net pusės nesu skaitydamas pastebėjęs nei matęs lietuviškose knygose; o jeigu jie ir pasitaikydavo, tai būdavo pavartoti ne vietoje ir netinkamai, nekalbant jau apie tikrai gerus posakius, kuriuos mes frazėmis vadiname ir kurių jose daug yra“⁷⁸.

J. Šulco pasakėčių vertimo lyginimas su pasakų tektais leidžia spręsti, jog jo kalba — liaudiška. Pasakėčias J. Šulcas stengėsi pateikti, kaip pats sakosi, „grynais, tikrais lietuviškais žodžiais, kuriuos ir paprastas žmogus gali suprasti“. Tokiais „žodžiais“ sukurta tautosaka. O žinoma, kad vertėjas yra klausęs liaudies dainų (gal ir pasakų) ir jas užrašinęs. Pasakėčios „Dvi peli“ vertime J. Šulcas taip perteikia laukinės ir naminės pelės vaišes bei jų gyvenimą:

⁷⁷ *Gineitis L.* Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, p. 115.

⁷⁸ Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija: Feodalizmo epocha.— V., 1957, p. 144.

„Laukinė pelė <...> kitą pelę, miesčionką, <...> prie savęs pakvietė ir tą viešnią įvedusi į savo neištaisytą, abelnai neišrėdytą, nei mažumėlių brangiai neišklotą duobelę, nors jau senoka ir šykštuolė, tik priima vertai, tikrai ir myli nesiraukydama ir nesišykštėdama bei savo ubagystėj suieškotųjų ir surankiotųjų daiktų nesigailėjo, bet vis apščiai ir su džiaugsmu išduost. Todėl tai viešniai pirma pilką žirni, šventoms dienoms ir gardesniems valgiams jau seniai sau pačiai pakavotąjį, ant stalo atneš; pabarsto jau avižas ir <...> sausus kaulelius, podraug ir lašinių kąsnelius išduost.

Bet gospadinė, atsisėdusi į šviežius pelus, smilgas ir dirses valgė, o valgius gardesnius ir brangesnius viešniai paliko.

Laukinė pelė, tarp tokių valgių sėdėdama, dingojosi karaliaus vietoje esanti ir didžiausioj linksmybėj gardžiausiais valgiais save pasilinksmino, sakydama: „Tokia gyvata vertai ieškoma, bet manoji, vargų pilna, paniekinama“. O čia ūmai duris gergždžiant, prabajus ir zoviekus skambant ir žmonių bei šunų balsus šaukiant girdėjai. Tai viešni abidvi peli bėgt ir drebėt, labiausiai laukinė, kuriai, kaip svetimai, visi daiktai nepaprasti ir nežinomi.

Paskučiausia vis vėl pakajuj esant ir maištui paliovus, drebėdama visu kūnu ir labai krutančia širdžia, laukinė sakė: „Nepatinka man ši gyvata. Pasilik su ponu dievu, prietelka! Aš eimi vėl į girias ir kalnus prie savo, nors blogo, peniukšlo ir žirnelių“⁷⁹.

Pasakėčios „Dvi peli“ siužetas, žinomas antikos pasakėtininkui, galėjo savarankiškai gyvuoti lietuvių liaudyje. Taip spręsti leidžia vėlesni užrašymai pasakų, kurios buvo girdėtos iš žmonių, nesusipažinusių su antikinė kultūra. Šių pasakų tiesiogiai lyginti su J. Sulco vertimu negalima, tačiau ir Ezopo pasakėčios vertimo, ir vėliau užrašytų analogiškų pasakų kalba bei stilius turi tokių liaudies kalbos išraiškos priemonių, kurios priklausytų liaudies kūrybos sričiai. Pavyzdžiui, A. Tatarės užrašytoje pasakoje apie dvi peles taip pasakojama: „Vieną sykį lau-

⁷⁹ Ten pat, p. 146—148.

kinė peliukė užprašė naminę peliukę į svečius ir savo oloje su giliukais pavalgydino. Naminė vėlgi laukinę užsipašė pas save, įsivedė ją į pono kamara, kur buvo pilna viso gero, ir liepė jai ragauti, ko norėjo. Ką tik laukinė pelė pradėjo sūrį graužti, štai — išgirdo atsibaldant ką per duris. <...> Tada naminė <...> vėl pradėjo valgyti ir laukinei sakė: „Eikš čia, tu paikše, valgyk, kas tavo dūšelei patinka. Dievo dovanų, garbė dievui, pilna visur“.— „Valgyk tu sau sveika, kad tu čion papratus esi, o aš noriu kuo greičiausiai išsprūsti ir skubintiesi į lauką. Ten man geriaus giliukais maitintiesi, bet visados ramiai gyventi, ne kaip čionai sūriu, sviestu ir visu labu, o visados baimėje myrio būti“ (LMD I 529/10/).

Kitame pasakos „Dvi pelės“ variante, užrašytame Vilniaus apskrityje, Valkininkų apylinkėse 1936 m., atitinkamos situacijos vaizduojamos palyginti gana artimai J. Šulco vertimui: „Naminė nuvej. Tai toj aprodė, skaitos, sa turtų. Tį prisnešus joj buvo: rugių, avižų, žirnių ankštelių, visokių sėklalių, riešutų... ir rodydama vis liepia paragauc.

Laukinė ataj in naminį, tai šitoj aprodė visa. Tį buvo: rugių aruodas, grikių aruodas, avižų aruodas, žirnių lovys pilnas, lašinių, mėsos... Visa aprodė. Kol užsidzyvys gi laukinė:

— Ojo-joi! Kiek pas tavi daug, viso pilna!

Paskui joj nuskrido laukinės volėn, susnešė visa in savi ir juokias:

— Uo ko reikia. Su kytrasciu daug geriau. Buvau bagota, o dartės dar bagotesnė. Ir grūdų, ir sėklalių, ir riešutų turiu“ (LTR 954/43/).

A. Tatarės užrašymas yra iš Suvalkijos, iš vietų, ne taip jau tolimų Mažajai Lietuvai. Gali dėl to pasirodyti, kad pasaka apie naminę ir laukinę pelę visame krašte nepaplitusi. Tačiau ir rytų Lietuvoje užrašytas variantas rodo, kad pasaka buvusi Lietuvoje žinoma.

Raginimas domėtis liaudies kalba, kad ir netiesiogiai, tartum priminė tas vertybes, kurios glūdi liaudyje ir kuriomis remiantis galima atgaivinti aukštuomenės sudarytą lietuvių kalbą.

Jokūbo Brodovskio žo- Daugiausia patarlių iš XVIII a.
dynas mus pasiekė per Jokūbo Bro-
dovskio (prieš 1695—1744) žo-
dyną. Kitų šaltinių smulkioji tautosaka palyginti su J. Brodovskio žodyno medžiaga yra negausi ir idėjiniu-mėniniu atžvilgiu ne tokia vertinga. Vienų manymu, prūsas, kitų — lietuvis nuo Galdapės J. Brodovskis prieš 1744 m. sudarė „Vokiečių-lietuvių ir lietuvių-vokiečių kalbų žodyną“ („Lexicon Germanico-Lithvanicum, et Lithvanico-Germanicum“). Rankraščiu išliko žodyno vokiškoji-lietuviškoji dalis⁸⁰.

J. Brodovskis mokėsi Karaliaučiaus gimnazijoje, nuo 1710 m.— universitete, o nuo 1713 m. ligi mirties buvo Trempų bažnytinės mokyklos mokytojas. Mokytojaudamas lietuviškoje parapijoje, jis domėjosi lietuvių kalba ir parengė žodyną. Jo amžininkas G. Ostermejeris taip kalba apie pasiaukojantį J. Brodovskio darbą lietuvių kalbos labui: „Jis anksti pradėjo sudarinėti šios (lietuvių) kalbos žodyną ir dirbo prie jo apie trisdešimt metų. Kadangi lietuviai, su kuriais jis nuolat bendravo, be jo paties kalbos mokėjimo, buvo vieninteliai jo mokytojai, tai jis visuomet turėdavo su savim rašomąją lentelę, kad, išgirdęs ką nors sau nežinomo, tuojau galėtų užrašyti ir paskui namuose įtraukti“⁸¹.

Anot G. Ostermejerio, J. Brodovskis dėl vieno žodžio ar posakio keliaudavęs kelias mylias. Galima pridurti, kad jis buvo uolus ne tik žodžių, bet ir patarlių rinkėjas. Be gyvojo šaltinio — liaudies, Trempų mokytojas savo žodynui panaudojo ankstesnius F. Pretorijaus, F. Hako žodynus, 1735 m. biblijos vertimą, anoniminių rankraštinių priešodžių ir mįslių rinkinį⁸² ir kitus šaltinius. Atsidavusio J. Brodovskio darbo rezultatas tikrai įspūdingas — jo žody-

⁸⁰ Žodyno tautosaką paskelbė ir ją įvertino J. Lebedys — žr.: Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a.

⁸¹ *Ostermeyer G.* Gedanken von den alten Bewohnern des Landes Preussen...— Königsberg-Leipzig, 1780, S. XXXVI. Cit. iš: Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 20.

⁸² Apie anoniminių smulkiosios tautosakos rinkinį, jo kilmės laiką ir turinį žr.: Smulkioji lietuvių tautosaka. XVII—XVIII a., p. 14—17, 25.

no išlikusioje dalyje yra daugiau kaip 1100 patarlių bei priežodžių ir daugiau kaip šimtas mįslių bei minklių⁸³.

J. Brodovskio žodyno patarlėse aiškiai jaučiami Mažosios Lietuvos lietuvių gyvenimo ekonominiai, socialiniai ir nacionaliniai ypatumai. Iš patarlių iškyla sunkus „būru“ gyvenimas, jų skurdas, tenykščio feodalizmo, jo valdininkų nedorybės ir neteisybės, valstiečių įsiskolinimas dvarininkams, nacionalinė spauda ir darbo žmonių priešinimasis jai, lietuvių tautinė savigarba, tautinis sąmoningumas.

Pabrėžtina, kad J. Brodovskio žodyno patarlėse užvis plačiausiai atsispindi liaudies buitį, jos darbai, ūkinė veikla, žmogaus prigimtis, amžius, sveikata, ligos, mirtis, vyrų ir moterų santykiai, asmeniniai polinkiai, bendravimas šeimoje, moralė, tikėjimas gėriu, prisirišimas prie gimtųjų namų ir daugelis kitų dalykų. Kita vertus, iš patarlių matyti jų kūrėjų religinis nuolankumas, neryžtingumas, o iš atrinkimo — ir žodyno sudarymo idėjinis ribotumas. Iš patarlių Mažosios Lietuvos liaudies gyvenimas iškyla su savo prieštaravimais, niūriomis pusėmis ir retomis džiaugsmo prošvaistėmis.

J. Brodovskio žodyno patarlių idėjinis-tematinis ir vaizdinis įvairumas nepaprastai didelis. Apie jų turinio įvairumą galima spręsti vien iš suskirstymo, kuris pateiktas minėtoje J. Lebedžio publikacijoje: žodyno ir anoniminio rinkinio patarlės joje pagal gausią tematiką sugrupuotos į aštuonis skyrius⁸⁴.

J. Brodovskio ir anoniminio rinkinio patarlės nusistovėjusia gražia menine forma atspindi žmogaus gyvenimo

⁸³ Žodyno tautosakinės medžiagos apimtis, jo sudarymo šaltiniai, žodžių, taigi ir patarlių, turinys bei tematika iš dalies atsispindi jo antraštėje: „Vokiečių-lietuvių ir lietuvių-vokiečių kalbų žodynas, kuriame yra tiek biblijos Senojo ir Naujojo testamento žodžiai, tiek namų apyvokos žodžiai, taip pat daugiau kaip du tūkstančiai lietuviškų priežodžių ir daugiau kaip šimtas mįslių ir kuris tuo būdu yra jei ne visiškai pilnas, tai bent gana išsamus. Visa tai vien dievo garbei ir lietuvių kalbos mylėtojų labai dideliu vargu ir atsidėjimu sulasė Jokūbas Brodovskis, Trempų precentorius“.

⁸⁴ J. Brodovskio žodyno patarlių tematinę bei idėjinę charakteristiką žr.: Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 30—37; Lietuvių literatūros istorija, 1, p. 202—205; *Gineitis* L. Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, p. 96—99.

ir gamtos įvairumą, kuris apskritai būdingas lietuvių patarlėms⁸⁵. Jos vertingos ne tik XVIII a., bet ir iš viso lietuvių patarlėms apibūdinti bei suprasti. Dėl to ligi šių dienų jos įeina į patarlių bei priežodžių rinkinius, teorinius tyrinėjimus, žodynus, taip pat į istorijos, etnografijos, literatūros mokslo veikalus⁸⁶. Nurodyti teiginiai apie J. Brodovskio žodyno patarlių idėjinį turinį ir meninę formą, suprantama, nėra išsamūs ar pilni. Tyrinėtojai — folkloristai, kalbininkai, etnografai, istorikai — ras jose vis naujų duomenų įvairiems klausimams nušviesti. Tarp jų yra dešimtys vaizdingų ir dabar žinomų, klasikinėmis tapusių lietuvių liaudies patarlių, kurios daugelio autorių naudotos bei cituotos, pavyzdžiui: „Ik [i] saulė užtekės, rasa akis išės“, „Kieno valia, to ir teisybė“, „Sotus alkanų nepažįst [a]“, „Varna varnos akies nekerta“, „Ilgą iešmą bedrožiant, šuo kepenį (kepsnį) pagaus“, „Kurs ars — nepavargs, kurs vogs — nepralobs“, „Nauja šluota gražiai šluoja“, „Varna ankstyboji dantis, vėlyboji akis krapšto“, „Veršiu neblovęs, jaučiu nebaubsi (nepradėk)“, „Koks stogas, toks ir lašas“, „Sutinka kaip akmuo su kirviu“, „At [i]tiko kablys kotą“, „Meška girioj, o skūrą rėžia“, „Aš jam kalną pyliau, o jis man duobę kasa“, „Ne vis auksas, kas auksu žėri (žiba)“, „Vieną avį kerpa, o kita dreba“, „Dieve duok iš tavo burnos į dievo ausį“ ir daugelis kitų⁸⁷.

⁸⁵ Patarlių meninė forma „Lietuvių literatūros istorijoje“ apibūdinama šitaip: „XVII—XVIII a. užrašytoji smulkioji lietuvių tautosaka rodo, jog, kurdama patarles, priežodžius, mįsles, liaudis naudojosi per ilgus amžius sudaryta meninės išraiškos priemonių sistema, į kurią įėjo palyginimas, paralelizmas, antitezinis sugretinimas, pakartojimas, o taip pat anafora, epifora, asonansas, aliteracija bei kitos ritmo ir rimo priemonės. Tos priemonės buvo naudojamos, siekiant kuo didžiausio trumpumo, glaustumo ir kartu išraiškingumo, kad konkretus reiškinys, paprastai dedamas priežodžio ar patarlės pagrindu, įgytų kuo plačiausią apibendrinamąją reikšmę“ (1, p. 204—205). Apie ano meto patarlių meninę išraišką panašiai kalba J. Lebedys, žr.: Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 37.

⁸⁶ Apie J. Brodovskio žodyno patarlių panaudojimą plačiau žr. *Lebedys J. Senoji lietuvių literatūra*, p. 178.

⁸⁷ Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 59, 67, 77, 83, 107, 129, 167, 211, 227, 241, 255, 303, 337, 365, 381, 389.

J. Brodovskio žodyno patarlės vertingos ne vien folkloristikai. Aiškus jų giminingumas Lietuvoje užrašytoms patarlėms padeda argumentuoti lietuvių etnogenezės tyrimus ir rodo nacionalinį Mažosios Lietuvos ir Lietuvos lietuvių bendrumą XVII—XVIII a. ir daug senesniais laikais⁸⁸. Nepaprastai didelė patarlių reikšmė leksikografini praktikai, kalbos išraiškai plėsti. J. Brodovskis nenuginčijamai įrodė, jog lietuvių kalba turi pakankamai žodžių kitos kalbos atitikmenims išversti ir paaiškinti, o jos meninių priemonių sistema tokia gausi, kad gali sėkmingai lenktyniauti su vokiečių kalba, kuria jau tada buvo sukurta daug vertingų grožinės literatūros kūrinių.

Panašiai, kaip apie patarles, galima pasakyti ir apie J. Brodovskio žodyno bei kitų ano meto šaltinių mįsles. Mįslių, lyginant su kitomis vėlesnėmis publikacijomis, XVIII a. paskelbta nedaug — tik apie 150⁸⁹. Tuo tarpu pirmojoje K. Jurgelionio parengtoje lietuvių liaudies mįslių knygoje jų yra per tūkstantį, o Lietuvių tautosakos rankraštyne — daugiau kaip 100 000 užrašymų⁹⁰. Jau vien dėl to, kad lietuvių mįslių publikacijų folkloro rinkiniuose tėra nedaug, XVII—XVIII a. paskelbtos mįslės yra reikšmingos.

Ir iš tokio labai nedidelio kiekio vis dėlto galima spręsti apie jų tematikos įvairumą. Jos suponuoja mintį, kad, be šitų 150 mįslių, anuo metu Mažosios Lietuvos lietuviai vieni kitiems mindavo daugybę kitų mįslių, kurios nepateko į mus pasiekusius šaltinius.

Mįslių tematika atspindi tą gamtos ir visuomenės aplinką bei daiktus, tarp kurių gyveno žmogus, su kuriais jis kasdien susidurdavo. Mažosios Lietuvos lietuviai turėjo mįslių apie dangų, žemę, orą, gamtos reiškinius, augalus, medžius, vaisius, gyvulius, paukščius, ūkį, namus, darbą, darbo įrankius bei padargus, žmonių ir šeimos santykius, žmogaus amžių, apavą, valgi, raštą ir t. t.

Mįslės jau turi nusistovėjusią, daugelį šimtmečių gludintą formą.

⁸⁸ Plg. ten pat, p. 37.

⁸⁹ Ten pat.

⁹⁰ Lietuvių tautosaka, t. 5, p. 27.

J. Brodovskio žodyno ir anoniminio rinkinio bei kitų šaltinių mįslių grožį galima pailustruoti tokiais pavyzdžiais:

*Kad atsitiestų,
dangų paremtų;
kad rankas turėtų,
vagį sugautų*

(Kel[ia]s)

*Toli žirgas žvengia,
arti kamanos skamba*

(Deivaitis. Toli griauj[a], arti girdi)

*Kad jauna buvau,—
rože žydėjau;
kai pasenau,—
akis įgijau,
pro tas akis
pati išlindau*

(Aguona, žydėdama kaip rožė, skyleles gauna, atanka, išnokusi išbyra, vėjui papurtinus)

*Mackam puodely
skani gruželė*

(Riešutas)

*Tėvs neužgimė,
sūnus dangų parėmė*

(Ugnis dar neįpūsta, o dūmai jau kur nuėję)

*Geležinė kumelė,
kanapinė uodega*

(Adata bei siūls).

*Girion eit — namo žiūr[i],
namo eit — girion žiūr[i]*

(Kirvis)

*Du bėga,
du veja*

(Ratai)⁹¹

⁹¹ Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 409, 411, 415, 423, 447, 451, 453, 459.

Tokių gražių, nusistovėjusios formos mįslių galima nurodyti daugiau⁹². Jos visos liudija seną ir turtingą minimo tradiciją. Tų mįslių meniniai principai tokie patys kaip ir kitų visame lietuvių gyvenamame plote ligi šiol surinktų mįslių.

Kaip rodo J. Brodovskio žodynas, XVIII a. gausiai buvo paplitusios minklės,— t. y. mįslės, reiškiamos tiesioginiu klausimu. Bet jos nyko labiau negu kiti tautosakos dalykai. Dėl to minklių ir užrašyta palyginti nedaug. „Lietuvių tautosakos“ penktame tome jų išspausdinta 210. XVII—XVIII a. žmonėse, reikia manyti, buvo galima jų išgirsti kur kas daugiau. Iš ano meto mus bus pasiekusios minklės, turinčios gražiausius klausimus. Tai sakytų lyginamosios J. Brodovskio žodyno minklės, paskelbtos „Lietuvių tautosakos“ penktame tome. Iš 30 žodyno minklių 15 kaip geriausieji pavyzdžiai pateko į šią naujausią lietuvių smulkiosios tautosakos publikaciją. J. Brodovskis kaip aukso ieškotojas atrado ir paliko mums klausimus, patraukiančius ir nustebinančius nelauktais atsakymais: „Atsikeldams į ką įmini pirma? — Į senystę“; „Kas nepenimas tunka? — Ledas“; „Į girių jojęs, ką pirma kerti? — Žievę“; „Kas yr gražesnis po smerčio, nekaip gyvs? — Vėžys (kai jis išvirtas)“; „Kas nesupūva po žeme? — Vardas (*arba* geras vardas)“; „Kas pasidaro nedaromas? — Plyšys (plyšys sienoje). Plyšys malkoje nuo saulės“ ir kt.⁹³

J. Brodovskio žodyne, be minėtos smulkiosios tautosakos, yra pora tikėjimų, du maldelės į žemyną variantai, „Apgėlų“ (kūmystės) ir „Trizubais joti“ papročių aprašymai, be to, trijų dainų (dainelių) fragmentai. Į žodyną įdėta daug toponiminės, antroponiminės, mitologinės, etnografinės ir kitokios medžiagos. J. Lebedys žodyno medžiagą ir jo pobūdį taip nusako: „Į žodyną jis (J. Brodovskis — A. J.) įtraukė lietuviškus asmenvardžius ir vie-

⁹² Zr. ten pat mįsles, kurių įminimai yra: Burokas (p. 417), Jautis (p. 431), Vėžys (p. 435), Ausys (p. 461), Dantys (p. 461), Liežuvis (p. 463), Zmogus (p. 467) ir kt. Cituotų mįslių atitikmenis, užrašytus Lietuvoje, žr.: Lietuvių tautosaka, t. 5, p. 638, 465, 468, 489, 497, 617, 623, 639—640.

⁹³ Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 481, 483, 485.

tovardžius, prie pastarųjų pažymėdamas nuotolius nuo stambesnių centrų. Davė ištisas kai kurių sričių nomenklatūras, pavyzdžiui, amatininkų, žuvų, vištų, arklių (pagal gerumą, greitį, plaukų spalvą, iš viso net keliasdešimt) vardus. Žodyne jis pasireiškė ir kaip etnografas: surašė senuosius lietuvių dievus, traktuodamas juos pagal romėniškąją interpretaciją, aprašė kai kuriuos lietuvių papročius, ypač susijusius su pagonybe. Tai rodo, kad Brodovskis turėjo plačių užsimojimų. Jis nesitenkino paprasto frazeologinio dvikalbio žodyno rėmais, o norėjo apimti visa, kas, jo nuomone, buvo svarbiausia. Jis galvojo, atrodo, nors dar ir miglotai, apie enciklopedinio pobūdžio žodyną⁹⁴.

Taigi XVIII a. iš liaudies gelmių buvo iškelta ir užrašyta vertingiausių smulkiosios tautosakos žanrų pavyzdžių. Tai paminklas, liudijąs paprasto darbo žmogaus protą, o ne vienu atveju — ir tobulą estetinį jausmą.

Aleksandro Briuknerio Lenkų filologas ir kultūros istorikas Aleksandras Briukneris, gyvenęs XIX—XX a. (1856—1939), pateikia XVIII a. viduryje užrašytų dainų, kurios ligi šiol mūsų kultūros istorijoje minimos palyginti retai. Jis 1891 m. žurnale „Archiv für slawische Philologie“ („Slavų filologijos archyvas“) paskelbė dviejų XVIII a. dainuotų lietuvių liaudies dainų nuotrupas, kurias sakosi radęs viename rankraštiniame lenkiškų eilių ar dainų rinkinyje⁹⁵.

Viena jų yra audimo daina vestuvine tematika. Iš A. Briuknerio sužinome du jos posmelius:

*Szunti muni pirszty,
Lipie ne uzmyrsty,
Lipie passy klausty
Beg mokiesy austy*

⁹⁴ Lebedys J. Senoji lietuvių literatūra, p. 176.

⁹⁵ Tas rinkinys pavadintas: „Eine Handschrift, Sammlung polnischer Gedichte aus der Mitte des vorigen Jahrhunderts enthält auch eine Piesń Zmucka (mit polnischer Uebersetzung)“.

*Beg ne essy rusty,
Ar mokiesy grusti;
Abie ranki balty,
Beg mokiesi malty*⁹⁶.

Kur, iš ko daina užrašyta, kokia jos funkcija, kas ir kuriam tikslui ją užrašė, iš A. Briuknerio publikacijos neaišku. Apypilnį dainos tekstą padeda nustatyti ir daugiau duomenų apie ją pateikia Lietuvių liaudies dainų katalogas⁹⁷. Kataloge užfiksuota penkiolika A. Briuknerio publikaciją atitinkančių panašių dainų, užrašytų Švenčionių, Pabradės, Trakų, Kaišiadorių, Rokiškio, Panevėžio, Šiaulių, Radviliškio ir kitose apylinkėse. Daina žinoma dviem versijomis — išplėsta ir trumpesne. Trumpesnioji versija yra visiškai artima A. Briuknerio paskelbtajai, tik vienu posmu ilgesnė. Jos pavyzdys gali būti žinomo dainų rinkėjo J. Jurgos 1934 m. Kaltanėnų apylinkėse iš 70 m. senutės L. Dubanienės užrašytas variantas:

*Siuntė mane piršti,
Liepė neužmiršti,
Liepė pasiklausti,
Ar mokėsi austi.*

*Abi rankos baltos,
Ar mokėsi malti,
Ar nebūsi rūsti,
Ar mokėsi grūsti?*

*Reikia rugeliai pjauti
Ir lineliai rauti,
Ir šienelis grėbti,
Žali barščiai srėbti.*

LTR 2279/7.

⁹⁶ *Brückner A.* Lituanica.— Archiv für slawische Philologie, Berlin, 1891, B. 13. Matyt, tik du minimos dainos posmeliai buvo ir tame rankraštyje, kuriame A. Briukneris ją rado ir kuris iš kitų šaltinių nežinomas.

⁹⁷ *Misevičienė V.* Darbo dainos: Kalendorinių apeigų dainos.— Lietuvių liaudies dainų katalogas. V., 1972, Nr 1428, p. 213 (versija „Liepė manei piršti“).

Labai panašūs į cituotąjį variantai užrašyti Pabradės ir Kėdainių apylinkėse⁹⁸. Išplėstą dešimties posmų variantą yra paskelbęs A. Sabaliauskas⁹⁹. Iš minėtų pavyzdžių matyti, kad mūsų žinomi aptariamos dainos variantai labai panašūs į A. Briuknerio paskelbtąjį. Vadinasi, vestuvinės tematikos audimo dainose versija, Lietuvių liaudies dainų kataloge pažymėta 1428 numeriu ir pavadinta „Liepė manei piršti“, buvo dainuojama XVIII a. viduryje ir buvusi tada užrašyta.

A. Briukneris žurnale „Archiv für slawische Philologie“ paskelbė ir kitos dainos du posmelius. Pastaba prie dainos leidžia ją rekonstruoti¹⁰⁰. Rekonstravę pagal A. Briuknerio nurodymą, dainą turėtume tokią:

*Cum cum cum,
Cam cam cam,
— Kur buvai, Jurgeli,
Ką pirkai?*

*— Juostelę gražią.
— Tavo juostelė turkiška,
Turguj pirktą—
Turkiška.*

*Cum cum cum,
Cam cam cam.
— Kur buvai, Jurgeli,
Ką pirkai?*

⁹⁸ Zr. LTR 2116/54; LTR 3172/54; LTR 1481/124 ir kt.

⁹⁹ Lietuvių dainų ir giesmių gaidos / Lietuvos šiaurės rytuose surinko A. Sabaliauskas.— Helsinkai, 1916, Nr 174, p. 201.

¹⁰⁰ A. Briukneris pateikia tokį tekstą:

„Cum Cum Cum Cam Cam Cam
Kur buvej Jurgieli? Ką perkay?
Justele grazu tawa Justele turkiszka
Turguj perklas turkiszkas.

Ebenso zwei andere Strophen, nur mit Zergeli (grazy) und Kiepureli statt der Justele der ersten Strophe“.— *Brückner A.* Lituani-ca.— Archiv für slawische Philologie, S. 224. Žodis *pirklas* yra K. Širvydo žodyne ir reiškia „pirkinys, pirktas daiktas“.

— *Žirgelį gražų.*
— *Tavo žirgelis turkiškas,*
Turguj pirktas —
Turkiškas.

Cum cum cum,
Cam cam cam.
— *Kur buvai, Jurgeli,*
Ką pirkai?

— *Kepurėlę gražią.*
— *Tavo kepurėlė turkiška,*
Turguj pirkta —
Turkiška.

Tokios arba artimos dainos Lietuvių liaudies dainų kataloge nėra. Kita vertus, jojimo į turgų, žirgo, kepurės pirkimo motyvų dainose pasitaiko¹⁰¹. Daina „Cum cum cum“ turiniu ir stilistika pritampa prie lietuvių dainuojamosios tautosakos. Iš onomatopėjinių žodžių *Cum cum cum* galima spręsti čia esant žaidimą. Šiaip ar taip, dainuojamosios tautosakos kūrinys „Cum cum cum“ XVIII a. tikrai gyvavo. Jo gyvavimą paliudija autoritetingas mokslo šaltinis. Kad jis liaudies, rodo ir turinys, ir forma.

Pilypo Ruigio „Tyrinėjimas“ Lietuvių liaudies lyrikos gyvavimą XVIII a. atspindi trys pirmosios 1745 m. ištiesai spaudoje — Pilypo Ruigio „Lietuvių kalbos tyrinėjime“ — paskelbtos dainos: „Duktė palydėjo savo mylimąjį“, „Apie plo-nai verpti nemokančią“, „Ištekančios dukters atsisveikimas“¹⁰².

¹⁰¹ Zr.: Lietuviškos svotbinės dainos / užrašytos A. Juškos ir išleistos J. Juškos, 1, Nr 446, p. 388; LTR 3136/6 ir kt.; *Misevičienė V.* Darbo dainos. Kalendorinių apeigų dainos, Nr 254, p. 272; Nr 326, p. 279.

Galima pridurti, kad jojimo į turgų motyvas žinomas vaikų žaidime „Josim josim į turgelį“. Zr. *Jokimaitienė P.* Lietuvių liaudies vaikų dainos, Nr 161, p. 192.

¹⁰² Zr. *Ruhig P.* Betrachtung der Littauischen Sprache...

Pil. Ruigys (1675—1749) — žymi Rytų Prūsijos lietuviškosios raštijos figūra. Jis studijavo Karaliaučiuje, apie 1695 m. gyveno Kaune, nuo 1708 m. ligi gyvenimo pabaigos kunigavo Valterkiemyje. Bendradarbiavo su kitais leidžiant bibliją ir giesmynus. Atsiliepdamas į amžiaus pradžios kalbinį ginčą, parengė du kalbinius darbus: „Lietuvių kalbos tyrinėjimą“ (1708 m. parašytas lotyniškai, 1745 m. išleistas vokiečių kalba) ir „Lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodyną“ (1747).

Pil. Ruigio paskelbtosios — meilės (ar jaunimo), darbo (audimo) ir vestuvinė — dainos, išverstos į vokiečių kalbą, atvėrė kelią lietuvių liaudies dainoms į Europos poezijos pasaulį ir dainų rinkinius, kuriuos rengė žinomi mokslo bei literatūros atstovai. Pil. Ruigys dainas spausdino tik norėdamas pailustruoti lietuvių kalbos grožį ir skambumą. Dėl to ir vertimuose į vokiečių kalbą jis siekė tikslumo, nevengdamas vartoti vokiečių kalbos dvasiai nebūdingų formų. Deminutyvai *Kränzelein*, *Nebelein*, *Wässerlein*, *Rösslein*, *Mägdelein*, *Arbeitlein* ir daugelis kitų vokiečių kalboje vartojami retai — maloningi bei maži žybinę reikšmę vokiečiai išreiškia kitomis priemonėmis, daugiausia epitetais. Todėl Pil. Ruigio vertimas yra susilaukęs gana griežtos kritikos. F. ir H. Tecneriai savo knygoje, skirtoje lietuvių dainoms, apie jį rašo: „Šis pirmo vertimo stilius maži žybinę reikšmę lietuvių formas, kurios dažniausiai yra maloniniai žodžiai, visada perteikia vokiečių maži žybinėmis formomis. Vokiečių skoniui tai sudaro tokius sustabarėjusius žodžius, kad reikia tik stebėtis, kaip toks žodžių vokiečių būdas taip ilgai išsilaikė“¹⁰³.

„Tyrinėjime“ paskelbtos lietuvių liaudies dainos nevienodai paplitusios. Pil. Ruigys „Tyrinėjimo“ pabaigoje paminė: „Šitos dainos (eilės), atrodo, yra kilusios iš Didžiosios Lietuvos, kadangi savo jaunystėje tenai vieną apie apynėlį esu girdėjęs: „O apynėli žaliukėli“, priskiriamą garbingajam Kauno burmistrui“¹⁰⁴.

Daina „Duktė palydėjo savo mylimąjį“ („Anksti rytą rytužį“) dainuojama visoje Lietuvoje. Lietuvių tautosakos rankraštyne sukaupta apie 300 jos variantų, užrašy-

¹⁰³ Tetzner F. und H. Dainos, S. 29.

¹⁰⁴ Ruhig P. Betrachtung der Littauischen Sprache..., S. 79.

tų ne tik Mažajai Lietuvai artimesnėse vietovėse, bet ir šiaurės bei rytų Lietuvoje¹⁰⁵. Įrašymo į Pil. Ruigio „Ty-
rinėjimą“ metu ji galėjo būti paplitusi visame lietuvių
gyvenamame plote. Pil. Ruigys gal ir girdėjo ją Lietu-
voje. Gyvą dainos tradiciją rodo jos varijavimas. Pil.
Ruigys paskelbė tik mergelės—močiutės šaką. Kituose už-
rašymuose išplėtota bernelio—tėvelio šaka. Dainoje vari-
juoja pagrindiniai simboliai bei įvaizdžiai: *mergelė—vai-
nikėlis, bernelis—kepurėlė, pentinėliai, čebatėliai*. Skiriasi
variantų pradžios („Tamsioj girelėj saulutė tekėjo...“,
„Nedėlios rytelį saulutė tekėjo...“, „Girelėj saulutė tekė-
jo...“, „Per žalią girelę saulelė tekėjo...“, „Per vyšnių so-
delį saulelė tekėjo...“ ir kt.). Nusistovėjusi forma, tradi-
ciniai simboliai bei įvaizdžiai, veikėjai, varijavimo dė-
singumai, pagaliau išplitimas, dvasia, nuotaika sako, kad
Pil. Ruigio „Tyrinėjime“ paskelbta daina „Duktė paly-
dėjo savo mylimąjį“ priklauso klasikinėms lietuvių liau-
dies dainoms.

Daina „Duktė palydėjo savo mylimąjį“ patraukė vo-
kiečių literatų bei mokslininkų dėmesį. Ją persispausdino
„naujosios vokiečių literatūros tėvas“, anot N. Černyševs-
kio, G. E. Lesingas (1729—1781). Viename iš savo vadi-
namųjų literatūrinių „laiškų, liečiančių naujausiąją lite-
ratūrą“, jis paskelbė dvi iš Pil. Ruigio „Tyrinėjimo“ im-
tas į vokiečių kalbą išverstas lietuvių liaudies dainas. An-
troji („Zweite Daina“) ir yra „Duktė palydėjo savo my-
limąjį“¹⁰⁶.

Vokiškąjį Pil. Ruigio vertimą G. E. Lesingas surašė
proza, beveik nieko nekeisdamas¹⁰⁷. Tad ir ne meniškas,

¹⁰⁵ Lietuvių liaudies dainų katalogas. Meilės dainų skyrius (kar-
toteka, 192 dėžutė).

¹⁰⁶ *Lessing. Werke.*—Berlin—Leipzig—Wien—Stuttgart, B. 4, S.
88. Šį lietuvių liaudies dainų skelbimo ir vertinimo istorijoje taip
reikšmingą „literatūrinį laišką“ G. E. Lesingas pavadino „Trisdešimt
trečiuoju laišku“ ir datavo 1759 m. balandžio 19 d. (Kai kuriuose
G. E. Lesingo raštų leidimuose jis laikomas „dvidešimt pirmuoju“.)

¹⁰⁷ G. E. Lesingas tepakeitė vieno žodžio rašybą pirmajame pos-
me, vieną žodį — ketvirtajame ir vieno žodžio formą — ketvirtajame
ir paskutiniame posmuose. Pil. Ruigys rašė *Früh Morgens*, G. E. Le-
singas — *Frühmorgens*. Žodį *ja* G. E. Lesingas pakeitė *gewiss*, o
vietoj *Knechelein* pavartojo *Knechtelein*.

pažodinis Pil. Ruigio vertimas netrukde G. E. Lesingui pajusti didelio šios dainos grožio.

Dainą „Duktė palydėjo savo mylimąjį“ J. G. Herderis kefino dėti į 1773 m. parengtą rinkinį „Senosios liaudies dainos“ („Alte Volkslieder“), pavadinęs ją „Rytinis pasi-vaikščiojimas“ („Der Morgenspaziergang“). Tačiau rinkinys tuomet neišėjo: 1775 m., išspausdinus pirmąjį lan-ką, parengėjas jį atsiėmė. Spaudą daina išvydo tik po de-šimties metų — 1785 m. Berlyne, kai ją, leisdamas J. G. Herderio poeziją, paskelbė jo vardu K. Redlichas¹⁰⁸. Nors daina „Duktė palydėjo savo mylimąjį“ nepateko į garsųjį J. G. Herderio „Tautų dainų“ leidinį, tačiau vėliau ji įėjo į kone visus žymesnius lietuvių liaudies dainų rinkinius. Juose pateikiama ne tik mergelės, bet ir bernelio šaka. Daina imama iš Pil. Ruigio „Tyrinėjimo“ ir iš kitų šalti-nių¹⁰⁹. Be vokiečių kalbos, ji buvo išversta į lenkų, anglų kalbas. Po Pil. Ruigio skirtingais variantais į savo darbus ją įtraukė žymūs lietuvių liaudies kultūros puoselėtojai K. Bogušas, L. Rėza, S. Daukantas, G. Neselmanas, A. Juš-ka, Ch. Barčas, V. Kudirka, J. Basanavičius, E. Volteris, A. Niemis, K. Binkis, M. Biržiška, V. Krėvė-Mickevičius, S. Šimkus, B. Sruoga, J. Čiurlionytė ir kt. Daina ligi pat pastarųjų dešimtmečių buvo užrašoma visoje Lietuvoje.

Antroji daina — „Apie plonai verpti nemokančią“ — ne tokia populiari. Su gana tolimais variantais Lietuvių liau-dies dainų kataloge jos suregistruota dvylika vienetų (dai-nos tipas vadinasi „Kai aš augau pas tėvelį“). Dainų, prasidedančių Pil. Ruigio paskelbto varianto žodžiais „Aš turėjau žirguželį, norint mažą, ale gražų“, žinoma vos trys, — jos yra Pil. Ruigio publikacijos perspausdiniai¹¹⁰. Iš Pil. Ruigio „Tyrinėjimo“ ją persispausdino L. Rėza, vėliau G. Neselmanas ir M. Biržiška. Kiek įvairuoja tik dainos vertimas į vokiečių kalbą.

¹⁰⁸ *Sembritzki J.* Die Ostpreussische Dichtung.— Altpreussische Monatsschrift, 1908, B. 45, S. 227.

¹⁰⁹ L. Rėzos rankraštiniame palikime liko ir sūnyčio šaka, žr. *Rėza L.* Lietuvių liaudies dainos.— V., 1964, 2, Nr 96, p. 193—194.

¹¹⁰ Žr. *Misevičienė V.* Darbo dainos. Kalendorinių apeigų dainos, Nr 1424, p. 210.

L. Rėza nurodė dainą paėmęs iš Pil. Ruigio „Tyrinėjimo“ ir buvo nepatenkintas, kad pirmasis skelbėjas ją pateikė nenurodydamas užrašymo vietas („ohne Anzeige des Orts, wo dasselbe aufgezeichnet worden ist“). G. Nelsmanas savo ruožtu pasinaudojo L. Rėzos „Dainomis“. Dainos vertimą į lenkų kalbą šalia lietuviškojo originalo pateikė K. Bogušas (1746—1820) studijoje „Apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią“¹¹¹. Dainą yra ne kartą minėję ir perspausdinę ištisai arba dalimis ne vienas lietuvių folkloristikos bei folkloro istorijos ir lietuvių liaudies dainų tyrinėtojas.

Tuo metu, kai tautosaka buvo renkama intensyviai, minima daina Lietuvoje jau neužrašyta.

Trečioji Pil. Ruigio paskelbta vestuvinė mergvakario daina „Ištekančios dukters atsisveikinimas“ yra žinoma taip pat tik iš „Tyrinėjimo“. Lietuvių liaudies dainų kataloge 12 suregistruotų vienetų — arba Pil. Ruigio varianto pakartojimas, arba labai artimas jo sekimas¹¹². Originalesni yra du variantai: paskelbtas V. Kalvaičio ir likęs L. Rėzos rankraščiuose¹¹³. Šiuose variantuose logiškai išplėtos mergelės ir bernelio šakos. To nėra „Tyrinėjime“. Pil. Ruigys paskelbė tik mergelės šaką. Pilna daina tikriausiai buvo šakotinė. Lietuvoje užrašyti dainos „Ištekančios dukters atsisveikinimas“ variantai nėra originalūs — jų prototipas, matyt, yra Pil. Ruigio daina. Visa tai leidžia manyti, kad ji yra Mažosios Lietuvos lietuvių daina, nepaplitusi Lietuvoje. Tad Pil. Ruigys užrašė ir paliko unikalų to krašto lietuvių dainuojamosios tautosakos pavyzdį. Turint tai galvoje, vargu ar galima pritarti paties Pil. Ruigio ir L. Rėzos¹¹⁴ spėjimui, kad visos trys „Tyrinėjimo“ dainos kilusios iš Lietuvos. Pil. Ruigį bus apgavusi atmintis. Daina „Duktė palydėjo savo mylimą-

¹¹¹ *Bohusz X.* O początkach narodu i języka litewskiego.— Warszawa, 1808, p. 162—163.

¹¹² *Kazlauskienė B.* Vestuvinės dainos jaunosios pusėje.— Kn.: Lietuvių liaudies dainų katalogas. V., 1976, Nr 818, p. 222.

¹¹³ Žr. Prusijos Lietuvių Dainos / Surinko <...> V. Kalvaitis.— Tilžė, 1905, Nr 167, p. 82; *Rėza L.* Lietuvių liaudies dainos, 2, Nr 25, p. 61.

¹¹⁴ *Ruhig P.* Betrachtung der Littauischen Sprache... S. 79; *Rėza L.* Lietuvių liaudies dainos.— V., 1958, 1, p. 357.

jį“, kaip rodo užrašymai, tikrai buvo dainuojama Lietuvoje ir Mažojoje Lietuvoje. Kitos dvi — „Apie plonai verpti nemokančią“ ir „Ištekančios dukters atsisveikinimas“ — tikriausiai yra Mažosios Lietuvos lietuvių dainos. To fakto, kad jų nebuvo užrašyta Lietuvoje vėliau, negalima laikyti atsitiktiniu.

Dainos „Ištekančios dukters atsisveikinimas“ likimas kad ir ne toks garsus, kaip pirmosios, bet vis dėlto įsidėmėtinas. Ji taip pat patraukė G. E. Lesingo dėmesį: jis tą dainą persispausdino minėtame trisdešimt trečiajame „literatūriniame laiške“ kaip „Erste Daina“. Pil. Ruigio vertime G. E. Lesingas mažai ką keitė. Gal dėl neapsižiūrėjimo jis praleido šeštąjį posmą — „Jau prisigrėbiau lankų šienelio...“ Taigi G. E. Lesingas vietoj keturiolikos gavo trylikos posmelių dainą.

Iš Pil. Ruigio „Tyrinėjimo“ ir G. E. Lesingo „Literatūrinio laiško“ daina „Ištekančios dukters atsisveikinimas“ pradėjo garbingą savo kelionę į dainų rinkinius, literatūros ir folkloristikos tyrinėjimus. J. G. Herderis ruošėsi 1773 m. įdėti ją į rinkinį „Senosios liaudies dainos“. Vėliau jis vertimą perdirbo, pavadino „Nuotakos daina“ („Brautlied“) ir 1779 m. įdėjo į antrąjį „Liaudies dainų“ tomą. J. G. Herderio vertimas daug meniškesnis už pažodinį Pil. Ruigio vertimą¹¹⁵. XIX a. daina ėjo iš rinkinio į

¹¹⁵ Pirmuosius du posmus:

*Aš atsisakiau savo močiutei,
O aš nuo pusės jau vasarėlės.*

— *Ieškok, močiute, sau verpėjatę,
Sau verpėjatę ir audėjatę,—*

Pil. Ruigys išvertė:

*Ich hab aufgesagt meinem Mütterlein,
Schon von der Hälfte des Sommerleins:
Such, Mütterlein, dir ein Spinnerlein,
Ein Spinnerlein und Weberin.*

J. G. Herderio vertimas:

*Ich hab's gesaget schon meiner Mutter,
Schon aufgesaget von Sommers Mitte.
Such', liebe Mutter, dir nur ein Mädchen,
Ein Spinnermädchen, ein Webermädchen.*

rinkinį, iš tyrinėjimo į tyrinėjimą; ji užrašyta dar ir pastaraisiais dešimtmečiais.

Po to, kai 1975 m. mokslui pasidarė žinomas 1708 m. lotyniškasis „Tyrinėjimo“ rankraščio variantas, sužinojome ir ketvirtą Pil. Ruigio palikimo dainą, kuri pagal pirmąją eilutę vadintina „Šelmiai lenkai į krygę jojo“. Lotyniškasis „Tyrinėjimo“ rankraštis buvo surastas Londone; kopija yra Lietuvos TSR valstybinės respublikinės bibliotekos rankraščių skyriuje (signatūra F. 130—1554). Kadangi daina publikuota Lietuvos spaudoje tik vieną kartą ir nedaug kam žinoma, čia pateikiame ją visą:

1. *Šelmiai lenkai į krygę jojo,
Mano brolelį drauge viliojo,
O raitelėlį drauge viliojo.*
2. *Šelmiai lenkai ant vaktos stojo,
Mano brolelį drauge pastatė,
Mano brolelį drauge pastatė.*
3. *Šelmiai lenkai ant mūšio stojo,
Mano brolelį pirmą pastatė,
Mano brolelį pirmą pastatė.*
4. *Šelmiai lenkai ant žirgų sėdo,
Mano brolelį į grabą dėjo,
Mano brolelį į grabą dėjo.*
5. *Šelmiai lenkai raiti parjojo,
Mano brolelį vežte parvežė,
Mano brolelį vežte parvežė.*
6. *Šelmiai lenkai karčemoj gėrė,
Mano brolelį pro vartus neša,
Mano brolelį pro vartus neša.*
7. *Šelmiai lenkai tai šoka lekia,
Mano brolelį ant kapo deda,
Mano brolelį ant kapo deda.*
8. *Šelmiai lenkai į stiklą žaidžia,
Mano brolelį žemelėms žeria,
Mano brolelį žemelėms žeria.*

9. *Selmiai lenkai midutį geria,
Mano seselė tai graudžiai verkia,
O lelijėlė tai graudžiai verkia*¹¹⁶.

Tai karinė-istorinė daina. Tokio tipo Lietuvių liaudies dainų katalogo karinių-istorinių dainų skyriuje nėra. Ji kontaminuota iš dviejų karinių dainų tipų. Pirmas posmas yra iš visoje Lietuvoje paplitusios, daugiau kaip tūkstantį kartų užrašytos dainos „Visi bajorai į Rygą jojo“. Tik pirmoji eilutė, mininti „šelmius lenkus“, dainoje „Visi bajorai į Rygą jojo“ nežinoma. Nuo antrojo posmo, nors ritmika išlieka ta pati, plėtojami motyvai nebūdingi dainai „Visi bajorai į Rygą jojo“. Kita vertus, kario ar bernelio mirties motyvas, išreikštas paralelizmu, populiarus lietuvių liaudies baladėse ir meilės dainose (žr., pvz., dainą „Kas subatos vakarėlį“ ir kt.). Karinėse dainose, nors ir su skirtumais, jis aptinkamas 356 tipe „Zaliajam gojely paukšteliai čiulbėjo“¹¹⁷, užrašytame apie 350 kartų. Vietoj „šelmių lenkų“ čia apdainuojami ulonai.

Iš lotyniškojo „Tyrinėjimo“ rankraščio sužinome, kaip anuomet buvo suprantama Pil. Ruigio turėtų dainų paskirtis gyvenime. Daina „Selmiai lenkai į krygę jojo“ vadinama „gedulinga“ („lugubre“). Audimo daina „Apie plonai verpti nemokančią“ („Aš turėjau žirgužėlį“) laikoma satyrine ar humoristine („satyricum carmen“). Trečiosios dainos „Ištekančios dukters atsisveikinimas“ („Aš atsisakiau savo močiutei“) teisingai patvirtinama vestuvinė funkcija.

Pil. Ruigio „Tyrinėjime“ paskelbtos lietuvių liaudies dainos mūsų kultūros istorijoje, kaip sakyta, suvaidino kur kas didesnę vaidmenį, negu kad tikėjosi pats jų skelbėjas, siekdamas grynai kalbinių tikslų. Lietuvių liaudies poezija per „Tyrinėjimą“ žengė pirmą, bet tvirtą žingsnį į mokslo ir kūrybos pasaulį, kuris vis plėtėja ligi pat mūsų dienų.

Lotyniškasis „Lietuvių kalbos tyrinėjimo“ rankraštis papildė Pil. Ruigio paskelbtąją smulkiąją tautosaką. „Ty-

¹¹⁶ Zr. *Vilnonytė V.* Min. str.

¹¹⁷ Zr. LTR 31/386; LTR 73/1908; LTR 2481/80; LTR 3434/280 ir kt.

rinėjime“ vokiečių kalba Pil. Ruigys įdėjo atskirus patarlių ir mįslių skyrelius, kuriuose yra 14 patarlių ir 11 mįslių. Patarlės pateiktos lietuviškai su paaiškinimais vokiečių kalba, mįslių vokiškai duoti tik įminimai. Be to, „Tyrinėjimo“ gale autorius įdėjo priedą, kuriame aiškinama šimtas retesnių žodžių. Šitame aiškinyje yra frazeologizmų ir kelios patarlės bei priežodžiai („Dieve duok vienam gimt, ne vienam būt“; „Keliamos karvės šolinti varškė“ ir kt.), kurių dalis vėliau buvo pakartota žodyne. Tačiau vokiškojo „Tyrinėjimo“ priedas yra šešiais vienetais trumpesnis už lotyniškojo rankraščio priedą. Iš lotyniškojo rankraščio į jį nepateko patarlės „Per daug du grybu į barščius“; „Palieto pieno tenka ir šun[ims], ir katėms“; „Svečias svečio bodis, o gaspadorius abiejų“ ir kt.¹¹⁸

Johano Gotlibo Kroicfeldo surinktos dainos Lietuvių liaudies dainų skelbimas ir populiarinimas po Pil. Ruigio ir G. E. Lesingo yra susijęs su Johano Gotlibo Kroicfeldo (*Kreutzfeld*) vardu. J. Kroicfeldas gimė 1745 m. balandžio 19 d. Karaliaučiuje, siuvėjo šeimoje. Nuo 1762 m. jis studijavo Karaliaučiaus universitete, gavo filosofijos magistro laipsnį. 1768 m. tapo Senamiesčio mokyklos mokytoju. 1776 m. pradėjo dėstyti poeziją universitete ir profesoriavo jame ligi mirties. Kartu jis buvo antrasis Pilies bibliotekos bibliotekininkas.

J. Kroicfeldas — įdomi asmenybė. Jį pažinojusiųjų liudijimu, tai buvo puikus, malonus, doras ir linksmas žmogus. Draugai jį apibūdina kaip gerai pasiruošusį mokslininką, subtilų literatą — jis pats rašė eiles. Kai XVIII a. septintajame dešimtmetyje Karaliaučiuje susikūrė vienminčių poetų ratelis, atkreipęs dėmesį ir į lietuvių liaudies dainas, jo „gaivinanti siela“ („die belebende Seele“) buvo J. Kroicfeldas¹¹⁹.

¹¹⁸ Zr. *Vilnonytė V.* Min. str.

¹¹⁹ *Sembritzki J.* Op. cit., S. 221.

Dideliu darbu J. Kroicfeldas sugadino savo sveikatą, apsirgo greitąja džiova ir, eidamas vos 39-uosius gyvenimo metus, 1784 m. sausio 18 d. mirė.

J. Kroicfeldas paliko ryškų pėdsaką „atrandant“ ir vertinant lietuvių liaudies dainas. Jo nuopelnai lietuvių folkloristikos istorijoje primiršti, nors jam visiškai pagrįstai galima suteikti pirmojo žinomo lietuvių liaudies dainų rinkėjo vardą ir garbę¹²⁰.

Į lietuvių liaudies dainas J. Kroicfeldas atkreipė dėmesį Karaliaučiaus būrelio skatinamas. Iš J. Herderio susirašinėjimo su J. Hamanu žinome, kad J. Kroicfeldas 1775 m. buvo sudaręs nespausdintą almanachą („Musenalmanach“), kuriame, pasak Hanco Michelio Šletererio (*Schletterer*), buvo įdėta lietuvių liaudies dainų¹²¹. Koks tai buvusios dainos — nežinia.

Tais pačiais metais Karaliaučiuje buvo ruošiamas kitas poezijos almanachas — „Preussische Blumenlese“. Jo leidėjas buvo Johanas Jakobas Kanteris, o parengėjas — redaktorius Georgas Fridrichas Jonas (John). Almanachas buvo išspausdintas Leipcige, tačiau dėl blogos ekonominės leidėjo padėties liko tik lankais. Almanacho 5—16 puslapiuose įdėtas J. Kroicfeldo „Prūsijos poezijos istorijos įvadas“, kuriame jis sako, kad, stokodami vokiškosios Prūsijos poezijos, almanacho sudarytojai „mielai įdėtų senųjų pagoniškųjų prūsų dainų“, tačiau prūsų kalba jau praeitame šimtmetyje išnykusi. Tad lietuvių dainos — vieninteliai nacionaliniai prūsų žemės dalykai. Šiam tikslui į almanachą ir buvo įdėtos keturios lietuviškos dainos¹²².

Almanacho 154 p. pavadinimu „Pirma Daina“, siekiant parodyti jos originalumą ir autentiškumą, lietuviškai išspausdinta daina „Per beržynėlį, per pušynėlį“ su J. Kroicfeldo vertimu į vokiečių kalbą. 156 p. eina „Zweytes Daino“, 157 p.—„Drittes Daino“ ir 158—159 p.—„Vier-

¹²⁰ Ibid., S. 228.

¹²¹ J. Kroicfeldo almanachas turėjęs 13 lankų, 208 puslapius.

¹²² Müller H. Die „Preussische Blumenlese“ vom 1775, eine Quelle von Herders „Volksliedern“.— Zentralblatt für Bibliothekswesen.— Leipzig, 1917, S. 182—184.

tes Daino“. Pastarosios trys pateiktos tiktai vokiškai¹²³. Visos keturios dainos pateko į garsųjį J. Herderio dainyną. J. Herderis, vienas pirmųjų almanacho skaitytojų ir lietuvių liaudies dainų vertintojų, iš J. Krocifeldo iš viso gavo 9 dainas. Reikia manyti, kad J. Krocifeldas turėjo jų surinkęs daugiau¹²⁴.

J. Krocifeldo vardas taip pat susijęs su lietuvių liaudies dainų skelbimu periodiniame ano meto almanache (savaitraštyje) pavadinimu „Das preussische Tempe“¹²⁵ („Prūsijos Tempė“). Jį 1780—1781 m. leido Liudvikas Bačko (*Ludwig von Baczkó*), žinomas ano meto vokiečių rašytojas¹²⁶. 1780 m. pirmajame almanacho numeryje (p. 12—15) yra įdėtos dvi lietuvių liaudies dainos originalo kalba (fremde Sprache) su vertimais į vokiečių kalbą ir devyniais tekstais gaidų¹²⁷, kurios yra vienos pirmųjų pa-

¹²³ Ibid., S. 185.

1775 m. birželio mėn. J. G. Herderis rašė J. Hamanui: „Pasveikinkite mano vardu Krocifeldą, kurio 4 puikias lietuviškas dainas skaičiau Prūsijos rinkinyje: jos tikrai pateks į mano liaudies dainas. O, kad jis turėtų jų daugiau“.— Ibid.

¹²⁴ *Sembritzki J.* Op. cit., S. 228.

¹²⁵ Tempė — gamtos grožiu garsus slėnis Graikijoje, tarp Olimpo, Oso ir Pelijono kalnų. Slėnis senovėje buvo paskirtas Apolonui. Almanacho pavadinimą galima suprasti kaip „gražioji Prūsija“ ar pan.

¹²⁶ L. Bačko gimė 1756 m. birželio 8 d. prie Lyko (dabar Elkas Lenkijos Liaudies Respublikoje, Baltstogės vaivadijoje). Studijavo Karaliaučiuje teisę, domėjosi filosofija, istorija, medicina. Iš jaunystės dėl paralyžiaus nevaldė vienos pusės, o nuo 1777 m. nuo raupų apako. Buvo Karaliaučiaus aklųjų instituto viršininkas. Mirė 1823 m. kovo 27 d.

L. Bačko sukūrė dramų ir apsakymų, kurie tuo metu buvę vieni geriausių. Parašė 6 tomų „Prūsijos istoriją“ (Karaliaučius, 1792—1800), 3 tomų „Prūsijos istorijos, geografijos ir statistikos vadovą“ (Karaliaučius, 1802) ir kt. L. Bačko almanachą „Das preussische Tempe“ leido labai sunkiomis sąlygomis, už vienos kilnios damos padovanotus 10 talerių. Prenumerata pusei metų kainavo 4 florinus. Pirmais metais buvo 179 prenumeratoriai, daugiausia Kurše ir Vestfalijoje. Tai buvo vienas geriausių ano meto Vokietijos savaitraščių, „ kuriame lenktyniaudami galėjo susiformuoti genijai ir parodyti savo talentus“.— Zr. *Sembritzki J.* Op. cit., S. 287—289; *Nausėdas V.* Liudvikas Bačka.— Mokslas ir gyvenimas, 1973, Nr 10, p. 62.

¹²⁷ *Sembritzki J.* Op. cit., S. 227; Lietuvos TSR bibliografija. Knygos lietuvių kalba.— V., 1966, t. 1, p. 477.

skelbtų mūsų liaudies melodijų. „Parvedimo daina“ („Gesang bey der Heimführung“) ir „Pirmvakario daina“ („Gesang am Braut-Abend“) taip pat žinomos pagal pirmas eilutes: „Iš vakarėlio vėjeliui pučiant...“ ir „Ko vėjas pūtė, ko giria gaudė...“

Lietuvių liaudies dainų kataloge sužymėta 12 vestuvinės gaubtuvų dainos „Iš vakarėlio vėjeliui pučiant...“ vienetų¹²⁸. Maždaug pusė jų yra perspausdiniai iš L. Bačko almanacho, o kiti panašūs į jame išspausdintąjį. Originalių, savarankiškų bei išplėtotų variantų juose nėra.

J. Krocifeldo pateiktasis variantas vėliau buvo daug kartų perspausdinamas. Jis pateko į žymius mūsų liaudies dainų rinkinius: L. Rėzos, S. Daukanto, G. Neselmano, O. Kolbergo, A. Leskyno ir K. Brugmano, A. Juškos, J. Basanavičiaus, V. Kalvaičio, A. Niemio ir A. Sabaliausko ir kt. Jį žino taip pat A. G. Krauzė, L. Geitleris, A. Becenbergeris ir kt. Vieni minėtų autorių paskelbti šios dainos variantai tikrai yra paimti iš „Das preussische Tempe“, o kiti gal ir naujai užrašyti.

Vestuvinė jaunosios graudinimo daina „Ko vėjai pūtė, ko giria gaudė...“ turi daugiau užrašytų vienetų negu „Iš vakarėlio vėjeliui pučiant...“, tačiau taip pat nėra labai populiari: Lietuvių liaudies dainų kataloge užregistruoti 23 jos variantai, iš kurių 9 — rankraštiniai, o 14 — iš spausdintų šaltinių¹²⁹. Ji taip pat pateko į žinomus dainų rinkinius kaip perspausdinytis iš almanacho „Das preussische Tempe“ bei L. Rėzos „Dainų“ ir skirtingais variantais, užrašytais iš liaudies žymiai vėliau Lietuvoje.

Johano Gotfrido Herderio „Tautų balsai dainose“

Į lietuvių folkloristikos ir apskritai kultūros istoriją Johanas Gotfridas Herderis, vokiečių filosofas, literatūros ir liaudies poezijos tyrinėtojas bei rašytojas, XVIII a. įėjo kaip daugiausia paskelbęs lietuvių dainų. J. G. Herderis gimė

¹²⁸ *Kazlauskienė B.* Vestuvinės dainos jaunojo pusėje.— Lietuvių liaudies dainų katalogas, Nr 2131, p. 86.

¹²⁹ *Kazlauskienė B.* Vestuvinės dainos jaunosios pusėje, Nr 1330, p. 319.

1744 m. rugpjūčio 25 d. Morungene neturtingo varpininko ir pradinės mokyklos mokytojo šeimoje. Šeima gyveno skurdžiai, dėl to tėvai ketino sūnų leisti mokytis amato. Nuo amatininko duonos jaunąjį Johaną išgelbėjo didelė meilė mokslui ir labai anksti pabudę literatūriniai sugebėjimai. 1762 m. jis įstojo į Karaliaučiaus universitetą. 1764—1769 m. gyveno Rygoje, kur turėjo progų tiesiogiai pažinti baltų kalbas ir jų liaudies kūrybą. Anksti, dar jam gyvenant Rygoje, pasireiškė nepaprasti J. G. Herderio gabumai, patraukę daugelio garsių ano meto literatūros, mokslo, filosofijos atstovų dėmesį. J. G. Herderis nemažai keliavo po Vokietiją, Prancūziją, susipažino su I. Kantu, D. Didro, J. V. Gete ir kitais mokslo bei kultūros veikėjais. Nuo 1776 m. gyveno Veimare; ten ir mirė 1803 m. gruodžio 18 d.

J. G. Herderis parašė daugybę literatūros mokslo, kritikos darbų, liaudies poetinės kūrybos tyrinėjimų, kuriuose iš esmės pervertino švietėjų pažiūras. Daug dėmesio jis skyrė baltų ir slavų kraštų istorijai bei kultūrai. „Herderis buvo žmogus iš vokiškųjų šiaurės rytų, iš stambiųjų vokiečių žemvaldžių ir nevokiečių žemės ūkio darbininkų krašto. Herderiui padarė įtakos sąlytis su senosiomis indogermaniškosiomis Pabaltijo kalbomis, tačiau jomis kalbėjo socialiai pavergti vietinių gyventojų sluoksniai. Vėlyvesnis liaudies poezijos tyrinėjimo dėmesys „dainoms“ galėjo kilti čia“¹³⁰. Su lietuvių kultūra J. G. Herderį siejo kilmės vieta — Morungenas buvo netoli (apie 15 mylių) Karaliaučiaus (dabar Lenkijos Liaudies Respublikoje esantis miestas Morongenai (Morąg), kuriame 1978 m. buvo iškilmingai pažymėtas J. G. Herderio 175 metų mirties jubiliejus). Jo gyslomis iš tėvo pusės tekėjo senųjų Mažosios Lietuvos gyventojų kraujas.

J. G. Herderis buvo vienas ryžtingiausių kovotojų prieš klasicizmo estetiką. Kaip priešpriešą jai jis išskėlė liaudies poetinę kūrybą, nacionaliniame tautos charakteryje akcentuodamas tuos momentus, kuriuos neigė švietėjai. J. G. Herderis nebuvo vienišas. Jo pastangas rėmė jau-

¹³⁰ Schmidt L. Volksgesang und Volkslied: Proben und Probleme.— Berlin, 1970, S. 13.

nasis J. V. Getė, savo kūryboje pasinaudojęs lietuvių liaudies dainomis. Su liaudies kūryba J. G. Herderiui suartėti padėjo vokiečių filosofas, literatūros kritikas ir rašytojas J. Hamanas, kurio pažiūromis į gamtą ir istoriją J. G. Herderis rėmėsi tirdamas meno reiškinius¹³¹. Liaudies poezija jam buvo gamtos balsas. Toks liaudies ir jos kūrybos supratimas paskatino jį vertinti Mažosios Lietuvos gyventojus autochtonus, jų istoriją ir dvasinę kultūrą. J. G. Herderiui grožio ir nuoširdumo kriterijumi tapo tai, kas buvo susiję su pirmykščiu gyvenimo būdu istorijoje ir mene. Jį nesulaikomai traukė senoviniai liaudies papročiai ir dainos.

Į liaudies poeziją J. G. Herderis žiūrėjo romantiko akimis ir didžiai vertino ją kaip „natūralaus žmogaus“ kūrybą. „Romantinis galvojimo būdas nužė per Europą“, — 1777 m. tvirtino jis¹³².

Įsitikinimas, kad poezija tuo vertingesnė, kuo „natūralesnė“ ir arčiau gamtos stovi pati jos kūrėja — liaudis, tauta, skatino J. G. Herderį aukštinti senovesius lietuvius ir prūsus bei jų kūrybą.

Nuo gamtos nenutolusio, „nekalto“, gero žmogaus pavyzdys J. G. Herderiui buvo prūsas ir lietuvis: „...vargu ar begali būti švelnesnis vaizdavimo būdas kalboje ir poezijoje, kaip jų (t. y. prūsų — A. J.) įpėdinių, vadinamųjų lietuvių ir latvių, galvosena (*Denkart*); idilijos yra jų vienodai švelnių melodijų dainos; medžių ir lauko poezija buvo jų religija ir namų gyvenimas. Pilna malonių

¹³¹ Johanas Georgas Hamanas gimė 1730 m. rugpjūčio 27 d. Karaliaučiuje. Nuo 1746 m. studijavo Karaliaučiaus universitete. Vėliau gyveno Livonijoje, Kurše, Rygoje. 1756 m. lankėsi Berlyne, Liubeke, Olandijoje, Anglijoje, kurį laiką gyveno Londone, paskui Karaliaučiuje, Varšuvoje, Mintaujoje. Gyvenimo pabaigą praleido Diuseldorfe ir Miunsteryje, ten 1788 m. birželio 21 d. mirė. J. Hamanas — filosofas idealistas. Savo mintis išdėstė nedideliuose straipsniuose, laiškuose keistais ir neaiškiais pavadinimais. Dėl neaiškaus rašymo, pranašavimų buvo pramintas „šiaurės magu“. J. Hamanas darė įtakos J. Herderiui.

¹³² Herder J. G. Von Ähnlichkeit der mittlern englischen und deutschen Dichtkunst nebst Verschiednem, das daraus folget.— Herders Werke, B. 2, S. 281; Гердер И. Г. Избранные сочинения. М.—Л., 1959, с. 62.

(*schmeichelder*) deminutyvų yra jų kalba; jų charakteris gudrus, švelnus, minkštas¹³³. Prisiminkime, kad lietuvių būdą K. Milkaus žodyno pratarmėse panašiai aprašė C. F. Heilsbergas, D. Jenišas ir I. Kantas.

Liaudies dainų gyvavimo ir meninės esmės klausimus J. G. Herderis sprendė ne viename savo tyrinėjime. Rinkinio „Tautų balsai dainose“ įvade, pavadintame „Liaudies dainų pratarmė“, senovinio graikų epo pavyzdžiu jis visų pirma pabrėžia, kokia vertinga poezija žmonių lūpose. Liaudis jam — patikima savo kūrybos saugotoja. O liaudies dainos — „tai tautų archyvas, jų mokslo ir religijos, jų teogonijos ir kosmogonijos, jų tėvų žygių ir jų istorijos įvykių lobynas, jų širdies atspindys, jų šeimyninio gyvenimo džiaugsmų ir kančių prie jaunosios lovos ir karsto paveikslas“¹³⁴.

J. G. Herderio supratimu, tautosaka — kolektyvinės kūrybos vaisius. Apie liaudies kūrybą jis daro tokią apibendrinančią išvadą: „Ji gyvavo liaudies ausyse, gyvų dainių lūpose ir arfoje, ji apdainavo istoriją, įvykius, paslaptis, stebuklus ir ženklus: ji buvo tautos savitumo, jos kalbos ir žemės, jos darbų ir prietarų, jos aistrų ir ydų, jos muzikos ir sielos žiedas“¹³⁵. Tą pat reikia pasakyti ir apie paprastus liaudies pasakojimus, pasakas ir mitologiją. „Tai daugiausia yra liaudies tikėjimų, jos jausmų, jėgų ir troškimų rezultatas, kur sapnuojama, nes nežinoma, tikima, nes nematoma, ir taip visa vientisa ir neišprususia siela sukuriamas milžiniškas objektas žmonijos istorijos rašytojams, poetams bei poezijos tyrinėtojams ir filosofams...“¹³⁶. Štai kodėl paprastų žmonių kūryba buvo taip patraukusi mokytų vyrų, tarp jų ir J. G. Herderio, dėmesį! J. G. Herderis rinkinio, kuriame buvo ir lietuvių liaudies dainų, prakalboje skelbė mintis, visuotinai pripažintas vėliau, XIX a. pabaigoje ir XX a., kurias nauju, marksistinės filosofijos pagrindu taip garsiai paskelbė pasau-

¹³³ Cit. iš: *Maciūnas V.* Min. veik., p. 272.

¹³⁴ *Herder J. G.* Von Ähnlichkeit... S. 289; *Гердер И. Г.* Указ. соч., с. 68.

¹³⁵ *Herder J. G.* Volkslieder. Zweiter Teil / Vorrede.— In.: *Herder Werke*, B. 2, S. 295.

¹³⁶ *Herder J. G.* Von Ähnlichkeit... S. 281—282.

liui M. Gorkis: „Negalima pažinti darbo liaudies tikrosios istorijos, nepažįstant sakininės liaudies kūrybos“¹³⁷.

Taip labai vertindamas liaudies poetinę kūrybą, J. G. Herderis negalėjo nevertinti ir jos pateikėjų bei kūrėjų. Rinkinyje „Senosios tautų dainos“ jis įrašė liaudies dainininkes išaukštinančius žodžius: „Lietuvė mergaitė, kuri atsisveikina su savo namais ir nuotakos pasaulį piešia taip, kaip mato ir jaučia, yra didesnė poetė negu koks nors juokingas improvizatorius („Fabrikant“), sakydamas atsisveikinimo kalbą ir vien tik prie savo pulsto prilipęs“¹³⁸. Tai ir šiandien savo reikšmės ir vertės nenustoję žodžiai!

Jei jau liaudis tokia verta pagarbos, jei jos kūryba tokia turtinga ir nepakeičiama, tai tą kūrybą būtina surinkti, išsaugoti ir panaudoti. J. G. Herderis paskelbė šūkį rinkti tautosaką, visų pirma liaudies dainas, jų tekstus ir melodijas. Būtent ir melodijas, nes su jomis J. G. Herderis sieja dainos meninį įtaigumą ir jos ilgaamžiškumo paslaptį. Antrojo „Tautų dainų“ tomo pratarmėje 1779 m. jis rašo: „Dainos esmė yra *dainavimas*, ne vaizdai; jos tobulumas glūdi melodinėje aistrų arba jausmų slinktyje, kurią taikliai būtų galima pavadinti *dainavimo būdu*. Jei gu dainai to trūksta, jeigu ji neturi skambėjimo, neturi poetinės *moduliacijos*, išlaikytos besitęsiančios slinkties, gali turėti kiek tik nori ir vaizdų ir paveikslų, gražių spalvų derinių, bet tai jau ne daina. Arba jeigu tonų darna sutrikdoma, jeigu svetimas pagerintojas čia padailina kompoziciją, ten įterpia gražų epitetą ir t. t., mes akimirksniu prarandame dainininko toną, dainos melodiją ir gromuliuojame gražų, bet šiurkštų ir nevaizdingą paveikslą. Nėra dainavimo! Nėra dainos ir džiaugsmo! Priešingai, kai daina turi *melodiją*, gražiai skambančią ir gerai išlaikytą lyrinę melodiją, nors pats turinys ir nevertas dėmesio, daina išlieka ir dainuojama. Per trumpesnę arba ilgesnę laiką vietoj blogesnio turinio paimamas ir į ją įdedamas geresnis. Tik dainos *siela*, poetinis skambėjimas, melodija pasilieka. <...> Dainos privalu klausytis, ne

¹³⁷ Gorkis M. Raštai, V., 1956, t. 20, p. 245.

¹³⁸ Cit. iš: Gineitis L. Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, p. 121.

skaityti ją. Klausytis ausimi sielos, kuri ne atskirus skje-
menis skaičiuoja, matuoja ir sveria, bet klausosi skambe-
sio ir jame nuplaukia“¹³⁹.

Taip suprasdamas liaudies dainą, į pirmą vietą iškel-
damas ne paskirus vaizdus bei menines detales, bet melo-
diją ir meninio vaizdavimo visumą, būdą, nuotaiką, J. G.
Herderis tokių pažiūrų laikėsi ir versdamas įvairių tautų,
tarp jų ir lietuvių, liaudies dainas į vokiečių kalbą. Jis
nesiekė perteikti jų pažodžiui, vertime atspindėti visas
dainos detales, vaizdus, įvaizdžius, kalbines ypatybes.
„Taigi pagrindinis šito rinkinio („Tautų balsai dainose“—
A. J.) rūpestis yra suvokti ir išsaugoti kiekvienos giesmės
bei dainos melodiją ir dainavimo būdą. Ar tai visur pa-
vyko, yra kitas klausimas. Vis dėlto ši pastaba gali pa-
teisinti bent kai kurių dainų turinį. Siekta išversti ne jų
turinį, bet toną, dainavimo būdą“¹⁴⁰. J. G. Herderis tikėjo,
kad, taip verčiant, galima perteikti dainos turinį, nors ir
nevartojant tų pačių žodžių, kurie yra originale.

J. G. Herderis domėjosi daugelio tautų dainomis, ku-
rios jam buvo prieinamos, apgailėstavo, jog nepavyko pa-
rengti didelio vokiečių liaudies dainų rinkinio, nes jos jau
neišlikusios, apneštos „istorijos dumbly“¹⁴¹. Jis yra pra-
šęs Johaną Hartknochą (*Hartknoch*, apie 1740—1789), kad
šis parūpintų jam iš savo rygiškių draugų estų, rusų ir
latvių liaudies dainų, gramatikų ir žodynų¹⁴².

¹³⁹ Herder J. G. *Volkslieder. Zweiter Teil.* / Vorrede, S. 309—310.

¹⁴⁰ *Ibid.*, S. 310.

¹⁴¹ Straipsnyje „Anglų ir vokiečių viduramžių poezijos panašu-
mas“ J. G. Herderis rašė: „Didžiule valstybe, dešimties tautų vals-
tybe Vokietija! Ar tu neturi Šekspyro, ar tu neturi taip pat jokių
savo senolių dainų, kuriomis tu galėtum didžiulotis? Sveicarai, šva-
bai, frankai, bavarai, vestfaliečiai, saksai, vendai, prūsai, ar jūs vi-
si jų neturite? Ar jūsų tėvų balsai nuskambėjo ir tyli dulkėse? Nar-
sių papročių, kilnių dorybių ir kalbos tauta, ar tu nepalikai jokių
savo sielos žymių būsimiems laikams? Nėra jokios abejonės! Jų
(dainų — A. J.) buvo, jų galbūt dar yra; tik jos užneštos dumblo,
nejvertintos ir paniekintos“.— Zr. *Herder J. G. Von Ähnlichkeit...* S.
287.

¹⁴² Zr. *Domeikaitė A.* Die Litauischen Volkslieder in der deu-
tschen Literatur.— Varupėnai, 1928, S. 23; *Gineitis L.* Kristijonas Do-
nelaitis ir jo epocha, p. 121.

Lietuvių daina teoriniuose J. G. Herderio svarstymuose ir rinkinyje atsistoja kaip lygiateisė šalia vokiečių, anglų, ispanų, italų ir kitų tautų dainų. Jo meilę lietuvių liaudies dainoms ir domėjimąsi jomis sukėlė Pil. Ruigio „Tyrinėjimo“ dainos ir G. E. Lesingo atsiliepimas apie jas. Su dainomis jis susipažino per J. Krocifeldą ir J. Hamaną, su kuriais jį siejo kūrybinė draugystė.

Romantinio žavėjimosi liaudimi paveiktas, savo folkloristinių tyrinėjimų pradžioje nacionalinių dainų savitumą J. G. Herderis nepabrėžė. Antai, rašydamas straipsnį apie „Osianą ir senųjų tautų dainas“, Pil. Ruigio paskelbtas tris dainas jis laikė esant latvių. Tačiau vėliau jis pabrėžė, jog tai lietuvių dainos.

Pats J. Herderis, nemokėdamas lietuvių kalbos, negalėjo dainų rinkti. Vargu ar jis girdėjo lietuviškai dainuojant, nes gyveno daugiausia ten, kur nebuvo lietuvių. Šitai jau yra nurodęs L. Rėza, kuris „Prutenoje“ rašė: „Gaila, kad mūsų genialusis Herderis, nors gimimo prūsas, neturėjo jokių šitos kalbos žinių! Sumani jo vertėjo ranka būtų galėjusi čia nuskinti daug puikių gėlių“¹⁴³.

Galvoti apie liaudies poezijos rinkinį J. G. Herderis ėmė XVIII a. aštuntojo dešimtmečio pradžioje. 1773 m. jis jau buvo parengęs liaudies dainų rinkinį, kuris vadinosi „Senosios tautų dainos“ („Alte Volkslieder“), tačiau jis iš spaudos neišėjo. Jame buvusios įdėtos dvi lietuvių liaudies dainos. Vėliau jis sukaupė daugiau medžiagos ir 1778—1779 m. Leipcige išleido dviejų tomų įvairių tautų liaudies dainų rinkinį, pavadinęs jį „Tautų dainos“ („Volkslieder“). Po J. Herderio mirties žinomas istorikas, „24 visuotinės istorijos knygų“ autorius Johanesas Miuleris (*Johannes von Müller*, 1752—1809) Tiubingene 1807 m. išleido antrą „Tautų dainų“ leidimą, tik pakeista antrašte — „Tautų balsai dainose“ („Stimmen der Völker in Liedern“). Šiuo pavadinimu rinkinys ir įėjo į istoriją. Antrašte J. Miuleris taikliai išreiškė J. G. Herderio pažiūrą į liaudies dainą kaip kiekvienos tautos nacionalinių bruožų reiškėją.

¹⁴³ *Rhesa L. Prutena, oder preussische Volkslieder. Königsberg, 1809, 1, S. 167.*

Rinkinyje yra daugiau negu pusantro šimto įvairių tautų dainų. Jame savu balsu dainuoja vokiečiai, anglai, ispanai, italai, prancūzai, graikai, danai, latviai, estai, totoriai, lapiai, grenlandiečiai ir kt. Į „tautų balsų“ chorą įsijungia 8 lietuvių liaudies dainos, kurios sudėtos ne vienoje vietoje, o išsklaidytos po visą rinkinį, nors prie jų ir prirašyta „lietuvių“ (*litauisch*).

Viena daina yra paimta iš Pil. Ruigio „Tyrinėjimo“. Tai „Ištekančios dukters atsisveikinimas“ („Aš atsisakiau savo močiutei“). J. G. Herderio rinkinyje ji pavadinta „Nuotakos daina“ („Brautlied“)¹⁴⁴.

Kitas 7 dainas J. G. Herderis gavo iš J. G. Kroicfeldo. Iš jų 4 jau buvo išspausdintos kad ir neišplatintoje „Prūsijos antologijoje“: tai „Serganti jaunoji“ („Die kranke Braut“), „Mergelės atsisveikinimo daina“ („Abschiedslied eines Mädchens“), „Mergelės daina apie savo darželį“ („Lied des Mädchens um ihren Garten“) ir „Jaunojo raitelio daina“ („Lied des jungen Reiters“). Kitos 3 dainos — „Nuskendęs jaunosios žiedas“ („Der versunkene Brautring“), „Nelaimingas gluosnis“ („Der unglückliche Weidenbaum“) ir „Pirmoji pažintis“ („Die erste Bekanntschaft) išspausdintos dar nebuvo. Tai žinoma iš J. Herderio 1775 m. rugpjūčio 25 d. laiško J. Hamanui, kuriame jis rašo: „Pasveikinkite Kroicfeldą ir padėkokite jam nuoširdžiausiai už 3 liaudies dainas. Kadangi aš dar vis nesu atsisakęs plano rinkti liaudies dainas, tai jis mane labai nudžiugina kiekviena nauja siunta“¹⁴⁶.

Iš keturių almanache „Preussische Blumenlese“ paskelbtų dainų viena — „Serganti jaunoji“ („Per beržynėlį, per pušynėlį“) — buvo išspausdinta ten lietuviškai ir išversta į vokiečių kalbą. „Serganti jaunoji“ — visoje Lietuvoje populiarī meilės daina, yra jos užrašytų variantų. Joje apdainuojamas bernelio lankymasis pas sergančią mergelę. Iš bernelio pokalbio su mergele ir jos motina

¹⁴⁴ Apie šią dainą plačiau žr. p. 245.

¹⁴⁵ Herder J. G. Stimmen der Volker in Liedern.— Leipzig, 1978, S. 20, 21, 22, 56, 58, 101, 214.

¹⁴⁶ Müller H. Die „Preussische Blumenlese“ von 1775, eine Quelle von Herders „Volksliedern“.— Zentralblatt für Bibliothekswesen...— Leipzig, 1917, S. 185—186.

aiškėja, jog ji nepasveiks. Bernelio apsilankymas pas ją virsta gaudžiu jų atsisveikinimu. L. Rėza prie savo išspausdinto varianto, kuris skiriasi nuo J. Kroicfeldo ir J. G. Herderio varianto, pažymi, kad daina iš Įsručio krašto. Kuo remdamasis jis taip teigia,— nežinoma. Lietuvių liaudies dainų kataloge minėtos dainos užregistruota ne mažiau kaip 125 variantai¹⁴⁷. Be to, sergančios mergelės motyvas randamas daugelyje kitų dainų. Be abejonės, ši daina XVIII a. buvo dainuojama visoje Lietuvoje. Ji pasiekė ir mūsų laikus.

Dainą „Serganti jaunoji“, užrašytą J. Kroicfeldo, randame ir kituose dainų rinkiniuose. Ją, kad ir ne visiškai tapačiais variantais, į savo rinkinius yra įdėjęs F. Zatorskis, G. Neselmanas, A. Leskynas ir K. Brugmanas, A. Becenbergeris, Ch. Barčas, A. Juška, V. Kalvaitis, J. Basanavičius ir kt.¹⁴⁸

J. Herderio rinkinio „Mergelės atsisveikinimo daina“ L. Rėzos „Dainose“ pavadinta „Sesytės atsisveikinimas“. Tai vestuvinė mergvakario daina, L. Rėzos tvirtinimu, užrašyta Laukiškiuose prie Labguvos. J. Kroicfeldo-J. Herderio variantas turi vieną — mergelės — šaką. Yra ir dviejų šakų variantų: vienoje plėtojama mergelės-vainikėlio, antroje — bernelio-žirgelio motyvai (LTR 1691 61). Lietuvių liaudies dainų kataloge „Mergelės atsisveikinimo dainos“ yra 16 variantų. Dalis jų — L. Rėzos paskelbto varianto pakartojimas. Nuo L. Rėzos paskelbto varianto daugiau skiriasi tik 6 variantai, užrašyti iš žmonių lūpų 1930—1947 m. Penki turi bernelio šaką, o vienas — bernelio ir mergelės. Vadinasi, daina Lietuvoje nelabai populiari. Trys užrašyti variantai yra iš vietų, esančių netoli buvusios Mažosios Lietuvos, Raseinių, Tauragės ir Sėdžiaus apylinkių. Kiek „Mergelės atsisveikinimo daina“ anuo metu buvo populiari Mažojoje Lietuvoje, dabar nustatyti nebegalima¹⁴⁹.

¹⁴⁷ Lietuvių liaudies dainų katalogas. Meilės dainų skyrius (kartoteka, 222 dėžutė).

¹⁴⁸ Rėza L. Lietuvių liaudies dainos, t. 1, p. 400—401.

¹⁴⁹ Spausdintus „Mergelės atsisveikinimo dainos“ variantus žr. Kazlauskienė B. Vestuvinės dainos jaunosios pusėje, Nr 765, p. 209—211.

Almanache taip pat buvo išspausdinta J. Kroicfeldo J. G. Herderiui įteikta daina „Mergelės daina apie savo darželį“. L. Rėza „Dainose“ ją vadina „Iškada daržely“ („Der Schaden im Garten“). Tai garsi daina apie „barzdotus vyrus“, kurie, kaip joje sakoma, atplaukė jūra, įkopė į seselės darželį, išmynė rūtas, nuskyne rožes, išlakštė lelijas, nubraukė rasą ir t.t. Ši daina buvo įvairiai aiškinaama, iš jos daryta plačios, tolimus praeities laikus siekiančios išvados. Istorinėms reminiscencijoms pagrindą davė L. Rėzos „Dainose“ paskelbto varianto keturi posmai, kurių nėra J. G. Herderio variante:

— *Ar šiaurys pūtė?
Ar upė aptvino?
Ar perkūnas griovė,
Ar žaibais mušė?*

— *Nė šiaurys pūtė,
Nė upė aptvino,
Perkūns negriaudams
Su žaibais nemušė.*

*Barzdoti vyrai,
Vyrai iš jūrų, leidžiant,
Prie krašto
Į daržą kopiant,*

*Rūtas numynė,
Rožes nuskyne,
Lelijas išlakštė,
Rasužę nubraukė¹⁵⁰.*

Lietuvių liaudies dainų kataloge užrašytų vienetų su „barzdotų vyrų“ motyvu nėra nė dešimt¹⁵¹. Visi jie labai panašūs į L. Rėzos paskelbtąjį variantą. Rankraštinių variantų teturime vos tris, kurių du greičiausiai sukurti taip

¹⁵⁰ Rėza L. Dainos.— K., 1935, d. 1, p. 95.

¹⁵¹ Kazlauskienė B. Vestuvinės dainos jaunosios pusėje, Nr 877, p. 235.

pat pagal L. Rėzos variantą. Tik vieno posmo variantas, užrašytas 1939 m. Raseinių apskrityje, galima manyti, originalus, nors ir nepilnas:

*Vyrai barzdoti,
Vyrai iš jūrių,
Tvoreles išgriovė,
Rūteles išrovė (LTR 2565/78).*

Visa tai sako, kad „barzdotų vyrų“ motyvas liaudyje nėra populiarus, o jo šaltinis — L. Rėzos „Dainos“. L. Rėza nurodo, jog daina užrašyta Piktupėnuose netoli Tilžės. Galimas dalykas,— tai patvirtina ir kiti variantai,— daina Piktupėnų apylinkėse tikrai užrašyta, bet „barzdotų vyrų“ motyvas veikiausiai bus L. Rėzos „redagavimo“ vaisius. Motyvo tikrumu pagrįstai abejota ir anksčiau¹⁵².

Sios dainos tipo variantai turi mergelės ir bernelio šakas. Tačiau abiejose šakose jokių „barzdotų vyrų“, kurie rodytų dainą esant istorinę, nėra. Mergelės šakos turinys toks. Į klausimą, kodėl mergelė (seselė) nedainuoja, liūdi, ji atsako: kaipgi dainuos — yra daržely iškadėlė. Nedėlios dieną per pačius pietus pūtė vėjas (kirto ledai) rūtelę, laužė vėjas (kirto ledai) mėtėlę (rūtelę). Ji pati vos išsilaikė po žalia rūtele. Bernelis, užklaustas, kodėl nedainuoja, atsako, jog mariose yra nelaimė. Nedėlios dieną per pačius pietus vėjai pūtė laivelį, ledai kirto irklelį (...yra nelaimė laukely — vėjas laužė rugelius, ledai kirto kvietelius; ...yra nelaimė stonelėj — vėjas laužė stoniją, ledai kirto žirgą). Jis pats vos išsilaikė už irklelio. Dainos variantų visuma,— lietuvių liaudies dainų kataloge jų suregistruota daugiau kaip aštuoniasdešimt,— patvirtina ją esant vestuvinę¹⁵³. Vestuvinę funkciją randame nurodytą dainos pateikėjų pastabose. Antai J. Basanavičius „Ožkabalių dainose“, pateikdamas abidvi — seselės ir brolužė-

¹⁵² Remdamasis daugiausia tuo, kad, kaip matyti iš rankraščių, L. Rėza dainas laisvai redagavo, A. Jovaišas monografijoje „Liudvikas Rėza“ prieina išvadą, kad „barzdotų vyrų“ motyvas tikriausiai esąs „pernelyg laisvo „Iškados daržely“ redagavimo“ vaisius (*Jovaišas A. Liudvikas Rėza.*— V., 1969, p. 264—283).

¹⁵³ Zr. *Kazlauskienė B.* Vestuvinės dainos jaunosios pusėje, Nr 877, p. 234—235.

lių — šakas, pastaboje nurodo dainos atlikimo funkciją: „Dainuoja, stovėdami pas svočią, valgant už stalo“¹⁵⁴.

Z. Slaviūnas 1937 m. Šeduvos vls., Panevėžio aps., iš 1872 m. gimusios pateikėjos Emilijos Viciūtės užrašė dainos variantą, kurį dainininkė taip paaiškino: „Gieda per vestuves, prieš atvažiuojant jaunikiui į jaunosios pusę, arba iš vakaro, jaunojo belaukiant. Dažniausiai gieda moterys (LTR 1407/40). Vestuvių vaišių nuotaiką, vestuvinę situaciją ypač rodo dainos pradžios, pavyzdžiui:

*Ko liūdit, seselės,
Ko nedainuojat,
Ko sėdit už stalelio,
Ko rymot ant rankelių (LTR 1710/3).*

Arba:

*Ko sėdit, broliukai,
Kodėl negiedat?
Ko sėdit už skomelių,
Ko žiūrot per langelį (LTR 1187/39).*

Dainos dvišakumas taip pat nėra istorinės dainos požymis! Nelaimės apdainavimas suponuoja vestuvių simboliką. Gėlių darželio — rūtos, lelijos, mėtos sunaikinimas prilyginamas jaunų dienų netekimui. Žinomas lietuvių liaudies dainų rinkėjas Vilius Kalvaitis Viešvilės (dab. Jurbarko raj.) apylinkėse užrašė ir „Prūsijos lietuvių dainose“ paskelbė dainą, kurioje mergelės nelaimė apdainuojama šitaip:

*Dainuok, sesyte,
Ko nedainuoji?
Ko rymai ant rankelės?
Rankužes nurymosil*

— *Ko aš dainuosiu,
Ko linksma būsiu?
Yr' darže iškadėle,*

¹⁵⁴ Ožkabalių dainos / Surinko J. Basanavičius. Shenandoah, Pa., 1902, l. p. 159. Rankraštiniai variantai: LTR 632/68; LTR 1460/80.

Pavėtros nuogandėle:

*Rūtas nuskiatas,
Vainiks nepiņas,
Lelijės išlaužytos,
Mėronai išlankyti.*

*Seredos dienę,
Per pačius pietus
Šiauris pūtė vėjelis,
Ledai daužė žiedelius,*

*O ir aš jauna
Vos išsilaikiau
Žaliam rūtų darželyj'
Po lelijų krūmeliu¹⁵⁵.*

E. Volterio išspausdintoje dainoje „Iškada daržely“ apdainuojama:

*— Kap mumis giedoti,
Kap linksmom būti:
Turim darže iškadę,
Darželyj iškadėle.*

*— Seredos dienelej
Per pačius pietus
Kirto ledai rūtele,
Vėjas laužė mėtele¹⁵⁶.*

G. Neselmanas savo rinkinyje paskelbė šios dainos bernelio šaką, kurioje pabrėžiamas „kepurėlės skendimas“. „Kepurėlės skendimas“, simbolizuojas jaunų dienų praradimą, šiuo atveju mums dėl to reikšmingesnis, kad jis apdainuojamas mergelės lankymo fone:

*Bėgo laivelis
Pri aukszto kalno
Per jures per mareles,
Kur aug' mano mergyte.*

¹⁵⁵ Prusijos Lietuvių Dainos, Nr 400, p. 197.

¹⁵⁶ *Volteris E.* Lietuviška chrestomatija.— Sanktpetėrburg, 1903, Nr 12, p. 441.

*Kruszai sukule
Jũda laiwelį,
Ledai muszo žẽglelį
Ir jũda baragelį.*

*O ir asz patsai
Wos issilaikiau,
Wos priplaukiau krasztelį,
Nuskendo kepurele.*

*Anam' krasztelij'
Stow mergytele,
Krint nũ balto weidelio
Graudzoses aszareles¹⁵⁷.*

Labai įsidėmėtina, kad L. Rėzos „Dainose“ išspausdintas dainos „Iškada daržely“ mergelės šakos variantas nėra vienintelis jo turėtas. Antai „Laivo sudaužymas“ (77 nr.) yra šios dainos bernelio šaka. L. Rėzos rankraščiuose liko dvišakė — sesytės ir brolyčių šakų — daina. Ir čia „barzdoti vyrai“, atplaukę mariomis, neminimi¹⁵⁸.

„Iškados daržely“ vertinimas istoriniu požiūriu nuėjo netrumpą kelią. Pats L. Rėza neteigia „barzdotų vyrų“ motyvo autentiškumo. Pastaboje prie dainos „Iškada daržely“ jis gana plačiai aiškina mitinį perkūną, bet nieko neužsimena apie „barzdotus vyrus“. Matyt, „barzdotų vyrų“ L. Rėza nelaikė tikra istorine realija, ji jam nieko nebylojo apie tolimus praeities laikus. Kitaip negalima suprasti tos aplinkybės, kad įžvalgusis L. Rėza, sugebėjęs aptarti liaudies kūryboje esančias stambeldiškosios mitologijos liekanas, „nepastebėjo“ istorinių faktų atspindžio dainose. Juo labiau kad L. Rėza apie skandinavų puldinėjimus baltų žemėse buvo girdėjęs ir juos minėjo¹⁵⁹. Apie „barzdotus vyrus“ jis tikriausiai nekalbėjo dėl to, kad žinijo jų kilmę. Turint tai omenyje, suprantamas istorikų

¹⁵⁷ *Nesselmann G. H. F.* Littauische Volkslieder.— Berlin, 1853, Nr 48, S. 41.

¹⁵⁸ *Rėza L.* Lietuvių liaudies dainos, 2, Nr 26, p. 63—64.

¹⁵⁹ *Rheza D. L.* Prutena oder vaterländische Lieder und Dichtungen.— Königsberg, 1825, Th. 2, S. 159.

romantikų, mačiusių „barzdotuose vyruose“ normanus, teiginių nepagrįstumas.

Teodoras Narbutas (1784—1864), remdamasis minima L. Rėzos daina ir posmelį su „barzdotais vyrais“ cituodamas, rašė: „Ne kartą jau esame nurodę skandinavų antpuolius lietuvių žemėse; taigi galime čia drąsiai pasakyti: tiems puldinėjimams su įvairiais tikslais ir įvairiais ketinimais nebuvo galo nuo seniausių laikų, aprašytų istorijose arba išlikusių padavimuose. Mūsų pakrantės, dainavo lietuvių bardai, buvo panašios į gėlių darželį. Tačiau tie barzdočiai barbarai, užmarių grobikai, sunaikino tuos gražius darželius“¹⁶⁰.

T. Narbuto paveiktas, kitas senosios Lietuvos istorikas Juzefas Ignacas Kraševskis (1812—1887) savo knygoje „Lietuva“ lenkų kalba išspausdino visą iš L. Rėzos rinkinio paimtą dainą „Iškada daržely“¹⁶¹. Būdinga, kad skyriaus „Dainos. Piesni litewskie“ moto J. I. Kraševskis pasirinko kaip tik aptariamą dainą pradžios dvi eilutes, būtent:

*Dajnók, sesyte!
Ko ne dainóji?*

J. I. Kraševskis, daina remdamasis, taip pat daro toli siekiančias išvadas. Jis rašo: „Blankios žinios apie atėjusius, prisiminimai dainose apie barzdotus užpuolikus neprimena nieko taip natūraliai ir lengvai, kaip skandinavus“¹⁶².

Kitoje vietoje J. I. Kraševskis, rašydamas apie Lietuvos žmonių santykius su skandinavais, dar kartą pacituoja „Iškados daržely“ eilutes, apdainuojančias darželio sunaikinimą, ir sako: „Šita dainelė, viena iš gražiausiųjų savo paprastumu, tikrai yra liekana iš pirmųjų normanų puldinėjimų laikų. Ir daina patvirtina padavimus, kurie kalba apie atvykėlius laivais. Trūkstant geresnių įrodymų, jau to užpuolimo fakto pakaktų. Bet įrodymų yra ir

¹⁶⁰ *Narbutt T. Dzieje starożytne narodu litewskiego.*— Wilno, 1838, t. 3, S. 67—68.

¹⁶¹ *Kraszewski J. I. Litwa...*— Warszawa, 1847, t. 1, s. 329.

¹⁶² *Ibid.*, s. 63.

daugiau, kad tie užpuolikai buvo skandinavai <...>. Daugelis lietuvių padavimų yra panašūs į Šiaurės sagas. Pats pasakojimo žodis *sekimas* (*Sekime*) yra giminingas žodžiui *Sage*, kaip burtininkas yra giminingas bardui. Daug papuošalų, įrankių, namų rakandų, randamų kapuose, savo forma panašūs į skandinaviškuosius¹⁶³.

Vėliau dainos tikrumu pradėta abejoti, nors ir nepasakant dėl jos aiškesnės nuomonės. M. Biržiška 1919 m. išėjusioje „Lietuvių dainų literatūros istorijoje“ samprotauja: „Tiktai keistas dalykas: išskyrus Rėzą ir juo atsiremusius Neselmaną ir Šleikerį, niekur neužeiname šių garsių istorijos išvadoms tiek medžiagos davusių žodžių: <...> *Barzdoti vyrai*,— *vyrai iš jūrų*,— *prie krašto leidant* (*Nes. į darželį įkopė*), *į daržą kopant* (*Nes. ir tą iškadą darė*),— *rūtas numynė*,— *rožes nuskynė*,— *lėlijas išlakštė, rasužę nubraukė*. Įdėmu, jog ir ankstesniame už Rėzos tekstą Herderio vertime tos vietos nėra. Belieka tiktai Rėza ir Neselmanas, kuris turėjęs ne vien Rėzos tekstą, bet ir jo atmainą su kitų nepažymėtu „barzdotų vyrų“ posmu. Tadgi, sekant Briuknerio skeptingumu, reiktų gal Rėzą ir Neselmaną dainos „fabrikantais“ pažymėti?“¹⁶⁴

Po metų išleistuose „Dainų atsiminimuose iš Lietuvos istorijos“ M. Biržiška aiškesnės nuomonės „barzdotų vyrų“ atžvilgiu taip pat nepareiškia, nors labiau linkęs palaikyti ligi tol buvusią tradicinę pažiūrą, jog tai esą normanų puldinėjimų atgarsiai: „Toji daina yra plačiai žinoma berods tik Lietuvos vakaruose (Mažojoje Lietuvoje, Žemaičiuos ir Suvalkijoje), Ventos, Dubysos ir Nemuno linijos į rytus neperžengusi, ir paprastai be barzdotų vyrų. Lietuvos istorininkai dažniausiai aiškinasi ją esant gal gilios senovės atspindį — švedų pirmtakūnų, normanų pas mus įsikūrimo pirm 1000 metų. Atrodo betgi, jog galima būtų barzdoti vyrai ne be pamato skirti ir vėlesniems laikams, kaip kryžiuočių (kardininkų?) ir švedų nuo jūros pusės įsiveržimui. Tų vyrų neįvardinimas leidžia taip spėlioti, nors šiaip jau palinkę būtume normanus juose ma-

¹⁶³ Ibid., s. 466—467.

¹⁶⁴ *Biržiška M.* Lietuvių dainų literatūros istorija.— V., 1919, p. 114.

tyti“¹⁶⁵. M. Biržiškos, daugiausia tyrinėjusio lietuvių folkloro ir folkloristikos istorijos klausimus, kritiškumas dėl dainos „Iškada daržely“ tolydžio stiprėjo. Trečiojo L. Rėzos „Dainų“ leidimo paaiškinimuose 1935 m. jis rašo: „Neatsisakydami nuo savo prieš keliolika metų pareikštų pastabų, turime betgi pažymėtus juose Rz dainos neaiškumus dar labiau pabraukti, atsižvelgę ir į Rz archyvo medžiagą. Neatrodo, kad Ns būtų turėjęs kokią dainos atmainą su barzdotais vyrais... <...> Jei abejojimus dėl mitinių ar saulinių Rz dainų autentiškumo bent latviškųjų dainų paralelėmis galime atremti, dėl iškados darželyje šitokio ginklo, pasirodo, neturime“¹⁶⁶.

Į „barzdotų vyrų“ prasmę naujaip pažvelgė Z. Slaviūnas. Jis jau galėjo pasinaudoti Lietuvių liaudies dainų katalogo duomenimis. Tiesa, smulkiau neargumentuodamas, Z. Slaviūnas taikliai pastebi: „jaunikio šalies vestuvininkai liaudies dainose vaizduojami kaip svetimos šalies ateiviai, atvykę iš toli, iš už jurių marių, iš vengrų žemės, ir pan.¹⁶⁷ Remdamasis šitokiu apeiginiu vestuvininkų elgesiu, jis daro tokią išvadą: „L. Rėzos užrašyta daina „Dainuok, sesyte, ko nedainuoji“ buvo laikoma istorine daina, atspindinčia lietuvių liaudies gynimosi kovas su švedais. Giliau išanalizavus paaiškėjo, jog ši daina yra ne istorinė, bet vestuvinė“¹⁶⁸.

Dainos žanrinei priklausomybei nustatyti didelę reikšmę turi nelaimės dienos, „seredos“ minėjimas (nelaimę įvykus „subatos dieną“ randame vėliau užrašytuose variantuose). Senuosiuose vestuvių papročiuose trečiadienis buvo jaunųjų keltuvių diena po pirmosios nakties, reiškusios jaunosios „rūtų sunaikinimą“, nekaltybės netekimą. A. Juška „Svotbinėje rėdoje“ nurodo, jog jaunųjų tradicinės keltuvės po pirmosios nakties būdavusios „seredos rytą“. Jaunųjų kėlimo ceremonija būdavo triukšminga, pri-

¹⁶⁵ *Biržiška M.* Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos.— V., 1920, p. 25—26.

¹⁶⁶ *Rėza L.* Dainos, d. 1, p. 55.

¹⁶⁷ *Slaviūnas Z. A. Juškos „Svotbinės dainos“.*— Rn.: Lietuviškos svotbinės dainos / užrašytos A. Juškos ir išleistos J. Juškos, 1, p. 19.

¹⁶⁸ Ten pat.

menanti klėties užpuolimą: „Seredos rytą nuotakos pabrollys, ilginius šiaudus iš seklyčios išnešus, šluoja aslą (tuo tarpu kiti tyčiomis pridraiko, o jis vis turi iššluoti), žiūžia, liubiasi <...>.

Kilodami jaunuosius, veselninkai štukoriai užneša ant klėties kraiko mintuvus ir mina šiaudus, kiti brazgina klėties duris su pagaliukais, norėdami įeiti į klėtį ir jeiką nuglemžti...“¹⁶⁹

Tad daina „Iškada daržely“ yra viena iš versijų visoje Lietuvoje žinomos dainos, kuri Lietuvių liaudies dainų kataloge vadinasi „Ko liūdit, seselės“. Ji — ne istorinė, bet vestuvinė mergvakario daina. „Barzdotų vyrų“ motyvas, jeigu jis ir nėra L. Rėzos redagavimo rezultatas, o tikrai buvo dainose, turėjo reikšti ne svetimšalius Lietuvos pajūrio užpuldinėtojus — jūromis mariomis atplaukusius normanus, o persirengėlius — kitos „šalies“, jaunojo pusės vestuvininkus. Dainos populiarumą ir vertę liudija ir tai, kad jos variantų paskelbta bemaž visuose reikšmingiausiuose mūsų dainų rinkiniuose¹⁷⁰.

Almanache „Preussische Blumenlese“ kaip „ketvirtoji daina“ buvo išspausdinta „Jaunojo raitelio daina“. Lietuviškojo jos originalo J. Kroicfeldas nepateikė, bet nurodė, kad vertimas į vokiečių kalbą kuo tiksliausias. Iš to matyti, jog L. Rėza „Dainose“ paskelbė kaip tik „kroicfeldiškąjį“ variantą, bemaž pažodžiui atitinkantį J. G. Herderio rinkinio vokiškąjį vertimą. Ši karinė-istorinė daina nėra populiari. Jos užrašytos iš liaudies Lietuvių tautosakos rankraštyne nėra. Daina randama tik spausdintuose šaltiniuose ir negausiai¹⁷¹.

Liaudyje palyginti mažai žinoma ir daina „Nuskendęs jaunosios žiedas“. Tai žvejų daina, lietuvių liaudies dainų kataloge priskirta darbo dainų skyriui¹⁷². Ji paplitusi bent

¹⁶⁹ Lietuviškos svotbinės dainos / užrašytos A. Juškos ir išleistos J. Juškos, 2, p. 335.

¹⁷⁰ *Kazlauskienė B.* Vestuvinės dainos jaunosios pusėje, Nr 877, p. 234—235.

¹⁷¹ *Rėza L.* Lietuvių liaudies dainos, t. 1, p. 399—400.

¹⁷² *Misevičienė V.* Darbo dainos. Kalendorinių apeigų dainos, Nr 1560, p. 237.

trimis gana skirtingais variantais, kuriuos vienija pirmasis posmas:

[*žvejus jočiau,*
Žvejus lankyčiau,
*Žvejų mergatę vesčiau*¹⁷³.

Iš viso yra apie 15 dainos užrašytų vienetų. Jos lietuviškasis variantas, atitinkąs J. G. Herderio paskelbtąjį, yra L. Rėzos „Dainose“¹⁷⁴. Jį perspausdino G. Neselmannas ir V. Kalvaitis¹⁷⁵. Dainoje vaizduojama, kaip prie marių krašto mergelė plovė tinklus ir pametė žiedą. Ji kreipėsi į „mieląjį“, prašydama „išsiprašyti šiaurį ant dviejų nedėlačių“, kad šis išmestų žiedelį iš marių. Variantuose prašoma bernelį pirkti dalgį, pjauti pievą ir užkirsti žiedelį devintoj pradalgėlėj.

Antroje variantų grupėje dainuojama: „Žvejų mergatė pajuodakatė“ nemoka trijų darbų — plonai verpti, tankiai austi, drobužes rėdyti. Ji moka tik laive sėdėti, rankas mazgoti. Vargios jos dieneles. Tėvas nežada perleisti berneliui mergelės. Šios dainos variantų yra paskelbę L. Rėza, G. Neselmannas, A. Šleicheris, L. Pasargė, A. Juška, E. Volteris, M. Biržiška ir kt.

Trečioje grupėje variantų, paskelbtų G. Neselmano, V. Kalvaičio, O. Kolbergo, B. Sruogos ir kitų dainų rinkėjų, išsiskiria motyvas apie žiedo skendimą ir bernelio (mergelės) plaukimą jo gelbėti.

Dviejuose dainos variantuose minima Krokų lanka¹⁷⁶. Krokų Lankos ežero ir šienaujamos pelkės (dabar Šilutės raj.) pavadinimas dainoje liudija ją kilus iš šiai vietai artimų apylinkių (iš marių išplautą žiedelį tikimasi rasti šienaujant Krokų lankas).

Iš dainos „Nuskendęs jaunosios žiedas“ siužeto ir turinio matyti, jog tai Lietuvos pajūrio, vakarinės jos dalies gyventojų daina. Toliau nuo jūros ji iš viso nežino-

¹⁷³ Rėza L. Lietuvių liaudies dainos, t. 1, Nr 21, p. 73.

¹⁷⁴ Ten pat, Nr 65, p. 233.

¹⁷⁵ Šaltinius, kuriuose ši daina yra spausdinta, žr. *Misevičienė V.* Darbo dainos, Kalendorinių apeigų dainos, Nr 1560, p. 237—238.

¹⁷⁶ *Bezenberger A.* Litauische Forschungen.— Göttingen, 1882, Nr 25, S. 15—16; LTR 897/62.

ma. Tą jau yra pastebėję ir kiti dainos tyrinėtojai ir bandę nurodyti jos paplitimo regionus¹⁷⁷. Pajūrio žmonių gyvenimo specifika, matyt, aiškintinas ir nedidelis aptariamą dainos paplitimas. Juo labiau kad dainos išplitimo kraštą nuo kitos Lietuvos dalies ilgus metus skyrė valstybinė siena tarp Vokietijos ir Rusijos, prisidėjusi prie skirtingos buities formavimosi abiejose jos pusėse.

J. G. Herderio rinkinyje „Tautų balsai dainose“ išspausdinta ir lietuvių liaudies daina „Nelaimingas gluosnis“. Ji, kaip ir „Nuskendęs jaunosios žiedas“, nėra vienalytė, o kontaminuota iš trijų pagrindinių kitose dainose dažnai pasikartojančių motyvų. Juos sudaro: a) kreipimasis į žirgą klausiant, kodėl nenorįs būti „čystų avižaičių“ — ar per sunkus dviejų šimtų mylių kelias. Devynias upes žirgas plaukte perplaukė, o dešimtą nerte perners; b) žirgelis išplaukia į kraštą, o brolelis skęsdamas nusitveria gluosnio (klevo, serbentėlio); c) gluosnį (klevą) žada nukirsti, iš liemens išpjauti lentas sūpyklei jaunai merguželei, o šakomis iškloti žirgo stonią. Jos variantų turime iš Mažosios Lietuvos — nuo Rusnės, Pagėgių, Šilutės, Klaipėdos, taip pat iš kitų vietų — Kretingos, Zarasų, Rimšės, Utenos. Ji buvo paplitusi Šiaulių, Telšių, Biržų linijoje ir apie Valkininkus, Seirijus, Leipalingį, Vilkaviškį. L. Rėza nurodė, kad jo, taigi ir J. G. Herderio, variantas esąs iš Įsručio apylinkių¹⁷⁸. Iš viso „Nelaimingo gluosnio“ dainos yra bemaž 70 užrašytų vienetų. Įvairiais variantais ji paskelbta ne viename lietuvių liaudies dainų rinkinyje¹⁷⁹.

Aptartų J. G. Herderio publikacijos dainų lietuviškuosius originalus galime nustatyti iš L. Rėzos dainyno. Tačiau to negalima padaryti su daina „Pirmoji pažintis“, nes L. Rėzos „Dainose“ jos nėra. Apie „Pirmosios pažinties“ lietuviškąjį originalą ir dainos paplitimą iš viso nedaug ką yra nurodę J. G. Herderio ir L. Rėzos tautosakinės veiklos tyrinėtojai. Šį klausimą išaiškinti padeda Lie-

¹⁷⁷ Žr. M. Biržiškos svarstymus kn. *Rėza L. Dainos*, d. 1, p. 124.

¹⁷⁸ Žr. *Rėza L. Lietuvių liaudies dainos*, 1, p. 409.

¹⁷⁹ Spausdintų dainos šaltinių bibliografiją žr. ten pat, p. 396; *Kazlauskienė B. Vestuvinės dainos jaunojo pusėje*, Nr 1949, p. 46—47.

tuvių liaudies dainų katalogas¹⁸⁰, teikiantis duomenų apie dainos paplitimą ir variantų visumą.

Panašaus siužeto vestuvinių piršlybų dainų, kokią paskelbė J. G. Herderis apie piršlių priėmimą pas mergelę, užrašyta daug. Lietuvių liaudies dainų kataloge suregistruota daugiau kaip 400 jos variantų, iš kurių 83 su melodijomis. Vadinasi, daina yra populiari, buvo dainuojama visoje Lietuvoje, todėl ir patekusi į daugelį dainų rinkinių¹⁸¹. Paskelbti „Pirmosios pažinties“ variantai įvairuoja, turi motyvų, nesamų J. G. Herderio paskelbtoje dainoje. Yra variantų, kuriuose pas mergelę atjojęs bernelis sustoja prie vario vartelių, jį pasitinka močiutė, veda į svirnelį. Bernelis, sėdėdamas už stalo, žiūri pro langą, kaip šoka jaunimas¹⁸². Kai kuriuose variantuose apdainuojamas žirgas, žvengiąs ne abrakėlio, o laukų šienelio¹⁸³. Pasitaiško taip pat Mažojoje Lietuvoje užrašytų už herderiškąją dvigubai ilgesnių dainų. Antai V. Kalvaičio „Prūsijos lietuvių dainose“ paskelbta 10 posmų daina „Ši tamsi naktele, jovarų girele“, užrašyta Vilkyškių apylinkėse, baigiasi aiškiu vestuviniu rūtų vainiko sumynimo po kojom motyvu¹⁸⁴.

Nors variantai įvairuoja, nekyla abejonių, jog tai ta pati daina, kurios centre yra atskiras savarankiškas ir pastovus siužetas. Tad galima numanyti, kaip J. Herderio rinkinyje „Tautų balsai dainose“ vokiečių kalba paskelbta lietuvių liaudies daina „Pirmoji pažintis“ skambėjo lietuviškai. Pavyzdys gali būti rankraštinis dainos variantas „Tamsioji naktelė, žalioji girelė“, kuris turiniu (apie formą šiuo atveju kalbėti sunkiau) visai artimas herde-

¹⁸⁰ Dainoje „Pirmoji pažintis“ („Tamsioj naktelėj“) dainuojama, kad jaunas bernuželis tamsią naktį per tankų mišką nujojo pas nepažįstamą merguželę ir atsisėdo už balto staliuko. Atsisėdęs apsiverkė, nes mergelė į jį šnairai pažiūrėjo. Stalu ateina putotas stiklėlis. Ką reiks užgerti? Mergelę. Mergelė buvo jam tolima, o dabar — jo meilė. Žr. *Herder J. G. Stimmen der Völker...* S. 101—102.

¹⁸¹ Žr. *Kazlauskienė B.* Vestuvinės dainos jaunosios pusėje, Nr 111, p. 58—61.

¹⁸² Lietuvių tautosaka: Dainos.— V., 1962, t. 1, Nr 307, p. 303; Nr 345, p. 346.

¹⁸³ Ožkabalių dainos. / Surinko J. Basanavičius. Shenandoah, Pa., 1902, 2, Nr CCCXI, p. 101—102.

¹⁸⁴ Prūsijos Lietuvių Dainos, Nr 102, p. 48—49.

riškajam. Daina užrašyta jau po Antrojo pasaulinio karo, 1947 m., iš dainininkės, kilusios iš Petkainio km., Upynos vls., Tauragės aps., taigi iš krašto, netolimo nuo Mažosios Lietuvos:

*Tamsioji naktelė,
Žalioji girelė.—
Toli mano mylimoji,
Toli nežinoma.*

*Kad ir nežinojau,
Ale bet nujojau
Aš prie savo merguželės
Į margą dvarelį.*

*Išėjo mergelė
Iš aukšto svirnelio,—
Sodin mane nuo žirgelio,
Vadin į svirnelį.*

*Sodin nuo žirgelio,
Vadin į svirnelį,
Užger mane merguželė
Saldžia arielkėle.*

*Ant pilko suoloelio,
Už balto stalelio
Atsisėdau dailiai,
Apsiverkiau gailiai.*

*Gerčiau ant mergelės,
Ant savo širdelės,
Kuri buvo tolimoji,—
Šiandien artimoji (LTR 2646/19)¹⁸⁵*

Nuodugniau susipažinus su J. G. Herderio paskelbtomis lietuvių liaudies dainomis, matyti, kad į jį pateko daugiausia populiarios, visame etnografiniame lietuvių gyvenamame plote paplitusios mūsų liaudies dainos. Nors jų

¹⁸⁵ Rankraštyje posmai dveilii. Šiam artimą variantą, taip pat iš Tauragės aps., užrašytą 1932 m., žr.: Lietuvių tautosaka, t. 1, Nr 307, p. 303. Panašių dainos variantų, kurių ne tik siužetas, bet ir atskiros eilutės sutampa su J. G. Herderio variantu, yra nemažai.

buvo paskelbta nedaug, jos labai prisidėjo prie lietuvių liaudies poezijos išpopuliarinimo toli už Lietuvos ribų, reprezentavo ją visų pirma vokiečių literatūroje ir moksle. J. G. Herderis buvo pirmasis, kuris lietuvių dainą sugretino su kitų, pirmiausia didžiųjų, tautų liaudies poetine kūryba. XVIII a. antrojoje pusėje J. G. Herderio paskelbtos lietuvių liaudies dainos perėjo savo šimtmečio ribas ir vėliau buvo skelbiamos kitų autorių įvairiuose veikaluose. Jos neprarado reikšmės iki šiol.

J. G. Herderio vokiečių kalba paskelbtos lietuvių liaudies dainos vėliau daugeliu variantų pateko į spausdintus ir rankraštinis lietuvių liaudies dainų rinkinius. Iš jų mes ir patyrėme tikrąjį idėjinį ir meninį šių dainų skambėjimą originalo kalba. Domėtis lietuvių liaudies dainomis J. G. Herderis paskatino didįjį J. V. Getę, su kuriuo jis susipažino 1770 m. Strasburge ir po to artimai bendravo. J. G. Herderis, paprastų žmonių dainas įtraukęs į bendrosios poetinės kūrybos sritį, buvo tartum tarpininkas tarp lietuvių liaudies dainų ir J. V. Getės.

J. V. Getė 1782 m. eilėmis parašė nedidelį vaidinimą („ein Singspiel“) „Žvejė“ („Die Fischerin“). Vaidinimo veikėja Dorotėja („Dortchen“), besiruošdama ištekti, po žodžių „pagaliau privalo įvykti tai, ko aš taip ilgai troškau ir bijojausi“ dainuoja ištisai, tik su nedideliais redakciniais pakeitimais Pil. Ruigio ir vėliau J. G. Herderio paskelbtą dainą „Aš atsisakiau savo močiutei“ („Brautlied“) ¹⁸⁶. Šią dainą J. V. Getė panaudojo daugiau ne todėl, kad ji tiko vaizduojamajai vaidinimo situacijai, bet kad daina jam darė didelį meninį įspūdį. Tai poetas patvirtina daug vėliau, išsakydamas savo požiūrį į dainą. Apie tai duomenų pateikia rašytojas Johanas Peteris Ekermanas (1792—1854), pasaulinę garbę pelnęs knyga „Pasikalbėjimai su Gete“. J. P. Ekermanas nuo 1823 m. artimai bendravo su J. V. Gete, buvo paskutiniųjų jo darbų redaktorius. J. P. Ekermanas rašo, kad 1827 m. sausio 14 d., sekmadienį, pas J. V. Getę įvyko muzikos vakaras,

¹⁸⁶ Goethe J. W. Die Fischerin. Ein Singspiel.— In.: Goethe. Sämtliche Werke. Stuttgart, 1869, 1, [T.] 2, S. 511. Be lietuvių liaudies dainos, J. V. Getė „Žvejėje“ yra panaudojęs vokiečių minklių: *Kas ilgesnis už kelią? Kas gilesnis už gilią jūrą?* ir kt.

kurį jam surengė kompozitoriaus M. Eberveino šeima. J. V. Getė tą vakarą paprašė padainuoti kelias dainas. Dainininkė Ebervein padainavo dainą pagal J. V. Getės tekstą — „Vidurnaktį“ („Um Mitternacht“)¹⁸⁷. Toliau J. P. Ekermanas sako: „Po to sekė kelios dainos iš „Žvejės“, sukomponuotos M. Eberveino. „Girių karalius“ susilaukė visuotinio pritarimo; paskui arija „Aš atsisakiau gerai močiutei“ sukėlė bendrą džiaugsmą: daina atrodė taip pavykusi, kad niekas neįsivaizdavo jos kitokios. Pats Getė buvo labai labai patenkintas“¹⁸⁸.

Daina „Aš atsisakiau savo močiutei“ patraukė vokiečių poetą ir kritiką Henrichą Vilhelmą Gerstenbergą (*Heinrich Wilhelm von Gerstenberg*, 1737—1823), kuris žavėjosi šiaurės tautų mitologija ir „pirmykšte poezija“. Mini-moje dainoje jis įžiūrėjo senovinės poezijos originalumo, ją perkūrė („versifizierte“) ir 1771 m. paskelbė žurnale „Hypochondrist“¹⁸⁹. Po trejų metų, 1774 m., leidinyje „Göttingen Musenalmanach“ („Getingeno poezijos almanachas“) paskelbtas poeto K. Křečmano (*K. Kretschmann*, 1738—1800) šios dainos perdirbinys.

¹⁸⁷ *Goethe*. Sämtliche Werke. 1, [T.] 1, S. 75.

¹⁸⁸ *Ekermann J. P.* Gespräche mit Goethe in der letzten Jahren seines Lebens.— Berlin, 1922, S. 148. *Эккерман И. П.* Разговоры с Гете в последние годы его жизни. М., 1981, с. 195. Rusiškojo vertimo pastaba (žr. p. 649) apie dainą nėra tiksli.

Kompozitorius Traugotas Maksimilijanas Eberveinas (1775—1831) gyveno Veimare ir yra parašęs muziką ne vienam J. V. Getės kūriniiui.

Dėl dainos muzikos autorystės reiškiamą ir kitokių nuomonių. L. Stepanauskas, argumentuodamas archyviniais duomenimis, tvirtina, kad Pil. Ruigio ir J. G. Herderio paskelbtos dainos, panaudotos „Žvejėje“, muzikos autorė yra garsi ano meto vokiečių artistė bei kompozitorė mėgėja Korona Šreter, kuri vaidino Dortchen (Dorchen) „Žvejės“ premjeroje 1782 m. liepos 22 d. vakarą Tyfurte netoli Veimaro ant Ilmo upės kranto. Premjeroje vaidinęs ir pats J. V. Getė. Pasak šios versijos, Korona Šreter yra parašiusi natas ir kitoms „Žvejės“ dainoms (žr. *Stepanauskas L.* Radiniai natų lentynoje.— Literatūra ir menas, 1980, rugpjūčio 23). Gal tai vienas dainos muzikos variantų?

¹⁸⁹ *Sembritzki J.* Op cit., S. 227; *Müller H.* Op. cit., S. 187; *Herder J. G.* Stimmen der Volker in Liedern, S. 378—379 (J. G. Herderio pastaba prie dainos „Brautlied“); *Gineitis L.* Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, p. 118.

Yra J. V. Getės kūrybos tyrinėtojų, linkusių manyti, jog lietuvių liaudies dainomis vokiečių literatūros klasikas naudojosi ne tik „Žvejėje“, bet ir kituose kūrinuose. Literatūros istorikas Vilhelmas Šereris (1841—1886) veikalė „Vokiečių literatūros istorija“ (1883) rašo, kad kai J. V. Getė susipažino su J. G. Herderiu, jo lyrika labai pasikeitė. „Herderio dievai tapo jo (Getės — A. J.) dievais“, — rašo V. Šereris. J. V. Getei įtakos padarė J. G. Herderio pažiūros į gamtą, kurias lėmė liaudies poetinės kūrybos supratimas. Kaip pavyzdį, kuriame jaučiama lietuvių liaudies dainų įtaka, V. Šereris nurodo žinomą Strasburgo ciklo J. V. Getės eilėrašį — dainą „Susitikimas ir atsisveikinimas“ („Willkommen und Abschied“ — „Es schlug mein Herz, geschwind zu Pferde!“). V. Šereris, komentuodamas šį J. V. Getės eilėrašį, lietuvių liaudies dainų įtaką jame įžiūri visų pirma vaizduojant gamtą. Savo teiginį jis paremia dainomis iš J. G. Herderio rinkinio, sakydamas: „Ant žirgo lėkė jis pas mylimąją naktį mišku, kaip mėgstama pradėti lietuvių dainose iš Herderio „Tautų dainų“. <...> Mitologija čia ne statiškai perimta, bet naujai perkrauta, tartum ji būtų tik dabar atsiradusi. <...> J. V. Getė išmoko stebėti gamtą kaip laukinis. Jis įvykdė J. G. Herderio reikalavimą ir tuo labai pažengė į priekį. Jis tartum atsigėrė iš pirmykščio šaltinio, iš kurio kadaise kilo poezija; dabar jis buvo sustiprėjęs kiekvienai rizikai“¹⁹⁰. V. Šereris, šitaip rašydamas, turėjo galvoje dainą, esančią J. G. Herderio rinkinyje, „Pirmoji pažintis“ („Die erste Bekanntschaft“), prasidedančią posmu:

*Tief in Nacht, im Dunkel,
Tief im dicken Walde,
Ferne war mein liebes Mädchen,
Eh ich sie noch kannte*¹⁹¹.

Iš tiesų, tam tikrą nuotaikos ir vaizdų panašumą mūsų dainoje ir J. V. Getės eilėraštyje galima įžiūrėti („Der

¹⁹⁰ Scherer W. Geschichte der Deutschen Litteratur.— Berlin, 1894, S. 482.

¹⁹¹ Vertimą atitinkančioje lietuvių liaudies dainoje dainuojama: „Tamsioji naktelė...“ (žr. p. 272).

Abend wiegte schon die Erde, Und an den Bergen hing die Nacht“, „Die Nacht schuf tausend Ungeheuer“ ir kt.). Bet ne vien tik tai svarbu. Lietuvių liaudies dainų įtaka J. V. Getės kūrybai įrodo, kokį didelį įspūdį darė dainos su jomis susipažinusiems vokiečių rašytojams ir literatūros tyrinėtojams. Tokią prielaidą tartum patvirtina kupinos susižavėjimo J. V. Getės mintys, pasakytos apie liaudies poeziją, susipažinus su L. Rėzos „Dainų“ rinkiniu: „Merginos, vos tik jos pasirodo (suprantama, dainose — A. J.), nori tekėti, o vaikinai sėsti ant žirgų... Šias dainas reikia vertinti kaip kilusias tiesiogiai iš liaudies, kuri yra daug arčiau gamtos, taigi ir poezijos, negu apšviėtę sluoksniai.

Poeto dovana yra dažnesnė, kaip manoma... Poetinį talentą valstietis turi lygiai tokį pat, kaip ir riteris“¹⁹². J. V. Getė ne kartą yra užsiminęs apie dainas. Poetas jomis domėjosi, buvo jų skaitęs ar net išmokęs. Vadinas, lietuvių dainų dvasinio pasaulio įtaka kai kuriais atvejais didžiojo rašytojo kūrybai visai įtikėtina.

Lietuvių liaudies dainų publikacijomis ir teorinėmis pastabomis apie jas vokietis J. G. Herderis, kilęs iš kitados lietuvių gyvento krašto, atsistoja greta L. Rėzos, kuris buvo gimęs ir gyveno palyginti netoli nuo J. G. Herderio tėviškės. Jie abu įeina į pažangios, demokratinės lietuvių folkloristikos pradininkų gretas.

TAUTOSAKOS PANAUDOJIMAS

XVIII a. pradėta naudoti tautosaką grožinėje literatūroje. Ligi kūrybiško dabartiniu supratimu mokymosi iš liaudies poetinės kūrybos ir jos plataus įprasminimo literatūroje buvo dar toli, tačiau folkloras buvo svarbus veiksnys, prisidėjęs prie lietuvių literatūrinės kalbos, stiliaus, meninių vaizdų tobulinimo ir turtinimo.

Tautosakos kelias į literatūrą buvo nelengvas. Per visą XVIII amžių netrūksta ir neigiamų atsiliepimų apie folkloro meninę vertę, jo panaudojimo galimybes.

¹⁹² Goethe J. W. Dainos oder Littauische Volkslieder.— In.: Goethe J. W. Sämtliche Werke. Stuttgart, 1869, B. 3, S. 545.

Pil. Ruigys, kuriam priklauso nenykstantis nuopelnas išvedant lietuvių liaudies dainą į platų pasaulį, ją vertino kukliai ir lyg baimindamasis. „Netiktų man tokie niekai čia dėti, jei nebūtų žinoma, kad daug kalbos savybių galima patirti iš šitokių dainų ir lietuvių moterų, kurios mažai tesueina su vokiečiais...“ — tartum atsiprašinėjo Pil. Ruigys¹⁹³. Reikėjo G. E. Lesingo autoriteto Pil. Ruigio abejojimams išsklaidyti. Net J. G. Herderis, taip žavėjęsis liaudies dainomis, tarp jų ir lietuvių liaudies daina, turėdamas galvoje dainų panaudojimą literatūrinėje kūryboje, „Liaudies dainų“ pratarinėje pasakė, kad dainos „yra daugiau medžiaga poezijos menui, negu jos pačios būtų poezijos menas“¹⁹⁴. Pačioje anžiaus pabaigoje, praėjus keliems dešimtmečiams po „Metų“ parašymo, K. Milkus gana neigiamai vertino liaudies dainų poetiką. 1800 m. išėjo K. Milkus „Lietuvių kalbos mokslo pradmenys“ („Anfangsgründe einer litauischen Sprachlehre“) su priedu „Trumpas lietuvių poezijos vadovas“ („Kurze Anleitung zur litauischen Poesie“). „Vadove“ išpeikė deminutyvus ir jų vartojimą, vadindamas juos „pataikavimo žodžiais“. Nepaisant panašių atsiliepimų apie tautosakos meninę formą, K. Donelaičio pavyzdys įtikinamai rodo, jog XVIIIa. lietuvių liaudies poetinė kūryba darė teigiamos įtakos lietuvių literatūros raidai.

K. Donelaičio kūrybos reikšmė tautosakos gy- vavimui suprasti

Kristijono Donelaičio kūryba padeda aiškinti ir suprasti tautosakos gyvavimą jo laikais (plg. taip pat p. 211). Į jo kūrybą iš tautosakos yra įėjusių folkloro kūrinių siužetų, smulkiosios tautosakos pavyzdžių, meninių priemonių — epitetų, palyginimų, specifinių žodžių bei jų formų ir t. t.¹⁹⁵ K. Donelaičiui įtakos darė tautosakos turinys ir meninė jos forma apskritai, liaudiškas pasaulio ir žmonių gyvenimo suvokimas. Antai iš liaudies dainų bei šnekamosios kalbos į „Metus“ yra įėjusių mažybinių-maloninių žodžių. Jų po-

¹⁹³ Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, p. 155.

¹⁹⁴ Herder J. G. Volkslieder. Zweiter Teil. Vorrede, S. 308.

¹⁹⁵ Zr. Slaviūnas Z. K. Donelaičio ryšiai su tautosaka, p. 116.

emoje pasitaiko dažnoje vietoje, pavyzdžiui: „O lineliai jūs ant lauko bus pasilikę?“; „O Enskys sausos malkeles atneša glėbį“; „O jūs vargdienėliai, jūs vyžoti nabagai!“; „Ir kas dar daugiau yr stenančių nabagėlių..“; „Ką mums mačys priprovos, ką mūsų trūsėliai?“; „...ir grūdėlius kaip reik pasisėsime?“ ir daug kur kitur (p. 161, 175, 251, 259). Kai kurie iš nurodytųjų pavyzdžių primena konkrečius tautosakos kūrinius, kaip antai linų darbų dainas („O lineliai jūs ant lauko...“).

Tautosakiniai vaizdai išskyla ne vienoje K. Donelaičio kūrinių vietoje. Aprašydamas pavasarinį gamtos atbudiimą, visų gyvių pavasario triūsą, poetas „Metų“ pradžioje pasakoja, kaip bitinas kelia savo šeimyną dirbti:

*Bet ir bitins jau šeimyną savo pabudint
Ir prie darbo siųst bei ką pelnyt n' užsimiršo.* (p. 91)

Lietuvių liaudies šakotinėse dainose bitinas apdainuojamas ne taip jau retai. Jis gretinamas su broliu ir šeimyna¹⁹⁶.

Žinoma nuomonė, kad K. Donelaitis į dainas žiūrėjęs neigiamai, laikęs jas „kiaulišku bliovimu“¹⁹⁷. Tačiau iš tikrųjų taip nėra, nes liaudies dainas poetas suprato ir vertino. Jis smerkė ne dainas, bet girtavimą ir netinkamą elgesį jas dainuojant. Poetas juk degtinę laiko „nešvankiu“ gėrimu:

*Barbė su Pime, Laurienė bei Pakulienė
Valgydamos brangvyno nė pažiūrėt nenorėjo
Irgi padyvijo didei, kad miela Krizienė
Ir mergoms tokio nešvankaus gėrimo siūlė.* (p. 181)

Dainavimą būtent išsigėrus jis vadina „nešvankiu klykavimu“, „svodbišku bliovimu“, su keiksmiais gretina voikiškų dainų dainavimą:

¹⁹⁶ Sutartinės: Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos.— V., 1958, t. 1, Nr 313—322, p. 534—544.

¹⁹⁷ Zr. *Biržiška M.* Lietuvių dainų literatūros istorija, t. 1, p. 30—34.

*Taip, kaip girdit, didis pulks, visaip išsirėdęs
Irgi nešvankiai klykaudams pas Krizą nukako.*

— — — — —

*Taip pirmones svodbiškas linksmi beragaujant,
Štai tuo svotbiškas bliovims visur pasikėlė,
Taip kad ir arkliai blogi šokinėdami žvengė. (p. 177)*

*Daug tarp mūs yra, kurie, durnai prisiriję,
Vokiškas dainas dainuot ir keikt pasipratin... (p. 195)*

Gražaus dainavimo vestuvėse K. Donelaitis nevadina rėkimu, bliovimu, klykimu ar pan. Kai girtavimo pabrėžti poetas nenori, kai smerkia ne tai, apie dainavimą jis kalba ramiai, dargi teigiamai:

*Barbė su Pime dainavo pašukų dainą,
O Laurienė su Pakuliene garbino gaidį. (p. 112)*

K. Donelaitis ne vienu atveju pasinaudoja dainomis, net apeiginėmis iš būrų buities, aprašomiems dalykams paryškinti, sukonkretinti, priartinti prie tokio gyvenimo, koks buvo XVIII a. viduryje Mažojoje Lietuvoje. Vaizduodamas rugiapjūtės pabaigtuves, K. Donelaitis įpina į poemos tekstą pabaigtuvių dainos priedainį „plonį nešam“:

*O štai vaikpalaikiai Plaučiūno parnešė plonį.
Žinot juk, kaip mūsų lietuvininkai prisirėkia,
Kad jie po Jokūbinių, jau rugius nukapoję,
„Plonį nešam!“ būriškai šokinėdami suokia. (p. 157)*

„Metuose“ ir pasakėčiose rašytojas pasinaudojo liaudies pasakomis apie paukščius ir gyvulius. Antai „Pavasario linksmybėse“ yra pasakojama apie paukščių susirinkimą: erelis sukviečia paukščių susirinkimą, norėdamas sužinoti, ar kas nors iš paukščių per žiemą nedingo, ar kurio nors nesudraskė šeškas, pelėda, vanagas ar kiaunė, ar nenušovė žmogus... (p. 99). Paukščių susirinkimo motyvo antikinių pasakėčių siužetuose nežinoma¹⁹⁸. Tuo tar-

¹⁹⁸ Zr. *Slaviūnas* Z. Kristijono Donelaičio ryšiai su tautosaka, p. 104.

pu lietuvių pasakojamojoje tautosakoje šio motyvo analogijų, nors ir ne visai sutampančių su „Metuose“ nupieštais paukščių susirinkimo vaizdais, yra. Paukščių susirinkimas vaizduojamas žinomoje pasakoje apie paukščių karaliaus rinkimus: „Pirm czėsů tarp paũkszczů ne bůwa nė kóke dawāda. Jė da neturėje karāliaus. Tai susitārę wisł wėnadė susileki an dideles, lýges pėwas. Cze bůwa erėlis, gañdras, strāzas, kurapkà, gulbe, cze bůwa wyturỹs, kėli, žwiřblis o ir mažās is nyksztũks“¹⁹⁹. Paukščių susirinkimo motyvą randame pasakose, kuriose vaizduojama, kaip paukščiai susirenka nuspręsti, kas bus jų karalius, kaip į teismą susirenka paukščiai išsiaiškinti pelės ir žvirblio ginčo dėl miežio grūdo, kaip rudeniop, prieš išskridami į dausas, gandrai suskrenda pievoje valdovo išsirinkti²⁰⁰.

Pasakas K. Donelaitis yra taip pat panaudojęs pasakėčiose, visų pirma tose, kurių siužetų nėra antikinių pasakėtininkų kūryboje. Juos būrų dainius galėjo paimti tik iš liaudies, kur jie tada turėjo gyvuoti.

Pasakėčios apie gandro arba gervės ir lapės vaišes siužetas žinomas plačiai, pradedant antikiniaisiais laikais. Jį randame pirmojo romėnų pasakėtininko Fedro (I m. e. a.) ir senovės graikų poeto Babrijaus (II m. e. a.) pasakėčiose²⁰¹. Tačiau minėto siužeto pasakėčios nėra kūryboje senovės graikų pasakėtininko Ezopo, kurio dešimt pasakėčių J. Šulcas išvertė į lietuvių kalbą ir atskira knygele 1706 m. išleido Gumbinėje. Tad visai įtikėtina, jog analogiška pasaka bus gyvavusi lietuvių liaudyje. Ji yra užfiksuota spausdintuose šaltiniuose²⁰². Pasaka yra paplitusi ir toliau nuo Mažosios Lietuvos esančiose vietovėse: apie Dusetas, Salaką ir Plunge²⁰³. Ji tikriausiai gyvavo ir K.

¹⁹⁹ Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft.— Heidelberg, 1887, B. 2, p. 48.

²⁰⁰ Pasakojamosios tautosakos kūrinių, kuriuose yra paukščių susirinkimo motyvas, bibliografiją žr. Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas, Nr 221, p. 15—16; LTR 1075(82); LTR 1583(91).

²⁰¹ Žr. *Slaviūnas Z.* Kristijono Donelaičio ryšiai su tautosaka, p. 103—104.

²⁰² Žr. Pasakos apie paukščius: *Zemaitische Tierfabeln / gesammelt und herausgegeben von Hugo Scheu.*— Heidelberg, 1912, S. 20.

²⁰³ Žr. LTR 1248/55; LTR 1713/63; LTR 1583/6.

Donelaičio laikais. Poetas galėjo panaudoti ją savo pasakėčioje „Lapės ir gandro čėsnis“.

Fedro pasakėčiose taip pat yra siužetas, pagal kurį sukurta pasakėčia „Šuo Didgalvis“. Ezopas tokios pasakėčios nežinojęs. Tarp mūsų užrašytų pasakų tokio pat siužeto irgi nėra. Vadinasi, minimos pasakėčios tiesioginės atramos lietuvių liaudies pasakose nurodyti negalima. Kita vertus, gyvulių ir miško plėšrūnų teismo motyvus mūsų pasakoms nėra visiškai svetimas. Pasakose, priskirtose lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogo tipams 100, 101, 104 („Vilkas svečiuose pas šunį“; „Senas šuo — vaiko (avies) gelbėtojas“; „Naminių ir laukinių gyvulių karas“)²⁰⁴, pasitaiko vilko ir šuns teismo motyvų. Tačiau veikėjai ir veiksmo kolizijos čia skirtingos. K. Donelaičio pasakėčioje avį skriaudžia šuo Didgalvis, apskųsdamas ją liūtams. Pasakose skriaudžiamasis yra šuo, o jo skriaudėjas — vilkas (pasakėčioje jam skirtas neteisingo liudininko vaidmuo)²⁰⁵.

Pasakėčios apie valkataujantį šunį („Rudikis jomarkininks“) siužeto atitikmenų antikinių pasakėčių rinkiniuose neaptinkame. Galima manyti, jog K. Donelaitis „Rudikio jomarkininko“ siužetą bus ėmęs iš liaudies pasakų apie į turgų vagiliauti bėginėjantį šunį, nes pasakėčių siužetus pasakėtininkai dažnai skolinasi. Tai visai įtikėtina, kadangi panašaus turinio pasakų yra užrašyta. Z. Slaviūnas, argumentuodamas nesenais, pokario metų pasakos apie į turgų bėginėjantį šunį ir jo nutikimus užrašymais, mano, „kad šiuo atveju jis (t. y. K. Donelaitis — A. J.) pasinaudojo liaudies pasakų motyvais“²⁰⁶.

Antikinių pasakėčių šaltiniai nepaliudija pasakėčios „Pasaka apie šūdvabalį“ siužeto. Vadinasi, iš jų K. Donelaitis negalėjo jo pasiskolinti. Panašaus siužeto lietuvių liaudies pasakoje, kaip ir K. Donelaičio pasakėčioje, juodvabalis pajuokiamas ir bėdinamas irgi dėl nešvarumo, dėl

²⁰⁴ Žr. Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas, p. 7.

²⁰⁵ Žr. LTR 1311/116; LTR 1608/100; LTR 1880/1; LTR 1926/59; LTR 2047/105.

²⁰⁶ *Slaviūnas* Z. Kristijono Donelaičio ryšiai su tautosaka, p. 104—105; 119—120.

jo gyvenimo mėšle. Taigi liaudies pasakos įtaka pasakėčiai vis dėlto jaučiama²⁰⁷.

Vadinasi, gyvulinės lietuvių liaudies pasakos, vaizduojančios paukščių susirinkimą bei paukščių karaliaus rinkimus, lapės ir gandro arba gervės santykius, į turgų grobio bėginėjantį šunį, grambuolio ir kitų vabalų ginčą, yra paveikusios K. Donelaitį pasakėtininką. Matyt, jos gyvavo liaudies butyje, iš kur poetas buvo jas išmokęs.

Liaudies poetinės kūrybos gyvavimą rodo mitinės būtybės, kurias K. Donelaitis įvedė į „Metus“. Per mitines būtybes tai vienoje, tai kitoje vietoje į poemą įeina pagoniškosios mitologijos elementų, matyt, dar buvusių labai gyvų ano meto žmonių sąmonėje.

K. Donelaitis, „Žiemos rūpesčiuose“ piešdamas neregėtą „pono amtsroto“ šykštumą, pasakoja:

*Nės jam šilings duots sapne kaip grieks pasirodo
Ir tamsoj vis ik išauštant gandina biedžių.
Bet dumčiuks jo, kurs kasdien jam patalą kloja
Ir kasnakt, kad kožnas jau sau miegt įsigūžtęs,
Skarbus sergėt tur, penkias liktis užsidegęs,
Sako, kad jo pons daug syk didei nusigandęs
Irgi drebėdams prieš gaidžius iš patalo šoka.
Nės prieš gaidgystę vis jam bilduks pasirodo
Ir jo skrynę su skarbais į kaminą velka. (p. 247)*

Bilduko vaizdinys mūsų liaudyje asocijuojamas su vaiduokliu, bet kartais turi analogijų ir su kauku ar aitvaru. Atrodo, jog K. Donelaitis „Metuose“ bilduką vaizduoja kaip būtybę, kuri pinigais iš vieno grobia, o kitiems neša, nes jis „skrynę su skarbais į kaminą velka“.

„Vasaros darbuose“ poetas kalba apie deives:

*Ei kiek syk! deivių baukštints iš patalo šokau,
Kad man jos tamsoj su ragais margais pasirodė
Irgi praryt mano dūšių vis į patalą siekė;
Todėl iš bėdos nusipirkęs didelę pūčką
Irgi paprovijęs ją po galvų pasidėjau.
Štai! po tam mane jau daugiau negandino deivės,
Ir aš naktįj rėkaut ir durnuot pasilioviau. (p. 143)*

²⁰⁷ Ten pat, p. 105—106.

Deivės vaizdinys pasitaiko ne viename šaltinyje ligi K. Donelaičio ir po jo. Deivių funkcijos įvairuoja. Vienur jos siejamos su laumėmis, miško dvasiomis, kitur — su garbinamaisiais daiktais. „Metuose“ deive vadinama šmėkla, vaiduoklis. Joje galima įžiūrėti ir slogutę (slogutį): „Taip kad kartais per naktis miegot negalėjai / Ir daug syk sapnuodams mūsų bėdų paminėjai“.

Tradicine reikšme „Metų“ autorius vartoja giltinės vaizdinį, išlikusį lietuvių tikėjimuose ir folklore iš pagonybės laikų. Giltinė jam — ligų, mirties įsmeninimas:

*Giltinė su rauplėms piktoms atšokusi smaugia
Ar su karštlige dar tikt macką pasuka biedžių.* (p. 133)

„Metuose“ aptinkame vieną populiariausių mūsų mitologijos būtybių — perkūną. Sakmėse bei tikėjimuose perkūnas yra gėrio, teisingumo idėjos gynėjas, kovotojas prieš blogį. Jis neapkenčia vagių, melagių, pagyrūnų, neteisinaigai gyvenančių žmonių. Analogiškų bruožų galima įžiūrėti ir „Metuose“ nupieštame perkūno vaizdinyje. K. Donelaitis rašo:

*O jūs neprieteliai, valgius vis rydami riebius
Ir vis rinčvynius į pilvą košdami storą,
Dievo bei dangaus visai paminėti paliovėt.
Ar nesibijotės užspringt, kad kabiar édat,
Ar kad jūsų namus perkūns į plentą supleškins?* (p. 189)

K. Donelaitis savo poemoje pamini ir kitų senovinių tikėjimų bei prietarų, kaip antai: pinigai prisisapnuoja žmogui ir jį gąsdina, šykštuolis meldžiasi prie atdaros pinigų skrynios, kad išsaugotų savo turtus ir kt. Greta senovinės liaudies kultūros atspindžių, senųjų mitinių būtybių „Metuose“ pasitaiko ir krikščioniškosios mitologijos, į liaudį patekusios per bažnyčią (p. 113).

Poemoje yra posakių, atitinkančių liaudies patarles. Ne visur jos naudojamos tokia stilistine išraiška, kaip jas pasako žmonės arba kaip jos išspausdintos rinkiniuose. Vienur patarlės aiškiai pastebimos, kitur yra lyg užmaskuotos, tačiau aišku, kad jų idėjinė mintis bei prasmė bus dariusios poveikį „Metų“ autoriui. Patarlės perfra-

zuojamos ir įjungiamos į tekstą ne vienoje „Metų“ vietoje, kai jų autorius siekia minties glaustumo, vaizdingumo, kalbos raiškumo, kai nori pasakyti apibendrinamą mintį. Antai „Vasaros darbuose“ poetas parašė tokias eilutes:

*Ar nežinai, kad būs nor grečną grūdą sulaukti,
Tai pirm to įisai tur grečną šūdą pakrėsti? (p. 143)*

Tai parafrazuotos žinomos patarlės: „Kur šūds, čia grūds“; „Be šūdo nėra nei grūdo“; „Kai sėjo, grūdas klausė, kiek mėšlo dėjo“²⁰⁸. Pažymėtina, kad pats K. Donelaitis nurodo šias patarles „lietuvininkus“ turint. Poeto laisvai iš vokiečių kalbos išverstoje knygutėje „Brošiūra apie separacijos naudą“ sakoma: „Juk žinnot, kaip Lietuvinkai sako: kur Szuds, cze Grud's. Rods kur Mėzlo niera, ten ir menk Grudū bus“. Po to K. Donelaitis pateikia mūsų jau cituotas „Metų“ eilutes²⁰⁹.

„Metai“ liudija tarp Mažosios Lietuvos lietuvių gyvavus nemažai kitų patarlių. Antai patarlių apie vargą turinys bei pagrindinė mintis atsispindi „Pavasario linksmybių“ eilutėse:

*Juk ir mes, kaip tu, šime sviete vos pasirodom,
Štai tuo bėdos iš visų pašalių ir susibėga
Ir nuo lopšio mus ik grabo persekinėja. (p. 113)*

Tokią tvirtinimą paremia patarlės ir iš Mažosios Lietuvos, ir iš kitų vietų: „Kur pėdos, ten ir bėdos“; „Bėda bėdą veja, vargas vargą spiria“; „Bėda bėdą veja, vargas vargą remia“; „Norint čia išbėgsi, kitur vargas atsitūpęs tavęs lauks“ ir daugelis kitų²¹⁰. Ne vienu atveju „Metai“ yra tos ar kitos patarlės šaltinis, liudijąs, kad ji anuo

²⁰⁸ Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 5168, 5169, 5172, p. 373; Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 122—123; Patarlės ir priežodžiai.— V., 1958, p. 29 ir kt.

²⁰⁹ Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams.— V., 1960, p. 29, 253.

²¹⁰ Zr. Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 1943, p. 189; Nr 1992, p. 192; Nr. 2004, p. 192; Nr 2006, p. 192; Nr 2015, p. 193; Patarlės ir priežodžiai, p. 58, 64 ir kt.

laikotarpiu buvo susiformavusi. Tai iliustruoja kad ir šita „Žiemos rūpesčių“ ištrauka:

*Kaspars (juk visi pažįstat Kasparą smarkų),
Tas nevidons baisus, vis poniškai pasipūtęs,
Nei erškėtis koks nabagėlį gandiną būrą;
O jo dumčius Daugkalba, toks jau balamūtas,
Rėkaudams vis nei gaidys savo skiauturę rodo.* (p. 245)

Penkiose eilutėse čia aptinkamos dvi populiarios patarlės, kurių žinomi keli variantai: „Visi lenkiasi kaip erškėčio“, „Duria kaip erškėtis“, „Aštrus kaip erškėtis“, „Nebūk toks arduškas kaip erškėtis“ ir „Piktas kaip gaidys“, „Šokinėja kaip gaidys“, „Gieda kaip gaidys ant tvoros“ ir kt.²¹¹ Kai kuriose „Metų“ vietose poemos turinys grindžiamas bemaž tiksliai vienomis patarlėmis ir priežodžiais. Štai „Žiemos rūpesčių“ fragmentas:

*„Tu,— tarė Pričkus jam,— saugokis Kasparą kibint
Ir tylėk, kad dumčius jo tau muša per ausį.
Dumplės yr naudingas daiktas į kaminą pūsti,
Bet prieš vėjus pūst dar jos niekadoms nederėjo
Ir debesių greitų žingsnius stabdyt negalėjo.
O ar gal ereliui žvirblis glūps prisilygint,
Ar bloga varlė prieš liūtą didelį stengtis?
Taigi dabokis su ponu pasipūtusiu šūtyt
Ir laikyk savo snukį, kad kalboj nepariktų.“* (p. 245)

Šitoje nedidelėje ištraukoje yra panaudotos trys patarlės, įvairiais variantais pasitaikančios gyvojoje kalboje, literatūroje ir tautosakos rinkiniuose. Praplėstos ir konkrečiam atvejui pritaikytos, jos tampa organišku poemos meniniu tekstu. K. Donelaitis čia panaudojo patarlę apie pūtimą prieš vėją: „Dulkės prieš vėją neatpūsi“, „Dumplėmis vėjo neatpūsi“²¹². Toliau seka patarlė apie erelio priešpastatymą žvirbliui, didybės ir šaunumo —

²¹¹ Zr. *Slaviūnas* Z. Kristijono Donelaičio ryšiai su tautosaka, p. 115; LMD I 677/138; LMD I 681/2-10; LMD I 858/2 86; LMD III 223/46; LTR 1606/95.

²¹² Patarlės ir priežodžiai, p. 251; Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 4318, 4319, p. 324.

menkystei: „Pasikėlė kaip erelis, nusileido kaip žvirblis“, „Su ereliais skridęs, su vištom tūpsi“, „Lėkė kaip sakalas, nutūpė kaip vabalas“, „Ir žvirblis vyras, kad vanago nemato“²¹³. Tokiam pačiam kontrastui išryškinti ima patarlė apie varlę ir liūtą. Nors antrasis šios patarlės komponentas paprastai esti ne liūtas, bet jautis arba dalgis, tačiau tai nekeičia patarlės ir ja grindžiamo vaizdo esmės: „Varlė nori lygintis su jaučiu“, „Šoka lyg varlė prieš dalgį“, „Pučiasi kaip varlė prieš jautį“ ir kt.²¹⁴ „Pasakos apie šūdvalalį“ mintis apibendrinama raiškia plačiai žinoma patarle „Dviem ponam netarnausi“: „Juk žinai, kad dviem negali paslūžyti ponam. Dviem keliu vienąkart nei raitas, nei pėsčias keliauji...“ (p. 57) K. Donelaičio kūryboje nemažai palyginimų, sudarytų patarlių bei priežodžių pagrindu, pavyzdžiui: „...kaip tėvs užstodavo biedžių“; „Kaip gaidys vištas guiniodams, gandina žmones“ (p. 139); „Ir daug syk kaip šuo išplėšdams, vargina būrą“; „Nei koks būbnas įtemptas dėl pašalo trinka“ (p. 149); „Rudenis, ans dramblys, <...> besivolidams purvuos mus vargino skaudžiai“ (p. 223); „Kad kaip šūdvalalis ir tu tikt smarvėje lindai...“ (p. 57)

Nėra reikalo šiame darbe išskaičiuoti visų K. Donelaičio kūryboje panaudotų arba įrašytų patarlių. Aišku viena: „Metuose“ ir pasakėčiose jų yra nemažai. Tai priartina K. Donelaičio kalbą prie gyvosios liaudies kalbos. Patarlės padeda teisingai pavaizduoti „Metuose“ Mažosios Lietuvos lietuvių valstiečių gyvenimą. Kita vertus, K. Donelaičio poema tampa vienu iš patarlių bei priežodžių šaltinių.

Tautosakos pėdsakų „Metuose“ yra ir daugiau. Pavyzdžiui, poemos eilutėse:

*Syveida kytra nulenkus uodegą bėgo;
O sturluks, ausis iškėlęs ir drebėdams,
Į arčiausius krūmus vos nusikakino slėptis* (p. 135) —

²¹³ Patarlės ir priežodžiai, p. 400; Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 3350, 3353, p. 269; LTR 1606(124).

²¹⁴ Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 3379, p. 271; LMD I 677a(163); LMD I 863/214; LMD I 939/227.

galima įžiūrėti giminingumą mūsų

Sturliuks klausė syveidą:

— *Kur gul[i] kniauka?*

— *Po karlauka*

(Kiškis, arba zuikis, klausė lapę: „Kur gul [i] katė?“—„Po egle“), kuri buvo išspausdinta dar 1745 m. Pil. Ruigio „Lietuvių kalbos tyrinėjime“²¹⁵. „Vasaros darbuose“ mirusio gero amtsroto gailesčio aprašymas turi analogijų su lietuvių liaudies raudų, užrašytų ir prieš „Metų“ sukūrimą, ir žymiai vėliau, motyvais, klausimais ir kreipiniais²¹⁶. Į „Metų“ tekstą randame įpintų liaudies keiksmų (p. 135). „Metų“ stilių kartais paryškina ir pagyvina garsų pamėgdžiojimai. Antai dviejose „Pavasario linksmybių“ vietose K. Donelaitis perteikia liaudišką lakštingalos čiulbėjimo pamėgdžiojimą:

*Smuikai tav ir kanklys tur su gėda nutilti,
Kad rykaudama tu savo saldų pakeli balsą
Ir kinkyt, paplakt, nuvažiuot išbudini Jurgį. (p. 97)*

Ir:

*Bet ir mūs paminėk į mūsų girę parėjus,
Kad dainuodama dar ilgiaus savo vasarą švęsi
Ir „Jurgut, kinkyk, paplak, nuvažiuok“ pasakysi. (p. 99)*

Šitas „Metų“ vietas pakanka palyginti su populiariais lakštingalos garsų pamėgdžiojimais, žinomais visoje Lietuvoje, ir jų panaudojimo bei egzistavimo anuo metu faktas pasidaro aiškus:

*Jurgut, Jurgut!
Kelk, kelk!
Kinkyk, kinkyk, kinkyk!
Patepk, patepk, patepk!
Važiuk, važiuk!*

²¹⁵ Zr. Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 599; *Slaviūnas* Z. Kristijono Donelaičio ryšiai su tautosaka, p. 106—107.

²¹⁶ *Slaviūnas* Z. Kristijono Donelaičio ryšiai su tautosaka, p. 113—114.

*Paplak, paplak, paplak!
Bėruk, bėruk, bėruk!
Greičiau, greičiau!
Trauk, trauk, trauk!
Na, na, na, na, tir, tir...
Sustok, sustok!*²¹⁷

Tą pat galima pasakyti ir apie putpelės balso pamėgdžiojimą. K. Donelaitis rašo:

*Ar negirdit, kaip šienaut jau putpela šaukia
Ir, kas žiemai reiks, sukraut į kupetą liepia?* (p. 145)

Liaudis putpelės balsą taip pamėgdžioja:

*Kelk, Jurgut,
Darbas krut.
Dalgę plak,
Pievon kak.
Darbą tu
Ten atlik,
Put pilik,
Put pilik!*²¹⁸

Kad čia Donelaitis pasinaudojo liaudiškais šių paukščių garsų pamėgdžiojimais — neabejotina²¹⁹.

Į K. Donelaičio poemą bei pasakėčias įvesti tautosakos elementai sustiprina ne tik kalbinę bei meninę išraišką. Idėjinį folkloro turinį autorius sulydė su poemos veikėjų, o kartu ir su tautosakos kūrėjų — visos liaudies gyvenimu ir to gyvenimo supratimu bei vertinimu. Tai leido jam geriau suprasti tikrovę, stiprino jo kūrybos realizmą, padėjo sukurti teisingus ano meto Mažosios Lietuvos lietuvių valstiečių gyvenimo vaizdus. Šia prasme K. Donelaitis yra tikras lietuvių liaudies rašytojas, jos kultūros reprezentantas, dėl to jo kūryba turi didelės reikšmės kaip vienas ano meto šaltinių mūsų liaudies žodžio menui suprasti.

²¹⁷ Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 8048, p. 740.

²¹⁸ Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 8135, p. 751.

²¹⁹ *Slaviūnas* Z. Kristijono Donelaičio ryšiai su tautosaka, p. 113.

Poetas buvo organiškai susijęs su liaudimi ir jos kūryba. „Metuose“ ir pasakėčiose atsispindi pagrindinių lietuvių folkloro žanrų gyvavimas liaudyje jo laikais.

K. Donelaičio požiūrį į tautosaką bei jos panaudojimą pasakėčiose ir „Metuose“ yra teisingai įžvelgęs Z. Slaviūnas, ligi šiol išsamiausiai nušvietęs poeto kūrybos ir tautosakos ryšius: „Pripažinus pozityvią Donelaičio pažiūrą į liaudies poetinę kūrybą ir aktyvų santykį su ja, galima tvirtinti, jog tautosakos panaudojimas jo kūryboje nebuvo stichiškas, savaime išplaukiantis iš gyvosios liaudies kalbos vartojimo, bet sąmoningas, pilnai suprantant ir teigiamai vertinant tiek pačią liaudį, jos gyvenimą ir buitį, tiek jos dvasinės kultūros lobius — tautosaką. Nėra abejonės, kad Donelaitis naudojosi tautosakos šaltiniais, ne tiek knyginiais, kiek betarpiškais — iš gyvenimo, iš pačių tautosakos atlikėjų ir kūrėjų“²²⁰.

Folkloras sprendžiant iš A. F. Šimelpenigio ir K. G. Milkaus kūrybos

K. Donelaitis — ne vienintelis XVIII a. rašytojas, panaudojęs tautosaką savo kūryboje ir duodąs medžiagos jai suprasti. Be liaudies poetinės kūrybos negalėjo apsieiti kone visi ano meto autoriai, bandę savo plunksną literatūros dirvoje. Folkloro gyvavimas, įtaka, atskiri kūriniai matyti iš dainų, patarlių bei priežodžių, liaudies tikėjimų panaudojimo kad ir nėgausiuose literatūriniuose bandymuose. Į raštiją įeina ne tik atskiri tautosakos pavyzdžiai: idėjine-estetine savo sistema ją veikė ištiesios tautosakos rūšys bei žanrai.

Tautosakos įtaką besiformuojančiai mūsų literatūrai rodo A. Šimelpenigio kūryba.

Adomas Fridrikas Šimelpenigis (1699—1763) yra vienas mūsų pasaulietinės literatūros pradininkų. Jis rašė eiles, epigramas, manoma, vertė pasakėčių, domėjosi dainomis (jo rankraščiuose yra išlikę 7 liaudies dainų rin-

²²⁰ Ten pat, p. 125.

kinėlis)²²¹. A. F. Šimelpenigis yra parašęs eiliuotą laišką „Giminaičio, 1748 m. vykstančio studijuoti į Karaliaučiaus universitetą, tėvui“, arba „Karaliaučiaus studentas“ (1755). Šitame literatūriniame laiške yra iš gyvenimo imtų faktų, jame atsispindi visuomeniniai bei žmonių santykiai, besimokančio jaunimo padėtis. Pirmą kartą mūsų literatūroje autorius jame bando kurti veikėjų paveikslus ir tam panaudoja patarles. Susirūpinusį studento tėvą autorius apibūdina patarle „Raudona nosis kaip kalakuto“²²²:

*Akys, skruostai ir kakta
Buvo didiai suraukta.
Raudonavo nosis jo,
Lyg kaip snapas kurkino.*²²³

Vargšas neaprūpintas studentas prilyginamas šikšnosparniui:

*Vakarais be likties jis
Lindos kaip šikšnosparnis
Ir be malkos pagalio,
Ir per žiemą netrivos.*²²⁴

A. Šimelpenigis yra parašęs eiliuotą prakalbą 1755 m. biblijos leidimui. Čia jis siekia apibendrinti žmonių santykius ir gyvenimo reiškinius. Antai patarlei artimu frazeologiniu palyginimu A. F. Šimelpenigis vaizdingai pasako, kaip vokiečiai niekina lietuvius:

*Tar': „Kas yra lietuvininkas?
Argi dievs ir jo bojqs?“
Todėl jie taip neverti,
Vos per kiaulę laikomi.*²²⁵

²²¹ Zr.: *Ginėitis L.* Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, p. 153; *Lebedys J.* Senoji lietuvių literatūra, p. 182. Kam priklausė šis dainų rinkinėlis, tiksliai nenustatyta.

²²² Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 1170, p. 143.

²²³ Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, p. 157.

²²⁴ Ten pat. Tamsa šikšnosparnio charakteristikai mūsų patarlėse yra esminis požymis: „Laukia kaip šikšnosparnis nakties“—LTR 558/324; „Laksto per naktis kaip šikšnosparnis“—LMD I 1060/638 ir kt.

²²⁵ Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, p. 159.

Toje pačioje biblijos prakalboje pirmosios lietuviškos knygos — M. Mažvydo katekizmo išleidimą ir paplitimą A. Šimelpenigis laiko dievo malone, kuria šis apdalijo žmones, ir, panaudodamas patarlišką posakį „Palesino trupiniai kaip vištelius“, sueiliuoja tokį posmą:

*Dievs patrupino tada
Truputėlių mažumą:*

— — — — —
*Kaip vištyčius jis tuomi
Juos norėjo lesinti.²²⁶*

A. Šimelpenigis įvedė į savo kūrybą greičiausiai per bibliją paplitusius, tautosakoje pasitaikančius vilko ir avies simbolius nenatūraliai draugystei, grobikiškiems, savanau-diškiems, slaptiems kėslams apibendrinti. Proginiamo eilėraštyje „Ant svodbos čėstningo pono — Jurgio Kristupo Vilkie...“ autorius humoro dėlei šiek tiek pakeičia eilėrašty aprašomo jaunikio Vilkie pavardę, vadina jį vilku, o jaunąją — avimi:

*Ar tinka vilkui avį duoti?
Vargu! Potam ją kąstų jis.
Pamačius vilką, reik uliuoti
Ir neprileisti pas avis:
Avates liūbij ištaškyt
Arba ir būtinai praryt.²²⁷*

Avies ir vilko simboliais autorius grindžia visą alegorinę eilėraščio prasmę. Lygiai taip jis elgiasi ir „Epigrame apie maištą Pilkainyje dėl dviejų kunigų 1775“. Joje jis sako:

*Vilks veda kerdžių pas avis,
Bet avys nor jo atsiginti,—
Husarai tur su šoblėmis
Jam avinyčių atrakinti.²²⁸*

²²⁶ Ten pat.

²²⁷ Ten pat, p. 160.

²²⁸ Ten pat, p. 161.

Epigramoje avimis alegoriškai vadinami valstiečiai, nenorėję įsileisti nemėgstamo kunigo į savo parapijos bažnyčią, o vilku laikoma dvasinė ir pasaulietinė valdžia, ginanti feodalų interesus ir palaikanti sau palankų kunigą — kerdžių. Cituotų pavyzdžių simbolinis alegorinis turinys, jo kilmė ir apibendrinanti prasmė paremta žmonei labai paplitusiais įvaizdžiais. Ši prasmė dar labiau išryškėja palyginta su patarlėmis apie avį ir vilką: „Ir vilkas avis ganyti galėtų, kad aviena jam smirdėtų“; „Vilkas nepaliks sveikos avies“; „Įdavė vilkui avis ganyti“; „Ganyk avis, ir vilko nematydam“ ir daugelis kitų. Šios patarlės ligi šiol pasitaiko šnekamojoje kasdieninėje kalboje, grožinėje literatūroje, apskritai raštijoje²²⁹.

Akivaizdus pavyzdys, kaip XVIII a. lietuvių liaudies kultūra veikė literatūrą, yra K. G. Milkaus poema. Kristijonas Gotlibas Milkus (gimęs apie 1736 — miręs po 1806) apie 1786 m. parašė 288 eilučių poemą „Pilkainis“²³⁰. Joje vaizduojama Mažosios Lietuvos miestelio Pilkalnio, kuriame mokytojavo autorius, istorija.

Patį poemos ir miestelio pavadinimo kilmė autoriaus yra aiškinama liaudies etimologizavimų tradicijos rėmuose. Tokie etimologizavimai yra dažni sakmėse ir padavimuose, aiškinančiuose gyvenviečių, vandenviečių ir kitus vardus. Vadinasi, jie buvo paplitę Pilkalnio apylinkėse K. G. Milkaus laikais. K. G. Milkus eiliuoja:

*Viens viešpačių sau kapines
Ant aukšto kalno čion padarė
Ir, vis užpylęs ten žemes,
Tą kalną dar aukščiau užvarė.
Šio kampo susiedai todėl
Tą vietą Pilkalniu vadino,
Bet, vardą šį iškreipę, vėl
Po česo Pilkainį praminė.²³¹*

„Pilkainyje“ K. Milkus mini senovinius, pagoniškuosius laikus siekiančius tikėjimus ir papročius bei pasako-

²²⁹ Patarlės ir priežodžiai, p. 352; Lietuvių tautosaka, t. 1, Nr 74, p. 81; Nr 4265, p. 321, Nr 4596, p. 340.

²³⁰ Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, p. 210—217.

²³¹ Ten pat, p. 210.

Jimus apie gamtą. Perkūną jis traktuoja kaip antgamtinę būtybę. Tikėjimus bei pasakojimus apie bites panaudoja žmonių darbštumui paryškinti. Aprašydamas tolimą Pilkalnio praeitį, autorius daro aliuzijų į stabmeldiškąją mitologiją, mini ožio aukojimo ceremonijas:

*Šalia didžiųjų kapinių
Pušynė girtina stovėjo,
Kur ant apierų nelabų
Galvijų kraujus vis praliejo.
Ten ožį jie papjauđavo
Ir tuomi pagal dingsčią savo
Perkūną sau suderino —
Ir paikus žmones taip prigavo.²³²*

Šioje poemos vietoje senovinė liaudies mitologija turtum sudaro piešiamo vaizdo foną.

Liaudies poetinės kūrybos meninio vaizdavimo priemonių „Pilkainyje“ K. G. Milkus panaudojo palyginti nemažai. Dainose ir patarlėse neretai pasitaiko ąžuolo įvaizdis, kuris yra jėgos, stiprumo, galybės išraiška, pavyzdžiui: „Drūts kaip ąžuols“; „Vyrai kaip ąžuolai“; „Bernelis ąžuolėlis“ ir kt.²³³ Ta pačia prasme ąžuolo įvaizdį vartoja ir K. Milkus²³⁴. Toks ąžuolo traktavimas atitinka liaudiškąjį jo įprasminimą ir meninę paskirtį, atsispindėjusią visoje lietuvių tautosakoje. K. Milkus ąžuolui prilygina lietuvius, kovojusius su agresoriais kryžiuočiais:

*Tad nieks negandin ąžuolą:
Jisai šakas visur išplėtęs,
Ir jo liemuo nepadreba,
Didžias šaknis giliai įskėtęs.
Teipo lietuvninkai visi
Nepasibūgę susistoję,
Per metų penktą dešimtį
Dar su kryželninkais kovojo.²³⁵*

²³² Ten pat.

²³³ LMD I 261/256; LTR 66/189; LMD I 677/166.

²³⁴ Zr. Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, p. 210, 216, 212.

²³⁵ Ten pat, p. 212.

Istorinės situacijos „Pilkainyje“ paryškinamos parafrazuotomis patarlėmis. Pavyzdžiui, patarle „Į klaną puolęs, sausas nekelsi“²³⁶ pasiremiamą šiose „Pilkainio“ eilutėse:

*Jie mušas per metus šešis,
Bet Albas barkgrovs veik numano,
Kad sausas nesikelt galis,
Įpuolęs į šį bjaurų klaną.²³⁷*

Patarlių „Bitės saldus medus, bet sunkus darbas“, „Darbšti kaip bitė“ ir panašių²³⁸ turinys tam tikru laipsniu atsispindi poemoje:

*Kaip bitės per pavasarį,
Kad šiluma pradest atvirsti,
Bekrauja medų saldujį,
Daug dirbančias visur išgirsti...²³⁹*

Iš to, kas pasakyta, galima daryti prielaidą, jog „Pilkainį“ rašydamas, K. Milkus žinojo senųjų lietuvių tikėjimų, stabmeldiškosios mitologijos, o gal ir konkrečių nurodytos tematikos tautosakos pavyzdžių. Taigi tautosakos panaudojimas grožinėje lietuvių literatūroje (ne vien tik K. Donelaičio kūryboje) XVIII a., ypač jo pabaigoje, jau yra akivaizdus faktas. Tautosakos ryšiai su literatūra nenutrūko per visą tolimesnę mūsų grožinės kūrybos ir jos tyrinėjimo istoriją.

XVIII a. antroje pusėje folkloras buvo naudojamas ne tik literatūros kūrėjų. Tradicija pateikti tautosakos pavyzdžių istorijos, geografijos, etnografijos, net ekonomikos darbuose, kelionių aprašymuose tebebuvo gyva. Jau minėtasis F. S. Bokas vertino ne tik lietuvių patarles (žr. skyrelį „Patarlės ir priežodžiai“). Tris iš J. Herderio rinkinio imtas lietuvių liaudies dainas jis panaudojo penkia-tomiame savo veikalė „Rytų ir Vakarų Prūsijos karalystės

²³⁶ Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 4370, p. 327.

²³⁷ Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, p. 214.

²³⁸ Lietuvių tautosaka, t. 5, Nr 4695, p. 346; Nr 4796, p. 352.

²³⁹ Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, p. 216.

ūkio istorijos tyrinėjimas²⁴⁰. Jis vokiečių kalba įsidėjo šias dainas: „Die Kranke Braut“, „Der versunkene Brautring“ ir „Lied des Mädchens um ihren Garten“²⁴¹.

Žmonių buičiai pavaizduoti liaudies dainas panaudojo Prūsijos ūkio inspektorius Karolis Nankė (*Nanke*). Į „Kėlionę po Prūsiją“ jis įdėjo lietuvių ir vokiečių kalbomis dvi jau minėtas dainas iš almanacho „Das preussische Tempe“: „Iš vakarėlio vėjeliui pučiant“ ir „Ko vėjai pūtė, ko giria gaudė“²⁴².

XVIII a. antroje pusėje paskelbtos dainos perėjo savo šimtmečio ribas ir buvo naudojamos įvairiuose veikaluose vėliau. Pavyzdžiui, almanache „Das preussische Tempe“ išspausdintą dainą „Iš vakarėlio vėjeliui pučiant“ panaudojo, atrodo, paimtą iš K. Nankės, istorikas ir poetas Fridrichas Fersteris (*Förster*) savo veikale „Prūsijos valstybės istorijos, geografijos ir statistikos vadovas“, išėjusiame jau XIX a. pradžioje²⁴³. Čia pridurtina, kad XVIII a. paskelbtos dainos ligi pat mūsų dienų spausdinamos tautosakos rinkiniuose.

DOMĖJIMASIS TAUTOSAKA LIETUVOJE

Viena iš paskatų domėtis lietuvių folkloru buvo filosofinė ir literatūrinė vokiečių mintis, plūdusi per lietuviškąją raštiją ir jos veikėjus Mažojoje Lietuvoje. Dėme-

²⁴⁰ Zr. *Sembritzki J.* Die ostpreussische Dichtung, S. 228; *Müller H.* Die „Preussische Blumenlese“ von 1775..., S. 187; *Gineitis L.* Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, p. 125—126; *Domeikaitė A.* Die litauischen Volkslieder in der Deutschen Literatur.—Varupėnai, 1928, S. 24.

²⁴¹ Minėtos dainos aptartos skyrelyje apie J. Herderį.

²⁴² Zr. *Nanke.* Wanderungen durch Preussen.—Hamburg und Altona, 1800, B. 1, S. 204; *Gineitis L.* Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, p. 127.

²⁴³ Zr. *Förster F.* Handbuch der Geschichte, Geographie und Statistik des preussischen Reichs.—Berlin, 1820, B. 1, S. 149. Saltinis nurodomas iš: *Biržiška M.* Lietuvių dainų literatūros istorija, p. 51 ir *Krause A. G.* Littauen und dessen Bewohner <...>.—Königsberg, 1834, S. 121.

sys etnografijai Europoje skatino surasti lietuvių Lietuvoje su jo pagoniška praeitimi ir pagoniškosios kultūros relikto pilna dabartimi. Tačiau Lietuva ligi XIX a. pradžios stovėjo nuošaly nuo šio Europoje aktyviai besireiškusio proceso. Lietuvių liaudies dainą į vokiečių, o iš dalies ir Europos literatūrą bei kultūrą įvedė G. Lesingas, J. Herderis, J. Getė. Tuo metu, kai kituose kraštuose buvo žavimasi liaudimi ir jos kultūra, kai ji buvo aukštinama ir raginama ja sekti bei iš jos mokytis, Lietuvą slėgė bažnytinio obskurantizmo bei jo pagimdytos raštijos našta. Vis dėlto ir Lietuvoje XVIII a. pabaigoje pradėta domėtis tautosaka. Aukštinti praeitį skatino politiniai veiksniai, siekimas išlaikyti savarankišką Lietuvos—Lenkijos valstybę, noras „semtis stiprybės iš praeities“. Keičiantis pažiūroms į senovę ir jos reliktus, argumentų lietuvių liaudies kultūros savitumui parodyti toli ieškoti nereikėjo, nes valstiečių masės XVIII a. savo gyvenimą dar reglamentavo pagal pagoniškosios kultūros reikalavimus²⁴⁴. Amžiaus pabaigoje lietuvių kalba imama plačiau vartoti visuomeniniame gyvenime. Neatsitiktinis dalykas, kad lietuvių kalbos apleistumo laikais 1794 m. sukilimo vadai Lietuvos valstiečius prie ginklo pašaukė „mužikų kalba“ ir žadėjo jiems asmens laisvę. Nuo kalbos jau netolimas kelias ligi folkloro²⁴⁵.

Ligi XIX a. tautosaka Lietuvoje kiek plačiau nebuvo renkama. Pasitaiko tik viena kita žinia, jog būta žmonių, atsikreipusių į liaudies poetinę kūrybą kaip paprastų valstiečių kultūros apraišką ir istorijos šaltinį. Antai T. Čackis (*Tadeusz Czacki*, 1765—1813), lenkų visuomenės veikėjas, mokslo organizatorius, istorikas, savo darbuose

²⁴⁴ Zr. *Klimas P.* Lietuvių senybės bruožai, p. 39—107; *Basanavičius J.* Lietuvių kryžiai archeologijos šviesoje.—Kn.: *Basanavičius J.* Rinktiniai raštai.—V., 1970, p. 124—155; *Lebedys J.* Lietuvių kalba XVII—XVIII a. viešajame gyvenime.—V., 1976, p. 200—212 ir kt.

²⁴⁵ J. Lebedžio iš rankraštytų sukauptose XVIII a. šaltinių publikacijose yra liaudies poetinės kūrybos pėdsakų: pasakojamosios tautosakos nuotrupų bei perfrazavimų, patarlių, priežodžių, liaudiškų posakių, etnografinių dalykų, tikėjimų, mitologijos, burtų. Zr. *Lebedys J.* Lietuvių kalba XVII—XVIII a. viešajame gyvenime, p. 40—50 ir kt.

nemažai dėmesio skyręs Lietuvos visuomenės ir kultūros istorijai, veikale „Ar romėnų teisė buvo lietuvių ir lenkų teisių pagrindas“ (1809) rašo, jog lietuviai turėję senovinių dainų (runų). A. Naruševičius (*A. S. Naruszewicz*, 1733—1796), lenkų poetas ir istorikas, T. Čackiui sakęs, kad apie Ariogalą rastas akmuo su runų įrašais, kuriuos jis, t. y. A. Naruševičius, pats matęs.

T. Čackis ne tik suprato ir pabrėžė istorinę liaudies dainų vertę, bet taip pat pateikė kiek duomenų apie be-
maž nežinomą lietuvių liaudies dainų rinkėją Mateušą Tukalskį Neliubovičių, kuris užrašinėjęs jas Žemaitijoje. M. Neliubovičius darbavęsis XVIII a. pabaigoje — jis mirė 1795 ar 1796 m.²⁴⁶

M. Neliubovičius, nuo Naugarduko kilęs teisininkas ir istorikas, minėtojo A. Naruševičiaus bendradarbis bei draugas, buvo neblogai susipažinęs su Lietuvos istorija ir kultūra. Jis mokėjo rusiškai, tyrinėjo Lietuvos metriką, sekretoriavo Lietuvos ižde. Paveiktas tariamojo senovės galų bardo Osiano ir pavestas A. Naruševičiaus, M. Neliubovičius Žemaitijoje ieškojo karinių dainų, kuriose vy-
lėsi rasiąs istorijos liekanų²⁴⁷. M. Neliubovičius yra nurodęs, jog vienoje žemaičių dainoje atsispindi paprotys atvykimo į teismą laiką skaičiuoti pagal naktis²⁴⁸. T. Čackis tvirtina M. Neliubovičių jam sakius, kad senosiose lietuvių dainose dainuojama apie Kauno midų, ilgai ir plačiai garsėjusį gerumu²⁴⁹. T. Čackis sako, jog M. Neliubovičius jam davė dainų rinkinėlį su daina, kurioje žemaičių ir lietuvių liaudis apdainavusi slibino nugalėjimą²⁵⁰. Labai įdomi M. Neliubovičiaus žinia apie dainą, jo teigimu, panašią į škotų. Toje dainoje jis radęs raginimą į

²⁴⁶ *Hernas Cz.* W kalinowym lesie.— Warszawa, 1965, t. 1, s. 220.

²⁴⁷ *Ibid.*, s. 218.

²⁴⁸ Zr. Czy prawo rzymskie było zasadą praw litewskich i polskich? <...> / przez *Tadeusza Czackiego*.— Wilno, 1809, s. 11—12.

²⁴⁹ Zr. O litewskich i polskich prawach <...> / przez *Tadeusza Czackiego*.— W Warszawie, 1800, t. 1, s. 276.

²⁵⁰ *Czacki T.* Rozbiór dziejów narodu polskiego przez pierwszych dwóch pisarzów: Marcina Galla i Wincentego Kadłubka.— In: Nowy Pamiętnik Warszawski, 1801, t. 1, s. 190.

karą joti²⁵¹. Ši užuomina tikriausiai liudija dainą „Oi, le-
kia lekia“, kurioje yra posmai:

*Oi, lekia lekia
Gulbių pulkelis,
Oi, lekia lekia
Gulbių pulkelis,*

*Tėvynę ginti
Ragin brolelius,
Tėvynę ginti
Ragin brolelius.*²⁵²

Žinios apie M. Neliubovičių rodo, kad XVIII a. ant-
rojoje pusėje dainos Lietuvoje buvo renkamos ir iš jų da-
romos mokslinės išvados. Net religinėje XVIII a. litera-
tūroje, kuri savo idėjomis ir kalba buvusi toli nuo liau-
dies, galima užtikti folkloro pėdsakų. Giesmėse ir maldų
knygose, išleistose XVIII šimtmetyje, sudarkytos, žargo-
niškos kalbos sraute kartais blyksteli vienas kitas liaudiš-
kas palyginimas, priežodis, patarlė, vaizdingas posakis,
tautosakinis epitetas, kaip antai „žemė kieta kaip geležis,
žemė kieta kaip varis“ ir pan.²⁵³ 1765 m. išspausdintoje
„Giesmėje apie smertį“ šiurpiais mirties vaizdais gąsdi-
nama naudojant patarliškus palyginimus. Mirtis pjauna
visus „kaip avis“:

*Gražiausias paneles,
Strainiausias mergeles,
Kaip seną, taip jauną,
Lygiai visas pjauna
Kaip avis.*²⁵⁴

1796 m. Vilniuje buvo išleistas elementorius „Mokslas
skaitymo rašto lietuviško dėl mažų vaikų...“, susilaukęs

²⁵¹ Zr. O litewskich i polskich prawach. <...> /przez Tadeusza
Czackiego, t. 1, s. 14.

²⁵² Lietuvių tautosaka.— V., 1964, t. 2, Nr 332, p. 304.

²⁵³ Zr. *Gineitis L.* Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, p. 133—
134.

²⁵⁴ Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, p. 137.

kelių leidimų. Be abėcėlės, „slebizavimo“ pavyzdžių, poetių ir įvairių maldu, parašytų daryta lietuvių kalba, elementoriaus galė įdėta „Kalėdaitis dėl mažų vaikelių“, kurį galima pavadinti „giesme rykštei“. Jame tvirtinama, kad vaikus mušti rykšte liepia „dvasia šventa“ ir kad tai labai naudinga. Rykštės motyvas ir įvaizdis, nors vadovaujantis ir skirtingais idėjiniais postulatais bei skirtingai vaizduojamų situacijų kontekste, buvo plačiai žinomas liaudies buityje ir dainuojamojoje, pasakojamojoje bei smulkiojoje tautosakoje. „Giesmės rykštei“ idėjinė prasmė susisieja su S. Daukanto XIX a. pirmojoje pusėje paskelbta (vadinasi, gyvavusia ir kur kas anksčiau) patarle „Su rykšte kūdikį į kapus nenuvarysi, su pyragu nepavadinsi“²⁵⁵. Tokios prasmės patarlių yra nemažai.

Nedrąsūs mėginimai XVIII a. pabaigoje Lietuvoje naujai pažvelgti į liaudies kultūrą tolydžio stiprėjo. Pirmaisiais XIX a. dešimtmečiais šitie bandymai išsiplėtė ir davė ištikus folkloro rinkinius. Juose paskelbta medžiaga buvo tokia vertinga, kad netrukus buvo iškelta į nacionalinio pasididžiavimo aukštį.

BANDYMAI VERTINTI TAUTOSAKĄ

Tyrinėjamuoju laikotarpiu, visų pirma XVIII a., pradėta ne tik tautosaka domėtis bei ją rinkti. Pastebime pastangų geriau suvokti liaudies poetinę kūrybą, teoriškai ją įprasminti, apibendrintai nurodyti būdingas jos žymes. Ano laiko autoriai, rašę apie lietuvius ir jų kultūrą, palyginti menkai pažino tautosaką, nedaug jos turėjo. Dėl to jie negalėjo nuodugniau nurodyti nei jos tematinio-idėjinio turtingumo, nei meninio įvairumo, nors ir pasakė ligi šiol reikšmės nenustojusių minčių. Tautosakos rinkimo užuomazgos siekia XVII amžių. Pačioje XVIII a. pradžioje jos rinkimas įgyja daug platesnį mastą. Kalbos

²⁵⁵ Zr. [Daukantas S.] Abeciela lietuvių-Kalnienu ir Ziamajtiu kalbos.— Petrapilie, 1842, p. 53; Lietuvių tautosaka, t. 5, p. 162; LMD I 906/7, 63; LTR 1251/108; LTR 1681/150; LTR 3148/162; LTR 3835/1255.

gryninimo tikslu tautosaką rinko ir kitus ragino tai daryti kalbinio ginčo dalyviai M. Merlinas ir J. Perkūnas, Ezo-
po pasakėčių vertėjas į lietuvių kalbą J. Šulcas. Daug
smulkiosios tautosakos surinko J. Brodovskis. Pirmojo dai-
nų rinkėjo vardo nusipelno J. Kroicfeldas, kuris dainas
laikė lietuvių literatūra. Tautosakos rinkimas tam tikru
laipsniu virto kalbos, istorijos, etnografijos, literatūros
klausimus liečiančių ano meto inteligentų veiklos dalimi.
Jis įeina į sąmoningos iš pradžių kalbinės, o paskui ir li-
teratūrinės veiklos sritį. Tiesa, iki XIX a. pirmojo ketvir-
čio Lietuvoje neišryškėjo nė vienas didesnis tautosakos
rinkėjas. Tačiau Mažojoje Lietuvoje domėjimasis ja, jos
rinkimas ir panaudojimas jau tapo tradicija. Raštai apie
Mažosios Lietuvos lietuvius rodo jų dvasinės kultūros tur-
tingumą. O iš ten išleistuose darbuose sukauptos tauto-
sakos galime ir privalome spręsti apskritai apie lietuvių
folklorą anuo metu. Juk apie lietuvius, gyvenusius Lie-
tuvoje, ir jų kūrybą duomenų, kaip matėme, yra labai
nedaug.

Į liaudį ir jos kūrybą akys krypo Skandinavijos šaly-
se, Rusijoje, Vokietijoje ir kt. Kai trys Pil. Ruigio paskelb-
tos lietuvių liaudies dainos susilaukė vokiečių kultūros
atstovų dėmesio ir palankaus atsiliepimo, tai šis faktas
nebuvo nei atsitiktinis, nei vienintelis anuometiniame kul-
tūriniame Europos gyvenime. G. E. Lesingas, prieš rašy-
damas entuziastingus žodžius apie lietuvių dainas „Lite-
ratūriniuose laiškuose“, jau buvo žavėjęsis negrų ir lapių
dainomis. Jis ieškojo naujų šaltinių literatūrai atgaivinti.
Liaudies dainos, tarp jų ir lietuvių, jam atrodė esančios
sektino meistriškumo ir kūrybiškumo. G. E. Lesingas apie
Pil. Ruigio paskelbtas lietuvių dainas rašė: „Jūs galite
įsitikinti, kad kiekviename pasaulio kampelyje gimsta dai-
niai ir kad gyvi jausmai nėra tik kultūringų tautų priva-
lumas. Neseniai varčiau Ruigio lietuvišką žodyną ir pa-
baigoje neplataus tyrinėjimo apie šią kalbą užtikau vieną
čia įdėtą retenybę, kuri mane be galo nudžiugino. Kele-
tas lietuviškų d a i n ų arba dainelių, kurias būtent dai-
nuoja paprastos merginos. Koks naivus sąmojis! Koks
žavus paprastumas! Lietuviškame žodyne jūs jų neieško-
kite: dvi meniškiausias, paties Ruigio išverstas, iš ten per-

rašysiu“²⁵⁶. „Paprastų mergaičių dainų“ iškėlimas rodytų tokį žmogaus ir jo kūrybos supratimą, kokį skelbė garsusis Ž. Ž. Ruso (*Jean Jacques Rousseau, 1712—1778*). Pažiūros, kad civilizacija ir civilizuota visuomenė sugadino žmogų, turėjo nemažos įtakos lietuviui, kaip žmogaus ir valstybės piliečio, dvasinio jo pasaulio vertinimui. Ž. Ž. Ruso įtakoje buvo aukštinami paprasti „gamtos žmonės“, kokie atrodė esą lietuviai. Antai minėtasis F. S. Bokas tiesiog stebisi lietuvių kūrybingumu. Pasak jo, lietuviai net ir pravardes išgalvoja sąmojingai ir sumaniai („sinnreich und aufgeweckt“), gražiau negu vokiečiai ir lenkai. Kitas XVIII a. autorius, rašęs apie Mažosios Lietuvos lietuvius, yra K. Nankė. Jis buvo gamtininkas, tačiau domėjosi ir etnografija bei gyventojų buitimi. K. Nankės žinios yra iš pačios XVIII a. pabaigos: į kelionę po Prūsiją, kaip pats sakosi, jis išvyko 1794 m. gegužės 4 d. ir pėsčias apkeliavo didelę jos dalį. Savo kelionių aprašymo ketvirtajame skyriuje K. Nankė aprašo lietuvius, jų charakterį, drabužius, gyvenamąsias vietas (Tilžę, Ragainę, Rusnę, Pilkalnį ir kt.), Rambyno kalną, pagonių kulto liekanas, vietos žmonių požiūrį į vokiečius. Paliečia vestuvių ir laidotuvių apeigas. K. Nankė jau XVIII a. pastebėjo spartų lietuvių papročių bei apeigų keitimąsi per pastaruosius penkiasdešimt metų. Jo informacija, papildyta kelionių aprašymo leidėjo L. Bačko, yra labai vertinga, nes jis pateikia tai, ką pats buvo patyręs ir savo akimis matęs. K. Nankė pabrėžia, kad lietuviai yra darbštūs ir mėgsta meną²⁵⁷.

Žinių apie lietuvių folklorą, jo rinkimą ir bandymus jį apibūdinti negalima atsieti nuo domėjimosi lietuvių kalba ir jos vertinimo. Į tautosaką žiūrėta kaip į taisyklingos, gražios lietuvių kalbos šaltinį. Geriausieji liaudies kalbos pavyzdžiai — patarlės, priežodžiai, dainos — buvo laikomi sektinu kalbos etalonu, jie veržte veržėsi į gramatikas, žodynus, kalbos tyrinėjimus. Tokiam tikslui tautosaka tarnavo M. Merlinui ir Pil. Ruigiui, kuris dainas

²⁵⁶ *Lessing G. Werke. Briefe, die neueste Literatur betreffend. Laokoon.— Berlin—Leipzig, Wien—Stuttgart, S. 87.*

²⁵⁷ *Zr. Nanke. Wanderungen durch Preussen, S. 146—219.*

kaip taisyklingos kalbos šaltinį įvertino aiškiai ir sąmo-ningai. „Paprastų mergaičių sukurtos dainos“ jam rodė lietuvių kalbos „dailumą“. Lietuvių kalba, „melodinga ir švelni, kupina puikių posakių ir patogių dalyvių“, daug prisidedanti prie lietuvių liaudies dainų „poetiškumo, nai-vaus žaismingumo“, tvirtino J. Kroicfeldas²⁵⁸. Almanache „Das preussische Tempe“, kalbėdamas apie dainas, jis nu-rodė, jog jose pavaizduoti troškimai labai kasdieniški, o prie tokio vaizdavimo būdo „daug prisideda kalba, kuri yra tokia melodinga ir maloni, pilna gražių junginių ir dalyvių, tačiau mums, vokiečiams, turinti per daug maži- binių žodžių“²⁵⁹. Apie lietuvių kalbos žodžių formas čia sprendžiama iš dainų. Lietuvių kalbai santyky su tauto- saka nemažai vietos skiria K. Nankė, pabrėždamas, jog deminutyvų gausumu ji prilygstanti italų kalbai. Lietu- viai kalba tęsdami žodžius. K. Nankės tvirtinimu, visą sa- vo grožį lietuvių kalba parodanti tik dainuojant. Tad jo pastaba apie lietuvių kalbą susisiečia su lietuvių dainų apibūdinimu. Kaip tik kalbos grožiui pailiustruoti K. Nan- kė pateikia dvi lietuvių liaudies dainas iš almanacho „Das preussische Tempe“ originalo ir vokiečių kalbomis: „Ge- sang am Braut-Abend“ („Ko vėjas pūtė“) ir „Gesang bei der Heimführung“ („Iš vakarėlio vėjeliui pučiant“)²⁶⁰. J. G. Herderiui iš dainų skambėjo pirmą kartą kalba. Iš dai- nų „Laiškuose apie Osianą“ jis sprendė apie kalbos rit- mingumą, „prasmingą melodingumą“. Jis stebėjosi, „kiek prasmingo kalbos ritmo glūdi jų (dainų — A. J.) esmė- je“²⁶¹. Kalbos posakių savotiškumą F. Bokui liudijo pa- tarlės. Pasak jo, minties gilumą ir išsakymo grožį patar- lės ir teturinčios būtent pasakytos lietuvių kalba ir visa tai prarandančios išverstos į kitą kalbą²⁶².

Lietuvių kalbą, kaip ir jų būdą, sugebėjimus, papro- čius, aukštino I. Kantas, C. F. Heilsbergas, D. Jenišas,

²⁵⁸ Žr. *Gineitis L.* Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, p. 120.

²⁵⁹ *Sembritzki J.* Die ostpreussische Dichtung, S. 228.

²⁶⁰ Žr. *Nanke.* Wanderungen durch Preussen, S. 198—203.

²⁶¹ Žr. *Herder J. G.* Auszug aus einem Briefwechsel über Ossian und die Lieder alter Völker.— In: *Herder J. G.* Werke in fünf Bän- den, B. 2, S. 240.

²⁶² Žr. *Bock F. S.* Versuch einer wirtschaftlichen Naturgeschich- te..., S. 154—155.

L. Gervaisas ir kt. Žinomas Berlyno universiteto profesorius, vokiečių filosofas ir literatas Danielius Jenišas (*Jenisch*, 1762—1804) nesuprato lietuvių kalbos galimybių, netikėjo, kad į ją galima išversti Voltero bei I. Kanto kūrinis, bet vis dėlto jis pastebėjo ja sukurtos lietuvių liaudies poezijos savitumą ir grožį. 1796 m. veikale „Philosophinis bei kritinis keturiolikos senesniųjų ir jaunesniųjų Europos kalbų palyginimas ir įvertinimas“ D. Jenišas įdėjo keturis dainos „Aš atsisakiau savo močiutei“ posmus ir priėjo išvadą, jog lietuvių liaudies dainos „ausiai skamba maloniai“. Pil. Ruigio dainą jis citavo ir lietuvių kalba²⁶³. I. Kantas K. Milkaus žodyno pratarmėje 1800 m. įrašė: „Prūsų lietuvis tikrai nusipelno, idant būtų išlaikytas jo charakterio savitumas, o kadangi kalba yra svarbiausia charakterio formavimo ir išlaikymo priemonė, tai kartu ir jos grynumas tiek mokykloje, tiek bažnyčioje matyti iš aukščiau duoto (C. F. Heilsbergo ir D. Jenišo) lietuvių aprašymo“²⁶⁴.

Gausų tautosakos gyvavimą ligi XIX a., numanomą iš vėlesnio jos paplitimo ir užrašymų, patvirtina amžininiai. Minėdami autorius, palikusius pastabų apie XVIII a. lietuvius, matome, kad ne vienas jų pabrėžia lietuvių dainingumą ir dainų gausumą. Pirmųjų trijų lietuvių liaudies dainų paskelbėjas Pil. Ruigys savo „Tyrinėjime“ yra nurodęs dainininkų bei dainų gausumą ir įvairumą. „Tyrinėjimo“ penkioliktajame skyriuje, kalbėdamas apie lietuvių kalbos gražumą ir meilumą, jis teigia, kad „paprastų mergaičių sukurtos dainos, arba odės, visokiomis progomis dainuojamos...“²⁶⁵ Dainų gausumą pastebėjo ir F. S. Bokas. Jis sako: „Jie (lietuviai — A. J.) dainuoja labai mielai, ypač merginos ir moterys, lygiai taip, kaip prancūzai, ir vartoja ypatingas, pačių išgalvotas ir sudėtas daineles, kurias jie vadina dainomis...“²⁶⁶ Pasak F. S. Bo-

²⁶³ Zr. *Jenisch* D. Philosophisch-kritische Vergleichung und Wuerdigung von vierzehn aelteren und neueren Sprachen Europens.—Berlin, 1796, S. 491—492.

²⁶⁴ *Rickevičiūtė* K. I. Kanto požiūris į lietuvių kalbą ir kultūrą, p. 63—64.

²⁶⁵ Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, p. 152.

²⁶⁶ *Bock* F. S. Versuch einer wirtschaftlichen Naturgeschichte..., B. 1, S. 155.

ko, lietuviai kalbą pajvairina „maloniomis“ užuominomis, aliuzijomis ir mįslėmis bei priežodžiais, kurių turį tiek, kad jais ištisai šneką. Kad plačios paprastų žmonių masės kūrė dainas ir jų melodijas ir kad dainos buvo visame krašte dainuojamos, nurodo K. Nankė, kalbėdamas apie dainų paplitimą tarp Mažosios Lietuvos lietuvių. Jis rašo: „Liaudies dainos yra didelė dalimi pramanytos moterų, kurios sudeda ir paprastas melodijas ir dažniausiai turi gerus skambius balsus. Visa tauta labai mėgsta dainuoti, ir jų susiėjimuose bei iškilmėse pašnekesiai ir dainavimas yra visuotinė pramoga“²⁶⁷. Kai kurie autoriai ne tik pabrėžia dainų gausumą, bet ir sieja jas su funkcija, nurodo aplinkybes, kuriomis jos buvo atliekamos. B. Gervaisas (apie 1760—1829) „Pastabose apie prūsus“, išspausdintose 1795 m., rašo: „Dieną po atlikto darbo jie (lietuviai — A. J.) tariasi negalį geriau užbaigti, kaip bendrai užtraukdami linksmą dainą“²⁶⁸. Dainas su darbu sieja XVIII a. antrojoje pusėje ir XIX a. pradžioje gyvenęs Mažosios Lietuvos valdininkas C. F. Heilsbergas. K. G. Milkaus „Lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodyno“ pratarinėje jis nurodo: „Lietuviai mėgsta dainuoti. Jie dainuoja ir linksminasi prieš darbą ir po jo...“²⁶⁹ Pažymint liaudies poetinės kūrybos gausumą, kyla natūralus klausimas, kur slypi jos kūrimo ir gyvavimo priežastys. Suprantama, kad šių priežasčių tenka ieškoti valstiečių butyje. Gyvenimo pagrindą sudarė natūralus žemės ūkis, primityvus, nenašus rankų darbas, menki, pačių pasidaryti, daugiausia mediniai padargai. Nors prekybinė gamyba ir piniginiai santykiai ir veržėsi į valstiečio sodybą, bet natūralaus ūkio irimas didesnės įtakos buičiai dar nedarė. Tokio ūkininkavimo gyvybingumą palaikė maži miestai ir negausi jų buržuazija, silpna pramonė. Šimtmečiais susiklostęs gyvenimo būdas, reglamentuojamas senovinių tikėjimų, amžius kurtų bei puoselėtų apeigų, papročių, tradicijų, lėtai ir kolektyviai dirbami darbai teikė materia-

²⁶⁷ *Nanke*. Wanderungen durch Preussen..., S. 204.

²⁶⁸ [*Gevais B.*]. Notizen von Preussen, mit besonderer Rücksicht auf die Provinz Littauen..., Sml. 1. Königsberg, 1795, S. 35.

²⁶⁹ *Mielcke C. G.* Dritte Vorrede.— In: Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörterbuch.

lines galimybes bei psichologinę nuotaiką tautosakai kurti ir ją atlikti. Ekonominiu-socialiniu požiūriu lietuvių, kaip, beje, ir kitų tautų, tradicinė tautosaka yra natūralaus ūkio kultūrinis produktas. Tik natūralaus ūkio bei patriarchalinės buities rėmuose galima suprasti, pavyzdžiui, žagrės, virtusios simboliniu folkloro įvaizdžiu, idealizavimą arba jaunamartės vestuvinę tragediją dainose.

Patriarchalinio gyvenimo būdo pastovumą stiprino valstiečio prisirišimas prie žemės, gimdęs regionalinius folkloro ir jo gyvavimo savitumus, savo ruožtu atspindėjusius valstiečio meilę gimtai pirkiai ir saviems laukams. Prisirišimas prie gyvenamosios vietos, gimtinės meilės jausmas yra vienas gyvybingiausių kūrybinių jėgų skatintojų. Žmogaus užsidarymas į savo šeimos kiautą, sunki materialinė buitis uždėjo neišdildomą antspaudą visai lietuvių liaudies poetinei kūrybai.

XVIII amžius paliko pirmuosius ir, reikia pasakyti, gana teisingus apibendrinančius liaudies poetinės kūrybos vertinimus. Šie vertinimai atskleidė ne vieną esminį jos gyvavimo, idėjinės bei meninės vertės bruožą, kurie ligi šiol liko nepaneigti. Pastabos apie lietuvių liaudies poeziją pirmiausia liečia dainas. Tik vėliau dėmesio susilaukė smulkioji tautosaka.

Vieni pagrindinių lietuvių liaudies dainų bruožų, kurie buvo išskelti ir pabrėžti kalbėjusiųjų apie jas XVIII a.,—tai primityvumas, pirmykštis paprastumas, naivumas, lyrinis švelnumas ir pan. Šitokia dainų charakteristika yra nulemta romantinio žavėjimosi „gamtos žmogumi“ ir jo dvasiniu pasauliu, idealistiniu jo supratimu. Net toks gyvenimo ir žmogaus dvasios žinovas kaip J. V. Getė tvirtino, kad liaudies dainininko kūrybinė prigimtis yra tartum iš kito pasaulio, jo neveikia žemiškieji rūpesčiai, vargai, stimulai, nes jį „gamta spyrė dainuoti kaip paukštį ore“²⁷⁰. G. Lesingas dainose įžiūrėjo daug naivaus sąmojo („Welch ein naiver Witz!“) ir „žavinčio paprastumo“ („Welche reizende Einfalt!“). J. Kroicfeldas tvirtino dai-

²⁷⁰ Zr.: *Maciūnas V.* Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje, p. 268; *Kircher E.* Volkslied und Volkspoesie in der Sturm- und Drangzeit.—*Zeitschrift für deutsche Wortforschung*, 1903, B. 4, S. 33.

nas esančias „pilnas naivaus žaismo, pilnas saldžių svajonių“²⁷¹. Gražų ir malonų dainų skambėjimą jautė B. Gervaisas. Apibendrindamas tai, ką patyręs apie lietuvius ir jų dainas, jis rašo: „Tokios dainos dažniausiai yra jų pačių pramanytos ir jų kalba skamba labai gražiai. Šioms dainoms jie taip pat pritaiko melodijas, kurių, kad ir labai paprastų, dėl geros įgimtos muzikinės jų klausos dainuojant gana malonu klausytis“²⁷².

Į lietuvių liaudies dainų ypatingą meninį vaizdą, jų išimtinai švelnų pasaulio suvokimą dėmesį K. Milkaus žodyno pratarmėje atkreipė D. Jenišas. Į dainas jis žiūri tokiu pačiu žvilgsniu, kaip ir B. Gervaisas: „Mažos lietuvių meilės dainelės, vadinamos dainomis, dvelkia tokiu paprastumu, nuoširdumu ir jautrumu, kad jos net tokios dvasios ir širdies žmogui, koks buvo Lesingas, pasirodė vertingos, ir jis jas, kaip žinoma, išgyrė vokiečiams“²⁷³.

Nuoširdus dainų paprastumas domino ir kitus, mažesnio garso XVIII a. literatūros veikėjus. Vokiečių poetas ir kritikas Heinrichas Vilhelmas Gerstenbergas (1737—1823) G. Lesingo paskelbtąją dainą „Aš atsisakiau savo močiutei“ perkūrė ir išspausdino savaitraštyje „Hypochondrist“ kaip tik dėl jos „pirmykščio originalumo“.

Dainų tematikos apibūdinimuose į pirmą planą iškeliamą meilės tema. F. Heilsbergas K. Milkaus žodyno pratarmėje pastebi, kad „jų (lietuvių — A. J.) dainose išreikšiami švelniausi meilės ir draugiškumo jausmai“²⁷⁴. Tą pačią mintį pabrėžia ir J. G. Herderis. Darbe apie anglų ir vokiečių viduramžių poezijos panašumą lietuvių dainas jis lygina su Sapfo meilės lyrika ir prieina išvadą, kad ir Sapfo eilių, ir lietuvių liaudies dainų kūrimo pagrindas yra tas pats, būtent „meilės prigimtis“. Štai kur glūdįs jų panašumo pagrindas! J. G. Herderis daro tokią išvadą: „Juk jeigu Sapfo ir lietuvė mergaitė meilę panašiai

²⁷¹ Zr. *Gineitis L.* Kristijonas Donelaitis ir jo epocha, p. 120.

²⁷² [*Gervais B.*]. Notizen von Preussen, mit besonderer Rücksicht auf die Provinz Littauen..., S. 35.

²⁷³ *Jenisch D.* Zweite Vorrede.— In: *Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch.*

²⁷⁴ *Rickevičiūtė K. I.* Kanto požiūris į lietuvių kalbą ir kultūrą, p. 63.

apdainuoja, iš tiesų jų dainavimo taisyklės turi būti tikros, jos yra meilės prigimtis ir apima visą žemę“²⁷⁵.

Atsiliepiamuose apie lietuvių liaudies poeziją galima ne tik įžiūrėti pastangų suvokti meninę jos esmę. Juose keliama mintis, kad liaudies kūrybą reikia laikyti rašytinės poezijos pagrindu. Vadinasi, susiduriame su bandymais gilintis į dainų poetikos klausimus. Pil. Ruigys „Lietuvių kalbos tyrinėjime“, pažymėjęs lietuvių sugebėjimą kurti „dailius poetiškus vardus, puikiai atitinkančius daiktų prigimtį“, nori išaiškinti, kokiomis priemonėmis liaudis kuria savo dainas. Jis rašo: „Kurdami dainas, paprasti žmonės, suprantama, panaudoja visokias priemones — užuominas, mįsles, tropinį nusakymo būdą“²⁷⁶. Kad poeziją reikia kurti tokią, kaip ir liaudies poeziją, ir tokia kalba, kokia savo dainas dainuoja paprasti žmonės, nurodo K. Milkus „Trumpame lietuvių poezijos vadove“ („Kurze Anleitung zur litauischen Poesie“, 1800). K. Milkus šitaip motyvuoja būtinybę poetui gerai mokėti kalbą: „Be to, kiekvienu atveju jis turi mokėti taip aiškiai rašyti, kad ir paprasčiausias lietuvis suprastų. Šiuo atžvilgiu lietuvių kalba pranašesnė už kitas. Ir kilniausi posakiai yra suprantami liaudžiai, kadangi jie paimti iš kalbos, kuri kasdien skamba jos lūpose“²⁷⁷.

XVIII a. tautosaka pradedama suvokti ne kaip atskirų žmonių, o kaip daugelio, visų, liaudies kūryba. Į mokslinę literatūrą įvedamas liaudies dainos terminas. Toks paprastų žmonių, valstiečių sukurtų dainų supratimas ir pavadinimas Europoje buvo žinomas. Tačiau nauja tai, kad pradėtas taikyti liaudies dainos terminas. Jau Pil. Ruigys „Tyrinėjime“ pastebėjo, kad dainas kuria ir dainuoja „paprastos merginos“. J. G. Lesingas su tuo sutiko ir tai pakartojo „literatūriniame laiške“. Liaudies dainos terminą vartojo J. Kroicfeldas. Jis rėmėsi keturiomis dainomis, kurios buvo išspausdintos almanache „Die preussische Blumenlese“. Pratarinėje „Prūsijos poezijos istorijos įvadas“

²⁷⁵ Herder J. G. Von Ähnlichkeit der mittlern englischen und deutschen Dichtkunst nebst Verschiednem, das daraus folget, S. 291.

²⁷⁶ Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, p. 150.

²⁷⁷ Ten pat, p. 202.

(„Vorbericht zur Geschichte der preussischen Dichtkunst“, 1775) rašo: „Keturiuos (dainos — A. J.), kurias mes norime įdėti į šią antologiją, turi tokiuos aiškiuos paprastos liaudies dainos, be to, lietuvių dainos požymius, kad jie patys kalba apie tikrąją jų kilmę“²⁷⁸. Liaudies dainos terminą populiariuo J. G. Herderis. Jį vartojo ir kiti autoriai. Lietuvių dainos atskiriamos nuo latvių, apie jas kalbama kaip apie lietuvių mergaičių, t. y. lietuvių valstiečių, dainas.

Iš to, kas ligi šiol sakytą, matyti, kad XVIII a., ypač antrojoje jo pusėje, pradėjo formotis lietuvių folkloristikos kaip mokslo užuomazgos. Dainų lyriškumo, švelnumo, paprastumo, taurių meilės jausmų, gilios senovės atgarsių, melodijų vaidmens supratimas ir iškėlimas pelnytai įėjo į mūsų folkloro vertinimo kriterijų arsenalą ir išlaikė laiko bandymą dėl to, kad remiasi faktine medžiaga, tautosakos ir jos paplitimo pažinimu. Nepaisant perdėto liaudies poezijos idealizavimo, pastebime bandymų sieti ją su gyvenimu, su žmonių buitimi.

Lietuvių tautosaka XVIII a. peržengė nacionalinės mūsų kultūros ribas ir įėjo į Europos kultūros lobyną. Prie dainų išgarsinimo daug prisidėjo žymiausi ano meto žmonės — J. V. Getė, G. E. Lesingas, J. G. Herderis ir kiti. Tuo metu palyginti plačiai svarstomi lietuvių dainų vertimo į vokiečių kalbą klausimai ir prieinama išvada, kad būtina ne pažodžiui perteikti jų turinį, o suvokti ir vertime išreikšti bendrą nuotaiką, perteikti dainos originalo skambėjimą. J. G. Kroicfeldas „Prūsijos antologijoje“ apie savo atliktus dainų vertimus kalbėjo: „Šių dainų vertimas tiek žodžių skaičiaus ir vietos, tiek ritmo atžvilgiu kiek tik įmanoma yra artimas originalui“²⁷⁹. Leksinis vertimo tikslumas ir, kita vertus, dainos skambėjimo perteikimas buvo suprantami kaip pagrindiniai gero vertimo reikalavimai. Su patarlėmis ir priežodžiais vokiečių mokslo ir kultūros darbuotojai susipažino per dvikalbius žodynus.

²⁷⁸ Müller H. Die „Preussische Blumenlese“ von 1775..., S. 184.

²⁷⁹ Ibid.

Išvesdamas lietuvių dainą į platų pasaulį ir pakeldamas ją į literatūros aukštumas, ypač didelį vaidmenį suvaidino J. G. Herderis. Aštuoni lietuvių liaudies poezijos kūriniai rinkinyje „Tautų balsai dainose“ prabilo pasauliui lietuvių liaudies balsu. Per J. G. Herderį prūsų monarchijos ir dvarininkų skriaudžiamo lietuvio valstiečio daina įsiliejo į Europos tautų liaudies kūrybos chorą ir pasiekė net didžiojo J. V. Getės nemirtingąją lyriką. Taigi lietuvių liaudies poetinė kūryba XVIII a. buvo įvertinta (G. E. Lesingas), išvesta į Europos kultūrinės platumas (J. V. Getė) ir gavo savo tikrąjį vardą — „liaudies“ (J. G. Krocifeldas, J. G. Herderis). Liaudies poezija iš paprastų žmonių buities, jų kalbos fakto tampa literatūros reiškiniu, sektina menine vertybe, kuri nusipelno garsaus tyrinėtojo plunksnos.

Tautosakos vertinimas aptariamuoju laikotarpiu turi didžiulę socialinę-visuomeninę reikšmę. XVII—XVIII a. surinktoje ir iš dalies į viešumą iškeltoje tautosakoje, kaip teisingai yra nurodęs J. Lebedys, „pirmąkart lietuvių kultūros istorijoje prabilo savo vardu, savo meniniu žodžiu liaudis, kuri viešpataujančių klasių buvo laikoma tik darbo gyvuliu, sutvertu nuolatinei vergovei, darbo jaučiu, tik tuo besiskiriančiu nuo tikrojo, kad neturi ragų. Toji tautosaka buvo viena iš liaudies kovos priemonių su viešpataujančiomis klasėmis, jų ideologija. Joje liaudis parodė, kokia ji iš tikrųjų yra, išsakė savo požiūrį į gyvenimą, įvairius jo reiškinius“²⁸⁰. Tautosakos kaip nacionalinės vertybės suvokimas istoriniame tautos sąmonėjimo kelyje suvaidino pažangų vaidmenį. Liaudies poetinė kūryba daug prisidėjo prie to, kad lietuvių literatūra nuo pat savo užuomazgų geriausiais pavyzdžiais atsistojo darbo žmonių pusėje.

Kultūrinio smukimo aplinkoje, feodalams nusigręžus nuo savo tautos ir kalbos, liaudis savo kūryboje reiškė savo mintis taisyklinga lietuvių kalba. Tautosakoje, kad ir nenuosekliai, su valstiečiams būdingais svyravimais

²⁸⁰ Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a., p. 30—31.

ir prieštaravimais, atsispindėjo antifeodalinės nuotaikos. Paprasto valstiečio gyvenimo patirtis ir tikrovės stebėjimu pagrįsta išmintis, sunki buitis ir vargas, nelaimės, moralės principai ir tikėjimas geresne ateitimi tautosakoje, ypač patarlėse ir priežodžiuose, iškyla kaip kontrastas feodalų pažiūroms į žmogaus gyvenimą ir visuomenę. Lietuvių folkloristikos ir apskritai nacionalinės kultūros raida XIX amžių pasiekia ir į ją įsilieja jau su ryškiai pastebimais liaudiškais elementais.

ЛИТОВСКАЯ ФОЛЬКЛОРИСТИКА ДО XIX ВЕКА

Резюме

Книга о литовской фольклористике от ее истоков до начала XIX в. является первой частью истории науки о собирании, публикации, оценочном восприятии и использовании литовского народно-поэтического творчества.

До сих пор эта история мало изучена, хотя занимает большой отрезок времени от первых историко-этнографических сведений о балтийских племенах до основанных на научной марксистской методологии обобщающих исследований и публикаций фольклорного материала. Факты, уже извлеченные из источников, освещающих национальное прошлое и ставшие достоянием фольклористики, также пока не систематизированы и не основаны на всей совокупности известного в наши дни исторического, мифологического, языкового, этнографического и фольклорного материала. Хронологические рамки работы охватывают период от первых упоминаний и сведений о балтах, которые можно привлечь к объяснению фольклора, до конца XVIII — начала XIX в., когда с падением польско-литовского государства и включением Литвы в состав Российской империи начался новый этап в общественной и культурной жизни литовского народа. Данный исторический отрезок представляет собой единый объект исследования по объему и ценности материала, сходству данных, оценки роли этих данных в жизни, значению для постижения народного быта, важности для формирования фольклористики как суммы знаний о народной литературе, аналогиям общественных условий жизни людей и т. д.

Фольклорной науки в сегодняшнем ее понимании в рассматриваемый период еще не было. В настоящей работе под термином фольклористика подразумевается совокупность знаний о народно-поэтическом творчестве и

его бытовании. Поэтому в работе выделяются и освещаются древнейшие сведения о мифологии балтов, их верованиях, быте, этнографии. Источниками и авторами первых таких сведений и были хронисты, историки, этнографы, переводчики, исследователи языка. Целью и содержанием их работ был отнюдь не фольклор, а отображение жизни простых людей и языковые интересы. В объект исследования входит также собирание фольклора, его публикация и попытки теоретического его осмысления. Уделяется внимание также использованию фольклора в трудах по истории, этнографии и литературе, поскольку этот факт наглядно свидетельствует, во-первых, что те или иные произведения фольклора в то время, когда были использованы, бытовали, и во-вторых, что они ценились, что понималась их важность для письменности.

О литовском фольклоре в прошлом, о его историческом развитии и восприятии в различные периоды национального развития существует довольно обширная литература, создававшаяся по различным поводам и разными авторами. Так, уже в первом сборнике литовских народных песен-дайн, подготовленном Л. Резой (1776—1840), в его «Исследовании литовских народных песен» и комментариях, наряду с текстами песен, приводятся ссылки на источники их прежних публикаций, некоторые их оценки и исторические сведения о них. Начатая Л. Резой традиция ознакомления в песенных сборниках хотя бы с краткой историей публикации и оценочного восприятия песен и с отражением исторических событий в песнях была продолжена и впоследствии; правда, основным источником освещения и комментирования песенных текстов чаще всего оставался Л. Реза. В XIX в. о песнях были написаны и более обстоятельные работы, в которых затрагивались вопросы их истории и этнографии. Немало ценных для истории развития и изучения литовского фольклора сведений содержится в многочисленных работах политического деятеля литовской либеральной буржуазии, видного этнографа и фольклориста Й. Басанавичюса (1851—1927). Критическое обращение к фактам, заключенным в его

сочинениях, может быть весьма полезным и для современного исследователя фольклора. Пожалуй, наиболее обстоятельно литовские народные песни в историческом плане изучал историк литературы М. Биржишка (1882—1962). В своих исследованиях он детально и в целом ряде случаев исчерпывающе указал на использование песен в самых различных исторических источниках, на отражение исторических событий в народно-песенном творчестве. В фактографическом отношении особенно ценны содержащиеся в его трудах пояснения и комментарии, хотя история песноведения тут зачастую заменяется поиском в песнях отголосков исторических событий. Автором истории собирания и изучения литовских народных песен вплоть до основания Литовского научного общества (1907) является финский фольклорист, собиратель литовских народных песен А. Р. Ниemi (1869—1931). Он приводит многочисленные факты, пытаясь периодизировать их, бытование песен связывает с народным бытом и поэтическим творчеством соседних народов — латышей и финнов. Использование дайн в немецкой литературе изучала А. Домейкайте. В вышедших в 30-е годы журналах „Mūsų tautosaka“ («Наш фольклор») и „Tautosakos darbai“ (Труды по фольклору) историографическим вопросам уделялось немного внимания и места. В работах данного периода наглядно проявилась тенденция решать проблемные вопросы литовской фольклористики не на основе данных самого фольклора и прошлого Литвы, а исходя из теорий, позаимствованных извне. Учебники, как правило, ограничивались перечислением фактов, которые не связывались в цельную систему и трактовались в отрыве от истории литовского народа. Для уяснения развития литовского фольклора и фольклористики большое не только информационное, но и научное значение имеют сборники исторических документов, мифологических и этнографических источников, а также библиографии публикаций-исследований — как общие, так и по отдельным видам и жанрам фольклора. С XIX в. до второй мировой войны опубликован целый ряд статей и исследований о литовском фольклоре и фольклорной науке. Однако следу-

ет заметить, что написанное о литовском фольклоре, о его историческом пути и исследованиях в досоветской фольклористике было направлено скорее на выявление отдельных фактов, а не на их широкое научное освещение и истолкование. Положение существенно изменилось в советский период. Теперь в исследованиях, посвященных виднейшим фольклористам и отдельным видам и жанрам фольклора, всесторонне освещаются и историографические вопросы, связанные с обсуждаемой темой. Это большой шаг вперед в литовской науке о фольклоре. Особо следует подчеркнуть, что в советский период появились обобщающие работы по фольклористике. Фольклор как вид народной культуры и искусства обобщенно освещен в академических историях литовского народа и литовской литературы. Впервые в литовской фольклористике ее историческое развитие, объединенное в цельную систему, представлено в «Очерке литовского фольклора».

Обращаясь к истории фольклористики, во многих случаях нельзя не затронуть и истории тех или иных произведений устного народного творчества. Ведь толкование произведений фольклора и составляет, собственно говоря, предмет фольклористики. Ее нельзя отмежевать от мифологии, разного рода верований, чародейств, предрассудков, представлений о богах и божествах, поскольку, с одной стороны, все это является причиной возникновения и бытования целых видов и жанров фольклора, а с другой — составляет основу, объединяющую фольклористику с остальными областями народной культуры и изучающими их дисциплинами. Подход к фольклору автор настоящей работы стремился включить в широкий общественно-культурный контекст. Интерес к народно-поэтическому творчеству, его использование и оценка всегда были связаны с существовавшими одновременно установками в общественной жизни, науке, идеологии. Эти связи не всегда отчетливы и непосредственны, однако в конечном итоге они имеют важное значение для развития фольклористики. Поэтому автор подходит к восприятию и оценке фольклора с учетом гуманистических, классицистических, просве-

тительских идей. С другой стороны, общественные, идеологические течения, научные направления никогда не существовали в чистом виде и в строго определенных хронологических рамках, зачастую они совмещались и переплетались. Там, где это целесообразно, в работе устанавливается связь с аналогичными культурными явлениями других европейских народов, причем не упускается из виду тот существенный факт, что ни одно значительное национально-культурное движение, более или менее цельная система взглядов не могут сформироваться лишь под воздействием идей извне, если эти идеи не имеют под собой почвы на родине.

Обращаясь к истории литовской фольклористики до XIX в., в целом ряде случаев нельзя ограничиваться данными только литовской истории, этнографии, мифологии, фольклора. Необходимо, и это особенно касается древнейших времен, обращение и к другим родственным балтским племенам, в первую очередь к пруссам, а также к ятвьягам. К пруссам в первую очередь потому, что среди балтов этнически они наиболее близки литовцам. Следует подчеркнуть, что привлечение материала о пруссах для объяснения явлений литовской этнографии и фольклора уже стало научной традицией. Иначе обстоит дело с латышами. Их история, развитие культуры и фольклора пошли по иному руслу. Исследование литовско-латышских фольклорных взаимоотношений и связей составляет специальную и большую проблему. В целом ряде случаев вопросы этнической принадлежности явлений, изучаемых в данной работе, весьма запутаны. Об этих явлениях часто можно сказать лишь то, что они являются общим достоянием балтов.

Исследование исторического процесса любого явления не может быть продуктивным, если не установлены достоверность и подлинность изучаемого материала. Фольклор в этом отношении представляет собой особенно яркий пример. При определении достоверности фольклорных явлений, принадлежности их литовскому фольклору, времени и характера их бытования, наряду с данными, имеющимися в исторических источниках, единственный путь — ретроспективный взгляд в прошлое с

привлечением для сравнительного анализа известного в настоящее время фольклорного материала и достижений советской фольклористики, а также других общественных наук.

Работа состоит из четырех разделов. В первом разделе представлен обзор сведений, способствующих пониманию своеобразия литовской народной культуры, в том числе и фольклора, от начала нашей эры до XVI в.

Литовский фольклор издавна бытовал как в самой Литве, так и среди литовцев, живших в Восточной Пруссии, в так называемой Малой Литве. Первые сведения, которые можно привлечь для объяснения литовского фольклора, проистекают именно из Малой Литвы. Ей литовская культура обязана и первыми публикациями фольклора, которые вывели литовское народно-поэтическое творчество на широты европейской культуры. На территории бывшей Восточной Пруссии проживали ближайшие этнические родственники литовцев — пруссы. Сведения о них помогают изучать и уяснять и некоторые явления литовского фольклора.

До начала XVI в. мы располагаем несколько большими сведениями о пруссах, литовцах Восточной Пруссии и ятвягах. Литовцы, жившие на территории теперешней Литвы, упоминаются реже и вскользь. В первом веке нашей эры римский историк П. К. Тацит (ок. 55—ок. 120) в историческом труде «Германия» приводит сведения о балтах (эстиях), которые помогают понять мифологические представления о культе Жямины-Жямепатиса, а также позже опубликованную Л. Резой песню «Девушка среди чужих». В конце IX в. путешественник Вульфстан сообщает об обряде захоронения у балтов. В конце первого тысячелетия монах из монастыря св. Алексея в Риме И. Канапарий (ум. 1004) в «Житии святого Адальберта» („Vita Sancti Adalberti“) и папский миссионер архиепископ Бруно (Брунон, ок. 970—1009) описывают убийство Войцеха-Адальберта и песню, которую пели прусские язычники. Источники XI—XV вв. свидетельствуют о существовавшей в то время богатой языческой культуре литовцев и других балтов, которая являлась основой всей их духовной жизни. Это

явствует из целого ряда исторических источников: писем великого князя литовского Гедимина (ок. 1275—1341), датированных 1324 г., письма итальянского гуманиста Энея Сильвиа Пикколомини (1405—1464), заметок германского хрониста Адама Бременского (ум. 1085), датированных 1075 г., хроники из XII в. польского хрониста В. Кадлубека (ок. 1150—1223) и др. Некоторое представление о народных традициях дает Христинбургский (Кишпорский) договор (1249), где упоминаются мифические существа, используются фольклорные образы, описываются свадебные обряды, погребение воинов, характеризуются прусские певцы или служители культа тулиссоны и лигашоны. «Хроника Ливонии» (XIII в.) и историк С. Даукантас (1793—1864) утверждают, что в те времена пелись военно-походные песни. Польский историк Я. Длугош (1415—1480) упоминает о ятвяхгах и их песнях. Из его истории узнаем, что языческая литовская культура, особенно мифология, бытовала при дворе Гедимина. Историки Я. Длугош, М. Стрыйковский (1547 — после 1586) в своих историях указывают, что воины литовцы пели песни во время Грюнвальдской битвы (1410). Епископ Михаэль Юнге в своем указе, изданном в 1425 г., свидетельствует о наличии у пруссов многочисленных «опеваний» и «чародейств». Его современник монах Берингер в письме от 1428 г. сообщает о поклонении пруссов «неверным богам», о том, что они праздники празднуют по своим языческим обычаям, а на свадьбах и в масленицу исполняют свои танцы. Польский историк М. Меховита (Мацей из Мехова, 1457—1523) при описании Литвы определенно подтверждает, что у литовцев была историческая песня об убийстве великого князя Жигимонта Кейстутовича (ок. 1365—1440).

Несмотря на то, что мы располагаем сведениями о богатой духовной культуре балтов до XVI в., из той эпохи не сохранилось ни одного, даже небольшого, фольклорного текста на литовском языке. Авторы, из сочинений которых почерпнуты упомянутые сведения, не интересовались специально фольклором балтов. Данные, представляющие интерес для фольклористики, они вклю-

чили в свои труды с целью более наглядной иллюстрации тогдашнего быта. В исторических источниках до XVI в. более или менее конкретные и точные сведения для фольклористики представлены весьма скупо, однако в целом они проливают свет на языческую культуру, выросшую из анимистического восприятия природы, и как бы ставят в зародыше те вопросы, которые актуальны в фольклористике по сегодняшний день. Сведения о древних балтах сравнивались с жизнью людей из других этнических групп. Приводимые факты указывают также, что в те времена существовали различные виды и жанры фольклора.

Во втором разделе рассматривается фольклор в источниках XVI столетия. В истории литовской культуры и общественной жизни XVI в. занимает весьма видное место. На протяжении этого столетия в жизни крестьян Литвы произошли большие перемены. Развитие торговли и городов оказало влияние на жизнь народа, на формирование его бытовых устоев, по существу сохранившихся вплоть до XX в. Произошли сдвиги и в культурной жизни. XVI в. ознаменовался изданием первой литовской книги. Идеи гуманизма, пришедшие в Литву из Западной Европы через Германию, также способствовали прогрессу в социально-экономической и культурной жизни. Характерное для гуманизма преклонение перед античной культурой поощряло интерес и к литовским обычаям, их почитание и более уважительное отношение к крестьянину — носителю этих обычаев и обрядов. Традиции, своими корнями уходящие в глубокую древность, в XVI в. жили своей полнокровной жизнью. Среди них видное место занимал фольклор, о котором в письменные источники проникло немало сведений, касающихся литовцев как Восточной Пруссии (Малой Литвы), так и Литвы.

Важным источником сведений о литовцах Малой Литвы является «Прусская хроника» С. Грунау (ок. 1470 — ок. 1531), написанная между 1510—1530 гг. К ней впоследствии обращались многие авторы. Хотя С. Грунау не всегда уточняет, где он описывает пруссов, а где литовцев, и не все его сведения достоверны, одна-

ко он приводит немало фактов, касающихся мифологии, истории, этнографии, народного быта, фактов, проливающих свет и на бытование фольклора. Из «Прусской хроники» узнаем, что в те времена среди литовцев было распространено множество верований, сказок, в описаниях хроники встречается ряд сюжетных аналогий повествовательного фольклора. Из «Прусской хроники» немало позаимствовал другой прусский историк — Л. Давид (1503—1583), сочинение которого также называется «Прусская хроника» (найдена в 1720 г., опубликована в восьми томах в 1812—1817 гг. в Кенигсберге). Хроника Л. Давида ценна прежде всего тем, что приводимые им сведения намного детальнее, чем в хронике С. Грунау, и это позволяет проследить их связь с текстами и обрядами, зафиксированными позже. Л. Давид описывает различные обрядовые церемонии, упоминает о покупке жен, пишет о магическом значении цифры три, приводит взятую у С. Грунау молитву богу Пяркунасу и т. д. Описывая обряд жертвоприношения козла, прусскую свадьбу и похороны, он цитирует, правда, на немецком языке, отрывки из текстов молитвы, причитания и плача. С хрониками С. Грунау и Л. Давида соприкасается «Судовская книжица» (опубл. ок. 1583), пользовавшаяся большой популярностью в XVI в. В ней упоминаются чародеи, колдуны, описывается культ козла и связанные с этим обрядовые церемонии, приводится плач невесты.

Сведения, приводимые в первой литовской книге — изданным в 1547 г. «Катехизисе» М. Мажвидаса, — носят прежде всего мифологический характер. Для истории фольклора и фольклористики ценность представляют те элементы катехизиса, которые соотносятся с устным народным творчеством (в катехизисе упоминаются ужи, домовые — айтварас и каукас, пяркунас и др.). Ценностью для фольклора обладают и встречающиеся в письмах М. Мажвидаса отрывочные данные об обычаях бракосочетания, кумовства, календарных праздников, хотя они относятся главным образом к сфере этнографии.

К мелким жанрам фольклора, особенно к пословицам, часто обращается в своих сочинениях переводчик Библии на литовский язык Й. Бреткунас (1536—1602). Хотя сведения он черпал из других источников, но они во многом способствуют пониманию мифологии, быта, обычаев пруссов и местных литовцев. В переводе псалмов Й. Бреткунас перечислил, какие в те времена употреблялись в Литве музыкальные инструменты, тем самым оставил весьма ценные сведения для истории музыки. Привязанность литовцев Малой Литвы к древним верованиям и некоторые ее проявления засвидетельствованы в постилле Вольфенбютеля, составленной не позднее 1573 г. (найдена в 1896 г.). Непрочность позиций христианства и живучесть древних верований и обрядов в XVI в. подтверждают «грамоты, предупреждения, распоряжения прусских властей крестьянам литовцам». Некоторые сведения о древних пруссах, жителях Судовии (этнографический район Литвы), сообщает И. Штюллер (Либонотан; ум. 1521). О том, что в конце XVI в. пруссы исполняли групповые танцы, свидетельствует К. Хенненбергер (1529—1600).

В Литве XVI в. также заметно влияние традиций народного быта, языка на письменное творчество. Стихия народной жизни не могла не затронуть просвещенные умы того времени. Так, Михалон Литвин (*Michalonis Lituani*; жил в XVI в.; точные даты жизни и смерти неизвестны) в книге «О нравах татар, литовцев и москвитян» (написана в 1548—1550 гг.; впервые издана в 1615 г.) оставил свидетельства о литовской мифологии, верованиях, чародействах и суевериях. По его утверждению, литовцы поклонялись домовым, хранителям домашнего очага, почитали души умерших, ужей, жен покупали и т. д. В его сочинении встречаются некоторые выражения, которые могли быть распространены в народе. О верованиях, обычаях, мифических существах жителей Жямайтии (этнографический район Литвы) сообщает и Й. Ласицкис (*Johan Lasicii Poloni*; 1534—1602) в книге «О жямайтийских богах» (1580). Правда, Й. Ласицкис немало нафантазировал, измыслил несуществовавших богов, так как записал он не свои данные, а то,

что сообщил ему Й. Ласкаукас (Ласковский) и что он знал по другим источникам. Й. Ласицкис засвидетельствовал существование мифологического фольклора, оставил тексты молитв богу Пяркунасу, богу льноводства Вайжгантасу, габии (святой огонь домашнего очага), пересказал содержание песнопения в честь бога Пяргубрюса, записал начало песни пахоты. Й. Ласицкис также упоминает о культе козла — он приносился в жертву по окончании жатвы. Описывая свадьбу, он приводит едва ли достоверное сведение о похищении жен. Ценность представляют некоторые сообщаемые Й. Ласицкисом данные, косвенно касающиеся произведений фольклора. Так, он пишет о девичниках, вечерних посиделках, которые долгое время были важным местом и формой бытования народно-поэтического творчества. Данные, приводимые А. Гванини (1534—1614), у которого М. Стрыйковский оспаривал авторство работы, также помогают понять условия бытования фольклора и причины, стимулировавшие его создание, поскольку немало места он уделяет народному быту, труду, обычаям. А. Гванини пишет, что в октябре жямайты жертвовали животных Жяминикасу и приводит молитву, возможно, Жямепатису. А. Гванини указывает, что у жямайтов были трубы и горны, много трудовых песен, особенно песен помола.

Из XVI в., пожалуй, больше всего данных о бытовании фольклора оставил польский хронист, автор первой печатной истории Литвы М. Стрыйковский (1547 — после 1586). Ценность сообщаемого им повышает то, что он исходит чаще всего из своих непосредственных наблюдений. По его свидетельству, языческая культура в XVI в. еще повсеместно практиковалась. Люди верили в существование гномов, поклонялись Пяркунасу, приносили жертвы Жяминикасу, праздновали праздник Пяргубрюса; используя данные фольклора, М. Стрыйковский рассказывает о войнах Литвы с врагами. Большую ценность представляют его сведения о песнях и пении. Хронист указывает, что литовцы пели и плясали во время празднования Иванова дня, поминок усопших, по

окончании уборочных работ и по другим поводам. Данные М. Стрыйковского об исторических песнях можно приурочить к деяниям правителей древней Литвы — Ольгерда, Ягайлы, Вайшвилкаса, полководцев и других именитых людей. Историк довольно конкретно пишет об исторических песнях, посвященных князю Утяны и Гедрайчяй Довманту и одному из защитников Каунасского замка в 1362 г. — Гурде Гентвилайтису. М. Стрыйковскому принадлежит приоритет опубликования первого литовского анекдота, в своей «Хронике» он положил начало традиции печатания пословиц и поговорок. Есть здесь и другие данные о тогдашней литовской духовной культуре. «Хроника» М. Стрыйковского позволяет утверждать, что в литовском фольклоре существовали историко-эпические повествования и песни. По-видимому, оставшись незаписанными, они со временем исчезли и до нас не дошли.

Источником мифологических верований, пословиц и поговорок XVI в. являются сочинения одного из основоположников литовской письменности М. Даукши (р. между 1527—1538, ум. 1613). М. Даукша знал литовские пословицы, заимствовал их из фольклора и использовал в своих переводах. Тем самым он подтверждает преемственность традиции их бытования и является своего рода связующим звеном между древними временами и XVII—XVIII вв., когда мелких жанров фольклора было записано и использовано гораздо больше. Аналогичным путем, только в более скромных масштабах, шли в использовании пословиц М. Пяткявичюс (ок. 1550—1608) и Й. Моркунас (ок. 1550 — после 1611), первый — переводчик катехизиса, второй — постиллы.

Следы коллективного творчества и народная традиция живо ощутимы в литовских летописях, которые окончательно сформировались в XVI в. Летописи — не исторические источники в чистом виде, а поэтизированные рассказы о старине, в которых отразились мифология, верования, поэтика фольклора, народный язык. В них заведетельствована не историческая правда, а соответствующие воззрения, убеждения, легенды (рассказ о сне Гедимины, традиция некрокульта: захоронение с покой-

ником когтей медведя или рыси). О том, что народные традиции оказывали заметное влияние при создании летописей, говорит не только их содержание, но и художественная форма (оперирование хронологически неопределенным временем, образными выражениями, гиперболизация явлений и т. д.).

Все вышеизложенные данные, сохранившиеся в источниках XVI в., составляют прочную достоверную основу как свидетельство бытования в ту пору литовского народно-поэтического творчества.

Третий раздел посвящен литовскому фольклору в письменности XVII в. В первой половине этого столетия восприятие фольклора в сущности не изменилось, хотя волна гуманизма и спала. Народное мироощущение осталось прежним, люди продолжали верить в своих языческих богов. Таким образом, XVII в. является своего рода звеном в многовековом развитии литовского фольклора. Проистекающие из народного языка слова и выражения, народные поверья и др. использовались в оригинальной и переводной литературе, хотя, по-видимому, не всё нам известно. Народный язык и его традиции продолжали оставаться настолько прочными, что оказывали влияние и на религиозную литературу.

Проследить фольклорную традицию в Литве XVII в. позволяют прежде всего сочинения лексикографа К. Ширвидаса (1578—1631). Для толкования слов в словаре он пользуется распространенными в народе понятиями и тем самым отражает реалии народного быта, культуры, медицины. Приводя термины фольклора, музыки, К. Ширвидас дает представление и об объектах, называемых этими терминами. Имена мифических существ указывают на их существование в народном сознании, на их фольклорную принадлежность. В проповедях К. Ширвидаса местами ощущается влияние фольклорного стиля, выдержки из священного писания даются в народном выражении, включаются пословицы. Даже в сочинениях таких сравнительно далеких от фольклора авторов, как С. М. Славочинскис (1630—1660), Й. Хондзинскис (1600—1666), П. Шрубаускис (1620—1680), Б. Пятравичюс (р. 1615—1619), можно

усмотреть аналогии с пословицами и песнями. Для истории фольклористики представляет интерес записанная в 1681 г. песенка «Помесим вильнюсскую грязь...» Влияние мифологических народных воззрений можно проследить в школьных драмах Г. Шимкявичюса (1644—1709). С гораздо большим основанием к фольклору можно отнести известные в конце столетия две застольные песни, авторство которых приписывается тогдашнему бурмистру Каунаса И. Прейссу-Панонию (1623—1710).

В XVII в. интерес к народной культуре литовцев Восточной Пруссии был традиционным, унаследованным из прошлого. В значительной мере его стимулировала религиозная борьба, необходимость сделать религиозную литературу более доступной народным массам. Все это способствовало использованию фольклорного материала в письменности. Обращение к литовскому фольклору в Малой Литве тесно связано с языковедческими и историко-этнографическими работами. Так, Й. Реза (1576—1629) перевод псалмов Давида иллюстрировал удачно воспроизведенными пословицами и народными сравнениями. Народная фразеология используется в приписываемом Ф. Преториусу (1624—1695) «Немецко-литовском словаре» (ок. 1675) и в так называемом словаре А. Краузе. Для обоснования законов литовского языка к пословицам обращались в своих грамматиках Д. Клейнас (1609—1666) и К. Сапунас (1589—1659). Свадебные и похоронные обряды в своей работе 1621 г. описывает Э. Вагнер.

Немало места жизни Литвы в своем «Путешествии...» отводит И. А. Бранд (1647—1691), хотя источник его сведений не всегда ясен. Он приводит данные о литовской мифологии, быте, языке, свадебных и похоронных обрядах, цитирует строфу из похоронного плача и четырехстишие плача юноши из песни об измене невесты. Кроме того, в «Путешествии...» помещены отрывок из застольной песни и целый ряд пословиц и образных выражений. Следует отметить, что значение пословиц и поговорок И. А. Бранд поясняет, и это свидетельствует о его жизненном подходе к материалу.

Обобщающую картину жизни Малой Литвы и ее населения попытался создать историк и этнограф К. Гарткнох (1644—1687), хотя сведения он черпал не из жизни, а из других источников, которые в ряде случаев использовал неточно. К. Гарткнох оставил немало этнографических и мифологических данных. Он сообщает о гномах, ужах, приводит начало молитвы Пяргубрису, молитву Пяркунасу и т. д., на немецком и польском языках цитирует выдержки из свадебных песен и похоронных плачей.

Довольно широкую историческую и этнографическую картину быта литовцев Малой Литвы рисует Т. Леппнер (1633—1691) в «Литовце Пруссии» (1690). В своей работе он затрагивает почти все области материальной и духовной жизни местных литовцев. К примеру, он дает высокую оценку литовскому языку, указывает, что песни слагает сам народ. Т. Леппнер оставил сведения о тематике и жанровой принадлежности литовских народных песен. Он ясно указал на связь песен помола с трудовым процессом, на существование любовных, застольных и других песен, дал описание инструментальной музыки и инструментов прусских литовцев: труб, канклес, барабанов и др. Довольно подробно он описывает свадьбу, приводит содержание песни пробуждения молодых, дает описание «танца чести» невесты, одеяния свата и т. д., особенно подчеркивает трудовой мотив в свадебных обрядах. Описывая похоронные обряды, автор указывает на существование многочисленных плачей и приводит два плача на литовском языке. Литовские пословицы Т. Леппнер называет «мудрыми». Загадки он подобрал удачные, популярные и в наши дни. Т. Леппнер был духовником и представителем правящих классов. В силу своих убеждений пение литовцев он называл завыванием, в свадьбах усматривал чрезмерное пьянство и т. п., однако им выражал сочувствие, что они в социальном и национальном отношении унижены. Так говорить он мог потому, что, по его словам, о литовцах писал правду, а их творчество связывал с жизнью:

Одним из самых больших источников материала о жизни и культуре литовцев Восточной Пруссии в XVII в. является огромный, в восемнадцать книг, до сих пор полностью не опубликованный труд «Прусские сцены», принадлежащий перу королевского историографа Польши, уроженца Клайпеды М. Преториуса (ок. 1631—35—1707). Его данные сходны с данными Т. Лепнера, однако ценны прежде всего тем, что взяты из других мест Малой Литвы. М. Преториус включил в свой труд многочисленные сведения из других источников, а также свои собственные наблюдения. Описывая жизнь пруссов и литовцев, М. Преториус отмечает их бедный быт, народную медицину и суеверия, природу и в его время еще живые мифологические представления (веру в существование Жямины, многих других прусско-литовских мифических существ и богов, встречающихся в фольклоре). В «Прусских сценах» представлено немало конкретных фактов, имеющих познавательную ценность для фольклористики, для связанных с литовским фольклором обрядов и их истории. Особенно важно, что свадебные обряды, песни, сказания, танцы и т. д. М. Преториус описывает в их историческом развитии. «Прусские сцены» — незаменимый источник для историка, этнографа и фольклориста. В них ярче, чем в прежних сочинениях, подчеркивается любовь и привязанность литовцев к песне. М. Преториус немало места отводит различным обрядам: описывает начало весенней пахоты, начало и конец жатвы, осенние сходки селян перед началом обмолота зерна, праздник Габъяугиса по завершении обмолота и др. Некоторые замечания М. Преториуса позволяют идентифицировать его сведения с записанными позднее песнями. Довольно подробно описывается народная свадьба с ее обрядовой и фольклорной насыщенностью. Так, М. Преториус описание сватовства иллюстрирует исполнявшимися во время его образцами фольклора, приводя по-литовски начало плача молодой и фразу, позволяющую идентифицировать текст с соответствующими песнями помолвки. Он оставил также сведения для исследователей народных танцев, детально описал некоторые из них. Нема-

ло внимания М. Преториус уделил народным мелодиям, намеревался записать их, даже начертил в своем труде нотные линии, однако самих мелодий не записал. Мелким жанрам фольклора автор «Прусских сцен» уделил немного места.

Из XVII в. до нас дошла одна литовская мелодия, в которой музыковеды усматривают черты, характерные для литовских народных мелодий.

В четвертом разделе речь идет об использовании фольклора в языковедческих, литературных, исторических и этнографических работах XVIII в. до падения польско-литовского государства и зачатках литовской фольклористики как науки. В XVIII в. литовский фольклор был единственной сферой словесного искусства, доступной широким народным массам. В краю царил всеобщий экономический, политический и культурный упадок. В письменности доминировала религиозная литература, создаваемая на искаженном, засоренном варваризмами языке, для очищения которого мало использовалась речь простых людей, яснее всего отражающаяся в фольклоре,— он в среде знати и церковников также рассматривался отрицательно. Негативное отношение к фольклору поддерживалось классицизмом, а в Малой Литве его развитию препятствовало протестантство. Однако на историческую арену все решительнее выдвигался человек труда, крепостной, обращая взгляд просвященных умов и на свой духовный мир. Противоречивое отношение к народу и его культуре имело место и в других европейских странах. В XVIII в., как и прежде, народ жил по своим давним традициям, которые поддерживались патриархальным образом жизни, отстранением крестьян от любого вида общественной деятельности, где доминировали чужие языки и чужая культура. Со старинными традициями, мировосприятием повсеместно бытовал и фольклор. К концу века, с ростом капиталистических отношений, получили развитие и те факторы, которые позже подрывали основы активного бытования фольклора.

В XVIII в. живо функционировали все виды и жанры устного народного творчества, однако, для подтвержде-

ния этого мы не всегда располагаем конкретными данными. На основании позднейших записей и других источников можно утверждать, что в рассматриваемый период были весьма популярны народные песни, прежде всего обрядовые, многоголосые, военно-исторические, детские и др. Создавался, развивался и пользовался популярностью повествовательный фольклор. Свидетельством его бытования является творчество родоначальника литовской литературы К. Донелайтиса (1714—1780), подготовленные тогда словари, «Народные сказки» С. Даукантаса (сборник подготовлен в 1835 г., опубликован в 1932 г.), а также записи сказок у соседних народов и аналогии с ними в литовском фольклоре. Из XVIII в. наиболее конкретными сведениями мы располагаем о пословицах и поговорках, которые фиксировались в словарях и грамматиках, так как отвечали потребностям совершенствования письменного литовского языка. На это указывает анонимный сборник мелкого фольклора, словарь Й. Бродовскиса, другие словари и грамматики того времени.

Фольклорная мысль раньше начала формироваться в Малой Литве, а не в Литве. Жизнь в монархическом прусском государстве была весьма консервативной, однако основы его уже начал расшатывать романтизм. В краю увеличивалось число школ, расширялось издание литовских книг, что пробуждало интерес к литовскому языку, а вместе с тем и к литовскому народно-поэтическому творчеству. Одновременно менялось отношение к литовскому крестьянину как к основному жителю — автохтону Восточной Пруссии, к его способностям. Все это стимулировало изучение прошлого, мифологии местных литовцев. Новым было то, что интерес к литовцам касался уже не только их этнографии или истории, но и окружающей их природы, ее богатств, экономики края. Из поля зрения не были выпущены и произведения фольклора. Народно-поэтическое творчество из экзотической диковинки превратилось в большую проблему поэзии и культуры. В повышении интереса к литовскому фольклору в Малой Литве важную роль сыграли практические нужды развития литовского

языка. Это особенно явствует из языковедческой дискуссии в начале столетия, в которой М. Мерлин (1641—1708) доказывал необходимость упорядочения языка общественной жизни тамошних литовцев. В работе «Главный принцип литовского языка» он призывал с литовцами говорить по-литовски, как на примеры правильной литовской речи указывал на песни и пословицы, писал в этой связи о необходимости их собирания. Несмотря на то, что М. Мерлин ограничивался религиозной сферой и не намеревался рекомендовать петь песни, его «Принцип» имел большой резонанс. Сторонник его идей Й. Пяркунас (1665—1711) составил рукописный сборник пословиц и немецко-литовский словарь, а И. Шульц (ок. 1684—1706) собирал песни, пословицы и перевел на литовский язык «Басни Эзопа» (изданы в 1706 г.), которые являются первой книгой светского содержания на литовском языке. Больше всего пословиц из XVIII в. оставил Й. Бродовскис (ок. 1695—1744) в своем рукописном «Немецко-литовском и литовско-немецком словаре» (словарь составлен не позднее 1744 г.), материал для которого он собирал всю жизнь и от которого сохранилась лишь немецко-литовская часть. В словаре Й. Бродовскиса содержится свыше 1100 пословиц и поговорок. В этом множестве мелких фольклорных произведений ярко отражается жизнь литовцев Восточной Пруссии с ее прогрессивными моментами и идейно-социальной ограниченностью. Пословицы, собранные Й. Бродовскисом, представляют ценность не только для фольклористики, но и для исследований по литовскому этногенезису, для лексикографии и т. д. То же можно сказать и о загадках, которых в словаре насчитывается до 150, и о загадках-вопросах. Пословицы, представленные в словаре Й. Бродовскиса, бытовали в его время, большинство из них известно и в наши дни. Они влияли на других авторов: к ним обращались К. Милкус, А. Шлейхер, М. Межинис и др. Сведения о двух мало известных песнях из XVIII в. приводит польский языковед и историк культуры А. Брюкнер (1856—1939) в журнале «Архив славянской филологии» („Archiv für slawische Philologie“). Одна из них — это ткацкая песня на свадебную тему «Посылали

меня сватать», другая — песня с неустановленной функцией либо игра «Цум, цум, цум». Расцвет литовской народной лирики подтверждают первые опубликованные Фил. Руйгисом (Philipp Ruhig, 1675—1749) в «Исследовании литовского языка» (1745) народные песни «Проводила дочь своего возлюбленного», «О неумеющей тонко прясть» и «Прощание дочери, выходящей замуж». Эти три песни — любовная, трудовая и свадебная, — переведенные и на немецкий язык, открыли путь песням литовских крестьян в мир европейской поэзии. Ими восхищались такие светила европейской культуры, как Г. Э. Лессинг, И. Г. Гердер и др. Из латинского варианта «Исследования» Фил. Руйгиса известна еще одна — военно-историческая песня: «Плуты поляки ехали на брань». Фил. Руйгис прочно вошел в фольклористику не только публикацией песен и пословиц, но и указанием на функцию некоторых песен. Публикование и популяризация литовских народных песен после Фил. Руйгиса связаны с именем немецкого поэта И. Г. Кройцфельда (1745—1784). Его заслуги перед литовской фольклористикой значительны — он является первым известным нам собирателем литовских народных песен. Литовские дайны он публиковал в журналах „Musenaltpach“ „Preussische Blumenlese“ и „Das preussische Temper“. Девять песен он передал И. Г. Гердеру, который четыре из них поместил в своем собрании песен. В историю литовской фольклористики вошел И. Г. Гердер (1744—1803), видный исследователь не только немецкой, но и всей европейской культуры, выходец из населенной литовцами части Восточной Пруссии. В своих трудах И. Г. Гердер немало внимания уделял балтийской и славянской истории и культуре. Он решительно выступал против эстетики классицизма, противовесом которой ему служило народно-поэтическое творчество. Фольклор И. Г. Гердер рассматривал глазами романтика: был уверен и провозглашал, что поэзия тем ценнее, чем ближе к природе стоят ее творцы. Образцом таких идеальных творцов были для него пруссы и литовцы. Так, литовскую девушку-песенницу он ставил выше иного писателя-профессионала, который не в состоянии от-

ступить от заранее написанного текста. О народных песнях И. Г. Гердер высказал немало мыслей, которые по сей день не утратили своего теоретического значения. Поющиеся людьми песни он называл народными, считал их плодом коллективного творчества, в песне подчеркивал примат мелодии и т. д. В своих теоретических постулатах и в сборнике песен народов Европы он поставил литовскую дайну в один ряд с народно-поэтическим творчеством других, в том числе и больших народов, хотя сам эти дайны и не собирал. В сборнике «Голоса народов в песнях» /первое издание под заглавием «Песни народов» („Volkslieder“) вышло в двух томах в 1778—1779 гг.; второе, озаглавленное «Голоса народов в песнях» („Stimmen der Völker in Liedern“), появилось в 1807 г./ И. Г. Гердер опубликовал в переводе на немецкий восемь литовских народных песен, одну из которых взял из «Исследования» Фил. Руйгиса, а семь позаимствовал у И. Г. Кройцфельда. В числе этих песен есть произведения, представляющие большую ценность для науки. Напр., в сборнике «Голоса народов в песнях» напечатан вариант песни «Разрушение палисадника» («Пой, сестричка, отчего не поешь»), который позволяет установить, что это песня не историческая, а свадебная. В свой сборник И. Г. Гердер включил в основном популярные народные песни, распространенные во всем населенном литовцами этнографическом регионе. Благодаря песенному сборнику «Голоса народов в песнях», литовская народная лирика получила известность за пределами Литвы, ее использовал в своей бессмертной поэзии И. В. Гете, авторы работ по истории и этнографии.

В XVIII в. складывались традиции использования фольклора в художественной литературе. До творческого обращения к фольклору и его широкого литературного осмысления было еще далеко, однако народно-поэтическое творчество уже становилось важным фактором развития и обогащения литовской литературы. Об этом свидетельствует творчество К. Донелайтиса, которое в свою очередь указывает на бытование фольклора в его время. Так, во «Временах года» и в баснях клас-

сик литовской литературы обращался к позаимствованным у народа, а значит, бытовавшим в его время сказкам о птицах, зверях и домашних животных. На существование соответствующих жанров народно-поэтического творчества, прежде всего богатого повествовательного фольклора, указывают встречающиеся во «Временах года» мифические существа. Текст поэмы пестрит пословицами, поговорками, природными звукоподражаниями. Во «Временах года» К. Донелайтис отрицательно высказывался не против песен, как таковых, а лишь против непристойных и против неприличного поведения при их исполнении. На К. Донелайтиса оказывало влияние как содержание фольклора, так и художественная его форма, что, в свою очередь, находило отражение в народности мировосприятия поэта. Фольклор органически связывает его творчество с народом, с народным творчеством и подтверждает активное функционирование основных жанров фольклора в его время. К. Донелайтис — не единственный писатель XVIII в. творчески использовавший фольклор в своем творчестве, предоставивший материал для его понимания. Воздействие на литературу оказывали не только отдельные произведения фольклора; своей идейно-эстетической системой на письменное творчество влияли целые виды и жанры устного народного творчества. Это явствует из произведений А. Шиммельпфеннига, К. Милкуса, из сочинений по истории и этнографии (Ф. С. Бокк, К. Нанке и др.).

На протяжении всего XVIII столетия литовская культура находилась под давлением церковного обскурантизма и порожденной им письменности. Фольклорная мысль зарождалась и развивалась лишь в Малой Литве, в то время как в самой Литве фольклора никто не собирал. Все же в XVIII в. интерес к фольклору появился и в Литве. Признаки влияния фольклора заметны даже в религиозной литературе, которая по своим идеям и языку находилась далеко от народа. Обращение к прошлому, к народу и его творчеству стимулировалось в Литве общественно-политическими факторами, стремлением сохранить независимое польско-литовское государство. По мере того, как менялось отношение к прош-

лому и его реликтам, аргументов для засвидетельствования самобытности литовской народной культуры далеко искать не приходилось. Литовские народные массы продолжали во многом придерживаться традиций языческой культуры, а фольклор являлся живучей составной частью их повседневного быта. К концу столетия литовский язык и фольклор вызывают к себе интерес уже не столько как доселе мало известная диковинка, сколько как ценный для науки реликт. Тем самым в Литве был «обнаружен» литовец со своим духовным миром, со своим творчеством. Т. Чацкий, к примеру, пишет, что литовцы пели старинные песни. Он приводит сведения о почти неизвестном собирателе песен в Жемайтии М. Т. Нелюбовиче и записанные им даины.

В ведении фольклористики как науки находится собрание, публикация и теоретическое осмысление фольклорного материала. Такое понимание науки о фольклоре позволяет утверждать, что в XVIII в. существовали элементы фольклористики. В Литве вплоть до XIX в. нельзя выделить ни одного видного собирателя устного народного творчества, между тем в Малой Литве необходимость собирать и использовать литовский фольклор акцентировалась уже с начала XVIII в. Это подтверждает деятельность М. Мерлина, Й. Пяркунаса, И. Шульца, Й. Бродовскиса, И. Кройцфельда и других, интересовавшихся литовским языком, историей, этнографией. Предпринимаются попытки оценить накопленный материал. Первые характеристики литовского фольклора не всегда достаточно обоснованы и верны, поскольку давались на основании сравнительно небольшого количества материала, но они явственно свидетельствуют о стремлении к оценочному восприятию народного творчества и выявляют некоторые существенные черты его идейно-художественной ценности. Суждения о литовском языке выносились при посредстве фольклора, в котором прослеживались законы функционирования правильного, чистого, понятного народу языка. Так, по мнению Ф. Бокка, литовские пословицы лишь и сохраняют свою красоту в литовской речи, а К. Нанке утверждал, что свою прелесть литовский язык демонстрирует толь-

ко в пении. Подобные мысли звучат в высказываниях И. Кройцфельда, И. Г. Гердера и др. В первых попытках оценки фольклора подчеркиваются творческие способности литовского народа, его любовь к искусству. Б. Гервайс отмечает, что литовцы сами слагают тексты песен и мелодии. Особенно подчеркивается любовь литовцев к песням и их обилие. Д. Йениш, кроме того, отметил приятное звучание песен. В XVIII в. при оценке литовского фольклора акцентируются такие черты народно-поэтического творчества, и прежде всего песен, как примитивность, первозданная простота и оригинальность, наивность, отзывчивая душевность, бескорыстная нежность, игривость и остроумие. Некоторые авторы связывают песни с функцией, указывают на обстоятельства, при которых они исполнялись. В темическом отношении на первый план выдвигается любовная тема. В отзывах о литовской народной поэзии можно встретить попытки углубиться в вопросы поэтики песен, рассматривая ее как основу письменной поэзии (К. Милкус). Следовательно, фольклор становится литературным явлением. Несмотря на чрезмерную идеализацию народной поэзии, налицо попытки связать ее с жизнью, с конкретным народным бытом, стремление опираться на фактический материал. Фольклор начинает осмысляться не как индивидуальное, а как народное творчество. Термин «народная песня» стал применяться к литовской песне. Весьма важно то, что было обращено внимание на преемственность и изменчивость народных традиций, обычаев, которые осмыслились в процессе развития, зависящем от жизненной практики. Из всего сказанного можно сделать вывод, что в XVIII в. уже формировались зачатки фольклористики. Литовская дайна, благодаря переводам на немецкий язык, перешагнула границы национальной культуры и вошла в сокровищницу европейской культуры, в творчество И. В. Гете, Г. Э. Лессинга, И. Г. Гердера. Оценочное отношение к фольклору в рассматриваемый период имеет огромное общественное значение: впервые в истории литовской культуры во весь голос заговорил народ, человек труда. Восприятие фольклора как национальной ценности сыграло значи-

тельную и весьма прогрессивную роль на историческом пути литовского народа. Попытки с XVIII в., пускай и робкие, взглянуть на литовское народно-поэтическое творчество в теоретическом аспекте, начиная с XIX в., постоянно расширялись и углублялись. Первые десятилетия XIX в. знаменуют собой новый этап развития литовской фольклористики. На передний план выдвигается значительное число аутентичного, документированного фольклорного материала (прежде всего песен), опубликованного отдельными сборниками. Эти сборники со временем вошли в сокровищницу литовской фольклористики и национальной культуры в целом. Фольклор, накопленный и опубликованный в XIX в., позволил формироваться таким постулатам о нем, которые означали рождение литовской фольклористики как системы познания. Теоретические исследования народно-поэтического творчества в XIX в. уже дают возможность говорить о фольклористике как о науке в подлинном смысле этого слова.

Автор выражает уверенность, что избранный им путь позволяет убедительно показать: представленные факты являются ярким свидетельством бытования литовского фольклора в рассматриваемый период. Материал, используемый в работе для аргументации, также указывает на то, что литовское народно-поэтическое творчество было тогда интенсивным, разнообразным и богатым, что оно составляет единое целое с известным нам сегодня, но гораздо позже собранным фольклором. Наряду с культурным значением, оно играло также большую идеологическую и общественно-социальную роль.

LITAUISCHE FOLKLORISTIK BIS ZUM 19. JAHRHUNDERT

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die vorliegende Arbeit über die litauische Folkloristik von der ältesten Zeit bis zum Anfang des 19. Jahr., bis zum Untergang des polnisch—litauischen Staates (Rzeczpospolita) ist der erste Teil unserer Geschichte der Folkloristik.

Die Geschichte der Sammlung der litauischen Folklore, ihrer Publikationen, ihrer Wertung und ihrer Anwendung ist wenig erforscht, obwohl sie sich über einen großen Zeitraum erstreckt von den ersten historischen und ethnographischen Zeugnissen über die baltischen Stämme bis zu den verallgemeinernden, auf wissenschaftlich-marxistischer Grundlage durchgeführten Forschungen und Stoffpublikationen. Die ältesten Zeugnisse, die aus den Quellen unserer historischen Vergangenheit stammen, sind schon in der Folkloristik benutzt worden, aber sie sind nicht einheitlich-systematisch erforscht und nicht in Einklang gebracht mit dem heute schon bekannten historischen linguistischen, ethnographischen und folkloristischen Stoff. Chronologisch umfaßt das Buch den Zeitraum von den ersten Zeugnissen und Berichten über die Balten, die ausgenutzt werden können zur Erklärung der Folklore, bis zum Ende des 18. Jahrh. bzw. bis zum 19. Jahrh., als nach dem Niedergang des polnisch-litauischen Staates Litauen in den Bestand von Rußland einging und eine neue Etappe im gesellschaftlichen und kulturellen Leben des litauischen Volkes begann. Dieser historische Zeitraum ist in mancherlei Hinsicht ein ziemlich einheitliches Untersuchungsobjekt: hinsichtlich des Stoffumfangs und -wertes, hinsichtlich der Ähnlichkeit der Fakten, der Wertung ihrer Rolle bzw. ihrer Bedeutung zur Erkenntnis des Volkslebens, der Wichtigkeit der Folkloristik als Lehre von der Entwicklung der Volksliteratur, der Feststellung der Ähnlichkeit zwischen den gesellschaftlichen Lebensbedingungen u.a.

In der zu untersuchenden Periode fehlte eine Folkloristik als Wissenschaft, wie wir sie heute verstehen. In dieser Arbeit verstehen wir unter Folkloristik die Gesamtheit der Kenntnisse über das poetische Volksschaffen und seine Existenz. Deshalb werden auch die ältesten Zeugnisse über die baltische Mythologie, über den Glauben, die Lebensbedingungen und die Ethnographie behandelt. Die ältesten Zeugnisse über die Folklore vermitteln Chronisten, Historiker, Ethnographen, Übersetzer, Sprachforscher. Der Schwerpunkt ihrer Erörterungen lag nicht in dem Bereich der Folklore, sondern in dem der Darstellung des Volkslebens, oder in dem der Linguistik. Unsere Arbeit befaßt sich auch mit der Geschichte der Sammlung der Folklore sowie ihrer Publikation und mit den Versuchen, sie theoretisch zu werten. Auch wird die Benutzung der Folklore in den Geschichts- und ethnographischen Arbeiten wie auch in der Literatur behandelt, denn das zeugt von zwei Tatsachen: erstens, daß manche Werke der Folklore noch im Bewußtsein des Volkes lebendig waren zur Zeit, als man sie benutzt hatte, und zweitens, daß sie geschätzt wurden, daß ihre Rolle für das Schrifttum erkannt war.

Über die litauische Folklore in der Vergangenheit, über ihre historische Entwicklung und Auffassung in den verschiedenen Entwicklungsperioden unseres Volkes wurde bei verschiedenen Gelegenheiten und in verschiedenartigen Arbeiten ziemlich viel geschrieben. So enthalten schon die erste von L. Rėza (L. Rehsa) vorbereitete Volksliedsammlung — herausgegeben in der von ihm verfaßten „Betrachtung über die litthauischen Volkslieder“ — und die Anmerkungen zu den Liedern eine Übersicht der publizierten Liedquellen, eine Aufzählung der von ihm publizierten Lieder, manche Wertungen der Lieder und historische Angaben über die Lieder.

Die von L. Rėza stammende gute Tradition, in den Liedsammlungen wenigstens kurz die Geschichte der Publikationen und der Wertung der Lieder anzugeben sowie in den Volksliedern den Widerschein der geschichtlichen Ereignisse aufzudecken, wurde auch weiter fortgesetzt, wobei aber die Grundlage der Liedanalyse — wie er-

wähnt — schon bei L. Rėza vorliegt. Im 19. Jahrh. erschienen größere Arbeiten zur Volksliedforschung, in denen Fragen der Volksliedgeschichte und historiographische Probleme kurz berührt werden. Viele nützliche Angaben über die litauische Folklore, ihre Entwicklungs- und Forschungsgeschichte enthalten die vielzähligen Arbeiten von J. Basanavičius. Die ideologische Stellungnahme des Autors und seine theoretisch-wissenschaftlichen Prämissen erlaubten ihm aber nicht, Schlußfolgerungen zu ziehen, die noch heute von Bedeutung gewesen wären. Doch eine kritische Benutzung der in seinen Schriften vorliegenden Tatsachen könnte immer noch einem modernen Folkloristen zugute kommen. Wohl die umfangreichsten historischen Forschungen auf dem Gebiet der litauischen Volkslieder hat M. Biržiška hinterlassen. In seinen Arbeiten untersuchte er sehr gründlich und manchmal sehr ausführlich die Erwähnungen unserer Lieder in verschiedenen historischen Quellen bzw. anderen Schriften und beschrieb die geschichtlichen Ereignisse, die sich in den Volksliedern widerspiegeln. Dabei sind im Hinblick auf die Fakten besonders wertvoll die Erläuterungen und Anmerkungen, obwohl sehr häufig die Aufmerksamkeit auf die Widerspiegelung von historischen Ereignissen in der Folklore gerichtet ist statt auf die Geschichte der Volksliedforschung. Die Geschichte der Sammlung bzw. Forschung litauischer Volkslieder bis zur Tätigkeit der Litauischen wissenschaftlichen Gesellschaft, die miteingeschlossen ist, stellte A. R. Niemi dar. Er bringt viele Tatsachen, versucht zu periodisieren, verbindet das Vorliegen der Lieder mit dem Volksleben und der Folklore der Nachbarvölker, der Letten und Finnen. A. Domeikaitė hat die Verwendung der litauischen Volkslieder in der deutschen Literatur und den Einfluß auf diese untersucht. In den Zeitschriften der vierziger Jahre „Mūsų tautosaka“ und „Tautosakos darbai“ werden historiographische Probleme wenig behandelt. In den folkloristischen Arbeiten dieser Periode macht sich die Tendenz bemerkbar, die Probleme der litauischen Volksdichtung nicht vom Standpunkt der Fakten, die in der Folklore vorliegen, und der litauischen Geschichte zu erforschen, sondern im Lichte von Theorien, die andern-

orts entstanden sind. In den Lehrbüchern werden gewöhnlich Tatsachen aufgezählt, die im Kontext der internationalen Folkloristik behandelt werden, wobei sie aber nicht systematisch geordnet sind und nicht im Zusammenhang mit der Geschichte des litauischen Volkes stehen. Einen großen — nicht nur informativen, sondern auch wissenschaftlichen — Wert haben für die Erkenntnis der Folklore- und Folkloristikentwicklung die Sammlungen historischer Urkunden sowie mythologischer und ethnographischer Quellen wie auch die Bibliographien der allgemeinen bzw. der speziellen (einzelner Folklorearten- und -gattungen) Forschungspublikationen. Von 19. Jahrh. an und bis zum Zweiten Weltkrieg wurden ziemlich viele Artikel und Beiträge über unsere Volksdichtung und Folkloristik veröffentlicht. Doch ist festzustellen, daß das, was über die litauische Volksdichtung, ihre Entwicklung und Forschungsgeschichte bis zur sowjetischen Folkloristik vorliegt, als Darstellung einzelner Tatsachen zu werten ist, wobei aber die letzteren nicht ausführlich erörtert und erläutert werden. Die Lage hat sich aber von Grund auf in der sowjetischen Periode geändert, als in den Untersuchungen, die der Tätigkeit bedeutender Folkloristen und einzelnen Folklorearten und -gattungen gewidmet waren, im Zusammenhang mit dem zu erforschenden Thema auch historiographische Probleme weitgehend behandelt wurden.

Das war ein Fortschritt in der Wissenschaft von der Geschichte der litauischen Volksdichtung. Es ist besonders hervorzuheben, daß in der sowjetischen Periode eine Reihe von folkloristischen Untersuchungen erschienen ist, die einen verallgemeinernden Charakter tragen, wobei die Folklore als ein Objekt der Volkskultur und -kunst der Geschichte unseres Volkes und seiner Literatur angeschlossen wird. Das erste Mal wird eine geschichtliche Übersicht unserer Folkloristik, nach einem einheitlichen System geordnet, in der „Skizze der litauischen Folkloristik“ geboten.

Bei der Darstellung der Geschichte der Folkloristik ist es in vielen Fällen unumgänglich, auch die Geschichte

mancher Werke der Volksdichtung zu berücksichtigen. Denn die Auslegung der Volksdichtung ist eigentlich die Folkloristik. Sie ist nicht von der Mythologie, von verschiedenen Bekenntnissen, Zauber- bzw. Aberglauben, bekannten Göttern und Gottheiten zu trennen, denn einerseits verursacht all das die Entstehung und Existenz gewisser Folklore-gattungen, andererseits bildet es die Grundlage, die die Volksdichtung mit anderen Gebieten der Volkskultur und den entsprechenden Wissenschaften verbindet. Es wird versucht, in der vorliegenden Arbeit die unterschiedlichen Auffassungen der Volksdichtung in einem allgemeinen gesellschaftlich-kulturellen Kontext darzustellen. Die Hervorhebung, die Verwendung und Wertung der Folklore war immer aufs engste mit den vorherrschenden Anschauungen im gesellschaftlichen Leben, in der Wissenschaft und Ideologie verknüpft. Diese Zusammenhänge sind nicht immer direkt und augenscheinlich, aber letzten Endes haben sie eine große Bedeutung für die Entwicklung der Folkloristik. Deshalb kommen bei der in dieser Arbeit entwickelten Auffassung der Folklore auch die Ideen des Humanismus, des Klassizismus, der Aufklärung zur Sprache. Andererseits aber lagen die verschiedenen gesellschaftlichen bzw. ideologischen Strömungen und die wissenschaftlichen Richtungen niemals in einer reinen Form und streng chronologisch getrennt vor, gewöhnlich waren sie miteinander verknüpft und verquickt. Dort, wo es uns zweckmäßig erschien, suchten wir Beziehungen zu kulturellen Erscheinungen bei anderen europäischen Völkern und stützten uns auf diese, ohne aber die wesentliche Tatsache außer acht zu lassen, daß eine bedeutende national-kulturelle Bewegung bzw. ein einheitliches System der Anschauungen ohne Grundlage dafür im Leben des eigenen Landes, nur unter fremden Einfluß, nicht entstehen kann.

Wenn die Geschichte der litauischen Folkloristik bis zum 19. Jahrh. untersucht wird, darf man sich in keinem Fall nur auf die Tatsachen der litauischen Geschichte, Ethnographie, Mythologie und Folklore beschränken. Es ist notwendig, besonders wenn die ältesten Zeiten untersucht werden, auch die anderen baltischen Stämme, vor allem

die Preußen und Jotvingen in Betracht zu ziehen. In erster Linie sind die Preußen zu berücksichtigen, denn sie stehen ethnisch als baltischer Stamm den Litauern am nächsten. Es ist hervorzuheben, daß die Verwendung der Angaben über die Preußen bei der Erörterung der ethnographischen und folkloristischen Phänomene zur wissenschaftlichen Tradition geworden ist. Anders steht es um die Letten. Die Entwicklung ihrer Geschichte, Kultur und Folklore ging andere Wege. Die Untersuchung der Beziehungen der litauischen Folklore zu der lettischen und die Zusammenhänge zwischen beiden ist ein großes, besonderes Problem. In vielen Fällen sind die Fragen der ethnischen Zusammenhänge der zu untersuchenden Erscheinungen sehr kompliziert. Häufig kann nur festgestellt werden, daß diese Beziehungen einen baltischen Charakter tragen.

Die Analyse des historischen Prozesses einer Erscheinung hat keinen Wert, wenn vor allem nicht die Authentizität und die Glaubwürdigkeit der zu erörternden Erscheinungen festgestellt ist. Die Volksdichtung ist dafür ein besonders gutes Beispiel. Bei der Feststellung der Authentizität verschiedener Werke der Volksdichtung, ihrer Zugehörigkeit zur litauischen Folklore sowie ihrer Existenzzeit und ihrer Bedeutung bzw. ihres Charakters gibt es außer den in den historischen Quellen vorliegenden Angaben noch einen Weg, nämlich einen retrospektiven Blick in die Vergangenheit zu werfen, wobei zum Vergleich der heute bekannte folkloristische Stoff herangezogen werden muß und die Errungenschaften der sowjetischen Folklore sowie anderer Wissenschaften.

Das Buch besteht aus vier Teilen.

Im ersten Teil liegt eine Übersicht der Fakten vor, die zum Verständnis der litauischen Kultur, darunter auch der Folklore, vom Anfang unserer Zeitrechnung und bis zum 16. Jahrh. beitragen.

Die litauische Folklore war von altersher in Ostpreußen und Litauen verbreitet. Der Lauf der Geschichte bestimmte, daß die ältesten Angaben, die zur Erklärung unserer Volksdichtung benutzt werden konnten, aus Ostpreußen stammten. Ostpreußen schenkte auch der litauischen

schen Kultur die ersten Publikationen der Folklore, die unsere Volksdichtung der europäischen Kultur erschlossen. Auf dem einstigen Territorium Ostpreußens lebten die nächsten ethnischen Verwandten der Litauer, die Preußen. Die Zeugnisse über diese helfen gewisse Eigentümlichkeiten der litauischen Folklore zu untersuchen und zu interpretieren.

Bis zum 16. Jahrh. liegen zahlreichere Angaben über die Preußen, die Litauer und Jotwinger in Ostpreußen vor. Die Litauer, die auf dem heutigen Territorium Litauens lebten, werden recht selten und nur fragmentarisch erwähnt. Im Werk von F. C. Tacitus (um 55—120) „Germania“ aus dem ersten Jahrhundert u.Z. liegen Angaben über die Balten (Aisten) vor, die es gestatten, die Gestalt der Žemyna bzw. des Žemėpatis und das von L. Rėza veröffentlichte Lied „Das Mädchen unter den Fremden“ („Mergaitė tarp svetimu“) zu erfassen. Viel später, Ende des 9 Jahrh., beschrieb Wulfstan die Bestattungsgebräuche der Balten. Ende des ersten Jahrtausends schilderten der Mönch des Klosters des Heiligen Alexius in Rom, J. Canaparius, gestorben 1004, in seinem Werk „Das Leben des heiligen Adalberts“ („Vita sancti Adalberti“, 999) und der Erzbischof Bruno (um 970—1009) Adalberts Ermordung und das von den preußischen Heiden gesungene Lied. Die Quellen aus dem 11.—15. Jahrh. weisen auf eine reiche Kultur der heidnischen Litauer und anderer Balten hin, die dem Geistesleben dieser Völker zugrunde lag. Das bezeugen verschiedene Urkunden und Schriften jener Zeit: die Briefe von Gediminas (um 1275—1341) aus dem Jahre 1324, die Schrift des Aeneas Sylvius Piccolomini (15. Jahrh.), die Beobachtungen Adams von Bremen (gestorben 1075) aus dem Jahre 1075, die Chronik von V. Kadlubek (um 1160/61—1223) aus dem 12. Jahrh. und andere Quellenschriften. Zum Verständnis der Volkstraditionen trägt auch der Vertrag von Christburg (1249) bei. Hier werden mythische Gestalten erwähnt; es werden Bilder aus der Folklore, Hochzeitsbräuche sowie die Bestattung der Krieger beschrieben und die preußischen Sänger oder Priester, die Tulisonen und Ligaschonen, geschildert. Die Livländische Chronik (13. Jahrh.) und S. Dau-

kantas (1793—1864) behaupten, daß in jener Zeit Krieger- und Heldenlieder vorhanden gewesen waren. Der polnische Historiker J. Dlugosz (1415—1480) charakterisiert kurz die Jotwinger und ihre Lieder. Aus seiner Geschichte erfahren wir, daß die litauische heidnische Kultur, besonders die Mythologie, in der Umgebung von Gediminas noch lebendig war. J. Dlugosz und M. Strykowski (geb. 1547, gest. nach 1586) weisen in ihren Geschichtswerken darauf hin, daß die litauischen Krieger in der Schlacht bei Tannenberg (1410) gesungen haben. Der Bischof von Samland Michael bezeugt in seinem Gesetz vom Jahre 1425, daß die Preußen viele „Besingungen“ und „Zauberereien“ hatten. Sein Zeitgenosse, der Mönch Beringer, teilt in einem Schreiben 1428 mit, daß die Preußen „falschen Göttern“ dienen, Feste mit heidnischen Bräuchen begehen und während der Hochzeiten und der Fastnacht ihre Tänze tanzen. Der polnische Historiker Miechowita (1457—1523) bestätigt in seiner Beschreibung Litauens, daß die Litauer ein historisches Lied über die Ermordung des Fürsten Žygimantas Kęstutaitis (um 1365—1440) hatten.

Obwohl wir Zeugnisse bis zum 16. Jahrh. über die reiche Geisteskultur der Balten besitzen, ist jedoch aus jener Zeit kein einziger Folkloretext in litauischer Sprache überliefert. Die Autoren, in deren Schriften die Zeugnisse vorliegen, lenkten ihre Aufmerksamkeit nicht auf die Folklore der baltischen Stämme. Die sich für die moderne Folkloristik als bedeutsam erwiesenen Angaben zeichneten sie nur auf, um die Lebensweise und die Mentalität der Menschen in jener Zeit verständlicher zu machen. In den historischen Quellen bis zum 16. Jahrh. liegen konkrete und genaue, für die Folkloristik wichtige Angaben, sehr sparsam vor, aber sie legen Zeugnis ab von einer aus der animistischen Naturauffassung entstandenen heidnischen Kultur und scheinen die Fragen aufzuwerfen, die in der zeitgenössischen Folkloristik aktuell sind. Die Zeugnisse über die Balten im Altertum wurden mit den Angaben über das Leben anderer ethnischer Gruppen verglichen. Diese Zeugnisse weisen auch darauf hin, daß damals verschiedene Arten bzw. Gattungen der Volksdichtung vorhanden gewesen sind.

Im zweiten Teil wird die Folklore in den Quellen des 16. Jahrh. erörtert. Das 16. Jahrh. spielt in der Geschichte der Folkloristik — wie überhaupt in der des kulturellen und gesellschaftlichen Lebens — eine sehr bedeutende Rolle. Im Laufe dieses Jahrhunderts vollzogen sich im Leben der litauischen Bauern wesentliche Veränderungen. Mit der Entwicklung des Handels und der Städte stieg das Lebensniveau des Volkes, formte sich die Lebensweise, die bis zum 20. Jahrh. erhalten blieb. Das 16. Jahrh. schenkte unserem Volke das litauische Buch. Der aus Westeuropa sich über Deutschland nach Litauen verbreitende Humanismus förderte auch den Fortschritt im wirtschaftlich-sozialen und kulturellen Leben. Die mit dem Humanismus aufgekommene Verehrung der antiken Kultur führte auch zum Kult der litauischen Sitten und zur Achtung der Bauern, der Repräsentanten dieser Sitten und Bräuche. Die aus dem tiefen Altertum stammenden Traditionen waren noch im 16. Jahrh. lebendig. Unter ihnen ist von besonderer Bedeutung die Folklore, von der in den Schriftdenkmälern vieles berichtet wird, was sich auf die Litauer sowohl in Ostpreußen als auch in Litauen bezieht.

Eine wichtige Quelle, die über die Litauer in Ostpreußen berichtet ist S. Grunau (geb. um 1470, gest. um 1531) „Chronica und Beschreibung...“, entstanden um 1510—1530, die späterhin von vielen Autoren benutzt wurde. Obwohl S. Grunau nicht genaustellt, was sich auf die Preussen und was sich auf die Litauer bezieht, und obwohl nicht alle seine Angaben der Wirklichkeit entsprachen, so schöpft man aus seinem Werke Kenntnisse über die Mythologie, Geschichte, Ethnographie und das Leben der Menschen, die die Volksdichtung erschließen helfen. Aus der „Chronica und Beschreibung...“ erfahren wir, daß in jener Zeit unter den Litauern mancher Aberglaube, manche Mythen und Geschichten lebendig waren; aus den Darstellungen der Chronik ist zu ersehen, daß eine gewisse Analogie in den Sujets verschiedener Werke der erzählenden Folklore vorhanden gewesen ist. Aus S. Grunaus Chronik schöpft vieles ein anderer Historiker Ostpreußens L. David (1503—1583), dessen Werk „Preußische Chro-

nik“ heißt (gefunden 1720; acht Bände sind 1812—1817 in Königsberg herausgegeben). Der Wert der Chronik von L. David besteht vor allem darin, daß die Angaben in diesem Werk viel genauer sind als die bei S. Grunau, was ermöglicht, ihre Beziehung zu den später aufgezeichneten Folkloretexten bzw. Bräuchen herzustellen. L. David beschreibt verschiedene Bräuche und die Zeremonien bei ihrer Ausübung, erwähnt den Menschenhandel, hebt die Bedeutung der Zahl 'drei' hervor, führt ein Gebet an den Gott Perkūnas an, das Grunau entnommen ist u.a. Bei der Beschreibung der Bräuche beim Opfern eines Ziegenbocks, einer preußischen Hochzeit und Bestattung, führt er — jedoch in deutscher Sprache — Fragmente eines Gebetes, eines Beweinungs- und Klagetextes an. Vieles Gemeinsame hat mit den Chroniken von S. Grunau und L. David das „Sudauerbüchlein“ (erschieden um 1583), das sehr populär im 16. Jahrh. gewesen ist. Hier werden Zauberer und Wahrsager erwähnt, der Ziegenbockkult und die entsprechenden Zeremonien beschrieben, das Klage- lied einer Braut angeführt.

Die Kenntnisse, die wir aus dem ersten litauischen Buch, aus dem Katechismus von M. Mažvydas „Catechismusa prasty szadei...“ (1547) schöpfen, beziehen sich vor allem auf die Mythologie. Die Geschichte der Folklore und Folkloristik benötigt vor allem die mythologischen Elemente aus dem Katechismus von M. Mažvydas, die in die Volksdichtung eingegangen sind. In den Sagen, Märchen und Sprichwörtern finden wir die Gestalt der Natter, des Aitvaras, des Perkūnas, des Kaukas, in den Liedern — der Zemyna. Die Folklore nutzt auch die in den Briefen von Mažvydas vorliegenden Bemerkungen über die Bräuche der Eheschließung, der Patenschaft, der Feier der Jahresfeste aus, obwohl sie sich eher auf die Ethnographie beziehen.

Vieles aus dem volkstümlichen Spruchgut, vor allem Sprichwörter, verwendet in seinen Schriften J. Bretkūnas (1536—1602). Obwohl seine Kenntnisse aus anderen Quellen stammen, helfen sie die Mythologie der Preußen bzw. der dortigen Litauer, ihre Lebensweise und Bräuche zu erschließen. In seiner Psalmenübersetzung zeichnete

J. Břetkūnas die Musikinstrumente auf, die damals in Litauen benutzt wurden und hinterließ auf diese Weise sehr wertvolle Angaben für die Geschichte der Volksmusik. Der Hang der Litauer in Ostpreußen am alten Glauben und manche Erscheinungsformen dieses Glaubens sind aus der „Wolfenbütteler Postille“ (entstanden vor 1573, gefunden 1896) zu ersehen. Von der schwachen Verbreitung des Christentums und der Stärke des alten Glaubens und der alten Bräuche im 16. Jahrh. zeugt die Gesetzgebung der preußischen Regierung. Manche Angaben über die alten Preußen und Sudauer hinterließ J. Stüller (Libonotanus; gest. 1521). Ende des 16. Jahrh. bezeugt K. Hennenberger (1529—1600), daß die Preußen verschiedene Reigen tanzten.

Im Litauen des 16. Jahrh. macht sich auch der Einfluß der Traditionen und der Volkssprache auf die Schriften bemerkbar. Am stürmischen und farbreichen Volksleben konnten die aufgeklärten Menschen jener Zeit nicht achtlos vorbeigehen. So finden wir z. B. im Buche von Mykolas Lietuvis „Über die Sitten der Tataren, Litauer und Moskowiter“ (geschrieben 1548—1550; das erste Mal 1615 gedruckt), in dem die Sitten der Tataren, Litauer und Russen geschildert werden, Bestätigungen hinsichtlich der Mythologie, des Glaubens, der Zaubereien und des Aberglaubens der Litauer. Es wird mitgeteilt, daß die Hausgötter und -geister, die Seelen der Verstorbenen, und die Nattern verehrt wurden, daß die Frauen gekauft wurden u. a. In diesem Werk findet man auch manche Redensarten, die wohl im Volke verbreitet gewesen waren. Auch J. Lasicius (1534—1602) erzählt in seinem Buche „Über die Götter der Zemaiten und anderer Sarmater...“ („De Diis samogitarum ceterorumque sarmatarum...“ 1580) vom Glauben, von den Bräuchen und mythischen Wesen der Zemaiten. Es ist aber zu bemerken, daß der Bericht von Lasicius wenig glaubwürdig ist, er hat Götter erfunden, die niemals vorhanden gewesen waren, weil er nicht seine eigenen Beobachtungen aufgezeichnet hat, sondern das, was er von J. Laskowskij und aus anderen Quellen erfahren hat. J. Lasicius bezeugt, daß eine mythologische Folklore vorhanden gewesen war, überliefert ein Gebet

an den Gott Perkūnas, den Gott des Flachses Vaižgantas, an Gabija, gibt den Gehalt eines Liedes an den Gott Pergubrius wieder, zeichnet den Anfang eines Liedes beim Pflügen auf. J. Lasicius bestätigt auch den Kult des Ziegenbocks: dieser wurde während des Getreideerntefestes geopfert. Bei der Hochzeitsbeschreibung berichtet er über den Frauenraub, was aber fragwürdig ist. Wertvoll sind manche Angaben von J. Lasicius, die sich indirekt auf die Volksdichtung beziehen. So z. B. werden Frauenabende beschrieben, an denen die Volksdichtung in sehr ausdrucksvollen Formen lange Zeit fortlebte. Obwohl M. Strykowski A. Guagnini (1534—1614) beschuldigt, daß dieser seine Arbeit benutzt habe, helfen die schönen Berichte von Guagnini, die Existenzbedingungen der Volksdichtung und die Faktoren, die deren Entstehung förderten, zu verstehen, denn viel Platz ist der Beschreibung der Lebensweise, der Arbeit und der Bräuche des Volkes eingeräumt. A. Guagnini behauptet, daß die Žemaičiai im Oktober dem Gott Žeminykas Tiere opferten und führt ein Gebet an, wahrscheinlich an den Gott Žemėpatis gerichtet. A. Guagnini weist darauf hin, daß die Žemaičiai Trompeten und Schalmeyen und viele Lieder; Arbeitslieder (besonders beim Mahlen des Korns), hatten.

Aus dem 16. Jahrh. ist wohl der größte Teil unserer Kenntnisse über die Volksdichtung aus der ersten gedruckten Geschichte Litauens von M. Strykowski (geb. 1547, gest. nach 1586) zu schöpfen. Der Wert seiner Behauptungen wird dadurch gesteigert, daß sehr vieles von dem, was er berichtet, er selber beobachtet hat. Er bezeugt, daß die heidnische Kultur im 16. Jahrh. noch existierte. Die Menschen glaubten an die Barzdukai (bärtige Geister), verehrten Perkūnas, opferten dem Žemininkas, feierten das Fest des Pergubrius; dabei erzählt Strykowski, indem er die Folklore verwendet, über den Kampf der Litauer mit ihren Feinden. Einen großen Wert hat der Bericht von M. Strykowski über die Lieder (dainos) und den Gesang. Der Chronist erzählt, daß er die Litauer hat singen hören und tanzen sehen während der Sonnenwendfeier, am Totengedenktag, bei der Arbeitsschlußfeier und anderen Gelegenheiten. M. Strykowskis Bericht über die histori-

schen Lieder kann mit den Herrschern Altlitauens, Algirdas, Jogaila, Vaišvilkas, den Kriegsführern und anderen bedeutenden Männern verknüpft werden. Der Historiker schildert ziemlich konkret die historischen Lieder, die dem Fürsten von Utena und Giedraičiai Daumantas und einem Verteidiger der Burg von Kaunas 1362, Gurda Gentvilaitis, gewidmet waren. Die Geschichte von M. Strykowski ist die erste Quelle der gedruckten litauischen Anekdote. Mit der „Chronik“ („Która przedtym nigdy światła nie widziała, Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi“) beginnt die Tradition, die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten zu publizieren. Hier liegen auch viele Angaben über die damalige litauische Geisteskultur vor. Die „Chronik“ von M. Strykowski gestattet zu behaupten, daß in der litauischen Volksdichtung historische epische Lieder und Erzählungen vorlagen. Es ist anzunehmen, daß sie später, ohne aufgezeichnet zu sein, verschwunden sind und uns nicht mehr erreicht haben.

Eine andere Quelle des 16. Jahrh., aus der wir Kenntnisse über die Mythologie sowie manche Sprichwörter und Sprüche schöpfen, sind die Schriften von M. Daukša (geb. zwischen 1527 und 1538, gest. 1613). M. Daukša kannte die litauischen Sprichwörter, übernahm sie aus dem Volksmund und verwendete sie in seinen Übersetzungen. Durch diese Verwendung bezeugt M. Daukša, daß die Tradition der Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten nicht unterbrochen war, und auf solche Weise findet die älteste Entwicklungsperiode dieser Gattung der Volksdichtung im 17.—18. Jahrh. ihre Fortsetzung; als eine bedeutend größere Anzahl von volkstümlichen Sprichwörtern gesammelt und benutzt wurde. Ein ähnliches Bild der Verwendung von Sprichwörtern, nur in einem viel geringeren Umfang, finden wir in den Übersetzungen des Katechismus von M. Petkevičius (geb. um 1550, gest. 1608) und der Postille von J. Morkūnas (geb. um 1550, gest. um 1611).

Daß die Sprichwörter und die sprichwörtlichen Redensarten eine kollektive Schöpfung sind, in der die Volkstradition zum Ausdruck kommt, wird besonders augenscheinlich in „Litauens Chroniken“ (Lietuvos metraščiai),

Die ihre endgültige Fassung im 16. Jahrh. erhielten. Die Chroniken sind keine rein historischen Quellenschriften, sondern poetisierte Berichte über das Altertum, in denen sich die Mythologie, der Glauben und Aberglauben, die Poetik der Volksdichtung und die Volkssprache widerspiegeln. Sie schildern nicht historische Begebenheiten, sondern verschiedene Ansichten über Ereignisse und Übersetzungen sowie Legenden; sie berichten über den Traum von Gediminas, über den heulenden Wolf, über die Bestattungstraditionen: man legte ins Grab die Klauen eines Bären oder eines Luchses. Der Gehalt der Chroniken und ihre künstlerische Form (man operiert mit einer unbestimmten Zeit, verwendet bildhafte Redensarten, Hyperbeln u.a.) zeugt vom bedeutenden Einfluß der Volkstradition.

Alles das, worauf wir uns oben berufen haben, vor allem die in den Quellen des 16. Jahrh. vorhandenen Angaben, können als Argumente für die Existenz einer Volksdichtung in jener Zeit gelten.

Der dritte Teil behandelt die Folklore im Schrifttum des 17. Jahrh. In der ersten Hälfte des 17. Jahrh. haben sich die Ansichten über die Volkskultur nicht wesentlich geändert, obwohl der Humanismus abebbte. Das Weltgefühl des Volkes blieb das gleiche wie früher: die Menschen glaubten an ihre heidnischen Götter. Und so entwickelt sich im 17. Jahrh. unsere Volksdichtung weiter fort. Die in der Volkspoesie belegten Ausdrücke und Wörter aus der Volkssprache wurden in den Originalschriften und Übersetzungen benutzt, obwohl sie uns wahrscheinlich nicht alle bekannt sind. Auch in jener Zeit waren die Volkssprache und ihre Traditionen so fest im Bewußtsein der Menschen verwurzelt, daß sie sogar ihren Einfluß auf das religiöse Schrifttum ausübten.

Im Litauen des 17. Jahrh. sind es vor allem die Werke von K. Širvydas (1579—1631), die es gestatten, die Volkspoesie zu erhellen. Bei der Erklärung der Wörter in seinem Wörterbuch stützt sich K. Širvydas auf die in der Volkssprache verbreiteten Bedeutungen, die das Leben des Volkes, seine Kultur und Medizin widerspiegeln. Bei der Anführung der Termini, die sich auf die Folklore und

Musik beziehen, schildert K. Širvydas auch die mit diesen Termini bezeichneten Objekte. Die von ihm angegebenen Namen der mythischen Wesen zeugen davon, daß diese wirklich gebraucht wurden und daß eine mythologische Volksdichtung vorhanden gewesen war. In den Predigten von K. Širvydas ist an manchen Stellen der Einfluß des Volksdichtungsstils zu fühlen; volkstümlich werden Zitate aus der Bibel paraphrasiert, und es werden Sprichwörter eingeschaltet. Sogar in den wenig bedeutenden Schriften von S. M. Slavočinskis (geb. vor 1630, gest. 1660), J. Chondzinskis (1600—1666), P. Šrubauskis (1620—1680), B. Petravičius (geb. um 1615, gest. 1619), die der Volksdichtung fern stehen, kann man Anklänge an Sprichwörter und Volkslieder finden. In die Geschichte der Volksdichtung ist das 1681 aufgezeichnete Lied „Wir wollen durch den Schmutz von Vilnius waten...“ („Pasibraidysim Vilniaus purvuose...“) einzutragen. In den Schuldramen von G. Šimkevičius (1644—1709) ist auch der Einfluß der mythologischen Volksanschauungen spürbar. Mit größerem Recht können aber zur Volkspoesie zwei Bewirtungslieder gerechnet werden, die aus dem Ende des Jahrhunderts stammen und dem Bürgermeister von Kaunas J. Preiß-Panonus (1623—1710) zugeschrieben werden.

Das Interesse für die litauische Volkskultur im Ostpreußen des 17. Jahrh. war eine aus der früheren Epoche übernommene Tradition, die aber mit neuer Kraft auflebte während des Religionskampfes, weil die religiöse Literatur dem Volke verständlich gemacht werden mußte. Dieser Faktor bewirkte die Benutzung von Folklorelementen und -fragmenten in den Schriften. Das Interesse für die litauische Folklore im Ostpreußen des 17. Jahrh. ist aufs engste mit linguistischen und historisch-ethnographischen Arbeiten verknüpft. So hat Jonas Rėza (1576—1629) die Übersetzung der Psalmen Davids schöpferisch mit Sprichwörtern und volkstümlichen Vergleichen geschmückt. Volkstümliche Phraseologie ist auch in dem großen „Deutsch-litauischen Wörterbuch“ („Clavis Germanico-Lithuana“, um 1675) zu finden, das F. Prätorius zugeschrieben und A. Krauses Wörterbuch genannt wird. Für die Gesetzmäßigkeiten der litauischen Sprache dienen in den

Grammatiken von D. Kleinas (1609—1666) und K. Sapūnas (1589—1659) als Belege Sprichwörter. Hochzeits- und Bestattungsbräuche beschreibt in seiner Forschungsarbeit (1621) E. Wagner.

Das Leben Litauens berührt auch J. A. Brand (1647—1691) in seiner „Reise...“, obwohl die Quellen seiner Angaben nicht ganz klar sind. Er bringt Angaben über die litauische Lebensweise, Mythologie und Sprache, über die Hochzeits- und Bestattungsbräuche, zitiert eine Strophe aus einer Totenklage während der Bestattung und vier Zeilen aus der Klage eines Jünglings, aus einem Lied über die Untreue der Braut. Außerdem finden wir in der „Reise...“ zwei Zeilen aus einem Bewirtungslied und einige Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten. Es muß hervorgehoben werden, daß J. A. Brand die Bedeutungen der Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten erklärt, was auf seine realistische Auffassung des Stoffes hindeutet.

Eine verallgemeinerte Darstellung der Geschichte Preussens und des Lebens seiner Bewohner wollte der Historiker und Ethnograph K. Hartknoch (1644—1687) schaffen, obwohl er seine Kenntnisse nicht aus der Wirklichkeit, sondern aus anderen Quellen schöpfte, wobei er den Stoff häufig falsch behandelte. Er schildert Barzdukai, Nattern, gibt den Anfang eines Gebets an Pergubrius, ein Gebet an Perkūnas u.a. wieder. In deutscher und polnischer Sprache bringt er Auszüge aus einer Hochzeits- und einer Totenklage.

Eine ziemlich ausführliche Schilderung der Geschichte und Ethnographie der Litauer in Ostpreußen bietet Th. Lepner (1633—1691) in seinem Werk „Der preusche Litauer“ („Prūsijos lietuvis“, 1690). Hier berührt er beinahe alle Gebiete des materiellen und Geistesleben. So gibt er eine Wertung der litauischen Sprache, weist darauf hin, daß die Menschen selber die Lieder schaffen. Th. Lepner hinterließ Angaben über die Thematik der litauischen Volkslieder und ihre Einteilung in Gattungen. Er vermerkt ausdrücklich, daß die Lieder beim Mahlen mit dem entsprechenden Arbeitsprozeß verbunden sind, weist auf Liebes- bzw. Bewirtungslieder und andere Gattungen hin.

Er schildert die instrumentale Musik der preußischen Litauer und ihre Instrumente: die Trompete, die Kanklės, die Trommel, die Švilpynės. Ziemlich ausführlich beschreibt er die Hochzeit, erzählt den Gehalt des Liedes beim Wecken, schildert den „Ehrentanz“ der Braut, das Kleid des Brautwerbers. Besonders hervorgehoben wird das Arbeitsmotiv in den Hochzeitsbräuchen. Bei der Schilderung der Bestattungsbräuche weist Th. Lepner auf die Vielzahl der Klagelieder hin und gibt zwei Totenklagen in litauischer Sprache wieder. Er hebt auch hervor, daß die litauischen Sprichwörter „weise“ seien. Er bringt gleichfalls eine gute Auswahl von RätseIn, die bis auf den heutigen Tag populär ist. Th. Lepner war ein Geistlicher und ein Vertreter der herrschenden Klasse, der die Litauer häufig negativ schildert: ihren Gesang nennt er Geheul, während der Hochzeiten tadelt er das maßlose Trinken u.a. Doch dabei schätzt er solche menschliche Eigenschaften der Litauer wie ihre Arbeitsamkeit, ihren Familiensinn, ihre Unterwerfung in der Familie u.a., fühlt mit, wenn sie ausgenutzt und unterdrückt werden. Er weist darauf hin, daß er so sprechen darf, weil er die Wahrheit über die Litauer schreibt und ihre Dichtung mit ihrer Lebensweise verknüpft.

Eine der wichtigsten Quellenschriften, die Kenntnisse über das Leben und die Kultur der Litauer in Ostpreußen vermittelt, ist das umfangreiche, aus 18 Büchern bestehende, bis auf den heutigen Tag noch nicht vollständig publizierte Werk des königlichen Historiographen Polens, des in Klaipėda geborenen M. Prätorius (geb. um 1631—1635, gest. 1707), „*Deliciae Prussicae* oder Preussische Schaubühne“. Prätorius erzählt Ähnliches wie Th. Lepner über die Litauer, aber sein Bericht ist von Bedeutung, weil er eine andere Gemeinde, nämlich die von Nibūdžiai schildert. M. Prätorius bringt in seinem Werk viele Angaben aus verschiedenen Chroniken und Schriften und seine eigenen Beobachtungen. Er schreibt über die Preußen und Litauer und schildert das elende Leben des Volkes, die Volksmedizin und den Aberglauben, die Hünengräber und besondere Arten von Bäumen, die zu seiner Zeit noch lebendigen Ausdrucksformen der Mitho-

logie (den Glauben an Zemyna, viele andere preußisch-litauische mythische Wesen und Götter, die in der Volkspoesie anzutreffen sind). „Die preussische Schaubühne“ vermittelt viele konkrete Tatsachen über die Geschichte und die Folklore der ostpreußischen Litauer und die mit der Volksdichtung verbundenen Bräuche. Von besonderem Wert ist, daß M. Prätorius die historische Entwicklung der Hochzeitsbräuche, der Lieder, der Sagen, der Tänze, des Volkswitzes u.a. schildert. „Die preussische Schaubühne“ ist eine besonders wertvolle Quelle für den Historiker, Ethnographen und Folkloristen. In ihr wird ausdrücklicher als in den früheren Schriften bezeugt, daß die Litauer das Lied lieben.

M. Prätorius widmet große Aufmerksamkeit verschiedenen Bräuchen: er beschreibt den Beginn des Pflügens im Frühling, den Beginn und das Ende der Roggenernte, die Zusammenkünfte im Herbst, wenn man das Korn zu dreschen beginnt, das Fest des Gabjaugis am Ende der Dreschzeit u.a. Manche Bemerkungen gestatten es, die Angaben von Prätorius mit den später aufgezeichneten Liedern zu identifizieren und die Existenz dieser schon damals festzustellen (z.B. die Wörter „bara, bara“ bei dem Roggenerntefest). Ziemlich ausführlich wird die Hochzeit mit ihren vielfältigen Bräuchen und ihrer Folklore geschildert. So beschreibt M. Prätorius die Brautwerbung, indem er Beispiele der Volkslieder anführt, die während dieser Zeremonie gesungen wurden: er zeichnet litauisch den Anfang des Klageliedes der Braut auf und bringt einen Ausspruch, den man auf die Vereinbarungslieder über das Mädchen, das man vertrunken hat, beziehen kann. Er hinterließ auch Angaben für die Volkstanzforscher und schildert ausführlich den Jochtanzen, dann den Heidukatanz und den Tanz „Grüne Raute“. M. Prätorius widmet große Aufmerksamkeit den Volksmelodien, die er aufzeichnen beabsichtigte; in der „Preussischen Schaubühne“ finden wir schon die fünf Notenlinien, doch die Melodien sind nicht aufgezeichnet. Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten sind in der „Preussischen Schaubühne“ nicht vielzählig vertreten.

Aus dem 17. Jahrh. ist uns eine litauische Melodie überliefert, die nach der Meinung der Musikologen charakteristische Züge der litauischen Volksmelodien aufweist.

Im vierten Teil werden die Verwendung der Folklore in den linguistischen, literarischen, historischen und ethnographischen Schriften des 18. Jahrh. bis zum Niedergang des polnisch-litauischen Staates und die ersten Ansätze der Folkloristik als Wissenschaft erörtert. Im 18. Jahrh. war die litauische Folklore das einzige den Volksmassen zugängliche Gebiet des Wortkunstwerkes. Im Lande herrschte ein absoluter ökonomischer, politischer und kultureller Niedergang. Die religiöse Literatur herrschte im Schrifttum vor; dabei wurde in einer schlechten, von Fremdwörtern durchdrungenen Sprache geschrieben; sie stand der Volkssprache fern, die in ihrer schönsten Form in der Volksdichtung vorlag; doch wurde die Volksdichtung von der Elite und den Geistlichen abschätzig betrachtet. Diese Geringschätzung der Volkspoesie wurde von dem Klassizismus gefördert, wobei in Ostpreußen vor allem die protestantische Geistlichkeit gegen die Folklore ankämpfte. Indessen aber lenkte der Leibeigene und seine Geisteskultur die Aufmerksamkeit der aufgeklärten Köpfe auf sich, denn der arbeitende, der schaffende Mensch begann eine immer größere Rolle in der Geschichte zu spielen. Gegensätzliche Ansichten über das Volk und seine Kultur machten sich auch in anderen europäischen Ländern bemerkbar. Im 18. Jahrh. gestaltete sich das Leben des Volkes, wie auch früher, nach althergebrachten Traditionen; diese blieben erhalten dank der patriarchalischen Lebensweise und der Ausschaltung der Bauern aus dem gesellschaftlichen Leben, in das fremde Sprachen und eine fremde Kultur eingedrungen war. Dank der Erhaltung der alten Traditionen und des alten Weltgefühls unter den Bauern lebte auch die Volksdichtung fort. Ende des Jahrhunderts, als sich der Kapitalismus zu entwickeln begann, machten sich schon die Faktoren bemerkbar, die später den Nährboden der Volksdichtung vernichteten.

Im 18. Jahrh. waren noch alle Arten und Gattungen der Volksdichtung vorhanden, doch liegen nicht immer konk-

rete Angaben vor, die diese Behauptung bekräftigen. Aufgrund der späteren Aufzeichnungen und anderer Angaben kann man schließen, daß in der erwähnten Periode noch vielzählige Volkslieder vorhanden waren, vor allem mit Bräuchen verbundene mehrstimmige Lieder, historische Kriegs-bzw. Kinderlieder u. a. Es entstand und existierte damals auch eine umfangreiche erzählende Dichtung, deren Vorhandensein K. Donelaitis (1714—1780) Schaffen, die in jener Zeit entstandenen Wörterbücher, „Die Märchenmassen“ („Pasakos masių“) von S. Daukantas (die Sammlung wurde 1835 vorbereitet und 1932 veröffentlicht) sowie die Aufzeichnungen von Märchen der Nachbarvölker bzw. ihre Ähnlichkeit mit unseren Märchen bezeugen. Konkrete Angaben aus dem 18. Jahrh. haben wir größtenteils über Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten. Die Sprichwörter wurden durch die Wörterbücher und Grammatiken bekannt, denn sie dienten als Belege für den idealen Sprachgebrauch. Davon zeugt eine anonyme Sammlung der Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten, das Wörterbuch von J. Brodovskis und andere Wörterbücher und Grammatiken.

Das Interesse für die Folkloristik machte sich zuerst in Ostpreußen, dann in Litauen bemerkbar. Das Leben in dem Königreich Preußen war sehr konservativ, aber die Romantik begann die Grundlage dieses Konservatismus zu erschüttern. Die Zahl der Schulen stieg an; die Publikation der litauischen Bücher wuchs, was das Interesse an der litauischen Sprache und Volksdichtung weckte. Zugleich begann man den litauischen Bauern als den Ureinwohner Ostpreußens, als den Autochthonen, zu schätzen und seine Fähigkeiten zu erkennen. All das förderte die Forschung der Geschichte und Mythologie der Litauer in Ostpreußen. Neu war dabei, daß das Interesse an den Litauern sich nicht nur auf ihre Ethnographie oder Geschichte, sondern auch auf die Natur, die Naturschätze und die Wirtschaft ihres Landes bezog. Auch auf die Volksdichtung lenkte man die Aufmerksamkeit. Die Einstellung zur Folklore, die bis jetzt als eine anziehende Rarität betrachtet wurde, änderte sich gänzlich: die Volksdichtung gilt jetzt als ein großes

poetisches und kulturelles Problem. In Ostpreußen bedingte das Interesse für die litauische Folklore vorwiegend die Notwendigkeit, die litauische Sprache praktisch anzuwenden. Das bezeugt augenscheinlich die linguistische Polemik Anfang des Jahrhunderts, während der M. Merlinas (1641—1708) die Forderung stellte, die litauische Sprache des öffentlichen Verkehrs in Ostpreußen zu verbessern. Im Büchlein „Das Grundprinzip der litauischen Sprache“ („Principium primum in Lingua Lithuanica“) fordert er, mit den Litauern richtig litauisch zu sprechen, Belege für die vorbildliche litauische Sprache den Volksliedern und Sprichwörtern zu entnehmen und diese deshalb zu sammeln. Obwohl sich M. Merlinas auf die Religionssphäre beschränkte und keinesfalls das Singen von Volksliedern zu empfehlen beabsichtigte, übte sein „Grundprinzip“ eine große Wirkung aus. Der Anhänger seiner Ideen J. Perkūnas (1665—1711) hatte eine handschriftliche Sammlung der Sprichwörter und ein deutsch-litauisches Wörterbuch zusammengestellt. J. Šulcas (um 1684—1706) sammelte Lieder, Sprichwörter und übersetzte ins Litauische „Die Fabuln Aesopi“ (herausgegeben 1706), das erste weltliche Buch in litauischer Sprache. Sehr viele Sprichwörter aus dem 18. Jahrh. zeichnete J. Brodovskis (geb. vor. 1695, gest. 1744) auf in seinem handschriftlichen „Deutsch-litauischem und litauisch-deutschem Wörterbuch“ („Lexicon Germanico-Lithuanicum et Lithuanico-Germanicum“), zu dem er den Stoff sein ganzes Leben lang sammelte und von dem nur der deutsch-litauische Teil übriggeblieben ist. J. Brodovskis' Wörterbuch enthält mehr als 1100 Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten. In dieser großen Menge der Sprichwörter spiegelt sich sehr deutlich das Leben der Litauer in Ostpreußen wider mit seinen fortschrittlichen Momenten sowie seiner ideellen und sozialen Beschränktheit. Die von J. Brodovskis gesammelten Sprichwörter haben nicht nur einen Wert für die Folkloristik, sondern auch für die Erforschung der Ethnogenese der Litauer, für die Lexikographie u.a. Dasselbe ist auch über die Rätsel, deren ca. 150 im Wörterbuch vorliegen, und die Scherzfragen zu sagen. Die von J. Brodovskis gesammelten, damals existierenden Sprichwörter, leben noch

größtenteils heute im Volksmund fort. Sie übten auch auf andere Autoren einen Einfluß aus: sie benutzte K. Milkus, A. Schleicher, M. Miežinis u.a. Angaben über zwei wenig bekannte Lieder aus dem 18. Jahrh. führt A. Brückner (1856—1939) in der Zeitschrift „Archiv für slavische Philologie“ an. Das eine ist ein Lied beim Weben, das die Hochzeitsthematik behandelt, „Man schickte mich zu freien“ („Siuntė mane piršti“), während die Funktion des anderen Liedes oder Spielliedes „Cum cum cum“ nicht festgestellt ist. Von der Blüte der litauischen Volkslyrik im 18. Jahrh. zeugen die ersten von Pil. Ruigys in seiner „Betrachtung der Littauischen Sprache“ publizierten Lieder: „Eine Tochter hatte ihren Geliebten begleitet“ („Duktė palydėjo savo mylimąjį“), „Auf eine, die nicht fein spinnen kann“ („Apie plonai verpti nemokančią“), „Abschied einer heiratenden Tochter“ („Ištekančios dukters atsisveikinimas“). Diese drei Lieder, ein Liebes-, ein Arbeits- und ein Hochzeitslied, waren ins Deutsche übersetzt, und damit war dem Lied des litauischen Bauern der Weg in die Welt der europäischen Poesie gebahnt. Diese Lieder begeisterten solche berühmte Dichter und Kulturschaffende wie G. E. Lessing, J. G. Herder u.a.

Aus der lateinischen Variante der „Betrachtung...“ von Pil. Ruigys ist noch ein viertes Lied, ein historisches Kriegslied, bekannt: „Die Schelme, die Polen, ritten in den Krieg“ („Šelmiai lenkai i kryga jojo“). Pil. Ruigys machte sich um die Folkloristik nicht nur durch die Publikation der Volkslieder und Sprichwörter verdient, sondern auch durch die Hinweise auf die Funktionen mancher Lieder. Nach Pil. Ruigys und G. E. Lessing befaßte sich mit der Publikation und Popularisierung, Verbreitung der litauischen Volkslieder J. G. Kreutzfeld (1745—1784). Sein Verdienst um die litauische Folkloristik ist sehr bedeutend: er ist wohl der erste bekannte Sammler der litauischen Volkslieder. Er veröffentlichte unsere Lieder in den literarischen Zeitschriften „Musenalmanach“, „Preußische Blumenlese“ und „Das preußische Tempe“. Neun Lieder überreichte er Herder.

Auch in die litauische Folkloristik ist J. G. Herder (1744—1803), der berühmte Forscher nicht nur der deut-

schen, sondern überhaupt der europäischen Kultur, eingegangen. Er stammte aus dem von Litauern bewohnten Teil Ostpreußens, nicht weit von Königsberg. In seinen Forschungen widmete J. G. Herder große Aufmerksamkeit der baltischen und slavischen Geschichte bzw. Kultur. J. G. Herder wandte sich entschieden gegen den Klassizismus und stellte ihm die Volksdichtung gegenüber, deren Poetik ein wichtiges Argument in seiner Polemik war. Die Volksdichtung betrachtete J. G. Herder als Stürmer; er glaubte und lehrte, daß die Dichtung um so wertvoller ist, je näher ihr Schöpfer der Natur steht. Für ideale Schöpfer hält er die Preußen und Litauer. So schätzt er z.B. ein litauisches Mädchen, das ein Volkslied singt, höher als einen professionellen Dichter, der nur dann etwas vortragen kann, wenn er einen im voraus vorbereiteten Text vor Augen hat. Viele Äußerungen von J. G. Herder über die Volkslieder haben bis auf den heutigen Tag ihren theoretischen Wert nicht verloren. Die von den Menschen gesungenen Lieder nennt er Volkslieder, hält sie für eine kollektive Schöpfung, hebt im Lied, einem synkretischen Kunstwerk, das Primat der Melodie hervor u.a. In seinen theoretischen Ausführungen und in seiner Sammlung der Lieder verschiedener Völker publiziert er das litauische Volkslied als gleichwertiges neben den Liedern anderer, auch der großen Völker, obwohl er selber unsere Lieder nicht gesammelt hat. In der Sammlung „Stimmen der Völker“ (die erste Ausgabe erschien unter dem Titel „Volkslieder“ in zwei Bänden 1778—1779, die zweite 1807 unter dem Titel „Stimmen der Völker“) veröffentlichte J. G. Herder in deutscher Sprache acht litauische Volkslieder, von denen eines der „Betrachtung...“ von P. Ruigys entnommen ist, während er die sieben übrigen von J. G. Kreutzfeld erhalten hat. So z.B. hilft die in der Sammlung „Stimmen der Völker“ publizierte Variante des Liedes „Der Schaden im Garten“ („Iškada daržely“; das Lied über die bärtigen Männer) zu beweisen, daß das ein Hochzeits-, aber kein historisches Lied ist. Dabei veröffentlichte J. G. Herder in seiner Sammlung unsere sehr populären, im ganzen von den Litauern bewohnten ethnographischen Raum verbreiteten Volkslieder. Dank der

Sammlung „Stimmen der Völker...“ ist die litauische Volksdichtung bekannt geworden jenseits der Grenzen Litauens. J. G. Herder ist der erste, der das litauische Volkslied der Folklore anderer europäischer Völker gleichsetzte. Ihm verdanken wir es, daß das litauische Volkslied in die unsterbliche Dichtung von J. W. Goethe einging und in verschiedene historische bzw. ethnographische wissenschaftliche Arbeiten.

Im 18. Jahrh. entstand die Tradition der Verwendung der Folklore in der schönen Literatur. Schon entwickelte sich die Volkspoese zu einem wichtigen Faktor, der zur Vervollkommnung und Bereicherung der litauischen Literatur führte, obwohl die Zeit noch nicht gekommen war, wo die Folklore zu einer schöpferischen Quelle für die Dichter wurde. Davon zeugt das Schaffen von K. Donelaitis, das gleichfalls auf die Existenz der Volksdichtung zu jener Zeit hinweist. So benützt der Klassiker unserer Literatur in seinen „Jahreszeiten“ („Metai“) und in den Fabeln damalige Volksmärchen über Vögel, Haus- und wilde Tiere. Von der Existenz der entsprechenden Gattungen der Volkspoese, vor allem der erzählenden Dichtung, zeugen die mythischen Wesen, die in den „Jahreszeiten“ („Metai“) erwähnt werden. Im Text des Poems finden wir häufig Sprichwörter, sprichwörtliche Redensarten, Nachahmungen der Naturlaute. K. Donelaitis wandte sich in seinen „Jahreszeiten“ („Metai“) nicht gegen die Volkslieder, sondern gegen die unanständigen Lieder und gegen das schlechte Benehmen beim Singen. Einen Einfluß übte auf K. Donelaitis der Gehalt und die Form der Volkspoese aus, was dazu beitrug, daß der Dichter das Leben wie ein Mensch aus dem Volke auffaßte, daß sein Werk organisch mit dem Volke bzw. der Volksdichtung verknüpft war — was davon zeugt, daß im Bewußtsein der Menschen jener Zeit die hauptsächlichsten Gattungen der Volksdichtung noch lebendig waren. K. Donelaitis ist nicht der einzige Dichter des 18. Jahrh., der die litauische Volkspoese in seinem Schaffen benützt hat und Stoff bietet, sie zu verstehen. Einen Einfluß auf die Literatur übten nicht nur einzelne Werke der Volksdichtung aus: ganze Arten und Gattungen wirkten durch ihr ideell-ästhetisches Sys-

tem auf die Schriften jener Zeit ein. Davon zeugt das Schaffen von Šimelpenigis, K. Milkus und viele historische und ethnographische Arbeiten (F. S. Bock, K. Nanke u.a.).

Das ganze 18. Jahrh. und bis zur Mitte der zwanziger Jahre des 19. Jahrh. herrschte in Litauen der klerikale Obskurantismus und sein Schrifttum. Die Folkloristik existierte und entwickelte sich nur in Ostpreußen, indem sie das Augenmerk auf die einheimischen Litauer lenkte und ihre Volksdichtung pries. In Litauen sammelte indessen niemand die Volkspoesie. Ende des 18. Jahrh. jedoch erwacht schon das Interesse für die Volksdichtung auch in Litauen. Spuren des Folkloreinflusses findet man sogar in der religiösen Literatur, die ihrem Ideengehalt und ihrer Sprache nach dem Volke fern stand. Das Interesse für die Vergangenheit, für das Volk und sein Schaffen förderten in Litauen gesellschaftlich-politische Faktoren, das Bestreben, einen selbständigen polnisch-litauischen Staat zu erhalten. Als sich die Auffassung des litauischen Altertums und seiner Relikte änderte, war es nicht schwer, Argumente für die Eigenständigkeit der litauischen Volkskultur zu finden. Der größte Teil der Litauer hielt noch an den Bräuchen der heidnischen Kultur fest und die Folklore war noch ein wesentlicher Bestandteil des Lebens. Ende des Jahrhunderts befaßte man sich auch schon mit der litauischen Sprache nicht nur wie mit einem archaischen, wissenschaftlich wertvollen Objekt. Und so hatte man den Litauer in Litauen „entdeckt“ mit seiner Geisteswelt, mit seinem Schaffen. T. Czacki schrieb, daß die Litauer altertümliche Lieder hätten und berichtete über einen beinahe überhaupt unbekanntem Volksliedsammler aus der Žemaitija M. T. Nieliubowicz und die von ihm aufgezeichneten Lieder.

Die Folkloristik befaßt sich als Wissenschaft mit dem Sammeln, der Publikation und der theoretischen Behandlung der Volksdichtung. Wenn man die Wissenschaft von der Volksdichtung so auffaßt, so darf man behaupten, daß Ansätze der Folkloristik schon im 18. Jahrh. vorhanden waren. In Litauen ist bis zum 19. Jahrh. kein einziger bedeutender Volksliedsammler bekannt, während in Ost-

preußen das Sammeln der litauischen Folklore schon Anfang des 18. Jahrh. aktuell wurde. M. Merlinas, J. Perkūnas, J. Šulcas, J. Brodovskis, J. Kreutzfeld u.a., die sich für die litauische Sprache, Geschichte und Ethnographie interessierten, sammelten die Folklore direkt aus dem Volksmunde. Man versuchte auch die gesammelte Volksdichtung zu werten. Diese ersten Charakteristiken unserer Volkspoesie sind nicht immer einwandfrei, denn sie stützen sich auf einen nicht sehr umfangreichen Stoff; trotzdem zeugen sie von den Bestrebungen, eine Wertung des Volksschaffens zu geben, wobei einige wesentliche ideelle und künstlerische Eigenheiten der Folklore erschlossen werden. Es war eigentlich die Sprachforschung, die zuerst ihre Aufmerksamkeit auf die Volksdichtung lenkte. Man urteilte über die litauische Sprache von der Volkspoesie ausgehend, deren schöne, unverdorbene, dem Volke verständliche Sprache das eigentümliche linguistische Studienobjekt wurde. So behauptet S. Bock, daß die Schönheit der litauischen Sprichwörter nur dann zum Ausdruck kommt, wenn sie litauisch gesagt werden, und K. Nanke spricht davon, daß die Schönheit der litauischen Sprache nur beim Singen zu erfassen ist. Ähnliche Gedanken äußert auch J. Kreutzfeld, J. G. Herder u.a. In den ersten Versuchen, die Folklore zu werten, wird die schöpferische Veranlagung des Litauers hervorgehoben, seine Neigung zur Kunst. B. Gerweiß beobachtet, daß die Litauer selber die Liedtexte dichten und die Melodien dazu komponieren. Besonders wird hervorgehoben, daß die Litauer ein Volk der Sänger sind und viele Lieder haben. D. Jenisch vermerkt außerdem, daß die Lieder angenehm klingen. Die Wertungen der litauischen Folklore aus dem 18. Jahrh. beziehen sich in erster Linie auf die Lieder. In ihnen wird vor allem die Primitivität, die urwüchsige Einfachheit, die Originalität, die Naivität, die sensible Herzlichkeit, die reine Zärtlichkeit, die süße Sehnsucht, das Spielerische und das Geistreiche hervorgehoben. Manche Autoren verknüpfen das Lied mit seiner Funktion, weisen auf die Umstände hin, unter denen es gesungen wurde. Bei der Erörterung der Thematik der litauischen Volkslieder wird in erster Linie das Liebesthema genannt. Auch liegen

manche Versuche vor, die Poetik der Volkslieder zu analysieren, wobei diese ein Vorbild für die Kunstdichtung sein soll. K. Milkus weist in seiner „Kurzen Anleitung zur litauischen Poesie“ darauf hin, daß die Dichter sich nach der Volkspoesie richten und in einer solchen Sprache dichten sollen, in welcher die einfachen Menschen ihre Lieder singen; sie sollen nichts sagen, was der einfache Litauer nicht versteht. Auf diese Weise wird die Volksdichtung in die Literatur einbezogen. Obwohl eine übertriebene Idealisierung der Volkspoesie vorliegt, sind gleichfalls Versuche zu beobachten, die Volksdichtung mit dem Leben zu verknüpfen, mit den reellen Verhältnissen, in denen die Menschen leben; es machen sich Bestrebungen bemerkbar, sich auf die Tatsachenmaterialien zu stützen. Man beginnt die Volkspoesie nicht als Schöpfung eines Individuums, sondern als Volksdichtung im wahren Sinne des Wortes aufzufassen. Man bezeichnet nun das litauische Lied mit dem Terminus Volkslied. Von Bedeutung ist, daß man Veränderungen der Volkstraditionen und Bräuche zu beobachten anfängt, wobei man sie mit der Entwicklung der Lebensbedingungen verknüpft. Aus den oben dargelegten Betrachtungen ist zu schließen, daß im 18. Jahrh. die Grundlagen der Folkloristik im Entstehen sind. Die litauische Volksdichtung beginnt man als eine linguistische bzw. literarisch-ästhetische und als eine funktionale, von den Lebensbedingungen abhängige Kategorie aufzufassen. Durch die Übersetzungen in die deutsche Sprache, die lebhaft erörtert wurden, überschritt das litauische Volkslied die nationalen Grenzen unserer Kultur und ist in das Geistesleben Europas, in J. W. Goethes, G. E. Lessings, J. G. Herders Schaffen eingegangen. Die Folklore spielte in der besprochenen Periode eine große gesellschaftliche Rolle: das erste Mal erklang in der litauischen Kulturgeschichte die Stimme des Volkes, der Bauern. Die Auffassung der Folklore als eines nationalen Kleinods, das unser Volk während seiner langen Geschichte von Generation zu Generation vererbte, spielte eine wichtige und sehr progressive Rolle. Die Versuche, die litauische Volksdichtung theoretisch zu behandeln, die noch im 18. Jahrh. sehr bescheiden waren, sollten

später häufiger werden und bedeutende Resultate erzielen. Von den ersten Jahrzehnten des 19. Jahrh. beginnt eine neue Etappe der litauischen Folkloristik, die in erster Linie durch die Publikation von gut fundierten Folkloresammlungen gekennzeichnet wird. Diese Volksdichtungs-, vor allem Liedsammlungen werden zum Gegenstand des nationalen Stolzes. Die im 19. Jahrh. gesammelte und publizierte Volksdichtung schuf die Bedingungen für die weitere Entwicklung der Folkloristik. Die theoretischen Forschungen erlauben schon im 19. Jahrh. die Folkloristik als eine Wissenschaft im wahren Sinne des Wortes zu betrachten.

Der Autor vertritt den Standpunkt, daß sich auf dem von ihm eingeschlagenen Wege überzeugende Beweise von der Existenz unserer Folklore in der zu untersuchenden Epoche erbringen lassen. Die Materialien, auf die wir uns stützen, erlauben gleichfalls zu schließen, daß in jener Epoche schon eine sehr vielzählige, verschiedenartige und reiche Folklore vorhanden war, die mit der uns heute bekannten — viel später aufgezeichneten — eine Einheit bildet. Sie hat nicht nur eine kulturelle Bedeutung, sondern spielt auch eine große ideologische und gesellschaftlich-soziale Rolle.

PAVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Adalbergas S. 133, 141
 Adalbertas 24—25, 45, 48, 342
 Adomas Bremenietis (*Adam von Bremen*) 36, 37, 48, 342
 Albrechtas, Brandenburgo hercogas 63, 65
 Albrechtas, Prūsijos kunigaikštis 67
 Aldona (Ona), Gedimino duktė 32—33, 48
 Alekna Sudimantaitis 127
 Aleksandras 120
 Aleksandras — žr. Vytautas
 Aleksejus Michailovičius 171
 Aleksynas K. 6, 13, 159
 Alfredas Didysis 23
 Algirdas 111—112, 119—120, 135, 348
 Arajis K. (*Arājs*) 215
 Arné A. (*Aarne*) 61, 215
 Asmusas 73
 Augustaitis P. 100
 Azadovskis M. 8, 202

 Bačko L. (*Ludwig von Baczko*) 250, 301
 Babrijus 280
 Baldauskas J. 30, 70, 92
 Baldžius J. 98
 Balys J. 13, 21, 38, 61, 69, 71, 77, 94, 215
 Barčas Ch. (*Bartsch*) 9, 199, 243, 259
 Basanavičius J. 9, 10, 26, 27, 55, 73, 189, 243, 251, 259, 261—262, 271, 296, 338
 Batūra R. 105, 106, 122, 129, 146
 Becenbergeris A. (*Bezenberger*) 79, 251, 259, 269
 Bėmas J. (*Behm*) 165
 Beringeris H. (*Beringer, Borringer*) 46, 47, 48, 343
 Bertuleitis H. 27
 Biezajis H. (*Biezais*) 21, 94
 Bylaukis J. 78
 Binkis K. 75, 243
 Biržiška M. 10, 26, 32, 34, 40, 41, 42, 105, 123, 128, 158, 160, 161, 243, 266—267, 269, 270, 278, 295, 338
 Biržiška V. 10, 11, 151
 Blotnas Z. 150
 Bogušas K. (*Bohusz X.*) 100, 135, 243, 244
 Bokas F. S. (*Bock*) 122, 294, 301, 302, 303, 360, 361
 Boleslovas Gėdingasis 31
 Boleslovas IV 37
 Brandas J. A. 165, 170—174, 183, 195, 351
 Bretkūnas J. 50—51, 81—90, 139, 143, 154, 164, 186, 190, 345—346
 Briukneris A. (*Brückner*) 97, 105, 126, 134, 237—239, 357
 Brodovskis J. 24, 165, 188, 214, 215, 219, 220, 221, 224, 228, 231—237, 300, 355, 356, 361
 Brugmanas K. 251, 259
 Brunonas (Bruno) 25, 342
 Būga K. 26, 27, 32, 63, 71, 101, 168
 Butkevičius J. 111

 Cezaris 30
 Chondziņskis J. 157, 158, 350

- Čackis T. (*Czacki*) 296, 297, 360
 Čartoriskis A. 206
 Čerbulėnas K. 103
 Černyševskis N. 242
 Četkauskaitė G. 13
 Čiurlionytė J. 12, 13, 32, 34, 95,
 105, 197, 199, 210, 243

 Danilovičius J. 106
 Daškevičius N. 106
 Daudentijus 25
 Daukantas S. 9, 15, 40, 41, 42, 48,
 131, 136, 147, 161, 164, 216,
 217, 218, 243, 251, 299, 342, 355
 Daukša M. 121, 138—143, 348
 Daumantas 105, 123—125, 128,
 134, 348
 Davidas L. (*David M. Lucas*) 22,
 23, 24, 63, 64, 67—72, 73, 90,
 97, 110, 175, 195, 344—345
 Didro D. 252
 Dimitrijus Doniškis 111
 Dimitrijus Ivanovičius 119
 Ditlebas von Alnpekė 38
 Dlugošas J. (*Długosz*) 30—33, 34,
 44, 45, 53, 57, 96, 106, 130, 145,
 216, 343
 Domeikaitė A. 10, 257, 295, 338
 Donelaitis K. 206, 211—213, 277—
 289, 294, 335, 359
 Dovydaitis J. 97
 Dubanienė L. 238
 Dulaitienė-Glemžaitė E. 13
 Dundulienė P. 71, 75, 207
 Dusburgas P. (*Peter von Dusburg*)
 27, 28, 42—43, 48, 54, 57, 106,
 145

 Eberveinas T. M. 274
 Ekermanas J. P. 273—274
 Ellisonas J. 65, 66, 75, 76
 Engelsas F. 205
 Erdvilas 112—113
 Ezopas 203, 207, 280, 281, 300

 Fedras 280
 Fersteris F. (*Förs'er*) 295
 Freizeris Dž. 7
 Frenkelis E. (*Fraenkel*) 124
 Fridrichas Vilhelmas 171
 Furchsas J. 90

 Gaudrimas J. 13
 Gediminas 32, 33, 41, 44, 48, 109,
 145, 146, 342, 343
 Gedkantas F. 198, 199
 Geitleris L. 251
 Gelertas Ch. F. 213
 Gerstenbergas H. V. 274, 306
 Gerulis J. (*Gerullis G.*) 79, 81,
 198, 199
 Gervaisas B. (*Gerweiss*) 226, 303,
 304, 306, 361
 Getė J. V. (*Goethe*) 252, 253, 273
 —276, 296, 305, 308, 309, 359,
 362
 Giedraitis M. 51, 104
 Gineitis L. 13, 151, 202, 203, 217,
 222, 224, 228, 232, 255, 257,
 274, 290, 295, 298, 302, 306
 Gira L. 67, 161
 Glogeris Z. 155
 Gorkis M. 255
 Goštautai 129
 Goštautas S. 53
 Gotšedas J. 201
 Grigas K. 12, 13, 15, 216, 222
 Grigorijus 38
 Grunau (Grūnavas, Grūnovijus) S.
 56—63, 64, 67, 68, 69, 72, 82,
 106, 110, 175, 344, 345
 Gurda Gentvilaitis (*Hurda Gynwi-
 lowie*) 105, 123, 125, 128, 348
 Gusevas V. 7
 Gvaninis A. (*Guagnini*) 93—95,
 96, 100, 104, 118, 179, 347

 Haleris A. 206
 Hakas F. 231

- Hamanas J. 250, 253, 257, 258
 Hartknochas J. 256
 Hartknochas K. 13, 72, 73, 175—
 176, 182, 185, 195, 351
 Heidekas D. G. (*Heydeck*) 171
 Heilsbergas C. F. 254, 302, 303,
 304, 306
 Henenbergeris K. (*Hennenberger*)
 63, 90—91, 346
 Henigas E. 72
 Heninas H. Ch. 171, 173
 Henrichas von Richtenbergas 62
 Herberšteinas S. 93, 96, 111
 Herderis J. S. 203, 225, 243, 245,
 249, 250, 251—260, 268—276,
 277, 294, 296, 302, 306—307,
 308, 309, 357—359, 361, 362
 Hernasas Č. (*Hernas Cz.*) 297
 Hertelis F. R. 213
 Hiršas T. (*Hirsch*) 54

 Yčas J. 13
 Inocentas IV 25
 Inocentas III 37
 Ivanauskas T. 28
 Ivanovas V. 190
 Ivinskis L. 10, 11, 36, 46, 51, 65,
 69, 71, 88

 Jablonskis J. 168
 Jablonskis K. 50, 88, 111, 151,
 152, 159, 207
 Janulaitis A. 44
 Jaunius K. 63
 Jenišas D. (*Jenisch*) 225, 254, 302,
 303, 306, 361
 Jeronimas Prahiskis 44
 Jerošinas M. 42
 Jogaila 108, 119, 122, 132, 135,
 348
 Jokimaitienė P. 6, 13, 14, 125, 210,
 240
 Jonas G. F. (*John*) 249

 Jonikas P. 227
 Jonynas Ambr. 12, 14, 15, 38, 67,
 77
 Jonynas J. 91
 Jovaišas A. 14, 21, 261
 Jucevičius L. A. 61, 120—121,
 135, 136, 151, 152
 Jučas M. 30, 105, 112, 113, 144,
 204
 Jungė M. 46, 48
 Jurga J. 238
 Jurgelionis K. 234
 Jurginis J. 14, 21, 52, 53, 68, 70,
 91, 93, 96, 97, 104, 131, 144
 Juška A. 12, 14, 71, 73, 179, 205,
 214, 240, 243, 251, 259, 268,
 269
 Juška J. 12, 71, 205, 214, 240,
 268

 Kadlubekas V. 32, 37, 342
 Kaidanas, chanas 112—113
 Kalvaitis V. 244, 251, 259, 262,
 269, 271
 Kanaparijus J. (*Canaparius*) 24,
 342
 Kantas I. 225, 252, 254, 302, 303
 Kanteris J. 249
 Kazimieras Didysis 32
 Kazlauskienė B. 6, 13, 14, 71,
 125, 194, 244, 251, 260, 261,
 268, 270, 271
 Kerbelytė B. 12, 13, 14, 109, 145,
 146, 217
 Kešutis 106, 109, 125, 135, 145,
 147
 Kircheris E. 305
 Kisinas I. 11
 Klimas P. 207, 210, 296
 Kleinas D. 163, 166—167, 220,
 351
 Kniprodė žr. Vinrichas von Kni-
 prodė

- Kocebiu A. 73, 135
 Kojelavičius A. žr. Vijūkas-Kojelavičius A.
 Kokjara Dž. 7, 16, 203, 224
 Kolbergas O. 9, 251, 269
 Korsakas K. 14
 Kosciūška T. 206
 Kraševskis J. I. (*Kraszewski*) 9, 32, 265
 Kraštinaitis E. 185
 Krauzė A. (*Krause*) 165, 166, 350
 Krauzė A. G. (*Krause*) 251, 295
 Krečmanas K. (*Kretschmann*) 274
 Krėvė-Mickevičius V. 243
 Kristijonas 57
 Krištopaitė D. 14, 210
 Kroicfeldas J. G. (*Kreutzfeld*) 248—251, 257, 258, 259, 260, 268, 300, 302, 305, 307, 308, 309, 357, 358, 361
 Kudirka V. 243
 Kuzmickas V. 138
 Kuzmickis Z. 11
 Kžižanovskis J. (*Krzyżanowski*) 59, 216
 Lapo I. (*Lappo*) 149
 Lasickis J. (*Lasicius*) 13, 21, 96—103, 131, 172, 176, 346—347
 Laskauskas J. (*Laskovskis, Laskovijus; Łaskowski*) 96, 97, 99, 103, 346
 Lebedys J. 12, 13, 14, 50, 81, 88, 91, 138, 140, 141, 143, 144, 153, 158—159, 162, 163, 167, 168, 171, 212, 214, 220, 231, 233, 237, 290, 296, 309
 Lebelis R. (*Löbell*) 9
 Ledesma J. 138
 Lengvenis (*Langvinas, Lengevinas*) 39, 40
 Lepneris T. 73, 118, 165, 176, 177—184, 186, 351—352
 Lesingas G. E. (*Lessing*) 203, 206, 242—243, 245, 248, 257, 277, 296, 300—301, 305, 305, 307, 308, 309, 357, 362
 Leskynas A. (*Leskien*) 251, 259
 Likurgas 98
 Lingys J. 12
 Liubavskis M. 91
 Liuteris M. (*Luther*) 85, 86, 87, 88, 98, 164
 Lizdeika 135, 145
 Lubenau R. 90
 Lukanas A. (*Lucanus*) 202
 Lukšienė M. 12
 Maciejovskis S. 52
 Maciūnas V. 202, 206, 254, 305
 Makfersonas D. 224
 Maksimilijonas I 53
 Malala J. (*Malalos, Malalas*) 22, 38
 Malecijus Jeronimas (*Maleckis; Maletius H.*) 63—64, 96, 101, 175, 195
 Malecijus Jonas (*Maleckis; Maletius*) 101, 102, 175, 189
 Malinovskis M. (*Malinowski*) 104
 Manhartas V. (*Mannhardt*) 11, 21, 22, 25, 26, 27, 30, 35, 37, 38, 40, 42, 46, 57, 58, 60, 63, 64, 66, 69, 72, 81, 90, 91, 96, 97, 101, 104, 107, 108, 115, 163, 168, 169, 170, 171, 175, 177, 185, 189, 190, 224
 Marcinkevičius Just. 138
 Margiris 55
 Marija Liudvika 158
 Martinijus Vilhelmas 163
 Matis fon Beibelė 62
 Mažvydas M. 74—77, 99, 291, 345
 Mednė A. 216
 Merlinas M. 143, 203, 221, 226—228, 300, 301, 356, 361

- Mežinskis A. (*Mierzyński*) 11, 21, 27, 35, 42, 46, 63
 Mickevičius A. 41, 65, 135
 Miechovita M. (*Maciej z Miechowa; Miechowita*) 33—35, 48, 96, 106, 107, 130—131, 343
 Miežinis M. 124, 125—126, 128, 141, 174, 214, 357
 Mykolas Lietuvis 91—93, 96, 137, 346
 Mikuckis S. 125—126
 Milkus K. G. (*Mielcke Ch. G.*) 13, 174, 214, 221, 225, 226, 254, 277, 289, 292—294, 303, 304, 306, 307, 357, 360, 362
 Mindaugas 118, 135
 Misevičienė V. 13, 14, 96, 102, 195, 238, 240, 243, 268, 269
 Miškinis M. 11
 Miuleris H. (*Müller*) 249, 295, 308
 Miuleris J. (*Müller*) 257—258
 Miuleris-Blatau J. (*Müller-Blatau*) 198, 199
 Miuraltas B. L. (*Muralt*) 206
 Mockus A. 12, 14
 Morkūnas Jokūbas 143, 144, 348
 Muratoris L. A. 206

 Nankė K. 295, 301, 302, 304, 360, 361
 Narbutas T. 265
 Naruševičius A. 297
 Nastas L. 9
 Nausėdas V. 250
 Neliubovičius (Tukalskis) M. 297—298
 Neselmas G. H. F. (*Nesemann*) 9, 79, 214, 243, 251, 259, 263, 269
 Nestoras 38, 106
 Niemis A. R. 10, 34, 66, 67, 243, 251, 338

 Nikolajus F. (*Nicolai*) 202
 Ona, Vytauto žmona 127
 Oliveras iš Padeborna žr. Scholastikas
 Osterbergeris G. 104
 Ostermejeris G. 220, 223, 224, 226, 231
 Oterusas K. (*Otterus*) 199

 Pakalka K. 153
 Pakarklis P. 26, 46, 47, 68, 204
 Palionis J. 78
 Paliulis S. 95
 Panonijus J. žr. Preisas-Panonijus J.
 Parčevskis, vyskupas 151
 Pasargė L. 269
 Pašuta V. 18—19, 26
 Paulis H. 86
 Perescijus N. K. F. 158
 Perkūnas J. (jaunesnysis) 143
 Perkūnas J. 221, 228, 300, 356, 361
 Perlbachas M. 57
 Persis T. 224
 Petkevičius M. 143—144, 348
 Petravičius B. 157, 158, 350
 Petrulis J. 191
 Pikolominis E. S. (*Piccolomini*) 44, 48, 342
 Pirsonas V. 185, 190, 196
 Plečkaitis M. 51
 Polencas G. (*Georgius a Polentis*) 63
 Pompėjus 30
 Pretorijus F. (*Prātorius*) 165—166, 350, 352—353
 Pretorijus M. (*Prātorius*) 21, 24, 73, 81, 175, 177, 185—198
 Račkauskas M. 133
 Radvila M. 53
 Ragnetanas Ch. O. (*Ragnetanus*) 199

- Raudsepas L. 215
 Rausma P. L. (*Rausmaa*) 215
 Redlichas K. 243
 Réza J. 164—165
 Réza L. 9, 20, 21, 22, 135, 174, 179, 243, 244, 251, 257, 259, 260—261, 264—270, 276, 321, 342, 350
 Preisas-Panonijus J. 161—162, 350
 Rickevičiūtė K. 303, 306
 Rykselis 40—41, 48
 Rimantienė R. 123
 Rogovas A. 112, 113, 124
 Rostovskis S. 51
 Ruigys Pilypas (*Ruhig*) 13, 160, 161, 162, 165, 199, 207, 209, 210, 220, 221, 224, 225, 228, 240—248, 257, 258, 273, 274, 277, 287, 300, 301, 303, 307, 357, 358
 Ruigys Povilas F. (*Ruhig*) 220
 Ruso Ž. Ž. (*Rousseau J. J.*) 224, 301
- Sabaliauskas A. 66, 67, 239, 251
 Sabinas J. 101
 Sapfo 306
 Sapūnas K. 166, 168, 351
 Sapūnas M. 78
 Sarnickis S. 135
 Sauka D. 14, 15, 105, 127, 136, 149, 210
 Sauka L. 12, 13, 14, 70, 71, 72, 92, 98, 195, 209
 Savukynas B. 96
 Scholastikas O. (Oliveras iš Paderno; *Scholasticus*) 37—38
 Sembrickis J. (*Sembritzki*) 243, 250, 274, 295, 302
 Sirijos Gira V. 41
 Širvydas K. žr. Širvydas K.
 Skarga P. 51
 Skirmantas 147
 Škruodys K. J. 148
- Slaviūnas Z. 12, 14, 20, 21, 52, 65, 66, 71, 74, 76, 77, 95, 98, 99, 107, 117, 120, 125, 127, 128, 187, 192, 197, 211, 212, 213, 262, 267, 277, 279, 280, 281, 285, 287, 288, 289
 Slavočinskis S. M. 157, 350
 Sniadeckis J. 204
 Speratas P. (*Speratus*) 63
 Sruoga B. 12, 243, 269
 Stafilas F. 74
 Stanevičius S. 13, 26, 64, 69, 116, 175
 Statulevičienė K. 126
 Stela E. žr. Štiuleris J.
 Stepanauskas L. 274
 Strazdas A. 158
 Stresenas S. (*Stroesen*) 215
 Strijkovskis M. (*Strykowski*) 13, 28, 34, 44, 45, 93, 104—120, 122—135, 148, 179, 343, 347—348
 Sudimantai 127
 Svenas III Estritsonas 37
 Sviatoslavas, Smolensko kunigaikštis 148
- Šekspyras V. 256
 Šereris V. (*Scherer W.*) 275
 Šimelpenigis A. F. 289—291, 360
 Šimkevičius G. 160, 350
 Šimkus S. 243
 Širvydas K. 13, 152—153, 239, 349—350
 Šiučas K. (*Schütz C.*) 54, 55
 Šleicheris A. (*Schleicher*) 174, 269, 357
 Šlekys J. 153
 Šletereris H. M. (*Schletterer*) 249
 Šlimanas H. (*Schlimann*) 136
 Šmitas L. (*Schmidt*) 252
 Šmitas-Vartenbergas (*Schmidt-Wartenberg*) 78

- Šojus H. (*Scheu*) 280
 Šreter K. 274
 Šrubauskis P. 158, 350
 Štiuleris J. (*Stüller; Stella Libonothanus E.*) 54—55, 57, 58, 68, 110, 346
 Štreikė E. (*Strehlke*) 54
 Šulcas J. 143, 203, 207, 226, 228—230, 280, 300, 356, 361
 Šulcas T. 166, 168, 185
 Švabė S. (*Schwabe*) 72—73, 97, 195
 Šventaragis 109, 147

 Tacitas P. K. (*Tacitus*) 20—22, 48, 342
 Tatarė A. 229—230
 Tecnerial F. ir H. (*Tetzner*) 73, 210—211, 241
 Tepenas M. (*Töppen*) 42, 54
 Tichomirovas I. 106, 112
 Tomaševskis D. (*Tomaschewski-Bończa*) 135
 Toporovas V. 72, 190
 Totoraitis J. 75—76
 Trinkūnas J. 21
 Trubačiovas O. 121

 Vagneris E. 168—170
 Vaidotas 125
 Vaiselijus T. (*Walssel*) 175, 182
 Vaišnoras 150, 163
 Vaišvilkas 118, 119, 148, 348
 Valmanas T. 159
 Vanagas V. 223
 Vasilijus III 132

 Vėlius N. 13, 14, 69, 76, 146
 Vėlveris P. 78
 Venžikas M. (*Venzikas N.*) 130
 Viciūtė 262
 Vygandas Marburgietis (*Wigant von Marburg*) 55, 57
 Vijūkas-Kojelavičius A. (*Koiatowicz*) 127, 135
 Vikas Dž. (*Vico*) 206
 Vilentas B. 140
 Vilkis J. K. 291
 Vilkutaitis-Keturakis A. 137
 Vilnonytė V. 209, 247, 248
 Vindmiuleris M. 90
 Vinrichas fon Kniprode 41
 Vytautas (Aleksandras) 41, 44, 45, 48, 127, 134, 135
 Vytenis 135
 Vladislovas IV 158
 Volteras 303
 Volteris E. 78, 105, 126, 243, 263, 269
 Vujekas J. 139, 140, 141
 Vulfstanas (*Wulfstan*) 23—24, 27, 48, 342

 Zaborskaitė V. 160
 Zamoiskis A. 206
 Zatorskis F. 259
 Zitingas E. (*Sitting*) 139

 Žygimantas Augustas 52, 103, 149
 Žygimantas Kęstutaitis 33, 34, 106—107, 343
 Žygimantas Senasis 132
 Žulyš V. 127, 164, 165

Адам Бременский 317
 Азадовский М. К. 8, 121, 202

 Барг А. Р. 59, 218

Басанавичюс Й. 312
 Берингер Г. 317
 Биржишка М. 313
 Боққ Ф. С. 332, 333

- Бранд И. А. 324
 Бреткунас Й. 320
 Бродовскис Й. 328, 329, 333
 Бруно (Брунон) 316
 Брюкнер А. 329
- Вимерите М. 14
 Вагнер Э. 324
 Войцех-Адальберт 316
 Вольтер Э. 51
 Вульфстан 316
- Гарткнох К. 325
 Гваньини А. 337
 Гедимин 317
 Гервайс Б. 334
 Гердер И. Г. 253, 254, 330, 331, 334
 Гете И. В. 331, 334
 Гордлевский В. А. 216
 Гранин Ю. 216
 Грунау С. 318
 Гусев В. Е. 7, 16
- Давид Л. 319, 324
 Даукантас С. 317, 328
 Даукша М. 322
 Декоти А. 216
 Длугош Я. 317
 Домейкайте А. 313
 Донелайтис К. 328, 331, 332
- Жигимонт Кейстутович 317
 Жюгжда Ю. 13
- Иванов В. В. 191
 Йениш Д. 334
- Кадлубек В. 317
 Канапарий И. 316
 Качев А. Р. 8
 Клейнас Д. 324
 Кокхьяра Дж. 7, 16, 203, 206, 224
- Краузе А. 324
 Кройцфельд И. Г. 330, 331, 333, 334
- Ласицкис Й. 320
 Ласкаукас Й. (Ласковский) 337
 Лаугенбах Я. 9
 Лешнер Г. 325, 326
 Лессинг Г. Э. 330, 334
 Лингис Ю. 12
- Мажвидас М. 319
 Межинис М. 329
 Мерлин М. 329, 333
 Меховита М. (Меховский, Матцеи из Мехова) 131, 317
 Милкус К. 329, 332, 334
 Михалои Литвин 320
 Моркунас Й. 322
- Ниemi А. Р. 313
 Нанке К. 332, 333
 Нелюбович М. Т. 333
- Пашуто В. Т. 26, 30
 Пикколомини Э. С. 317
 Прейсс-Паноний И. 324
 Преториус М. 326
 Преториус Ф. 324
 Пяркунас Й. 329, 333
 Пяткявичюс М. 322
 Пятравичюс Б. 323
- Рахими А. 216
 Реза Й. 324
 Реза Л. 316
 Рогов А. И. 105, 112, 113, 121, 124
 Розенберг Я. 14
 Руйгис Фил. 330, 331
- Сапунас К. 324
 Славочинскис С. М. 323

Славюнас З. 12, 105
Соколов Ю. М. 8
Стрийковский М. 317, 322, 337

Тацит П. К. 312, 316
Тихомиров М. Н. 112
Топоров В. Н. 70, 191
Трубачев О. Н. 121

Хенненберг К. 320
Хондзинскис Й. 323

Чичеров В. И. 8

Чюрлёните Я. 13, 105

Шевердин М. 216
Штюллер И. (Либонотан) 320
Ширвидас К. 323
Шрубаускис П. 323
Шимкявичюс Г. 324
Шлейхер А. 329
Шиммельпфенниг А. 332
Шульц И. 329, 333

Юнге М. 317

Якелайтис В. 12

TURINYS

PRATARMĖ	5
ĮVADAS	7
ŽINIOS LIGI XVI a.	20
Publijus Kornelijus Tacitas (20); Vulfstanas (23); Johanas Kanaparijus ir Brunonas (24); Christburgo sutartis (25); Janas Dlugošas (30); Motiejus Miechovita (33); Kitos XI-XV a. žinios apie mitologiją, papročius ir dainavimą (35)	
FOLKLORAS XVI AMŽIAUS ŠALTINIUOSE	50
Raštai apie prūsus ir Mažosios Lietuvos lietuvius	54
Erazmas Stela Libonotanas ir Kasparas Šiucas apie prūsų senovę (54); Simono Grunau „Prūsijos kronika“ (56); „Sūduvių knygelė“ (63); Luko Davido „Prūsijos kronika“ (67); Martyno Mažvydo „Katekizmo prasti žodžiai“ (74); Volfenbiutelio postilė (78); Prūsijos valdžios įsakymai (79); Jono Bretkūno „Prūsų žemės istorija“, biblijos vertimas ir „Postilė“ (81); R. Lubenau ir K. Henenbergeris apie kuršių ir prūsų šokius (90)	
Mitologija, etnografija ir tautosaka Lietuvoje	91
Mykolo Lietuvio fragmentai „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“ (91); Aleksandro Gvaninio „Europos Sarmatijos aprašymas“ (93); Jono Lasickio rašinys „Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus“ (96); Motiejaus Strijkovskio „Kronika“ (104); Mikalojaus Daukšos „Katekizmo“ ir „Postilės“ vertimai (138); Merkelio Petkevičiaus „Lenkiškas ir lietuviškas katekizmas“ ir Jokūbo Morkūno „Postilė lietuviška“ (143); Metraščiai (144)	
FOLKLORAS XVII a. RAŠTIJOJE	150
Raštai Lietuvoje	152
Konstantino Širvydo „Trijų kalbų žodynas“ ir „Punktai sakymų“ (152); Saliamonas Mozerka Slavočinskis. Jonas Chondzinskis. Pranas Šrubauskis. Benediktas Petravičius (157); „Sentencija“, rašyta 1681 metais (159); Gabrielio Šimkevičiaus mokyklinės dramos (160); Kauno burmistrui priskiriamos vaišių dainos (160)	
Darbai, liečią Mažosios Lietuvos lietuvius	162
Jono Rėzos „Psalteras Dovydo“ (164); Fridriko Pretorijaus ir Andrejaus Krauzės žodynai (165); Danieliaus Kleino ir K. Sapūno-T. Šulco gramatikos (166); Erhardo Vagnerio „Lietuvių gyvenimas ir papročiai Prūsijoje“ (168); Johano Arnaldo Brando „Kelionė“ (170); Kristupo Hartknocho „Senoji ir naujoji Prūsija“ (175); Teodoro Lepnerio „Prūsijos lietuvis“ (177); Motiejaus Pretorijaus „Prūsijos įdomybės“ (185); Fridriko Gedkanto melodija (198)	

TAUTOSAKA XVIII a. IR JOS PANAUDOJIMAS	201
Dainos, pasakos ir patarlės XVIII amžiuje	209
Liaudies dainos (209); Pasakojamoji tautosaka (211); Patarlės ir priežodžiai (219)	
Tautosaka Mažojoje Lietuvoje	223
Tautosakiniai argumentai kalbiniame ginče XVIII a. pradžioje. Mykolas Merlinas. Jonas Šulcas (226); Jokūbo Brodovskio žodynas (231); Aleksandro Briuknerio paskelbtos dainos (237); Pilypo Ruigio „Tyrinėjimas“ (240); Johano Gotlibo Krocfeldo surinktos dainos (248); Johano Gotfrido Herderio „Tautų balsai dainose“ (251)	
Tautosakos panaudojimas	276
K. Donelaičio kūrybos reikšmė tautosakos gyvavimui suprasti (277); Folkloras sprendžiant iš A. F. Šimelpenigio ir K. G. Milkaus kūrybos (289)	
Domėjimasis tautosaka Lietuvoje	295
Bandymai vertinti tautosaką	299
ЛИТОВСКАЯ ФОЛЬКЛОРИСТИКА ДО XIX ВЕКА (РЕЗЮМЕ)	311
LITAUISCHE FOLKLORISTIK BIS ZUM 19. JAHRHUNDERT (ZUSAMMENFASSUNG)	336
PAVARDŽIŲ RODYKLĖ	364

Амбразеюс Йонинас
ЛИТОВСКАЯ ФОЛЬКЛОРИСТИКА ДО XIX ВЕКА
Монография

На литовском языке

Институт литовского языка и литературы АН Литовской ССР

Издательство «Вага», 232600, Вильнюс, пр. Ленина 50

ИБ № 3283

Ambraziejus Jonynas
LIETUVIŲ FOLKLORISTIKA IKI XIX a.
Monografija

Redaktorius A. Grėbliūnas

Viršelio dail. R. Tumasonis

Men. redaktorius V. Armalas

Techn. redaktorė R. Berteškaitė

Korektorės D. Meciūnaitė ir L. Lengertienė

Duota rinkti 1982.11.22. Pasirašyta spaudai 1983.07.15. LV 12199. Leidinio Nr. 10700. Formatas 84×108^{1/32}. Popierius spaudos Nr. 1. Garnitūra „Baltika“, 10 punktų. Iškilioji spauda. 19,7 sąl. sp. l. 19,7 sąl. sp. atsp. 20,2 apsk. leid. l. Tiražas 4000 egz. Užsakymas 1492. Kaina 2 rb 30 kp
Leidykla „Vaga“, 232600, Vilnius, Lenino pr. 50
Spaudė K. Poželos spaustuvė, 233000, Kaunas, Gedimino 10

Jonynas Ambr.

Jo-177 Lietuvių folkloristika (iki XIX a.): Monografija — V.: Vaga, 1973.— 374 p.

Antrašė: LTSR MA, Liet. k. ir literatūros in-tas.
Santr. rus., vok. Bibliogr. išnašose. Pavardžių rodyklė: p. 364—372.

Leidinyje nušviečiama lietuvių tautosakos rinkimo, publikavimo, teorinio įprasminimo ir panaudojimo literatūros, mokslo ir kt. veikaluose istorija nuo pirmųjų žinių apie mūsų folklorą iki XIX a. Tautosakos faktai aiškinami visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo fone. Skiriama mokslo darbuotojams, aukštųjų ir vidurinių mokyklų dėstytojams.

J $\frac{460400000-197}{M 852(08)-84}$ 121—83

BBK 82.3L
8L1

PASTEBETŲ KLAIDŲ ATITAIŠYMAS

Psl.	Eilutė	Išspausdinta	Turi būti
101	3 iš virš.	pavirtina	patvirtina
351	10 iš ap.	preusche	preußische
355	1 iš virš.	Auf —	Auf
355	2 iš virš.	grund	Grund
355	9 iš virš.	Mär —	Mas —
355	10 iš virš.	chenmassen	senmärchen
356	20 iš ap.	Fabuln	Fabeln
357	12 iš virš.	Littauschen	Litauischen
362	4 iš virš.	littauschen	litauischen
bibliogr. kort.	3 iš virš.	1973	1984

Jonynas Ambr. Lietuvių folkloristika iki XIX a.